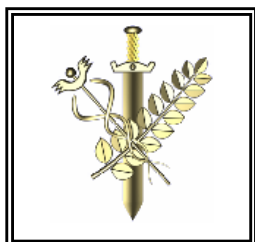

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 3 (66) 2017

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2017

Журнал «Право і Безпека» є фаховим
з юридичних наук
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)
та із психологічних наук (спеціальність
19.00.06 «Юридична психологія»)
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку
та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 11 від 28.11.2017

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, д-р юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) –
заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія
Чеської Республіки в Празі)

Ємельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський
національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет
цивільного захисту України) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнєцов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «**Index Copernicus International**», доступ до паспорту видання: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657_3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PIB>), у репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ШУЛЬГА А. М.	
МОТИВАЦІЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ І ПРОБЛЕМА ЇЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ	10
ДОЦЕНКО В. В.	
ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ....	14

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГРИШКО Л. М.	
ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ОСОБИ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ	21
КАЛЄНІЧЕНКО Л. І.	
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	26

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БАЛАНЮК Н. Ю., КИРИЧЕНКО В. С., ОНИЩЕНКО А. А., ШЕМЕТ В. В.	
МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ	33
БУГАЙЧУК К. Л.	
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ.....	38
ПРОНЕВИЧ О. С.	
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ (ЄС) 851/2004 ПРО УТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕНТРУ З ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ЗАХВОРЮВАННЯМИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ.....	45
СЛИНЬКО Д. В.	
ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....	52

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ГЕРАСИМОВ О. В.	
СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ.....	57
ДЗЮБА А. Ю.	
МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЮВЕНАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ФРН ЯК ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ	62
ЄПШКО І. С.	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО Є НЕВІДКЛАДНИМ	67
КОМЗЮК А. В.	
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ ДО СПІВПРАЦІ З ПОЛІЦІЄЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ.....	71

КУЗУБОВА Т. О.	
ГЕНЕЗИС ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ.....	74
САЛМАНОВ О. В., ТЕРЕЩУК С. С.	
ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У ДОМОВОЛОДІННІ ОСОБИ	80
СТЕПАНЧЕНКО О. О.	
ЗАГАЛЬНІ ФАКТОРИ ЕТНОРЕЛІГІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ	84
ТЕРЕЩУК С. С.	
СИСТЕМА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ	87
ЩЕРБАНЮК Д. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, В ЯКОМУ РЕАЛІЗОВАНО ПРАВО НА ЕКСПЕРТНУ ІНІЦІАТИВУ	92

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОВАЛЕНКО К. В.	
ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА ТА МЕТОДИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	98
ШВЕЦЬ Д. В.	
ПЕРВИННА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЯК НЕОБХІДНА ПРАВОВА ВИМОГА ДО ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	103

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

АВРАМОВА О. Є.	
ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ ВІДНОСИН.....	113
БРЮХОВЕЦЬКА М. С.	
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА	117

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

БАБЕНКО О. О.	
ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СКЛАДІ РЕСУРСНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙ ЮРИДИЧНИХ ВИДІВ	121
БАРКО В. І., КИРІСНКО Л. А., БАРКО В. В.	
ПРОФЕСІЙНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБІР НА СЛУЖБУ ДО ПОЛІЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ АДАПТОВАНОГО ІНДИВІДУАЛЬНО- ТИПОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА	125
КЛИМЕНКО І. В.	
МОДЕЛЬ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	133
МІЛОРАДОВА Н. Е.	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РІЗНИХ ЕТАПІВ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ПРАВООХОРОНЦІВ	139
ПОЛУХІНА М. П.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ ПРОФЕСІЙНИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ ПРАВООХОРОНЦІВ.....	145

ТВЕРДОХЛЄБОВА Н. Є.

УРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ ЯК ЗАСОБУ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....149

ХАРЧЕНКО С. В.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА.....153

ЧЕРКАШИН А. І.

ДЕФІНІЦІЯ «ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА ЗРІЛІСТЬ»
У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 159

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» 165

CONTENT

THE ARTICLE OF THE NUMBER	
SHULGA A. M.	
MOTIVATION OF THE LAWFUL BEHAVIOR OF A PERSON AS A RESULT AND THE PROBLEM OF THE LEGAL EDUCATION	10
DOTSENKO V. V.	
PSYCHOLOGICAL RESOURCES OF STRESS RESISTANCE OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS.....	14
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL LAW, INTERNATIONAL LAW	
GRYSHKO L. M.	
FEATURES OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF A PERSON IN MONARCHIES OF THE ARAB EAST.....	21
KALENICHENKO L. I.	
GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE GROUNDS FOR THE RELIEF OF LEGAL LIABILITY	26
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, INFORMATION LAW	
BALANIUK N. YU., KYRYCHENKO V. S., ONISHENKO A. A., SHEMET V. V.	
THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF THE ACTIVITIES OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE	33
BUGAYCHUK K. L.	
PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL BASICS AND APPROACHES TO THE DEFINITION	38
PRONEVYCH O. S.	
IMPLEMENTATION OF THE REGULATION (EC) NO. 851/2004 ESTABLISHING A EUROPEAN CENTRE FOR DISEASE PREVENTION AND CONTROL: THE STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES	45
SLINKO D. V.	
FORMS OF THE IMPLEMENTATION OF LAW-MAKING PROCESS IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE	52
THEORY AND PRACTICE OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY	
HERASYMOV O. V.	
STRUCTURAL ANALYSIS OF CRIMES WITHIN THE BANKING SECTOR.....	57
DZIUBA A. YU.	
INTERNATIONAL REGULATORY ACTS AND JUVENILE CRIMINAL LAW OF THE WEST GERMANY AS MEANS OF PREVENTING JUVENILE DELINQUENCY	62
YEPISHKO I. S.	
CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF THE HONOR AND DIGNITY OF A POLICE OFFICER IS URGENT	67
KOMZIUK A. V.	
PERSPECTIVES OF INVOLVING CITIZENS AND THEIR ASSOCIATIONS INTO COOPERATION WITH THE POLICE IN THE FIELD OF PUBLIC SAFETY AND ORDER.....	71
KUZUBOVA T. O.	
GENESIS OF TEMPORARY ACCESS TO ITEMS AND DOCUMENTS.....	74
SALMANOV O. V., TERESHCHUK S. S.	
PROCEDURAL ASPECTS OF APPEALING THE RESULTS OF A SEARCH IN THE PREMISES OF A PERSON	80
STEPANCHENKO O. O.	
GENERAL FACTORS OF ETHNO-RELIGIOUS TERRORISM	84

TERESHCHUK S. S.

THE SYSTEM OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS
AND THE PROCEDURAL GROUNDS FOR THEIR CONDUCTION 87

SCHERBANYUK D. V.

FEATURES OF THE TACTICS OF USING AN EXPERT'S CONCLUSION DURING
THE PRE-TRIAL INVESTIGATION, WHICH IMPLEMENTS THE RIGHT
TO AN EXPERT INITIATIVE..... 92

**PERSONNEL WORK WITHIN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE,
LABOR LAW, SOCIAL GUARANTEEING LAW**

KOVALENKO K. V.

LABOR DISCIPLINE AND METHODS OF ITS PROVISION 98

SHVETS D. V.

INITIAL PROFESSIONAL TRAINING AS A NECESSARY LEGAL
REQUIREMENT FOR POLICE OFFICERS TRAINING 103

ECONOMY, ENTREPRENEURSHIP, CIVIL AND COMMERCIAL LAW

AVRAMOVA O. YE.

LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION
OF HOUSING RELATIONS 113

BRIUKHOVETSKA M. S.

GENERAL CHARACTERISTICS OF CONTRACTUAL REGULATION
OF LEGAL RELATIONS OF CADAVERIC DONATION..... 117

LEGAL PSYCHOLOGY

BABENKO O. O.

EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE RESOURCE COMPOSITION
OF THE REPRESENTATIVES OF PROFESSIONS OF LEGAL TYPES 121

BARKO V. I., BARKO V. V., KYRIHENKO L. A.

PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION FOR POLICE
SERVICE WITH THE USE OF AN ADAPTED INDIVIDUAL
AND TYPOLOGICAL QUESTIONNAIRE..... 125

KLYMENKO I. V.

MODEL OF OFFICIAL ACTIVITIES AS A PREDICTOR
OF ITS PSYCHOLOGICAL PROVISION.....133

MILORADOVA N. E.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT
OF DIFFERENT STAGES OF THE PROFESSIONAL GENESIS
OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS..... 139

POLUKHINA M. P.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE CRISIS OF PROFESSIONAL
EXPECTATIONS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS 145

TVERDOKHLIEBOVA N. YE.

TAKING INTO ACCOUNT THE GENDER ASPECT AS A MEAN
OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES 149

KHARCHENKO S. V.

SOCIAL INTELLIGENCE WITHIN PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SUBJECT 153

CHEKASHIN A. I.

DEFINITION OF "PERSONAL AND PROFESSIONAL MATURITY"
WITHIN PSYCHOLOGICAL RESEARCH..... 159

**TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "ПРАВО І БЕЗПЕКА" ("PRAVO I BEZPEKA", "LAW
AND SAFETY / SECURITY") ATTENTION**

THE PROCEDURE OF PROVIDING MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC JOURNAL
"ПРАВО І БЕЗПЕКА" ("PRAVO I BEZPEKA", "LAW AND SAFETY / SECURITY") 165

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬЯ НОМЕРА

ШУЛЬГА А. М.

- МОТИВАЦИЯ ПРАВОМЕРНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЦА
КАК РЕЗУЛЬТАТ И ПРОБЛЕМА ЕГО ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ..... 10

ДОЦЕНКО В. В.

- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩИХ
ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ..... 14

**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО,
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

ГРИШКО Л. Н.

- ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ
В МОНАРХИЯХ АРАБСКОГО ВОСТОКА 21

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И.

- ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВАНИЙ ОСВОБОЖДЕНИЯ
ОТ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ 26

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС, ФИНАНСОВОЕ ПРАВО,
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО**

БАЛАНЮК Н. Ю., КИРИЧЕНКО В. С., ОНИЩЕНКО А. А., ШЕМЕТ В. В.

- МЕХАНИЗМ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ 33

БУГАЙЧУК К. Л.

- ПУБЛИЧНОЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
И ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ..... 38

ПРОНЕВИЧ А. С.

- ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ РЕГЛАМЕНТА (ЕС) 851/2004 ОБ УЧРЕЖДЕНИИ
ЕВРОПЕЙСКОГО ЦЕНТРА ПО ПРОФИЛАКТИКЕ И КОНТРОЛЮ
ЗА ЗАБОЛЕВАНИЯМИ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ..... 45

СЛИНЬКО Д. В.

- ФОРМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ 52

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГЕРАСИМОВ А. В.

- СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ..... 57

ДЗЮБА А. Ю.

- МЕЖДУНАРОДНЫЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ АКТЫ
И ЮВЕНАЛЬНОЕ УГОЛОВНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ФРГ КАК СРЕДСТВА
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ 62

ЕПИШКО И. С.

- УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА
ПОЛИЦЕЙСКОГО ЯВЛЯЕТСЯ НЕОТЛОЖНОЙ..... 67

КОМЗЮК А. В.

- ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН И ИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ К СОТРУДНИЧЕСТВУ
С ПОЛИЦИЕЙ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПОРЯДКА..... 71

КУЗУБОВА Т. А.

- ГЕНЕЗИС ВРЕМЕННОГО ДОСТУПА К ВЕЩАМ И ДОКУМЕНТАМ..... 74

САЛМАНОВ А. В., ТЕРЕЩУК С. С.

- ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЖАЛОВАНИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА
В ДОМОВЛАДЕНИИ ЛИЦА 80

СТЕПАНЧЕНКО А. А.	
ОБЩИЕ ФАКТОРЫ ЭТНОРЕЛИГИОЗНОГО ТЕРРОРИЗМА	84
ТЕРЕЩУК С. С.	
СИСТЕМА НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ИХ ПРОВЕДЕНИЯ.....	87
ЩЕРБАНЮК Д. В.	
ОСОБЕННОСТИ ТАКТИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА, В КОТОРОМ РЕАЛИЗОВАНО ПРАВО НА ЭКСПЕРТНУЮ ИНИЦИАТИВУ	92

**КАДРОВАЯ РАБОТА В ОРГАНАХ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ,
ТРУДОВОЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

КОВАЛЕНКО К. В.	
ТРУДОВАЯ ДИСЦИПЛИНА И МЕТОДЫ ЕЁ ОБЕСПЕЧЕНИЯ.....	98
ШВЕЦ Д. В.	
ПЕРВИЧНАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА КАК НЕОБХОДИМОЕ ПРАВОВОЕ ТРЕБОВАНИЕ К ПОДГОТОВКЕ ПОЛИЦЕЙСКИХ	103

ЭКОНОМИКА, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО, ГРАЖДАНСКОЕ, ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

АВРАМОВА О. Е.	
ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ В МЕХАНИЗМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНЫХ ОТНОШЕНИЙ	113
БРЮХОВЕЦКАЯ М. С.	
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА	117

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

БАБЕНКО О. А.	
ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СОСТАВЕ РЕСУРСНОСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИЙ ЮРИДИЧЕСКИХ ВИДОВ	121
БАРКО В. И., КИРИЕНКО Л. А., БАРКО В. В.	
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ОТБОР НА СЛУЖБУ В ПОЛИЦИЮ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АДАПТИРОВАННОГО ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ОПРОСНИКА.....	125
КЛИМЕНКО И. В.	
МОДЕЛЬ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ПРЕДИКТОР ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ.....	133
МИЛЮРАДОВА Н. Э.	
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ РАЗНЫХ ЭТАПОВ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ	139
ПОЛУХИНА М. П.	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРИЗИСА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЭКСПЕКТАЦИЙ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ	145
ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е.	
УЧЁТ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТА КАК СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	149
ХАРЧЕНКО С. В.	
СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТА	153
ЧЕРКАШИН А. И.	
ДЕФИНИЦИЯ «ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЗРЕЛОСТЬ» В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ.....	159

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО І БЕЗПЕКА» («ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»)

ПОРЯДОК ПОДАЧИ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» («ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»)	165
--	-----

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК. 340.132.1

А. М. ШУЛЬГА,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

МОТИВАЦІЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ І ПРОБЛЕМА ЇЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Обґрунтовано можливість і доцільність у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, який стосується питань правової соціалізації, правосвідомості, правової культури особи, використання протилежних за змістом понять «правове виховання» і «правове антивиховання».

Ключові слова: *правова соціалізація, правосвідомість особи, правова культура особи, мотивація правомірної поведінки особи, правове виховання, правове антивиховання.*

Shulga, A.M. (2017), "Motivation of the lawful behavior of a person as a result and the problem of the legal education" ["Motyvatsiia pravomirnoi povedinky osoby yak rezultat i problema yii pravovoho vykhovannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 10–14.

Постановка проблеми. У процесі правової соціалізації, формування індивідуальної правосвідомості пересічна людина як суб'єкт соціального спілкування зазвичай зазнає істотного впливу не тільки позитивних, але й негативних явищ правової життєдіяльності суспільства. Діалектика реального співіснування відповідних протилежних явищ припускає, зокрема, можливість використання в загальнотеоретичній юриспруденції і таких термінів, як «правове виховання» і «правове антивиховання», що мають статус контрарної термінології.

Стан дослідження. Співвідношення права, свідомості, поведінки особи, психологію і мотивацію правомірної поведінки особи як найважливіший елемент механізму її формування, правову соціалізацію людини, правове виховання громадян досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Є. К. Нурпеісов, В. В. Оксамитний, О. Ф. Скакун, В. В. Карпуніна, В. С. Каптарь, Н. І. Тюріна, Н. І. Уздімасва, М. Й. Штангрет та ін.). Проте у зазначеній сфері наукового знання все ще можна виявити певні прогалини: відсутність дослідження (у контексті категорії «правова дійсність») такого явища (і поняття), як «правове антивиховання», відсутність дослідження співвідношення понять «правове антивиховання» і «правова антикультура» тощо. У зв'язку із зазначеним основною метою цієї статті є обґрунтування (у першому набли-

женні до проблеми) можливості у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, що стосується питань (проблем) правосвідомості та правової культури особи, використання таких протилежних за змістом понять, як «правове виховання» і «правове антивиховання».

Виклад основного матеріалу. Мотивація правомірної поведінки особи виникає не тільки як результат її *правової соціалізації* [1, с. 112–115], але й як результат її *правового виховання*, оскільки в «численних працях із соціальної психології показано, що засвоєння і присвоєння норм відбувається у процесі соціалізації...» особи, а також у процесі «... цілеспрямованого навчання, виховання» [2, с. 59].

Здійснюваний державою відповідно до її *культурно-виховної функції* цілеспрямований процес не тільки *правового навчання* (процес правового інформування населення), результатом якого має бути наявність у свідомості людей певного «мінімуму знання права», але й *планомірний процес правового виховання* є одним із найістотніших чинників мінімізації правового нігілізму в суспільстві шляхом формування основ, підвищення загального рівня *позитивної правосвідомості* людей як передумови *правової культури населення*.

У сучасній юридичній науці правове виховання є традиційним відносно самостійним предметом наукового дослідження. Як предмет

уваги науковців правове виховання належить до кола проблем, які в загальнотеоретичній юриспруденції завжди мали статус актуальних і внаслідок цього вже зазнали достатньо істотного розроблення.

В колишньому СРСР у межах другої половини ХХ століття на основних аспектах правового виховання якщо не постійно, то періодично зосереджувалась увага тих чи інших юристів-учених. За часів розпаду СРСР у межах відповідної ідеології правове виховання розглядалось як «засіб активізації людського чинника» [3, с. 3–7]. Після розпаду СРСР, у процесі розбудови пострадянських республік як незалежних держав правове виховання іноді навіть мислилось як «засіб національної безпеки» [4]. На сьогодні науковці пишуть, що правове виховання є складним і важливим завданням, яке вимагає проведення багатьох заходів – від поширення знань про право до прискореного підвищення загального рівня правової культури, від подолання правового нігілізму до налагодження безвідмовної системи гарантій непорушності правопорядку, від усунення скептичного ставлення до права до виховання загальної непримиренності до порушень законності [5, с. 597].

З огляду на загальнотеоретичну юридичну літературу [1, с. 95–198 ; 6, с. 520–526; 7, с. 103] у першому наближенні насамперед необхідно розрізнявати *правове виховання* у широкому й вузькому розумінні. *Правове виховання* у широкому розумінні – це вплив будь-якого явища правової системи суспільства на правосвідомість, правову культуру людини (людей). Приміром, виховний вплив: санкції кримінального закону, котра стала більш суворою; судових процесів, обвинувальних вироків, виправдувальних вироків; юридичної відповідальності як інституту правової системи суспільства. *Правове виховання* у вузькому розумінні – це діяльність, спрямована на підвищення рівня правосвідомості та правової культури людини (людей). Наприклад, виховний вплив: профілактичної бесіди дільничного офіцера поліції з потенційним правопорушником; прокурорського попередження про недопустимість порушення закону; відповідної роз'яснювальної телевізійної програми (про підвищення рівня смертності внаслідок ДТП у зв'язку з порушенням правил дорожнього руху, про небезпечність працевлаштування певної категорії населення за кордоном у зв'язку з існуванням торгівлі людьми як виду кримінального бізнесу і т. ін.). Очікуваний *соціальний результат* правового виховання – підвищення рівня пра-

восвідомості та правової культури як окремої особи, так і всього населення країни.

Однак реальне досягнення зазначеного результату правового виховання, приміром, у «корумпованій» державі [8] або в «захопленій» державі («захопленій» кланами) [9] є достатньо проблематичним. Інакше кажучи, якщо *правове виховання* – це «засіб підвищення рівня правосвідомості та правової культури» [10, с. 157], то поряд із цим засобом, поряд із правовим вихованням як одним із соціальних явищ і процесів, на жаль, існує і зворотний процес – процес *правового антивиховання* (словом і справою).

Можливість використання в загальнотеоретичній юриспруденції терміна (поняття) «*правове антивиховання*», на нашу думку, зумовлює не тільки існування правового антивиховання як об'єктивно існуючого явища, але і його безпосередня узгодженість з аналогічною за своєю природою, близькою у смислово-плані термінологією, приміром, з поняттям «*правова антикультура*» [11] (у педагогічній літературі, присвяченій вихованню, іноді згадується і про можливість «антивиховання», проте в юридичній та іншій літературі поняття «правове антивиховання» відсутнє).

У цьому контексті також доцільно звернути увагу на те, що поняття «правове антивиховання» необхідно пов'язувати не із впливом на правосвідомість людини яких-небудь явищ *правової системи суспільства*, а із впливом на неї винятково *негативних явищ правової дійсності*. Пояснюється це тим, що поняттям «правова дійсність» (а також, наприклад, поняттям «правове життя суспільства») охоплюються і «позитивні» *правові явища* – принципи права, законодавство, законність й т. ін., і «негативні» *правові явища* – правопорушення, злочинність, незаконні рішення, дії й т. ін.) [12, с. 13–14].

Поняттям «правова система» охоплюється система правових явищ, які відображають *правову організацію* тієї або іншої країни (або об'єднання держав). Тому не будь-яке *правове явище* можна розглядати як її (правової організації) елемент. На відміну від позитивних негативні правові явища за логікою речей не можуть бути її елементами (мають антисистемний, системоруйнуючий характер) [13, с. 138], тому поняття «правове антивиховання» необхідно пов'язувати тільки із впливом на людину *негативних явищ правової дійсності*.

Процес *правового антивиховання* являє собою вплив на правосвідомість особи *негативних явищ (фактів)* реальної, а не офіційно продекларованої *правової життєдіяльності* країни,

які об'єктивно сприяють, з огляду на *правову психологію* населення, підвищенню *рівня правового нігілізму* в суспільстві, посиленню в ньому нігілістичних настроїв. Інакше кажучи, правове антивиховання – це деструктивний (від лат. *destructivus* – руйнівний) вплив негативних явищ (фактів) правової дійсності на правосвідомість людей, який призводить до її деформації, розвитку масового правового нігілізму. Наприклад, негативний, антивиховний вплив спричинюється фактами «появи» далеко не безспірних («несправедливих», «аморальних» тощо) з точки зору громадської думки (світської, релігійної) *правових актів-документів* (індивідуальних, нормативних), конкретними життєвими ситуаціями, що свідчать про фактичну і юридичну *безвідповідальність* «VIP-персон», «мажорів» і т. ін. Такого роду вплив спричинюється непоодинокими (свідчать про існування відповідної *тенденції*) випадками *фальсифікації юридичних справ* задля забезпечення позитивних показників у роботі правоохоронних органів (ціною свободи, здоров'я й т. ін. громадян-співвітчизників), ганебними з точки зору елементарної суспільної моралі *вчинками державних службовців* (часто-густо високопосадовців), які набули широкого розголосу і свідчать не стільки про домінування правопорядку, скільки про існування свавілля, «подвійних стандартів» у функціонуванні тих чи інших державних інституцій.

Відповідний *інформаційний вплив* на правосвідомість громадян переконує їх, що гасло про розбудову правової держави, реалізацію її концепції у тій чи іншій царині державної діяльності усе ще залишається лише гаслом, державний апарат усе ще є силою, перед якою окрема людина часто-густо відчуває себе абсолютно безсилою, тому з огляду на проблему виживання за будь-яких умов їй необхідно пристосовуватись до реального порядку, тобто зазначений інформаційний вплив об'єктивно провокує людину бути адекватною зовнішнім очікуванням, налаштовує людину (формує відповідний стереотип мислення) на *конформістську* поведінку, яка не є правомірною (приклад: корупційні діяння), але цілком влаштовує тих, від кого у тій чи іншій ситуації залежить певна людина.

У цьому контексті доцільно звернути увагу, що відповідну негативну тенденцію в суспільстві певною мірою посилює і сучасне комерціалізоване мистецтво, котре іноді здійснює не стільки виховний, скільки антивиховний вплив на свідомість пересічного громадянина. У зв'язку з тим науковці з огляду, приміром, на

проблему існування *правової контркультури* у суспільстві, насамперед контркультури кримінального світу, криміналітету, зазначають, що «особливу небезпечність така контркультура становить за умови її популяризації та пропаганди в засобах масової інформації, літературних творах та кінофільмах» [14, с. 564].

Інформаційний вплив негативних явищ правової дійсності на правосвідомість особи, особливо у поєднанні з негативним особистим *правовим досвідом* людини, виконує *деструктивну функцію* (антивиховну функцію) у сфері її правосвідомості, об'єктивно не може і не сприяє формуванню у неї фактичного, а не абстрактно-теоретичного *розуміння цінності права* як соціального інституту, хоча, як відомо, обов'язковість наявності розуміння соціальної цінності права припускає *позитивна правосвідомість* як передумова й невід'ємний елемент правової культури особи. Такого роду вплив на правосвідомість громадян не сприяє появі у них *віри* в силу права (її антипод – «віра у право сили»), не сприяє виникненню *почуття поваги* до права і закону, до правосуддя (класична правова аксіома «правосуддя укріплює державу» [15, с. 310] одночасно і попереджує: «заангажоване правосуддя руйнує державу»), формуванню *довіри* до правоохоронних органів тощо. Без усього цього як елементів змісту правосвідомості (без відповідних ціннісних орієнтацій, віри, почуття поваги), як відомо, зазвичай не йдеться про наявність у даної людини принаймні *елементарної* правової культури особи.

Інакше кажучи, з огляду на вчення В. М. М'ясищева про психологію відносин необхідно пам'ятати, що «ізолювати» людину від «відносин» у суспільстві неможливо, тому «дефектні відносини», в які вона є «включеною», завжди ведуть до відхилень у її формуванні, і, навпаки, «соціально й педагогічно нормальні відносини розбудовують морально й психологічно здоровіші якості, що становлять структуру особистості» («джерелом порушень в особистості, багатьох форм її патології», насамперед неврозів, є «конкретні суспільні, виробничі, соціально-побутові, сімейні, особисті й інші колізії, які людина переживає у своєму житті», які, наприклад, ламають важливі для неї плани, «стають нездоланною перешкодою для досягнення суб'єктивно значущих для неї цілей і т. ін.») [16, с. 9–10]. Відповідно і правосвідомість, правова культура особи завжди є прямим відображенням реальної правової життєдіяльності даного суспільства (усіх формальних і неформальних аспектів правовідносин),

загального рівня й конкретних особливостей правової культури даного суспільства, елементом («атомарним») якого є людина, особистісні якості якої сформовані певною мірою і в процесі її «правової соціалізації».

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити **висновок** про наявність впливу на людину в процесі її *правової соціалізації* не тільки *правового виховання*, але й *правового антивиховання*. У зв'язку з тим у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, який стосується питань (проблем) правосвідомості, правової

культури особи, є можливість для використання й відповідних, протилежних за змістом понять «*правове виховання*» і «*правове антивиховання*». Правове антивиховання – це деструктивний вплив негативних явищ правової дійсності на правосвідомість особи, який призводить до її деформації, розвитку масового правового нігілізму. Правове антивиховання знижує рівень правової культури суспільства, оскільки її передумовою та обов'язковим елементом є «позитивна правосвідомість» громадян (її альтернатива – «нігілістична правосвідомість»).

Список бібліографічних посилань

1. Социология права : учеб. пособие / В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов, В. В. Зенков и др. М. : Юстицинформ, 2001. 480 с.
2. Батурич Н. А. Психология оценки и оценивания : учеб. пособие. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2000. Ч. I. 106 с.
3. Каптарь В. С. Правовое воспитание как средство активизации человеческого фактора : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01. Кишинев, 1989. 19 с.
4. Штангрет М. Й. Правове виховання як засіб національної безпеки: філософський аспект. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 1. С. 130–135.
5. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. Теория права. М. : Зерцало, 1998. 656 с.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум, 2000. 704 с.
7. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах. М. : Юристъ, 1997. 197 с.
8. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015 // Київський міжнародний інститут соціології : сайт. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=595&page=1> (дата звернення: 10.05.2017).
9. Мацієвський Ю. Спокуси авторитаризмом = Temptations by authoritarianism. *Критика*. 2011. № 5–6. С. 2–7.
10. Правознавство : підручник / А. І. Берлач, Д. О. Карпенко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 752 с.
11. Карпунина В. В. Правовая антикультура в деятельности уголовно-исполнительной системы. *Вестник Владимирского юридического института*. 2011. № 2. С. 26–28.
12. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
13. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 224 с.
14. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
15. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.
16. Мясичев В. Н. Психология отношений / под ред. А. А. Бодалева. М. : Ин-т практ. психологии, 1995. 356 с.

Надійшла до редколегії 29.06.2017

ШУЛЬГА А. М. МОТИВАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОВЕДЕННЯ ЛІЦА КАК РЕЗУЛЬТАТ І ПРОБЛЕМА ЕГО ПРАВОВОГО ВОСПИТАННЯ

Обоснованы возможность и целесообразность в рамках общетеоретического понятийного аппарата, который имеет отношение к вопросам правовой социализации, правосознания, правовой культуры личности, использования противоположных по содержанию понятий «правовое воспитание» и «правовое антивоспитание».

Ключевые слова: правовая социализация, правосознание личности, правовая культура личности, мотивация правового поведения личности, правовое воспитание, правовое антивоспитание.

SHULGA A. M. MOTIVATION OF THE LAWFUL BEHAVIOR OF A PERSON AS A RESULT AND THE PROBLEM OF THE LEGAL EDUCATION

The author has provided the initial elements of the justification of the possibility of using such contrary terminology as “legal education” and “legal anti-education” with the reference to the problem of significant impact on a person in the process of the legal socialization, not only positive, but also negative phenomena of legal reality.

It has been noted that legal education is one of the essential factors in the formation of the motivation of lawful behavior. In the narrow sense “legal education” is an activity aimed at achieving such desirable (expected) social outcomes as raising the level of legal awareness and legal culture of a person, social group, and society. In the broad sense, “legal education” is the influence of any phenomenon of the legal system of society on the legal awareness, legal culture of a person (people). At the same time, the notion of “legal system of society” covers only the system of phenomena that reflect the legal organization of society, that is, “negative” legal phenomena unlike “positive” one in the logic of things are not and can not be its elements. Legal anti-education involves the destructive effect of negative phenomena of legal reality (“legal life of society”) on the person’s legal awareness, which leads to its deformation, the development of mass legal nihilism and, accordingly, to lower the level of legal culture of society, since its precondition and mandatory element is “positive legal awareness” of citizens (its alternative – “nihilistic legal awareness”).

Keywords: legal socialization, legal awareness of a person, legal culture of person, motivation of lawful behavior of a person, legal education, legal anti-education.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9.072.4

В. В. ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ СТРЕСОСТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Представлено результати дослідження особливостей трьох груп психологічних ресурсів стресостійкості майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу. З’ясовано, що ціннісними ресурсами у групі слухачів магістратури виступають їхні прагнення отримати освіту, яка буде високо оцінена суспільством, дозволить їм досягти матеріального достатку і поставлених цілей. У групі майбутніх правоохоронців 1-го курсу навчання такими ресурсами є їхні бажання творчо розвиватися, розкривати власні можливості. Регулятивні ресурси майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу спрямовані на збереження власного здоров’я, проте мають схильність до виснаження. Інструментальні ресурси стресостійкості майбутніх правоохоронців – слухачів магістратури і першокурсників представлені активними копінг-стратегіями поведінки в сукупності з використанням соціальних ресурсів.

Ключові слова: психологічні ресурси, стресостійкість, професійне становлення, майбутні правоохоронці.

Dotsenko, V.V. (2017), “Psychological resources of stress resistance of future law enforcement officers” [“Psykhologichni resursy stresostiikosti maibutnikh pravookhorontsiv”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 14–20.

Постановка проблеми. Майбутня професія правоохоронця передбачає щоденні фізичні і психічні навантаження; наявність складних та різноманітних завдань в умовах дефіциту часу, інформації, проблем комунікації; постійний ризик і наявність загрози життю тощо. За подібних умов ефективна професійна діяльність правоохоронців, рівень їх стресостійкості значною мірою залежать від наявності необхідних психологічних ресурсів, що допоможуть їм у процесі саморегуляції поведінки та опанування складною ситуацією. Опанувати негативними життєвими обставинами значить вміти перебороти труднощі, або зменшити їх негативні наслідки, або уникнути їх, або витерпіти ці тру-

днощі. Для цього необхідно мати певний запас внутрішніх психозахисних ресурсів стресостійкості та вміти мобілізувати їх у важких життєвих і професійних ситуаціях. На етапі професійного становлення у виші зі специфічними умовами навчання здійснюється професійно-психологічна підготовка майбутніх правоохоронців до виконання завдань в екстремальних умовах. Тому є необхідним і доцільним визначення особливостей психологічних ресурсів стресостійкості майбутніх правоохоронців у сучасних умовах розвитку правоохорончої сфери нашої держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення феномена психологічних ресурсів особистості

пов'язане з дослідженнями в галузях психології когнітивних процесів; психології особистості; психології праці; психології розвитку; психофізіології стресу, процесів соціально-психологічної адаптації, саморегуляції діяльності, поведінки та функціональних станів; соціальної психології. У різні часи цю проблему досліджували за такими напрямками: аналіз теоретичних питань сутності ресурсів розвитку суб'єкта та їх видів (Л. І. Анциферова, С. О. Дружилов, О. М. Кондаков) зв'язок розвитку потенційних можливостей і самовдосконалення та життєстійкості особистості (Б. Г. Ананьєв, О. А. Ігнатюк, М. О. Ситнікова, С. Мадді), розвиток професійної компетенції на основі ресурсного підходу (В. О. Бодров, Н. С. Водопр'янова, В. І. Моросанова, К. Муздибаєв, Д. О. Леонтьєв, С. Хобфолл).

Дослідниками проблем професіогенезу правоохоронців (О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, В. І. Барко, О. В. Землянська, В. О. Лефтеров, Л. І. Мороз, О. В. Тімченко, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін. [1]) розкрито особливості професійно-психологічного відбору та навчання у вищих зі специфічними умовами навчання; визначено мотиваційні основи професійного розвитку та оцінки ефективності діяльності правоохоронців; проаналізовано психологічні наслідки виконання правоохоронцями професійних обов'язків у ризиконебезпечних ситуаціях; доведено необхідність цілеспрямованого впливу на процес становлення правоохоронця, застосування тренінгових технологій у їх психологічному супроводженні тощо. Проте проблеми, які пов'язані з психологічними ресурсами стресостійкості майбутніх правоохоронців, вивчені недостатньо або потребують оновлення з урахуванням динаміки сучасного життя.

Поняття «психологічні ресурси» має досить широке значення і трактується неоднозначно. Так, автори виокремлюють зовнішні, внутрішні, природні, матеріальні, виробничі, економічні, адаптаційні, інформаційні, соціальні, фізіологічні, психологічні та багато інших видів ресурсів. До найбільш вивчених психологічних ресурсів стресостійкості відносять: само-ефективність, самоповагу (А. Бандура), силу «Я-концепції» (В. Ганн), толерантність до невизначеності (К. Маклейн), життєстійкість, активні життєві настановлення (С. Мадді), локус контролю (Дж. Роттер), осмисленість життя, якості особистості (Д. О. Леонтьєв), копінг-поведінку (С. Хобфолл).

Е. Фромм виділяв три психологічних категорії, які позначаються як ресурси людини в подоланні важких життєвих ситуацій [2]: надія – забезпечує готовність до зустрічі з майбутнім,

бачення його перспектив і саморозвиток, що сприяє життю і його зростанню; раціональна віра – усвідомлення існування безлічі можливостей і необхідності вчасно ці можливості виявити і використовувати; душевна сила (мужність) – здатність чинити опір спробам поставити під загрозу надію і віру та зруйнувати їх, перетворивши на голий оптимізм або ірраціональну віру, здатність сказати «ні» тоді, коли увесь світ хоче почути «так».

У рамках ресурсного підходу С. Хобфолл виокремлює такі види ресурсів [2; 3]: матеріальні об'єкти (дохід, будинок, транспорт, одяг) і нематеріальні (бажання, цілі); зовнішні (соціальна підтримка, сім'я, друзі, робота, соціальний статус) і внутрішні змінні (самоповага, професійні вміння, оптимізм, самоконтроль, життєві цінності, система вірувань тощо); психічні та фізичні стани; вольові, емоційні й енергетичні характеристики, які необхідні (прямо чи опосередковано) для виживання або збереження здоров'я у важких життєвих ситуаціях або служать засобами досягнення особисто значущих цілей.

Науковці визначають певні функції психологічних ресурсів [2; 4; 5]: когнітивна оцінка стресогенних ситуацій (загрозлива, або можливість опанування); захист, що протистоїть ризикам розвитку особистості (в рамках психології розвитку аналізуються умови середовища, індивідуальні, вроджені і набуті особливості дитини); зниження ризику виникнення захворювань та інших порушень адаптації; збереження психологічного благополуччя і підтримка позитивної Я-концепції; саморегуляція професійної діяльності, участь у регуляції життєдіяльності взагалі; протистояння емоційному вигоранню; забезпечують ефективність опанування поведінкою в ситуаціях соціальних взаємодій, у вирішенні життєвих труднощів.

Здійснений теоретичний аналіз проблеми психологічних ресурсів стресостійкості в сучасній науковій літературі показав, що вони є інтегральною складовою особистості (вміння, навички, досвід, моделі поведінки, здібності, якості, стани тощо), що допомагає їй адаптуватися в складних життєвих ситуаціях і має важливе значення у формуванні особистісної стійкості до дії стресорів.

Метою цієї статті є вивчення особливостей трьох груп психологічних ресурсів стресостійкості (ціннісних, регулятивних, інструментальних) майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу.

Виклад основного матеріалу. Базуючись на теорії особистісного потенціалу Д. О. Леонтьєва [5], ми розглядаємо психологічні ресурси стресостійкості як запоруку ефективної адаптації

майбутнього правоохоронця до складних умов несення служби, як складову частину його стійкості до дії різних видів стресорів. У нашому дослідженні ми виокремили емпірично вимірювані три групи індивідуальних особливостей майбутніх правоохоронців, що допомагають їм мобілізуватися й адаптуватися у стресовій ситуації: ціннісні ресурси, ресурси саморегуляції та інструментальні ресурси.

Ціннісні ресурси – це базові настановлення, ціннісні орієнтації, що визначають життєву перспективу особистості, шляхи досягнення цілей, спрямованість волі, уваги, інтелекту та напрямки саморозвитку особистості тощо [4; 5]. Визначення ціннісних ресурсів особистості майбутніх правоохоронців здійснювалось за допомогою опитувальника термінальних цінностей І. Г. Сеніна.

Регулятивні ресурси – це певні стратегії саморегуляції поведінки особистості, за допомогою яких індивід налагоджує міжособистісні стосунки, ризикує, планує, моделює, аналізує і несе відповідальність за власну поведінку [1; 5]. Діагностика ресурсів саморегуляції майбутніх правоохоронців здійснювалась за допомогою методики визначення рівня суб'єктивного контролю, в основі якої лежить концепція локусу контролю Дж. Роттера, адаптована Є. Ф. Бажиним, Є. О. Голинкіним, О. М. Еткіндом.

Інструментальні ресурси – це певні навички і стереотипи діяльності, до яких автори відносять професійні навички поведінки, механізми психологічного захисту, стратегії копінг-поведінки [4; 5]. Дослідження інструментальних ресурсів майбутніх правоохоронців було здійснено за допомогою особистісного опитувача

С. Хобфолла «SACS», адаптованого В. О. Чікер і призначеного для вивчення стратегій і моделей копінг-поведінки як типів реакцій особистості на подолання стресових ситуацій [2].

Вибірку дослідження склали 59 майбутніх правоохоронців, які навчались на факультеті №1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ, яких було розподілено на дві групи дослідження залежно від періоду навчання: перша група дослідження – 32 слухачі магістратури (54 %); друга група дослідження – 27 курсантів 1-го курсу навчання (46 %).

Як видно з таблиці 1, для майбутніх правоохоронців першої групи дослідження найбільш значущими у сфері професійного життя є цінності досягнення ($7,69 \pm 1,12$), активності соціальних контактів ($6,91 \pm 1,35$) та високого матеріального становища ($6,75 \pm 1,22$). Для майбутніх правоохоронців другої групи дослідження значущими є цінності креативності ($8,33 \pm 1,27$), активності соціальних контактів ($8,19 \pm 1,62$) і збереження власної індивідуальності ($7,96 \pm 1,56$). При цьому на рівні статистичної значущості встановлено, що креативність і нестандартний підхід у професійній діяльності більш важливі для майбутніх правоохоронців – першокурсників, ніж для слухачів магістратури ($8,33 \pm 1,27 > 5,75 \pm 1,46$; $p \leq 0,001$). Пошук підтримки однокурсників, батьків, друзів і встановлення нових соціальних контактів, розширення кола спілкування хоч і посідають однакове друге рейтингове місце у двох групах дослідження, але статистично є більш значущими для першокурсників, ніж для магістрантів ($8,19 \pm 1,62 > 6,91 \pm 1,35$; $p \leq 0,001$).

Таблиця 1

Значущість термінальних цінностей у професійній сфері життя майбутніх правоохоронців ($\bar{x} \pm \sigma$)

Термінальні цінності	1 група	Рейтингове місце	2 група	Рейтингове місце	t, p
Власний престиж	$6,16 \pm 1,44$	7	$7,81 \pm 1,30$	4	4,60**
Матеріальне становище	$6,75 \pm 1,22$	3	$7,78 \pm 0,97$	5	3,53**
Креативність	$5,75 \pm 1,46$	8	$8,33 \pm 1,27$	1	7,18**
Активність соціальних контактів	$6,91 \pm 1,35$	2	$8,19 \pm 1,62$	2	3,31**
Розвиток себе	$6,72 \pm 1,61$	4	$7,11 \pm 1,55$	8	0,95
Досягнення	$7,69 \pm 1,12$	1	$7,37 \pm 1,60$	6	0,89
Духовне задоволення	$6,56 \pm 1,61$	5	$7,30 \pm 1,17$	7	1,97*
Збереження власної індивідуальності	$6,53 \pm 1,85$	6	$7,96 \pm 1,56$	3	3,18**

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,001$.

Більш детальний аналіз показує, що для майбутніх правоохоронців – першокурсників статистично більш значущими порівняно з групою майбутніх правоохоронців – слухачів магістратури (див. табл. 1) є цінності отримання високого матеріального достатку у професійній діяльності ($7,78 \pm 0,9 > 6,75 \pm 1,22$; $p \leq 0,001$), престижність майбутньої професії, її схвалення соціальним оточенням ($7,81 \pm 1,30 > 6,16 \pm 1,44$; $p \leq 0,001$), розкриття власної неповторності, ори-

гінальності ($7,96 \pm 1,56 > 6,53 \pm 1,85$; $p \leq 0,001$) та отримання духовного задоволення від професійної діяльності ($7,30 \pm 1,17 > 6,56 \pm 1,61$; $p \leq 0,05$).

Аналіз діагностики цінностей у сфері навчання й освіти показав, що для майбутніх правоохоронців першої групи дослідження значущі цінності власного престижу ($7,25 \pm 1,52$), високого матеріального становища ($7,22 \pm 1,31$) і досягнення ($7,09 \pm 1,82$) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Значущість термінальних цінностей у сфері навчання й освіти майбутніх правоохоронців ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)

Термінальні цінності	1 група	Рейтингове місце	2 група	Рейтингове місце	t, p
Власний престиж	$7,25 \pm 1,52$	1	$8,00 \pm 1,41$	4	1,95
Матеріальне становище	$7,22 \pm 1,31$	2	$7,63 \pm 1,78$	7	1,02
Креативність	$6,81 \pm 1,77$	6	$8,37 \pm 1,52$	2	3,59**
Активність соціальних контактів	$6,91 \pm 1,73$	5	$7,96 \pm 1,89$	5	2,24
Розвиток себе	$6,69 \pm 1,23$	7	$8,52 \pm 1,55$	1	5,05**
Досягнення	$7,09 \pm 1,82$	3	$8,26 \pm 1,87$	3	2,42
Духовне задоволення	$6,97 \pm 1,23$	4	$7,85 \pm 1,68$	6	2,33
Збереження власної індивідуальності	$6,56 \pm 1,76$	8	$8,52 \pm 1,09$	1	5,02**

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,001$.

Визначено, що для майбутніх правоохоронців, які навчаються на 1-му курсі, значущими є цінності розвитку себе ($8,52 \pm 1,55$), збереження власної індивідуальності ($8,52 \pm 1,09$), креативності ($8,37 \pm 1,52$) і досягнення ($8,26 \pm 1,87$). На рівні статистичної значущості ($p \leq 0,001$) діагностовано, що прагнення до креативного, нестандартного підходу в навчанні ($8,37 \pm 1,52 > 6,81 \pm 1,77$), підвищення власного рівня освіти ($8,52 \pm 1,55 > 6,69 \pm 1,23$) і розкриття власної оригінальності у процесі отримання освіти ($8,52 \pm 1,09 > 6,56 \pm 1,76$) більш значущі для групи першокурсників, ніж для групи магістрантів (див. табл. 2).

Таким чином, у групі майбутніх правоохоронців – слухачів магістратури ціннісними ресурсами стресостійкості виступають їхні прагнення отримати такий рівень освіти, який буде високо оцінюватися в суспільстві, дозволить їм досягти матеріального достатку, поставлених цілей, конкретних і відчутних результатів у професійній діяльності та посісти почесне місце серед правоохоронців-професіоналів.

У групі майбутніх правоохоронців – першокурсників ціннісними ресурсами є їхні

бажання творчо розвиватися, розкривати власні можливості, підкреслювати власну неповторність та оригінальність, завдяки високому рівню освіти досягати майстерності у професійній діяльності.

Наступним етапом діагностики стало визначення регулятивних ресурсів стресостійкості майбутніх правоохоронців за допомогою методики визначення рівня суб'єктивного контролю Є. Ф. Бажина, О. М. Еткінда.

Як видно з таблиці 3, майбутні правоохоронці обох груп дослідження мають низькі показники за більшістю шкал методики, що свідчить про низький рівень розвитку їх суб'єктивного контролю. Крім того, відсутні показники статистичної значущості. Такі дані дають можливість констатувати, що майбутні правоохоронці першого курсу навчання ($3,44 \pm 2,10$) і магістранти ($3,84 \pm 2,29$) мають екстернальний суб'єктивний контроль. Тоді як науковці вважають інтернальний локус контролю одним із тих, що підвищує стресостійкість особистості [2]. Іншими словами, майбутні правоохоронці на різних етапах професіогенезу не бачать зв'язку між власними діями та значущими подіями їхнього

життя, схильні приписувати власні успіхи й досягнення зовнішнім обставинам, причину виникнення більшості значущих сімейних ситуацій вбачають не у власній поведінці, а в поведінці свого партнера. За шкалою інтернальності у

виробничих відносинах і першокурсники ($4,67 \pm 2,11$) і слухачі магістратури ($4,81 \pm 2,10$) мають середні показники, що свідчить про розподіл відповідальності у професійній діяльності між керівництвом, товаришами і собою.

Таблиця 3

Психологічні особливості відповідальності за власне життя і діяльність майбутніх правоохоронців ($x_{cp} \pm \sigma$)

Локус контролю	1 група	2 група	t	p
Загальна інтернальність	$3,84 \pm 2,29$	$3,44 \pm 2,10$	0,69	-
Інтернальність у сфері досягнень	$3,53 \pm 2,09$	$3,74 \pm 2,12$	0,38	-
Інтернальність у сфері невдач	$4,38 \pm 1,76$	$4,37 \pm 1,86$	0,01	-
Інтернальність у сімейних відносинах	$5,09 \pm 2,16$	$4,96 \pm 2,08$	0,24	-
Інтернальність у виробничих відносинах	$4,81 \pm 2,10$	$4,67 \pm 2,11$	0,26	-
Інтернальність у міжособистісних стосунках	$4,66 \pm 1,94$	$4,70 \pm 1,98$	0,09	-
Інтернальність у ставленні до власного здоров'я	$5,44 \pm 3,07$	$4,78 \pm 2,85$	0,85	-

Слід зазначити, що лише за власне здоров'я майбутні правоохоронці двох груп дослідження вважають себе відповідальними: першокурсники ($4,78 \pm 2,85$) і магістранти ($5,44 \pm 3,07$) (див. табл. 3).

На основі вищезазначеного можемо визначити, що регулятивні ресурси майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу спрямовані на збереження власного здоров'я, проте мають схильність до виснаження, що може проявлятися у виникненні тривожності й почуття напруженості в ситуаціях спілкування, та, як наслідок, призводити до зниження ефективності діяльності, невпевненості у власних силах і можливостях, схильності ускладнювати або, навпаки, спрощувати реальну ситуацію, орієнтуватися на почуття й переживання, що є перешкодою в процесі саморегуляції поведінки у складних професійних ситуаціях.

У психологічних дослідженнях людина розглядається як суб'єкт активної взаємодії з ситу-

ацією за допомогою емоційних переживань, когнітивного переосмислення, тобто різних видів копінг-поведінки. Для визначення стратегій і моделей копінг-поведінки майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу ми використали опитувач С. Хобфолла [3].

Визначено (див. табл. 4), що майбутні правоохоронці першої групи дослідження справляються зі складними життєвими ситуаціями за допомогою пошуку соціальної підтримки ($22,41 \pm 4,17$), обережних дій ($21,72 \pm 3,91$) і вступу в соціальний контакт ($21,66 \pm 4,18$). До того ж група магістрантів статистично значущо частіше порівняно з групою першокурсників використовує соціальну підтримку ($22,41 \pm 4,17 > 18,04 \pm 6,44$; $p \leq 0,001$), обережні дії ($21,72 \pm 3,91 > 16,96 \pm 5,59$; $p \leq 0,001$), соціальний контакт ($21,66 \pm 4,18 > 17,89 \pm 5,72$; $p \leq 0,05$) маніпулятивні дії ($20,31 \pm 3,05 > 16,74 \pm 5,13$; $p \leq 0,001$), агресивні дії ($16,38 \pm 4,22 > 13,56 \pm 3,72$; $p \leq 0,05$).

Таблиця 4

Особливості моделей поведінки майбутніх правоохоронців ($x_{cp} \pm \sigma$)

Моделі поведінки	1 група	Рейтингове місце	2 група	Рейтингове місце	t, p
Асертивні дії	$20,97 \pm 3,72$	4	$17,85 \pm 5,87$	3	2,47
Вступ у соціальний контакт	$21,66 \pm 4,18$	3	$17,89 \pm 5,72$	2	2,92*
Пошук соціальної підтримки	$22,41 \pm 4,17$	1	$18,04 \pm 6,44$	1	3,14**
Обережні дії	$21,72 \pm 3,91$	2	$16,96 \pm 5,59$	4	3,83**
Імпульсивні дії	$18,53 \pm 3,96$	6	$15,59 \pm 4,96$	7	2,53
Уникання	$15,63 \pm 3,72$	9	$14,67 \pm 4,92$	8	0,85
Маніпулятивні дії	$20,31 \pm 3,05$	5	$16,74 \pm 5,13$	5	3,31**
Асоціальні дії	$18,00 \pm 3,82$	6	$16,30 \pm 4,76$	6	1,53
Агресивні дії	$16,38 \pm 4,22$	8	$13,56 \pm 3,72$	9	2,70*

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,001$.

Майбутні правоохоронці першого курсу навчання зі складними життєвими ситуаціями справляються за допомогою пошуку соціальної підтримки ($18,04 \pm 6,44$), вступу в соціальні контакти ($17,89 \pm 5,72$) й асертивних дій ($17,85 \pm 5,87$).

Майбутні правоохоронці – слухачі магістратури у складних життєвих ситуаціях використовують просоціальну, активну та непрямую стратегії копінг-поведінки. Практично однакові показники констатуємо і в групі майбутніх правоохоронців – першокурсників: використання просоціальних, активних та непрямих копінг-стратегій, що, згідно з ресурсною концепцією С. Хобфолла [3], свідчить про «здорове» оволодіння складною ситуацією майбутніми правоохоронцями на різних етапах професіогенезу.

Таким чином, інструментальні ресурси стресостійкості майбутніх правоохоронців – слухачів магістратури і першокурсників представлені активним пошуком рішення проблеми (асертивні дії) в сукупності з використанням соціальних ресурсів (пошук соціальних контактів, підтримки з боку оточуючих, сім'ї, друзів, колег) та маніпулятивних дій.

Якісний аналіз отриманих даних дозволяє сформулювати певні **висновки**:

– психологічні ресурси особистості є інтегральною складовою особистості, що допомагає їй адаптуватися у складних життєвих ситуаціях. Психологічні ресурси мають важливе функціональне значення для досягнення цілей, профілактики стресів, особистісного самовдосконалення, підтримки психологічного благополуччя, обумовлюючи ступінь активності і поведінкові особливості особистості відносно середовища;

– ціннісними ресурсами стресостійкості у групі майбутніх правоохоронців – слухачів магістратури виступають їхні прагнення отримати освіту, яка буде високо оцінена в суспільстві, дозволить їм досягти матеріального достатку, поставлених цілей, конкретних і відчутних результатів у професійній діяльності та посісти почесне місце серед правоохоронців-професіоналів. У групі майбутніх правоохоронців першого курсу навчання ціннісними ресурсами є їхні бажання творчо розвиватися, розкривати власні можливості, підкреслювати власну неповторність та оригінальність, а завдяки високому рівню освіти досягати майстерності у професійній діяльності;

– регулятивні ресурси майбутніх правоохоронців на різних етапах професіогенезу спрямовані на збереження власного здоров'я, проте мають схильність до виснаження, що може проявлятися у виникненні тривожності й почуття напруженості в ситуаціях спілкування, та, як наслідок, призводити до зниження ефективності діяльності, невпевненості у власних силах і можливостях, схильності ускладнювати або, навпаки, спрощувати реальну ситуацію, орієнтуватися на почуття й переживання, що є перешкодою в процесі саморегуляції поведінки у складних професійних ситуаціях;

– інструментальні ресурси стресостійкості майбутніх правоохоронців – магістрантів і першокурсників представлені активними копінг-стратегіями поведінки (асертивні дії) в сукупності з використанням соціальних ресурсів (пошук соціальних контактів, підтримки з боку оточуючих, сім'ї, друзів, колег) та маніпулятивних дій.

Перспективою подальшої роботи є розробка психотехнологій ресурсозбереження майбутніх правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Доценко В. В. Психологічна готовність правоохоронців до екстремальної діяльності на різних етапах професіогенезу // Особистість в екстремальних умовах : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Львів, 20 трав. 2015 р.). Львів : ЛДУ БЖД, 2015. С. 25–30.
2. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
3. Hobfoll S. E. Conservation of resources: a new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*. 1989. Vol. 44 (3). P. 513–524.
4. Доценко В. В. Особливості копінг-стратегій правоохоронців з різним рівнем переживання суб'єктивного часу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. 2014. Вип. 42, ч. 4. С. 218–224.
5. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. М. : Смысл, 2011. URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5973929 (дата звернення: 09.06.2017).

Надійшла до редколегії 20.06.2017

ДОЦЕНКО В. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Представлены результаты исследования особенностей трёх групп психологических ресурсов стрессоустойчивости будущих правоохранителей на различных этапах профессиогенеза. Определено, что ценностными ресурсами в группе слушателей магистратуры выступают их

стремления получить образование, которое будет высоко оценено обществом, позволит им достичь материального достатка и поставленных целей. В группе будущих правоохранителей 1-го курса обучения такими ресурсами являются их желания творчески развиваться, раскрывать свои возможности. Регулятивные ресурсы будущих правоохранителей на различных этапах профессионального становления направлены на сохранение собственного здоровья, однако имеют склонность к истощению. Инструментальные ресурсы стрессоустойчивости будущих правоохранителей – слушателей магистратуры и первокурсников представлены активными копинг-стратегиями поведения в совокупности с использованием социальных ресурсов.

Ключевые слова: *психологические ресурсы, стрессоустойчивость, профессиональное становление, будущие правоохранители.*

DOTSENKO V. V. PSYCHOLOGICAL RESOURCES OF STRESS RESISTANCE OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The results of the study of the features of three groups of psychological resources of stress resistance (valuable, regulatory, instrumental) of future law enforcement officers at different stages of the professional genesis have been provided. Theoretical analysis of the problem of psychological resources of stress resistance in modern scientific literature has demonstrated that they are an integral component of an individual, which helps it to adapt in difficult life situations and plays an important role in the process of achieving goals, preventing stress, personal self-improvement, supporting psychological well-being, forming resistance to action stressors.

It has been determined that the valuable resources in the group of future law enforcement officers – magistrate students are their aspirations to receive education, which will be highly appreciated by the society, will allow them to achieve material well-being and goals set in their professional activities and to occupy an honorable place among professional law enforcement officers. In the group of future law enforcement officers of the first year of study, such resources are their desire to develop creatively, to reveal their own capabilities. Regulatory resources of future law enforcement officers at different stages of professional genesis are aimed at maintaining their own health, but have a tendency to exhaustion. Instrumental resources of the personality of future law enforcement officers – students of the magistracy and the first-year students are represented by active coping strategies of behavior (assertive actions) in combination with the use of social resources (search for social contacts, support from the family, friends, colleagues) and manipulative actions.

Keywords: *psychological resources, stress resistance, professional formation, future law enforcement officers.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.7

Л. М. ГРИШКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0347-1118>*

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ОСОБИ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ

На основі чинних конституцій монархій Арабського Сходу та політико-правової практики продемонстровано особливості закріплення прав, свобод та обов'язків громадян (підданих). Зроблено висновок про те, що конституційний статус особи в цих державах лише формально виглядає суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не є таким. Водночас наведено приклади діяльності органів конституційної юстиції, що свідчать про суттєві зміни в розумінні закріплених принципів, прав та свобод.

Ключові слова: конституційні принципи, правовий статус особи, права та свободи громадян, обов'язки громадян, ісламська концепція прав людини, західна концепція прав людини.

Gryshko, L.M. (2017), "Features of the constitutional status of a person in monarchies of the Arab East" ["Osoblyvosti konstytutsiinoho statusu osoby v monarkhiakh Arabskoho Skhodu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 21–26.

Постановка проблеми. Динаміка політико-правової модернізації статусу особи в монархіях Арабського Сходу (далі – МАС) становить суттєвий інтерес для вітчизняної конституційно-правової теорії та практики. Дослідження особливостей конституційного статусу особи в МАС надасть змогу пояснити окремі сучасні процеси, іменовані як «модернізація», спрогнозувати їх вплив на статус особи, а також передбачити перспективи подальшого розвитку транзитних держав. Досвід МАС у цій сфері, попри всі національно-культурні, історико-правові та геополітичні особливості цих країн, може бути корисним для здійснення політико-правових реформ в Україні. Зазначені фактори зумовлюють актуальність теми цієї статті, її теоретичне і практичне значення для державного будівництва в Україні.

Стан дослідження. Питання статусу особи в МАС вже отримали своє висвітлення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, конституційно-правовий статус особи у своїх роботах досліджували М. А. Сапронова, Г. Левицька, М. Ю. Мартинова та ін. У межах мусульманського права проблематику досліджували К. С. Слюсар, Л. Р. Сюзіян, Х. Бехруз, М. В. Лубська, Н. В. Жданов та ін.

Проте у виявлених нами дослідженнях учені зосереджуються або на констатуванні суто європейського напрямку модернізації статусу

особи, або ж на регулюванні статусу особи в цих державах у межах мусульманського права. Водночас переважно поза увагою перебуває питання закріплення ісламу як державної релігії та основного джерела законодавства в поєднанні із закріпленням на конституційному рівні фасаду «західної» концепції прав людини. Оскільки на конституційні права та свободи громадян (підданих) МАС серйозний вплив здійснюють традиційні норми державної релігії – ісламу, тому про суто «європейську модернізацію» в цій сфері однозначно стверджувати не можна. З урахуванням цього варто звернути увагу на низку особливостей конституційного статусу особи в МАС.

Виклад основного матеріалу. Аналіз конституційного статусу особи в МАС слід проводити з урахуванням того, що неправильне розуміння взаємодії «східної» та «західної» традицій права суттєво спотворює розуміння конституційного статусу особи в МАС. Так, Х. Бехруз є прибічником відмови від європоцентристських підходів і стандартів при розгляді правових систем та ісламського права зокрема. На його думку, незважаючи на зовнішню вестернізацію, правові системи сучасних ісламських держав усе ще залишаються в межах класичного ісламського права [1, с. 242, 269–270]. Отже, конституційний статус особи формально може

виглядати суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не бути таким.

Л. Р. Сюкіяйнен розділяє взаємодію двох указаних культур на такі основні форми: паралельне регулювання спільних питань стосовно мусульман та немусульман (право особистого статусу); включення мусульмансько-правових норм, принципів та інститутів у законодавство, що орієнтується на європейські зразки, і навпаки; синтез ісламських та європейських правових інститутів у вигляді прийняття оригінальних законодавчих актів, які не можуть бути однозначно віднесені ні до мусульманської, ні до європейської правових систем [2].

У конституціях МАС, ухвалених у період так званої «модернізації», закріплено широкий перелік принципів правового статусу особи, прав та свобод, які часто виходять за межі шаріату. Водночас на тлумачення закріплених принципів суттєво впливають норми шаріату. Так, Конституція Йорданії закріпила такі загальні принципи правового статусу людини та громадянина: рівність громадян перед законом (ст. 6), гарантованість свободи особистості (ст. 7). Конституція Бахрейну проголошує принцип рівності усіх людей та громадян перед законом (ст. 19), особиста свобода гарантується законом (ст. 19); права та свободи, встановлені Конституцією, можуть бути обмежені тільки законом або відповідно до закону, і такі обмеження не можуть зачіпати, порушувати сутність прав та свобод (ст. 31). Конституція Катару проголошує рівність громадян в їх правах та обов'язках (ст. 34), рівність усіх перед законом (ст. 35), гарантує особисту свободу (ст. 36). Відповідно до Конституції Кувейту всі люди рівні між собою в людській гідності, публічних правах та обов'язках перед законом, особиста свобода гарантована (ст. 29). Відповідно до Конституції Об'єднаних Арабських Еміратів (далі – ОАЕ) всі є рівними перед законом (ст. 25) та всім громадянам гарантується особиста свобода (ст. 26). Конституція Оману закріпила рівність усіх громадян перед законом. Громадяни є рівними при здійсненні своїх публічних прав та обов'язків (ст. 17), їм гарантовано особисту свободу (ст. 18) [3].

Конституцією Катару передбачено заборону змінювати положення, що стосуються громадянських прав та свобод, окрім як з метою їх розширення (ст. 146) [3]. Конституція Бахрейну проголошує, що права та свободи, встановлені Конституцією, можуть бути обмежені тільки законом або відповідно до закону, і такі обмеження не можуть зачіпати, порушувати сутність прав та свобод (ст. 31) [3].

Слід зазначити, що конституційний статус жінки в монархіях Арабського Сходу практично не відрізняється від статусу чоловіка. Конституції цих країн у розділах про основні права та обов'язки декларують право кожного громадянина держави на участь у політичному, економічному, культурному та релігійному житті держави. Майже всі основні закони проголошують принцип рівності громадян в їх правах та обов'язках. Громадяни, і чоловіки, і жінки, мають право брати участь у публічних справах та мають політичні права, включаючи право голосу і право бути обраним, відповідно до Конституції та умов і принципів, установлених законом (п. «е» ст. 1 Конституції Бахрейну) [3].

Отже, тлумачення змісту цих принципів має відбуватися з урахуванням того, що їх ідеологічною основою переважно є традиційні норми державної релігії – ісламу. Безумовно, в цих державах відбувається синтез категорій та понять, що запозичені із «західного» права. З огляду на «західну» концепцію прав людини конституційне закріплення основ правового статусу особи є значним кроком у сфері гарантування прав людини в державі.

Водночас є низка прикладів політико-правового життя МАС, які свідчать про суттєві зміни в розумінні прав та свобод, передбачених конституціями, оскільки їх тлумачення не зводиться до меж, визначених шаріатом. Так, наприклад, 5 жовтня 2017 р. Конституційний суд Кувейту скасував закон № 78/2015 про обов'язкову «колекцію» ДНК, заявляючи, що деякі його положення порушували права на приватність та особисту свободу, закріплені у статтях 30 і 31 Кувейтської конституції. Закон було введено в серпні 2015 р. як пряму відповідь влади на теракт 26 червня 2015 р., що стався у м. Кувейт і в результаті якого загинуло 27 та поранено більше 200 осіб. Відповідно до ст. 11 Закону всі кувейтські громадяни та резиденти зобов'язані надавати органам державної влади зразки ДНК, а стаття 4 прямо забороняла відмову від їх надання. Стаття 8 передбачала «один рік позбавлення волі та 10 тисяч динар для кожного, хто навмисно і без будь-яких причин утримується від надання зразка своєї ДНК». Управління базою даних ДНК покладалося на Міністерство внутрішніх справ [4].

Це лише один приклад того, що норми конституцій МАС, які визначають статус особи, заклали відмінний від шаріату фундамент для розвитку та забезпечення прав і свобод.

Проте, незважаючи на певні позитивні зрушення до демократичних цінностей в мусульманських країнах, принципи шаріату залишаються

засадничою основою модернізації правового статусу особи [5]. Водночас слід враховувати, що віруючі мусульмани не здатні ні зрозуміти, ні прийняти систему, яка б виключала релігію [6, с. 33]. Розкриваючи юридичні та релігійні параметри ісламської концепції прав людини, Л. Р. Сюкіяйнен зазначає, що на відміну від західної ліберальної концепції, яка вбачає основний сенс закріплення основних прав людини в їх охороні від посягань з боку держави, іслам розглядає владу як інститут, який пов'язаний із шариатом та відіграє головну роль у впровадженні його приписів, у тому числі й щодо прав та свобод людини [7, с. 17–18].

Таке роз'яснення дозволяє зрозуміти особливості закріплення прав підданих Основним нізамом Саудівської Аравії (1992 р.) (через обов'язки держави). Основний нізам Саудівської Аравії досить коротко визначає правовий статус підданих Короля, підпорядковуючи реалізацію прав і свобод релігійним основам держави. Сама держава покликана дотримуватися ісламу та застосовувати норми [3, с. 485] шариату, а також примушувати людей діяти правильно, боротися зі злом та виконувати свої обов'язки, дотримуючись приписів Аллаха. Держава бере на себе обов'язок захищати права людини відповідно до принципів шариату (ст. 26) [3, с. 486]. Основний нізам гарантує підданам особисту безпеку, недоторканність житла, таємницю переписки та деякі інші особисті права. Іноземці, які проживають у Королівстві, зобов'язані підкорятися його законам, поважати цінності саудівського суспільства, його традиції та мораль. Водночас Основний нізам не включає в себе жодних юридичних гарантій реалізації навіть такого скромного обсягу прав та свобод громадян [3, с. 486].

Таким чином, механізм захисту прав людини в Саудівській Аравії виключає можливість оскаржити дії держави щодо виконання взятих на себе обов'язків реалізатора та гаранта прав людини. Закріплення прав людини Основним нізамом через обов'язки держави виключає державу з числа можливих суб'єктів порушення цих прав.

Конституціями Катару, Бахрейну, Кувейту, Об'єднаних Арабських Еміратів третім розділом врегульовано основні права та свободи, який передує розділам, що регулюють статус органів державної влади. Правам та обов'язкам підданих присвячено главу третю октройованої Конституції Султанату Оман, яка, у свою чергу, передує главі, що регулює статус глави держави.

Конституція Катару передбачає, що катарське суспільство базується на справедливості,

свободі, рівності та високій моралі, а держава захищає ці принципи, одночасно всіляко підтримуючи безпеку, стабільність та рівні можливості для всіх [8, с. 164]. Конституція Йорданії закріпила загальнодемократичні права та свободи громадян, зокрема такі, як рівність перед законом, свобода особистості, право на зібрання, створення політичних партій і товариств, свобода думок, віросповідання (ст. 14–17) та ін. Повторимося, що Конституцією Катару передбачено заборону змінювати положення, що стосуються громадянських прав і свобод, окрім як з метою їх розширення (ст. 146) [3].

Конституціями Кувейту, Бахрейну, Катару, Йорданії передбачено повну свободу віросповідання. Зокрема, Конституція Катару (ст. 35) забороняє дискримінацію за релігійною ознакою. У статтях, що стосуються сім'ї та суспільства, відсутні імперативні положення про сповідування ісламу.

Проте в Основному нізамі Саудівської Аравії міститься категорична вимога сповідувати іслам, і фактично не допускається розповсюдження іншої релігії. Така неприйнятність інших релігій суперечить сучасним загальноприйнятим принципам і нормам прав людини та громадянина [8, с. 280]. Немусульманські релігії дозволено тільки серед іноземних працівників, проте будь-які публічні прояви належності до немусульманської релігії (натільні хрести, Біблія тощо) суворо заборонені [9, с. 304]. Ісламська складова Саудівської Аравії виявляється також у тому, що сприяє закріпленню ісламської моралі, культури, етики в суспільній свідомості та поведінці [10, с. 16]. Відповідно до статті 26 Основного нізаму держава захищає права людини згідно з ісламським шариатом. Указана стаття яскраво демонструє ідеологічно-нормативну основу, основний орієнтир захисту прав підданих та іноземців у державі [9].

Іноземні громадяни, які перебувають в ОАЕ, користуються правами та свободами, закріпленими відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Федерація; на іноземців розповсюджуються також передбачені в їх положеннях обов'язки (ст. 40) [3].

Останнім часом державне право арабських країн почало визнавати право громадян на судовий захист своїх прав, у тому числі й перед державою. Зокрема, в Катарі право на звернення у суд є невід'ємним правом кожного, воно гарантується та охороняється державою. Парламент Кувейту відповідно до Конституції має право сформувати Постійний комітет з питань скарг громадян; цей комітет має повноваження

одержувати від будь-яких посадових осіб відповіді на такі скарги та інформувати про це осіб, які скаржились [8, с. 178, 198].

Отже, в усіх МАС приписи ісламу впливають на конституційний статус особи, проте межі цього впливу не однакові. На думку А. Муадуді, «іслам установив деякі універсальні, фундаментальні права для кожної людини в силу статусу як людської істоти» [1, с. 119]. Інші вчені вважають, що основні поняття принципів прав людини були введені в іслам з самого початку і що ісламська доктрина прав людини налічує 1400-літню історію [11]. Правам людини надається сакральний, праведний характер, оскільки головні джерела їх походження зводяться до Аллаха [1, с. 119, 212]. Ще однією особливістю ісламської концепції права є розгляд прав людини не як прав індивідуума, а як прав умми в цілому [1, с. 215]. Особиста свобода, дарована людям Аллахом, зокрема свобода індивіда, має подвійний характер та обмежується свободою колективу. Політична участь мусульман у житті держави реалізується через принцип «шура». Рівність членів умми є найважливішим принципом [12, с. 353, 354].

З одного боку, ісламська концепція прав людини ґрунтується на інших джерелах і розроблена з урахуванням власних цінностей, у зв'язку з чим вона певною мірою не відповідає західним уявленням про права людини, а іноді може й суперечити їм [6, с. 33]. З іншого боку, такі принципи, як рівність усіх перед законом, свобода волевиявлення та релігії, здійснення соціальної справедливості, гарантії права на життя, свободу, роботу та інші здійснюються та гарантуються за допомогою ісламу [13, с. 82; 1, с. 216].

Перелік конституційних обов'язків є не дуже широким. Так, відповідно до Конституції Бахрейну безпека нації – це частина безпеки усієї арабської батьківщини, і її захист – священний обов'язок кожного громадянина. Проходження військової служби є почесним для громадян і регулюється законом (ч. 1 ст. 30).

Відповідно до конституцій Кувейту (ст. 47), Катару (ст. 53), Оману (ст. 37) національна оборона є священним обов'язком, а військова служба, що регулюється законом, є справою честі кожного громадянина. Крім того, Конституція Оману (ст. 38) передбачає, що захист національної єдності та охорона державної таємниці є обов'язком, що покладається на кожного громадянина [3].

Закріплено конституціями МАС і обов'язок поважати конституцію та закони держави. Так, обов'язком кожного, хто проживає або тимча-

сово перебуває на території Катару, є повага Конституції, дотримання державних законів, додержання громадського порядку та моралі, національних традицій та загальновизнаних звичаїв (ст. 57). Аналогічне положення закріплено у ст. 40 Конституції Оману. За ст. 44 Конституції ОАЕ повага до Конституції та законів і постанов, що приймаються державними органами на виконання її положень, є обов'язком усіх громадян Федерації.

Передбачено і такий обов'язок як додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі. Наприклад, відповідно до Конституції Кувейту обов'язок додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі є обов'язком усіх жителів Кувейту (ст. 49). Додержання суспільного порядку та моралі є обов'язком, що покладається на всіх, хто проживає в Султанаті (ст. 40 Конституції Оману).

Передбачено також обов'язок захисту державної власності. Так, державна власність недоторканна, її захист є обов'язком кожного громадянина (ст. 17 Конституції Кувейту). Захист громадської власності є обов'язком кожного громадянина (ст. 22 Конституції ОАЕ). Державна власність недоторканна, держава її охороняє, а громадяни та інші особи зобов'язані її захищати (ч. 5 ст. 11 Конституції Оману).

Обов'язок сплачувати податки та збори передбачено конституціями Бахрейну, Кувейту, Йорданії, ОАЕ, Оману. Наприклад, відповідно до п. «а» ст. 15 Конституції Бахрейну податки та збори основані на принципі соціальної справедливості, і їх сплата є обов'язком відповідно до закону.

Отже, політико-правова практика забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина в умовах державних перетворень є перспективним напрямком подальших досліджень.

Висновки. Особливості конституційного статусу особи в монархіях Арабського Сходу полягають у тому, що чинні конституції закріпили широкий перелік принципів, прав, свобод, які часто виходять за межі шариату, однак їх тлумачення часто обмежується рамками ісламу. Конституційний статус формально виглядає суттєво модернізованим і демократизованим, проте фактично не є таким.

Окремі приклади політико-правової практики свідчать на користь поступового відходження від ісламоцентристського підходу в тлумаченні норм конституцій МАС. Запровадження органів конституційного контролю та практична діяльність цих органів свідчать про

суттєві зміни в розумінні закріплених принципів, прав та свобод.

Слід відзначити досить лаконічний перелік обов'язків громадян у конституціях МАС. Водночас обов'язок додержання громадського порядку та поваги до суспільної моралі більшою мірою стосується поваги до засад ісламу

як державної релігії та основи законодавства. Лише в Основному нізамі Саудівської Аравії міститься категоричне положення про сповідання ісламу і фактично не допускається розповсюдження іншої релігії. Проте конституціями інших монархій даного регіону гарантується свобода віросповідання.

Список бібліографічних посилань

1. Бехруз Х. Исламские традиции права : сб. науч. тр. Одесса : Одес. нац. акад., 2006. 293 с.
2. Сюкияйнен Л. Р. О правовой природе шариата и его взаимодействии с европейским правом // Библиотека Гумер. URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Islam/syk/prav_prir.php (дата звернення: 14.10.2017).
3. Конституции государств Азии: Западная Азия / под ред. Т. Я. Хабриевой ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве Российской Федерации. М. : Норма, 2010. Т. 1. 544 с.
4. Kuwait: Constitutional Court rules against DNA law in move to protect right to privacy // Alkarama : website of a Geneva-based non-governmental human rights organisation. URL: <https://www.alkarama.org/en/articles/kuwait-constitutional-court-rules-against-dna-law-move-protect-right-privacy> (дата звернення: 14.10.2017).
5. Чепульченко Т. О. Права людини в ісламі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2011. № 1 (9). С. 99–104.
6. Слюсар К. С. Права людини в мусульманському праві. *Право і суспільство*. 2017. № 1, ч. 2. С. 32–36.
7. Сюкияйнен Л. Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий : моногр. М. : ООО «Садра», 2014. 212 с.
8. Мартынова М. Ю. Основы конституционного (государственного) права стран-членов ОПЕК : учеб. пособие. М. : МГИМО-Университет, 2008. 332 с.
9. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Серьогіна; В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.
10. Сапронова М. А. Арабский Восток: власть и конституции : моногр. / МГИМО-Университет. М. : РОССПЭН, 2001. 216 с.
11. Donnelly J. Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conception of Human Rights. *The American Political Science Review*. 1992. Vol. 76, No. 2. P. 303–316. DOI: 10.2307/1961111.
12. Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка : моногр. М. : Междунар. отнош. 2003. 568 с.
13. Сапронова М. А. Политический процесс в арабских странах : учеб. пособие. М. : МГИМО-Университет, 2008. 320 с.

Надійшла до редколегії 01.11.2017

ГРИШКО Л. Н. ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ В МОНАРХИЯХ АРАБСКОГО ВОСТОКА

На основе действующих конституций монархий Арабского Востока и политико-правовой практики продемонстрированы особенности закрепления прав, свобод и обязанностей граждан (подданных). Сделан вывод о том, что конституционный статус личности в этих государствах только формально выглядит существенно модернизированным и демократизированным, однако фактически таким не является. В то же время приведены примеры деятельности органов конституционной юстиции, свидетельствующие о существенных изменениях в понимании закреплённых принципов, прав и свобод.

Ключевые слова: конституционные принципы, правовой статус личности, права и свободы граждан, обязанности граждан, исламская концепция прав человека, западная концепция прав человека.

GRYSHKO L. M. FEATURES OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF A PERSON IN MONARCHIES OF THE ARAB EAST

The author of the article observes that the issues of consolidating Islam as a state religion and the main source of legislation in combination with the fixing at the constitutional level of the “Western” concept of human rights is largely out of the question. Since the traditional norms of the state religion – Islam are seriously influenced by the constitutional rights and freedoms of the monarchy of the Arab East, it is unequivocally possible to affirm the purely “European modernization” in this area. Considering this, one should pay attention to a number of features of the constitutional status of a person in these states.

On the basis of the current constitutions of the monarchies of the Arab East and political and legal practice the author has demonstrated the features of consolidation of the rights, freedoms and duties of citizens (subjects). It has been concluded that the peculiarities of the constitutional status of a person in the monarchies of the Arab East are that the existing constitutions have consolidated a wide

range of principles, rights, freedoms that often go beyond Shariah, but their interpretation is often limited to Islam. The constitutional status appears formally to be substantially upgraded and democratized, but in fact it is not.

At the same time, the author of the article provides examples of the activities of the agencies of constitutional justice, which testify to significant changes in the understanding of the established principles, rights and freedoms. The implementation of the agencies of constitutional control and the practical activities of these agencies indicate about significant changes in the understanding of the established principles, rights and freedoms.

It should be noted quite a concise list of duties of citizens in these states. At the same time, the duty to observe public order and respect for public morality more closely concerns the respect for the principles of Islam as the state religion and the basis of legislation. Only in the Basic Nizami of Saudi Arabia contains a categorical provision on the practice of Islam and, in fact, it is not permitted to spread another religion. However, the constitutions of other monarchies of this region guarantee freedom of religion.

Keywords: *constitutional principles, legal status of a person, rights and freedoms of citizens, duties of citizens, Islamic concept of human rights, Western concept of human rights.*

УДК 340.0:340.1

Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4068-4729>

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Виокремлено та проаналізовано основні суттєві риси підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, сформульовано поняття «підстави звільнення від юридичної відповідальності». Їх автор визначає як визначені законодавством обставини, за наявності яких особа, що порушила суб'єктивні права або вчинила правопорушення, не притягається до юридичної відповідальності.

До основних ознак підстав звільнення від юридичної відповідальності віднесено: 1) зв'язок з юридично значущою неправомірною поведінкою; 2) формальне закріплення на законодавчому рівні; 3) реалізацію спеціальним суб'єктом; 4) специфічні юридичні наслідки (за умови реалізації підстав звільнення від юридичної відповідальності держава відмовляється від застосування відповідних заходів державно-правового примусу).

Ключові слова: *юридична відповідальність, звільнення від юридичної відповідальності, підстави звільнення, невідворотність відповідальності.*

Kalenichenko, L.I. (2017), "General theoretical characteristics of the grounds for the relief of legal liability" ["Zahalnoteoretychna kharakterystyka pidstav zvilnennia vid yurydychnoi vidpovidalnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 26–32.

Постановка проблеми. Одним із головних принципів покладення юридичної відповідальності є реалізація принципу невідворотності юридичної відповідальності. Цей принцип означає, що протиправна поведінка за будь-яких умов повинна неминуче тягти за собою відповідальність правопорушника – суб'єкта відповідальності. Якщо факт порушення суб'єктивних прав, учинення правопорушення або об'єктивно протиправного діяння (у визначених законом чи договором випадках) є, а відповідальність не настала, це підриває авторитет закону, системи законодавства й правоохоронної системи держави. Крім того, відсутність притяг-

нення винної особи до юридичної відповідальності за протиправну поведінку у визначеному законом порядку негативно впливає на формування та функціонування правосвідомості як особи, так і суспільства в цілому, обумовлює у суб'єктів правової поведінки виникнення впевненості у можливості коритись власним бажанням, а не нормативно-правовим приписам законодавства. Таким чином, зміст принципу невідворотності юридичної відповідальності у загальному вигляді полягає у тому, що ніхто без законних підстав не може бути звільнений від юридичної відповідальності за жодних умов.

У цьому контексті звернімо увагу на те, що в чинному законодавстві існує низка обставин, за наявності яких законодавець передбачає можливість звільнення особи від юридичної відповідальності. Такі обставини у загальнотеоретичній та галузевій юридичній літературі вчені-правознавці визначають як підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Стан дослідження. На галузевому рівні обставини, що звільняють від юридичної відповідальності, й окремі їх види досліджували у своїх роботах Ю. В. Баулін, А. П. Дмитренко, Р. Я. Заяць, М. О. Кудратов, В. В. Колосовський, Н. В. Мірошніченко, В. В. Орехов, К. І. Попов, О. С. Шумков та інші. У свою чергу, на загальнотеоретичному рівні правова природа підстав звільнення від юридичної відповідальності перебувала у центрі уваги спеціальних наукових досліджень М. В. Вітрука, С. В. Медведєвої та ін.

У зв'язку з тим у цій статті автор поставив за мету виокремити та проаналізувати основні суттєві риси підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, та сформулювати поняття «підстави звільнення від юридичної відповідальності».

Виклад основного матеріалу. Першою суттєвою ознакою підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, на наш погляд, є те, що вони пов'язані з юридично значущою неправомірною поведінкою.

Правопорушення серед різних видів протиправної поведінки є прямою протилежністю правомірної поведінки, її максимально концентрованим виразом [1, с. 110]. Правопорушення – це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке тягне за собою юридичну відповідальність [1, с. 110]. Ми підтримуємо думку, що юридична відповідальність є логічним наслідком правопорушення, безглуздо визнавати діяння правопорушенням, одночасно не встановивши юридичну відповідальність за його здійснення [1, с. 110].

З огляду на зазначене, маємо підстави зауважити, що якщо немає факту скоєння правопорушення, то немає й підстав для притягнення особи до юридичної відповідальності. У свою чергу, якщо немає підстав для притягнення особи до юридичної відповідальності, то немає необхідності у встановленні та реалізації підстав, що виключають юридичну відповідальність. Оскільки сенс підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, втрачається за умови відсутності правопорушення. Такий стан речей дозволяє стверджувати, що підстави, які звільняють від юридичної відповідаль-

ності, пов'язані з правопорушенням як юридично значущою неправомірною поведінкою.

Другою суттєвою ознакою підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, на наш погляд, є те, що це обставини, визначені в кримінальному, адміністративному або цивільному законодавстві та інших його галузях.

Так, наприклад, загальна частина Кримінального кодексу України передбачає такі види звільнення від кримінальної відповідальності: 1) у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); 2) у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); 3) у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47); 4) у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48); 5) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49) [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 1 закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія є повним або частковим звільненням від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирoki стосовно цих осіб не набрали законної сили [3]. З огляду на зазначене положення нормативно-правового акта маємо підстави зауважити, що амністія у кримінальному праві належить до підстав звільнення особи від відповідальності.

У цьому контексті звернімо увагу на те, що у загальнотеоретичній літературі деякі автори до підстав звільнення від юридичної відповідальності відносять акт про помилування [4, с. 481]. А ось О. О. Житний, В. Т. Маляренко з А. А. Музиною та С. М. Школа вважають, що, виходячи з природи юридичної відповідальності й покарання, помилування слід віднести до виду звільнення від покарання [5; 6], а не від юридичної відповідальності. О. О. Житний стверджує, що помилування означає звільнення від покарання або пом'якшення останнього, що не дозволяє розглядати його як правову підставу звільнення від кримінальної відповідальності [7].

Аналіз нормативно-правових приписів Положення про порядок здійснення помилування [8], затвердженого указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015, дає підстави стверджувати, що помилування стосується тільки осіб, засуджених судом за вчинення злочинів (уже притягнутих до кримінальної відповідальності). Актом помилування може бути звільнено особу (осіб) від покарання або дозволено застосувати щодо неї більш м'якого покарання. У зв'язку з тим, що помилування стосується лише осіб, засуджених судом за вчинений злочин (притягнутих до кримінальної відповідальності), питання звільнення від кримінальної відповідальності цим актом не можуть бути

вирішені. Якщо в стадії судового розгляду виявиться обставина щодо наявності акта помилування, то суд доводить розгляд справи до кінця, виносить обвинувальний вирок і звільняє засудженого від покарання [9]. Таким чином, за умови застосування помилування особа звільняється від кримінального покарання, яке у кримінальному праві є однією з форм кримінальної відповідальності.

З огляду на зазначене ми вважаємо, що помилування є обставиною, яка звільняє особу від покарання і не належить до загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

На відміну від кримінального законодавства, положення ст. 21 і 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення до обставин, що звільняють від адміністративно-правової відповідальності, дозволяють віднести: 1) передачу матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу; 2) малозначність правопорушення [10].

У цивільному праві ст. 617 Цивільного кодексу України закріплює непереборну силу та випадок як прямі підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань [11]. При цьому випадок (казус) у цивільному праві – це така подія, яка могла б не настати, якби особа знала про настання такої події й могла їй запобігти. Тобто випадок – це подія, яку заздалегідь не можна передбачити та запобігти їй [12, с. 116]. Непереборна сила – надзвичайна й нездоланна за певних умов подія, що кваліфікується у галузі цивільного права як кваліфікований випадок. Непереборну силу не лише не можна передбачити, але й не можна запобігти їй будь-якими доступними для особи засобами навіть тоді, коли особа могла передбачити дію непереборної сили [12, с. 116]. Перелік обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) передбачено у постанові Кабінету Міністрів України й Національного банку України від 21.06.1995 № 444 [13]. До них належать війни, воєнні дії, блокада, ембарго, інші міжнародні санкції, валютні обмеження, інші дії держав, які унеможливають виконання сторонами своїх зобов'язань, пожежі, повені, інші стихійні лиха чи сезонні природні явища, зокрема такі, як замерзання моря, проток, поргів тощо.

Звернімо окремо увагу на те, що лише у ч. 2 ст. 679 Цивільного кодексу України законодавець звертається до випадку як до підстави звільнення від зазначеного виду відповідальності, тоді як непереборна сила визнається підставою

звільнення від цивільно-правової відповідальності суб'єктом законодавчої діяльності у ч. 5 ст. 879, ч. 2 ст. 906, ч. 1 ст. 922, ч. 1 ст. 950, ч. 1 ст. 1043 ЦК України [11].

Окрім прямих підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності, за порушення зобов'язання положення цивільного законодавства передбачають і непрямі підстави для звільнення від неї [12, с. 117]. Так, наприклад, коли відсутня вина, у тих випадках, коли вина є підставою для відповідальності за порушення зобов'язання (ст. 614 ЦК України), особа звільняється від цивільно-правової відповідальності. Крім цього, крайня необхідність на розсуд суду з урахуванням обставин справи може бути підставою для повного або часткового звільнення від відповідальності [14, с. 10].

До згаданих вище підстав звільнення від цивільно-правової діяльності О. В. Церковна відносить також умисел потерпілого [14, с. 11]. Положення ч. 1 ст. 1193 ЦК України свідчать про те, що умисел потерпілого належить до юридичного факту, за наявності якого особа, яка заподіяла шкоду, безумовно звільняється від обов'язку її відшкодувати [11].

О. В. Церковна також звертає увагу на спеціальні підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності працівників ОВС. Вона зазначає, що, оскільки працівник органів внутрішніх справ через свою професійну діяльність належить до спеціального, особливого суб'єкта, до нього застосовуються ті підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду, що й до інших і, крім цього, додаткові підстави звільнення. До останніх учена відносить заподіяння шкоди під час затримання особи, яка вчинила злочин, а також при виконанні наказу або розпорядження, обов'язкового до виконання. За умови нанесення шкоди під час виконання наказу або розпорядження, обов'язкового до виконання, та затримання особи, яка вчинила правопорушення, від відшкодування шкоди звільняється саме працівник органу, а не державний орган (держава), оскільки держава в таких випадках відповідає завжди. Це означає, що в разі, якщо посадова або службова особа звільняється від відповідальності за заподіяння шкоди, держава не має права регресу до такої особи відповідно до ст. 1191 ЦК України [14, с. 13].

На підставі аналізу вищезазначених положень нормативно-правових актів системи законодавства України можемо констатувати, що обставинами, факт наявності яких законодавець визнає підставою для звільнення від кримінально-правової, адміністративно-правової

та цивільно-правової відповідальності, є такі: 1) невисокий ступінь (малозначущість) суспільної небезпеки правопорушення або втрата ним ознак суспільної небезпечності до розгляду справи; 2) примирення винного з потерпілим; 3) передача особи на поруки; 4) низький ступінь суспільної небезпечності особи правопорушника або те, що особа, яка вчинила правопорушення, перестала бути суспільно небезпечною (зміна обстановки); 5) акт про амністію (помилування не є обставиною, яка належить до загальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з тим, що звільняє вже засуджених осіб від кримінального покарання).

Третьою ознакою підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, на нашу думку, виступає їх реалізація спеціальним суб'єктом. Незалежно від виду юридичної відповідальності звільняють від неї спеціальні уповноважені на те державні органи. Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя здійснюється виключно судами. Це стосується і звільнення від юридичної відповідальності.

Згідно зі ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом [15]. Положення ч. 2 ст. 44 Кримінального кодексу України свідчать про те, що звільнення від кримінальної відповідальності також здійснюється виключно судом, а порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом [16]. Зміст постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23.12.2005 «Про порядок застосування судами законодавства України про звільнення особи від кримінальної відповідальності» також свідчить про те, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК України, здійснює виключно суд у порядку, встановленому КПК України [17].

Т. Б. Ніколасенко зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом [9, с. 373], хоча науковець і наголошує на тому, що з цього приводу в юридичній літературі не існує одностайної думки [9, с. 372]. Одні автори, зокрема Ю. В. Грошевой і Т. М. Добровольська, дотримуються думки, що звільнення від кримінальної відповідальності має здійснюватись виключно судом [8; 19]; інші, зокрема В. С. Єгоров, не поділяють цю позицію, вказуючи, що на досудовій стадії застосовувати заходи кримінального впливу мають право органи прокуратури, слідства та дізнання як елементи державного апарату, що представляють публічну владу, а тому останні,

не доводячи справу до судового розгляду, можуть відмовитись від подальшого кримінального переслідування особи та звільнити її від кримінальної відповідальності [20].

У межах дослідження особливостей звільнення від адміністративно-правової відповідальності за незначне правопорушення Л. В. Шестак зазначає, що звільнення від відповідальності за адміністративне правопорушення є однією з форм виховного впливу, що застосовується органом (посадовою особою) адміністративної юрисдикції. Вона не пов'язана ні з адміністративним стягненням, ні з заходами громадського впливу, оскільки усне зауваження правопорушнику не тягне для нього жодних юридичних наслідків [21, с. 97] (зокрема, не починається перебіг строків накладання адміністративного стягнення, особа вважається такою, що не зазнавала адміністративного впливу, тощо).

Що стосується цивільно-правової відповідальності, то особа звільняється від обов'язку відшкодувати шкоду виключно за вмотивованим рішенням суду.

Четвертою суттєвою ознакою підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, на наш погляд, є те, що за умови їх реалізації держава відмовляється від застосування відповідних заходів державно-правового примусу (відмова від покладання на особу обмежень особистого, майнового та іншого характеру [22] або відмова від застосування установлених законом обмежень певних прав і свобод [17]).

Якщо ми говоримо про підстави, що виключають юридичну відповідальність, то у широкому розумінні терміна «виключення» ми вважаємо, що «наявність юридичної відповідальності не допускається», тобто вона не є можливою. Що ж стосується «звільнення від юридичної відповідальності», то цей вислів означає, що така відповідальність була можливою, але внаслідок певних обставин порушника до неї не притягують [14, с. 10].

Таким чином, за умови реалізації підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, держава має «можливість» вжити до винної особи, яка вчинила правопорушення, тих чи інших заходів державно-правового характеру (обмежень особистого, майнового та іншого характеру, наприклад: обмеження свободи пересування, вибору виду трудової діяльності, посади, певних занять протягом певного часу, обмежень у розпорядженні своїм часом, спілкуванні з родичами та ін.), проте за наявності певних обставин (які на законодавчому рівні визнано такими, що звільняють від юридичної

відповідальності) вона відмовляється від їх застосування.

Спираючись на викладене, маємо підстави до основних ознак підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, віднести такі:

- пов'язані з юридично значущою неправомірною поведінкою;
- формально закріплені на законодавчому рівні;
- реалізуються спеціальним суб'єктом;
- специфічні юридичні наслідки (за умови реалізації підстав звільнення від юридичної відповідальності держава відмовляється від застосування відповідних заходів державно-правового примусу).

Перелік вищезазначених ознак підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, не є вичерпним, він може бути продовжений шляхом їх уточнення та доповнення. Наприклад, такі ознаки досліджуваного явища, як «обставини, визначені в кримінальному, адміністративному, цивільному законодавстві та інших його галузях», «реалізуються спеціальним суб'єктом», на наш погляд, тісно пов'язані з такою їх специфічною рисою: вони реалізуються в установленому законом порядку або в результаті юридичної діяльності. У свою чергу, зі змісту такої ознаки підстав, що виключають юридичну відповідальність, як «пов'язані з юридично значущою неправомірною поведінкою» впливають неправомірність і суспільна небезпечність (суспільна шкідливість) цього правового явища тощо. Однак вищезазначений перелік основних рис підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, на наш погляд, розкриває їх зміст, характеризує це правове явище як відносно самостійне й дозволяє сформулювати теоретично-обґрунтоване, логічно-зв'язане його поняття.

Підстави, що звільняють від юридичної відповідальності, – це визначені законодавством обставини, за наявності яких особа, що порушила суб'єктивні права чи вчинила правопорушення, не притягається до юридичної відповідальності.

Традиційно в юридичній літературі сукупність загальних підстав, визначених у кримінальному, адміністративному, цивільному та інших галузях права, що виключають юридичну відповідальність, поділяють на дві множини: 1) особа, яка вчинила правопорушення, перестала бути суспільно небезпечною; 2) правопорушення в результаті змін обставин втратило ознаки суспільної небезпечності [4, с. 481; 24, с. 156].

У межах загальнотеоретичного дослідження ознак, змісту, сутності та юридичної й соціаль-

ної природи обставин, що звільняють від юридичної відповідальності, ми вважаємо за доцільне запропонувати таку їх класифікацію.

Залежно від предмета правового регулювання:

- обставини, що звільняють від конституційно-правової відповідальності;
- обставини, що звільняють від кримінально-правової відповідальності (наприклад, дійове каяття, примиренням винного з потерпілим, передача особи на поруки, зміна обстановки, закінчення строків давності, амністія);
- обставини, що звільняють від адміністративно-правової відповідальності (наприклад, передача матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу, малозначність правопорушення);

– обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності (наприклад, непереборна сила, казус, умисел потерпілого) тощо.

– Залежно від обов'язковості застосування:

- обставини, з фактом наявності яких законодавець пов'язує обов'язок правозастосовного органу звільнити особу від юридичної відповідальності (наприклад, дійове каяття, примирення винного з потерпілим, передача особи на поруки, зміна обстановки, закінчення строків давності, умисел потерпілого тощо);

– обставини, з фактом наявності яких законодавець надає право правозастосовному органу на його розсуд звільнити (не звільняти) особу від юридичної відповідальності (наприклад, крайня необхідність на розсуд суду в цивільному судочинстві з урахуванням обставин справи може бути підставою повного або часткового звільнення від відповідальності [14, с. 10]).

Залежно від вольової ознаки:

- обставини, факт наявності яких пов'язується з волею суб'єкта юридичної відповідальності (наприклад, дійове каяття, примирення винного з потерпілим, малозначність діяння тощо);

– обставини, факт наявності яких не пов'язується з волею суб'єкта юридичної відповідальності, перебуває поза волею суб'єкта юридичної відповідальності (наприклад, непереборна сила, випадок (казус), зміна обстановки, закінчення строків давності, амністія тощо).

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати таке.

Підстави, що звільняють від юридичної відповідальності, – це визначені законодавством обставини, за наявності яких особа, що порушила суб'єктивні права або вчинила правопорушення, не притягається до юридичної відповідальності.

До основних ознак підстав, що звільняють від юридичної відповідальності, належать: 1) зв'язок з юридично значущою неправомірною поведінкою; 2) формальне закріплення на законодавчому рівні; 3) реалізація спеціальним суб'єктом; 4) специфічні юридичні наслідки (за умови реалізації підстав звільнення від юридичної відповідальності держава відмовляється від застосування відповідних заходів державно-правового примусу).

Список бібліографічних посилань

1. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. Харків : Майдан, 2013. 412 с.
2. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.07.2017).
3. Про застосування амністії в Україні : закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр> (дата звернення: 20.07.2017).
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2014. 524 с.
5. Маляренко В. Т., Музика А. А. Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 700 с.
6. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 22 с.
7. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 21 с.
8. Положення про порядок здійснення помилування : затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015> (дата звернення: 24.07.2017).
9. Ніколаєнко Т. Б. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності та його зміст. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 370–376.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2> (дата звернення: 20.07.2017).
11. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.07.2017).
12. Відповідальність у приватному праві : монографія / І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.
13. Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21.06.1995 № 444 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-95-п> (дата звернення: 28.07.2017).
14. Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 20 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.07.2017).
16. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.07.2017).
17. Про порядок застосування судами законодавства України про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 15.08.2017).
18. Грошевой Ю. М. Освобождение от уголовной ответственности в стадии судебного разбирательства : учеб. пособие. Харьков : Харьков. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского, 1979. 82 с.
19. Добровольская Т. Н. Об изменении порядка прекращения уголовных дел и некоторых спорных проблемах правосудия. *Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка*. М. : ИГПАН, 1979. С. 177–178.
20. Егоров В. С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. М. : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та, 2002. 279 с.
21. Шестак Л. В., Веремієнко С. В. До питання про звільнення від адміністративної відповідальності за незначне правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 30, т. 2. С. 96–98. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.30/part_2/26.pdf (дата звернення: 20.08.2017).
22. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
23. Олійник А. Ю. Основи історії і теорії держави і права : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2015. 200 с.

Надійшла до редколегії 28.09.2017

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВАНИЙ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Выделены и проанализированы основные существенные черты оснований, которые освобождают от юридической ответственности, сформулировано понятие «основания освобождения от юридической ответственности». Их автор определяет как определённые законодательством обстоятельства, при наличии которых лицо, нарушившее субъективные права или совершившее правонарушение, не привлекается к юридической ответственности.

К числу основных признаков оснований освобождения от юридической ответственности отнесены: 1) связь с юридически значимым поведением; 2) формальное закрепление на законодательном уровне; 3) реализация специальным субъектом; 4) специфические юридические последствия (при условии реализации оснований освобождения от юридической ответственности государство отказывается от применения определённых мер государственно-правового принуждения).

Ключевые слова: юридическая ответственность, освобождение от юридической ответственности, основания освобождения, неотвратимость ответственности.

KALENICHENKO L. I. GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE GROUNDS FOR THE RELIEF OF LEGAL LIABILITY

The basic essential features of the grounds, which relieve from legal liability have been singled out and analyzed; the notion of “the grounds for the relief of legal liability” has been formulated. The author determines them as circumstances defined by the law, in the presence of which a person, who violates subjective rights or committed an offense, is not brought to legal liability.

The main grounds for relief of legal liability include: 1) relation to legally significant unlawful conduct; 2) formal consolidation at the legislative level; 3) the implementation by a special subject; 4) specific legal consequences (in case of the implementation of the grounds for the relief of legal liability, the state refuses to apply appropriate measures of state and legal coercion).

The main types of grounds, which relieve from legal liability, have been distinguished according to the following criteria: 1) depending on the object of legal regulation; 2) depending on the mandatory application; 3) depending on the volitional character.

Keywords: legal liability, relief of legal liability, grounds for the relief, inevitability of liability.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 35.087.43

Н. Ю. БАЛАНЮК,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри історії та права

Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1596-4449>

В. С. КИРИЧЕНКО,

студентка 3 курсу Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка;

А. А. ОНИЩЕНКО,

студентка 3 курсу Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка;

В. В. ШЕМЕТ,

студентка 3 курсу Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Досліджено в комплексі сучасну систему адміністративно-правового нагляду та контролю за функціонуванням третього рівня пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення. Проаналізовано основні складові механізму адміністративно-правового забезпечення діяльності недержавних пенсійних фондів. Виявлено ефективні та актуальні заходи адміністративного впливу в цій галузі.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, недержавні пенсійні фонди, недержавне пенсійне забезпечення.

Balaniuk, N.Yu., Kyrychenko, V.S., Onishenko, A.A. and Shemet, V.V. (2017), "The mechanism of administrative and legal provision of the activities of non-state pension funds in Ukraine" ["Mekhanizm administratyvno-pravovoho zabezpechennia diialnosti nederzhavnykh pensiinykh fondiv v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 33–37.

Постановка проблеми. На сьогодні Україна перебуває в «євроінтеграційних процесах», що супроводжуються низкою реформ, у тому числі й пенсійних. Застосування дієвих адміністративних важелів впливу на розвиток недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ) має забезпечити результативні показники напрямків державної політики у сфері поліпшення соціального захисту населення вже у найближчому майбутньому.

Зважаючи на важливість злагодженого поєднання державного та приватного адміністративного апарату в регулюванні діяльності недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ), нагальною потребою є вдосконалення цього механізму, що надалі сприятиме консенсусу у взаємодії між учасниками: вкладниками, банками-зберігачами, компаніями з управління активами (далі – КУА) та адміністраторами НПФ. Це, у свою чергу, вимагає якісно нових підходів до вдосконалення адміністративно-правового механізму функціонування НПФ як важливої складової третього рівня пенсійної системи в Україні.

Стан дослідження. Питанням удосконалення адміністративно-правового апарату управління в системі функціонування НПФ займалися як іноземні, так і вітчизняні вчені-науковці, серед яких: Д. Р. Еванс (John R. Evans), М. Орзаг (Michael Orszag), Д. Р. Пігготт (John R. Piggott), Ф. Стіварт (F. Stewart), К. Функе (Katja Funke), Т. Хест (Tim van Hest), І. Ф. Гнибіденко, Л. Л. Баланюк, Е. М. Лібанова, О. В. Майборода, А. В. Михайлов, Б. О. Надточій, З. М. Соколовська, О. Й. Ткач, Л. Г. Ткаченко, Н. В. Ткаченко, В. С. Толуб'як, В. А. Ульянов, А. В. Федоренко, І. О. Школьник.

Водночас питання адміністративно-правового забезпечення діяльності НПФ у наукових джерелах висвітлені не достатньо широко. Суперечливими також постають питання державного регулювання діяльності суб'єктів, що надають послуги у сфері НПЗ.

Метою статті є проблемно-орієнтований аналіз основних елементів механізму адміністративно-правового забезпечення функціонування НПФ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання визначення механізму адміністративно-правового забезпечення функціонування НПФ включає два аспекти: загальнотеоретичне визначення дефініції «адміністративно-правовий механізм», підходи до тлумачення якої різняться, та визначення елементів адміністративно-правового механізму з позиції пенсійного забезпечення. Дослідження українських учених з приводу теоретичного визначення окремого поняття «адміністративно-правовий механізм» та його складових є досить різноплановими. По-перше, це пов'язано з умовами, в яких він прогресує, по-друге, – зі сферою надання адміністративно-правових послуг.

Здебільшого термін «механізм» уживається в сукупності з іншими термінами для розкриття різних правових динамічних процесів та явищ, наприклад: аналіз поняття «механізм держави», обґрунтування поняття «механізм правового впливу», «механізм управління», при розкритті сутності такого правового явища, як «механізм застосування норм права» або «механізм адміністративно-правового забезпечення». Аналіз поняття «механізм (механізми) державного забезпечення» здійснювали такі українські та російські вчені: І. О. Волков, М. І. Круглов, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко, Р. М. Рудницька, С. М. Сивак, О. Г. Сидорчук, І. О. Ткаліч, О. В. Хадикіна та інші.

Деякі вчені вбачають у механізмі адміністративно-правового забезпечення організації діяльності НПФ структуровану систему взаємовідносин певних суб'єктів: держави (в особі органів регулювання та нагляду); організацій, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення (НПФ, КУА, адміністраторів фондів, банків та страхових компаній); громадян – споживачів послуг системи недержавного пенсійного забезпечення (учасників); організацій, що займаються недержавним пенсійним забезпеченням своїх працівників (вкладників), та інших [1, с. 148].

Дане визначення ключовими моментами виділяє такі чотири складові цього механізму, як: держава; організації, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення; громадяни; організації, що займаються НПЗ своїх працівників.

Надалі механізм адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ розглядається як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації адміністративних зобов'язань публічної адміністрації.

До структури цього механізму автори відносять такі елементи (засоби): норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах

та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення норм адміністративного права; правосвідомість; правову культуру; законність [2, с. 234–235].

Паралельно розглянуто механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність засобів функціонування єдиної системи адміністративно-правових заходів з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [3, с. 202–203].

Отже, наукові підходи до визначення поняття «механізм адміністративно-правового забезпечення» та їх теоретичні узагальнення дають можливість виокремити кілька змістових позицій, що характеризують сутність дефініції [1–4]:

– наявність форм, методів, інструментів, важелів та їх взаємодія;

– взаємодія елементів механізму адміністративно-правового регулювання відбувається на підставі певного забезпечення: правового, нормативного та інформаційного.

Отже, механізм адміністративно-правового забезпечення діяльності НПФ охоплює цілісний комплекс адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання відносин у сфері НПЗ та охорони й задоволення інтересів фізичних і юридичних осіб-вкладників суб'єктами публічного адміністрування – державними органами контролю та нагляду.

До органів державного контролю та нагляду за функціонуванням НПФ та паралельно підприємств, що здійснюють управління НПФ, належать:

– Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), – ліцензує діяльність НПФ та адміністраторів НПФ;

– Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) – здійснює контроль над діяльністю компаній з управління активами НПФ та контролює депозитарну діяльність банків-зберігачів;

– Національний банк України (НБУ) – здійснює нагляд за діяльністю банків-зберігачів;

– Антимонопольний комітет України – досліджує дотримання законодавства про захист економічної конкуренції у сфері НПЗ;

– Державна служба фінансового моніторингу – аналізує дотримання законодавства про протидію відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, у процесі ведення діяльності у сфері НПЗ та надалі вживає заходів.

Основним напрямком у роботі органів державного нагляду та контролю в галузі НПЗ є

гарантування стабільної безпеки пенсійної системи, розробка та запровадження заходів, спрямованих на попередження незаконного розтрачання та привласнення пенсійних активів. Також не залишаються осторонь питання, що стосуються врегульованості інвестиційної політики НПФ органами державного нагляду та контролю, побудови чіткої портфельної стратегії, виокремлення інвестиційних інструментів, виміру та оцінки ефективності інвестування, адже в умовах нестабільності української економіки вищезазначені заходи є виправданими.

Отже, відстежувати результати діяльності НПФ дозволяє моніторинг діяльності фондів, який здійснюється органами державного нагляду, що дає змогу не лише оцінити результати діяльності фондів з точки зору захищеності фінансових інтересів їхніх учасників, але й спрогнозувати появу негативних змін, установити причини виявлених відхилень та розробити заходи, спрямовані на поліпшення фінансового стану фондів.

За інвестиційною діяльністю недержавних пенсійних фондів здійснюється постійний контроль з боку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, з основною метою – захисту їх учасників.

Захист пенсійних накопичень та мінімізація ризиків від інвестування активів недержавного пенсійного фонду здійснюється шляхом диверсифікації, тобто активи розподіляються між різними фінансовими інструментами, що дозволяє зменшити ризики негативного впливу кожного з них на дохідність та загальний стан пенсійних активів у цілому.

Законодавство за допомогою вищезазначених органів контролю та нагляду визначає напрямки інвестування пенсійних активів та вводить обмеження на обсяги інвестування у певний фінансовий інструмент. При ефективно сформованому інвестиційному портфелі це дозволяє не лише захистити кошти учасників від інфляції, але й суттєво перекрыти її рівень, а значить, отримати реальний інвестиційний прибуток на пенсійні накопичення.

Отже, ми можемо виокремити складові механізми адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ, що включає: адміністративно-правові норми та їх застосування; нормативні акти реалізації норм права; адміністративно-правові методи впливу на діяльність НПФ (ліцензування, патентування тощо); адміністративно-правові відносини у сфері НПЗ (до складу яких входять суб'єкти, об'єкти, юридичні умови).

Адміністративними методами, які застосовуються у системі недержавного пенсійного забезпечення, є прямі та непрямі. До прямих методів належать:

- метод переконання (в основному пов'язаний з інформаційним забезпеченням, що супроводжує пенсійно-забезпечувальний процес);

- метод попередження (як попереджувальні методи використовується процедура ліцензування та контролю з боку спеціально уповноважених органів за функціонуванням недержавних пенсійних фондів);

- метод припинення чи відповідальність (у деяких випадках віднесемо до нього призупинення функціонування, відкликання чи анулювання ліцензії недержавного пенсійного фонду).

До непрямих методів належать:

- система оподаткування внесків, пенсійних виплат (за вибором);

- фінансовий контроль.

Адміністративно-правові відносини (до складу яких входять суб'єкти, об'єкти, юридичні факти) як елемент механізму адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ являють собою форму соціальної взаємодії суб'єктів права у сфері недержавного пенсійного забезпечення, що виникає на підставі зазначених вище норм права.

Провідними у складі механізму адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ є адміністративно-правові норми. Іншими словами це означає, що адміністративно-правове забезпечення державного регулювання розвитку системи НПЗ здійснюється визначеною кількістю правових актів, що регламентують діяльність НПФ, та правового регулювання відносин у системі НПЗ.

В Україні в цілому створено всі передумови для розвитку системи НПЗ. Так, правовою основою функціонування НПФ в Україні є Конституція України, закони України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Другорядними нормативно-правовими актами є закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про страхування», «Про інститути спільного інвестування», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та інші.

Адміністративне регулювання діяльності НПФ має унеможливити допуск до ринку недобросовісних та некомпетентних учасників. Відповідно до вищезазначеного чинного

законодавства існує перелік обмежень до фінансових установ, що здійснюють обслуговування НПФ. Такі вимоги ставляться до досвіду роботи, розмірів власного (статутного) капіталу, кадрового, технічного та інформаційного забезпечення НПФ тощо.

Зважаючи на масштабність і довготривалість перебування фінансових ресурсів у розпорядженні НПФ, критично важливим фактором є налагодження дієвого механізму адміністративно-правового забезпечення та нагляду за системою НПЗ, застосування додаткових заходів для забезпечення дієвого контролю в цій сфері.

Світова практика пропонує два основні варіанти побудови системи державного контролю за розвитком НПФ. Відповідно до першого НПЗ виступає як саморегулююча система, а тому потребує лише мінімального втручання з боку держави. Цілковито зрозуміло, що такий підхід можуть дозволити собі лише країни з розвинутою ринковою економікою.

Другий варіант передбачає застосування державою системи повного багатоступеневого контролю та надання гарантій щодо ефективної діяльності НПФ з метою унеможливлення втрати коштів учасниками та нівелювання впливу ризиків. Вибір України орієнтований саме на такий варіант.

Система контролю за функціонуванням НПФ в Україні є багатоступеневою і передбачає широке коло суб'єктів. Поряд з державними регуляторами захист прав учасників НПЗ та регулювання діяльності НПФ забезпечується також системою взаємного контролю суб'єктів НПЗ; контролю саморегулювальних організацій та контролю з боку учасників. Зважаючи на це, важливою проблемою є налагодження системи чіткої взаємодії між контролюючими суб'єктами та оптимізація зв'язків між ними.

Адміністративно-правові принципи є фундаментом розвинутого стійкого механізму здійснення адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ. До даних принципів ми віднесемо такі, як:

- орієнтація на інституційне регулювання всіх суб'єктів системи НПЗ;
- адміністративно-правовий захист прав фізичних осіб – учасників системи НПЗ;
- поглиблене цільове використання грошових потоків НПФ;
- можливість загального доступу до інформаційного середовища всіх суб'єктів системи обов'язкового накопичувального пенсійного страхування;
- організація ефективного фінансового контролю у сфері НПЗ;

– забезпечення регулювання звітності та перевірок суб'єктів системи НПЗ;

– організація моніторингу діяльності суб'єктів НПФ [3, с. 204].

Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати певні **висновки**.

Для того, щоб забезпечити впорядковану і врегульовану організацію діяльності НПФ у сфері НПЗ, необхідно мати налагоджений механізм адміністративно-правового регулювання діяльності НПФ.

На основі проведеного аналізу існуючих форм і методів державного впливу на функціонування НПФ встановлено, що механізм адміністративно-правового забезпечення діяльності НПФ охоплює цілісний комплекс адміністративно-правових засобів, які спрямовані на врегулювання відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення та охорони й задоволення інтересів фізичних і юридичних осіб-вкладників суб'єктами публічного адміністрування – державними органами контролю та нагляду.

Ефективність здійснення адміністративно-правового впливу органами контролю та нагляду в системі НПЗ вимагає забезпечення державою: гнучкої нормативної бази; доступного інформаційного простору; актуальних напрямків використання пенсійних коштів; встановлення правил інвестування з визначенням критеріїв диверсифікації; правил підрахунку чистої вартості пенсійних активів; правил зберігання пенсійних активів та наглядових функцій банку-зберігача; правил проведення зовнішнього аудиту пенсійних фондів.

Ефективний державний нагляд, а також контроль з боку учасників пенсійних фондів за роботою системи накопичувального пенсійного страхування базується на інформованні та звітності, які запроваджуються законодавством країни.

Соціальна значущість НПЗ зумовлює постійну увагу органів державної влади до діяльності НПФ, адже втрата пенсійних накопичень може посилити недовіру населення до пенсійної реформи та викликати соціальний резонанс.

Результати роботи НПФ прямо залежать від ефективності механізму управління фінансовими ресурсами, що являє собою системну сукупність методів, важелів та інструментів впливу на процеси формування, інвестування та використання фінансових ресурсів фонду з метою збереження та примноження пенсійних накопичень учасників. Фінансові ресурси акумулюються НПФ із зовнішніх та внутрішніх джерел та використовуються ним шляхом трансформації форм з метою виконання власних зобов'язань.

Список бібліографічних посилань

1. Галунько В. В. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття) : монографія. Херсон : Херсон. міська друк., 2010. 300 с.
2. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
3. Курс адміністративного права : посібник / за ред. В. В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 320 с.
4. Лазебна М. В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.02.03. Київ, 2004. 18 с.

Надійшла до редколегії 20.11.2017

**БАЛАНЮК Н. Ю., КИРИЧЕНКО В. С., ОНИЩЕНКО А. А., ШЕМЕТ В. В.
МЕХАНИЗМ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ
В УКРАИНЕ**

Исследована в комплексе современная система административно-правового надзора и контроля за функционированием третьего уровня пенсионной системы – негосударственного пенсионного обеспечения. Проанализированы основные составляющие механизма административно-правового обеспечения деятельности негосударственных пенсионных фондов. Выявлены эффективные и актуальные меры административного воздействия в данной области.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, механизм административно-правового обеспечения, негосударственные пенсионные фонды, негосударственное пенсионное обеспечение.

**BALANIUK N. Y., KYRYCHENKO V. S., ONISHENKO A. A., SHEMET V. V.
THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION
OF THE ACTIVITIES OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE**

On the basis of the analysis of scientific points of view of scholars and the current legislation of Ukraine, the authors have studied the definition of “the mechanism of administrative and legal provision of the activities of non-state pension funds”.

It has been established that the mechanism of administrative and legal provision of the activities of non-state pension funds covers an integral complex of administrative and legal means aimed at regulating relations in the field of non-state pension provision (hereinafter – NSPP) and protecting and satisfying the interests of individuals and legal entities-depositors by the subjects of public administration – the state agencies of control and supervision.

The structure of the studied mechanism according to the authors includes the following elements (means): the norms of administrative law, objectively expressed in the laws and other normative acts; administrative and legal relations; acts of application of the norms of administrative law; acts of interpretation of the norms of administrative law; legal awareness; legal culture; legality.

It has been noted that the effectiveness of the implementation of administrative and legal influence by the control and supervision agencies in the system of NSPP requires the state to provide a flexible regulatory base, accessible information space, relevant directions of the use of pension funds; the establishment of investment rules with the definition of diversification criteria, rules for calculating the net value of pension assets, rules for the storage of pension assets and supervisory functions of the custodian bank, rules for conducting an external audit of pension funds.

The directions of the activities of administrative apparatus in the field of NSPP have been analyzed. It has been determined that pension income of non-state pension funds directly depends on the effectiveness of the mechanism of financial resources management, which is a system set of methods, levers and instruments of influence on the processes of formation, investment and use of the financial resources of the fund in order to preserve and increase the pension savings of the participants.

Keywords: administrative and legal provision, mechanism of administrative and legal provision, non-state pension funds, non-state pension provision.

УДК 351:005.1

К. Л. БУГАЙЧУК,*кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2429-5010>*

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Досліджено теоретичні підходи до визначення сутності й ознак публічного адміністрування, його співвідношення з державним і публічним управлінням, а також процесом менеджменту. На підставі проведеного аналізу вітчизняних і закордонних праць із проблематики державного управління запропоновано авторське визначення терміна «публічне адміністрування» та здійснено його відмежування від споріднених понять у галузі управлінської діяльності.

Ключові слова: *публічне адміністрування, державне управління, публічне управління, менеджмент.*

Bugaychuk, K.L. (2017), "Public administration: theoretical basics and approaches to the definition" ["Pulichne administruvannya: teoretychni zasady ta pidkhody do vyznachennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 38–44.

Постановка проблеми. Процес розбудови сучасної незалежної демократичної держави набув особливо стрімких темпів в останні кілька років, що зумовлено, насамперед, наслідками Революції Гідності, реалізацією Україною європейського вибору й утвердженням міжнародних та європейських стандартів у сферах забезпечення прав і свобод громадян, організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Зазначене, безумовно, має ключовий і визначальний вплив на процеси, які відбуваються у сфері здійснення державної влади й організації управлінських процесів у всіх ключових сферах державної та суспільно-політичної діяльності. У зв'язку з цим, можемо спостерігати певне зростання кількості наукових досліджень, дискусій, обговорень, що пов'язані із застосуванням і впровадженням в обіг нових управлінських категорій, принципів, форм та методів діяльності, чільне місце серед яких посідають «належне врядування (good governance)», «електронне врядування», «публічне управління» і, безумовно, «публічне адміністрування».

Слід також відзначити, що набуває великої популярності підготовка фахівців з вищою освітою за спеціальністю 074 «Публічне управління і адміністрування», в рамках якої набуваються ключові знання, формуються навички та вміння із застосування законів, принципів, методів, технологій і процедур в управлінні об'єктами публічної сфери.

Водночас наукові погляди на сутність публічного адміністрування як правової категорії дуже різняться залежно від застосованих методів досліджень і форм імплементації праць закордонних дослідників до вітчизняних, що

вносить певну термінологічну плутанину і не сприяє системності й логічності розуміння цього поняття.

Стан дослідження. Питання публічного адміністрування були предметом досліджень С. І. Вирового, А. М. Волкова, Н. Л. Гавкалової, А. М. Гоголева, В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової, С. І. Чернова [1–6]. Однак ми вважаємо, що позиції наукової спільноти потребують деякого коригування та узагальнення у зв'язку зі здійсненням в Україні реформ у сфері управлінських процесів, запровадження оновлених принципів належного врядування й управлінської децентралізації в діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Метою статті є аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення категорії «публічне адміністрування», що містяться у вітчизняній та іноземній науковій літературі, а також формулювання власної точки зору на її поняття та складові елементи.

Виклад основного матеріалу. Термін «публічне адміністрування» не є новим для науковців нашої країни. Однак потрібно відзначити, що в наукових колах ще не сформувався єдиний підхід до визначення місця публічного адміністрування серед інших споріднених категорій. Аналізуючи зміст цієї категорії, дослідники найчастіше звертаються до глосарія програми розвитку ООН, відповідно до положень якої публічне адміністрування (в оригіналі – *public administration*) має такі значення:

1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується за рахунок державного бюджету та відповідає

за управління і координацію роботи виконавчої гілки влади та її взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві й зовнішньому середовищі;

2) управління та реалізація різних урядових заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов і рішень уряду, а також управління, пов'язане з наданням публічних послуг [1, с. 20; 7].

Існує також інший подібний термін «публічний менеджмент» (public management) – центральний процес публічного адміністрування, який належить до внутрішніх процесів державних органів та установ, зосереджених в основному на питаннях планування, контролю, інформаційної підтримки, кадрової політики, оцінки ефективності. Окремо термін «адміністрування» (administration) тлумачиться як управління і керівництво справами уряду та державних органів, виконання і реалізація державної політики; термін, який узагальнює всю систему органів виконавчої влади, уряду та їх посадових осіб [7].

Досліджуючи термінологічні статті й аналізуючи напрацювання вчених щодо походження термінів «управління», «адміністрування» та «публічний», можемо виокремити декілька позицій. Адміністрування (від лат. *administro* – керую, завідую) являє собою діяльність органів управління та посадових осіб. Також його тлумачать як діяльність, безпосередньо пов'язану з реалізацією управлінських рішень. Поняття «публічний» походить від латинських слів *publica* (суспільство, народ, люди) і *publicus* (суспільний, народний); словник іншомовних слів визначає «публічний» як відкритий, гласний, суспільний [2, с. 2, 7; 3, с. 143; 8, с. 560]. Новий тлумачний словник української мови дає таке визначення терміна «публічний»: «... який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий; призначений для широкого відвідування, користування; громадський, загальний, загальнодоступний» [9, с. 843].

Найбільш розповсюдженою є точка зору, яка визначає публічне адміністрування як регламентовану законами й іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, що спрямована на *реалізацію* (курсив наш. – К. Б.) законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень і надання встановлених законами адміністративних послуг [2, с. 6–7]. Адміністрування є, в першу чергу, процесом політичної діяльності, яку здійснюють на стадії вироблення та прийняття рішень державні діячі і політики, а на стадії їх реалізації – державні службовці, посадові особи місцевого

самоврядування, представники бізнесу та громадськості [1, с. 86].

Дещо інший підхід до публічного адміністрування полягає в тому, що його визначають як складову двох елементів: 1) державного управління, де суб'єктом виступає держава в особі відповідних структур; 2) громадського управління, де суб'єктами є недержавні утворення [2, с. 8]. Існує також точка зору, що публічне адміністрування все, тим більше звертатиметься до залучення недержавних партнерів для спільного вирішення проблем, що постають у певній сфері управлінської діяльності [10].

Також публічне адміністрування в науковій літературі розглядають у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні воно пов'язане із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Так, американські дослідники Ф. Нігро та Л. Нігро у своїй книзі «Modern Public Administration» [11, р. 18] визначають це поняття як «...скоординовані групові дії в державних справах, що: 1) пов'язані із трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою і судовою та їх взаємодією; 2) мають важливе значення щодо формування державної політики та є частиною політичного процесу; 3) значно відрізняються від адміністрування у приватному секторі; 4) пов'язані із численними приватними групами та індивідами, які працюють у різних компаніях та громадах» [5, с. 24]. У вузькому розумінні публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади та розглядається як: 1) професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на *реалізацію* рішень уряду; 2) вивчення, розробка та впровадження напрямів урядової політики [4, с. 61; 6, с. 17]. Ю. М. Рогачов у своїх працях також зазначає, що публічне адміністрування в широкому розумінні – це сукупність різноманітних видів діяльності всіх органів держави та органів місцевого самоврядування, тобто це всі форми реалізації державної та самоврядної влади загалом. Інакше кажучи, публічне адміністрування характеризує всю діяльність держави (в широкому розумінні) за організуючим впливом з боку спеціальних суб'єктів права на суспільні відносини. Публічне адміністрування у вузькому розумінні відображає відносно самостійний вид діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, яку здійснює певна частина відповідних суб'єктів [12, с. 151].

В. В. Корженко та Н. М. Мельтюхова мають схожі думки і зазначають, що адміністрування загалом – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій з юридичними та фізичними

особами з приводу забезпечення реалізації законів і підзаконних актів. У вузькому розумінні публічне адміністрування, на думку науковців, пов'язане з виконавчою гілкою влади і розглядається як професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, вивчення, розробку та впровадження напрямів урядової політики [13, с. 14].

Серед інших підходів до розуміння сутності публічного адміністрування слід згадати такі. А. В. Андреев визначає публічне адміністрування як діяльність *публічної адміністрації* (курсив наш. – К. Б.) щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму. Публічне адміністрування більше кореспондується з новою «людноцентристською» доктриною адміністративного права та відповідає сучасним реаліям практичної діяльності держави [14, с. 148]. Про адміністрування як діяльність публічної адміністрації, яка спрямована на реалізацію законних прав і свобод людини та громадянина, задоволення потреб суспільства і держави, виконання нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади і місцевого самоврядування, забезпечення верховенства права, дотримання Конституції та законодавства, пише у своїх працях і О. М. Гоголев [3, с. 143].

До речі, в європейському праві поняття «публічна адміністрація» розуміється як система органів публічної влади, які виконують свої повноваження в державній сфері виключно в інтересах суспільства. Крім органів публічної влади й органів, що виконують делеговані їм органами публічної влади функції, до цієї системи відносять і незалежні публічні підприємства та фізичних осіб у разі виконання ними повноважень офіційних органів [15, с. 14]. У Словнику термінів і понять з державного управління визначає публічна адміністрація визначається як сукупність державних і недержавних суб'єктів публічної влади, ключовими структурними елементами якої є органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування [16, с. 168–169]. В. Б. Авер'янов публічну адміністрацію розглядає як сукупність органів виконавчої влади й органів самоврядування, що підпорядковані політичній владі, забезпечують виконання закону та здійснюють інші публічно-управлінські функції [17, с. 117]. Отже, можна сказати, що публічне адміністрування пов'язується з діяльністю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

О. М. Волков розглядає публічне адміністрування з точки зору адміністративно-правових відносин, тобто як діяльність виконавчо-

розпорядчого типу щодо забезпечення реалізації та захисту суб'єктивних публічних прав приватних осіб, а також з вироблення і реалізації державної політики, нормативно-правового регулювання з надання публічних послуг з управління державним майном і здійснення правозастосовних функцій, зокрема контролю та нагляду [18, с. 507–508]. Учений підкреслює, що основним суб'єктом адміністрування є публічна адміністрація, яка повинна визначатися як сукупність органів та установ (організацій), підпорядкованих політичній владі, що забезпечують виконання закону, діють у публічних інтересах і наділені прерогативами публічної влади [19].

Адміністрування розглядається також як певний метод (технологія) управлінської діяльності. Так, О. А. Шатило зазначає, що технологія публічного адміністрування являє собою детальний опис дій, що мають бути послідовно, в належний спосіб та із застосуванням конкретних засобів і прийомів здійснені суб'єктом публічного адміністрування (організацією чи конкретною посадовою особою) для досягнення певної мети. Чітко прописані в технології процедури здійснення публічного адміністрування регламентують напрямок і послідовність дій працівників, виключають використання неефективних прийомів, надають керівникам упевненості щодо раціональності дій підлеглих та отримання бажаного результату [20, с. 8].

Фахівці в галузі менеджменту зазначають, що адміністрування – це діяльність щодо керівництва дорученою ділянкою завдяки застосуванню адміністративних методів управління. Відповідно до класичної теорії управління адміністрування як функція управління охоплює: планування (постановку цілей і завдань); організацію (створення формальної структури підпорядкованості та розподіл функцій між підрозділами); керівництво (оперативне прийняття рішень у вигляді наказів, розпоряджень, забезпечення узгодженості взаємодії всіх підрозділів); облік; контроль; аналіз [21, с. 9]. Т. Б. Семенчук наголошує, що дефініція «адміністрування» використовується здебільшого як організаційно-розпорядчий метод управління держави, що застосовується органами державної влади. Інакше кажучи, адміністрування являє собою бюрократичний метод управління суспільством, який полягає у владній силі й авторитеті, наприклад у наказах, постановах, розпорядженнях, вказівках та інструкціях. Цей метод – специфічний, а застосовують його здебільшого виконавчі органи влади в особі державних службовців [22, с. 388].

У наукових дослідженнях з публічного адміністрування йдеться про те, що воно здійснюється в таких сферах:

1) у межах діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а саме:

- під час реалізації їх повноважень щодо керованих об'єктів зовнішнього суспільного (економічного, соціального тощо) середовища;

- під час виконання місцевими державними адміністраціями повноважень органів місцевого самоврядування, делегованих відповідними місцевими радами, враховуючи, що самій виконавчій владі ці повноваження первісно не належать, а також під час виконання своїх повноважень органами місцевого самоврядування;

- у процесі керівництва вищестоящими органами роботою нижчестоящих;

- у процесі керівництва роботою державних службовців усередині кожного органу (його апарату) виконавчої влади;

- поза межами діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а саме:

- всередині апаратів будь-яких інших (крім органів виконавчої влади) органів державної влади під час керівництва роботою державних службовців (наприклад, в апараті парламенту, судів, органів прокуратури тощо), а також всередині органів місцевого самоврядування;

- всередині державних підприємств, установ і організацій під час керівництва адміністраціями роботою їх персоналу (перші 2 напрями стосуються згаданого внутрішньоорганізаційного адміністрування);

- з боку відповідних уповноважених державою суб'єктів у процесі адміністрування державних корпоративних прав;

- з боку різноманітних дорадчо-консультативних органів, утворюваних державними органами (наприклад, Президентом України) та органами місцевого самоврядування, щодо виконання наданих їм організаційно-розпорядчих повноважень стосовно інших органів і посадових осіб [1, с. 259–260].

Фахівці в галузі менеджменту визначають такі сфери публічного адміністрування:

- прийняття адміністративних рішень;

- надання адміністративних послуг;

- здійснення внутрішнього адміністрування суб'єкта публічного адміністрування. Внутрішнє адміністрування – це діяльність, завдяки якій забезпечується самостійне функціонування суб'єкта публічного адміністрування (впорядкування організаційно-управлінської структури, документація, розпорядження трудовими,

матеріальними, фінансовими ресурсами, документообіг) [23].

Враховуючи викладене, відзначимо, що запропоновані підходи до змісту публічного адміністрування є досить розмитими й не дозволяють чітко визначити його місце серед інших правових категорій. За визначеннями, що містяться в науковій літературі, його нібито отожднюють із державним або публічним управлінням, наголошуючи лише, що, наприклад, для державного управління кінцевими інтересами є держава та влада, а для адміністрування і публічного управління – інтереси громади та суспільства. Можна зробити висновок, що до сфер публічного адміністрування належить як зовнішня діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, так і внутрішньоорганізаційна діяльність цих органів; адміністрування визначається також як окрема технологія або метод державного (а інколи публічного) управління.

На нашу думку, ближчим за своєю сутністю до досліджуваного поняття «адміністрування» є термін «менеджмент», який визначається як процес планування, організації, приведення в дію та контроль організації з метою досягнення координації людських і матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань [24, с. 170]. Ми більшою мірою підтримуємо думку, відповідно до якої менеджмент – це поняття, яке використовують переважно для характеристики процесів управління господарськими організаціями (підприємствами), а адміністрування поширюється на управління державними установами або для позначення процесів керування діяльністю апарату управління підприємства [25].

Отже, «управління» (в тому числі державне та публічне) – це категорія, що описує зовнішній аспект діяльності відповідних органів держави в широкому чи вузькому розуміннях. Натомість «адміністрування» застосовується для характеристики внутрішніх процесів управління всередині публічної адміністрації. Термін «менеджмент» застосовується для характеристики управління приватним сектором, основною метою діяльності якого є отримання прибутку. Таким чином, за своєю суттю поняття управління й адміністрування є різними, вони відображають різні аспекти діяльності відповідних суб'єктів суспільних відносин.

Таку точку зору підтверджує, зокрема, позиція Р. С. Мельника, який зазначає, що немає ніяких підстав для розширення змісту публічного управління за рахунок внутрішньоорганізаційної діяльності органів виконавчої влади.

Тобто публічне управління проявляється лише в зовнішніх відносинах органів виконавчої влади з іншими органами публічної влади та приватними особами. Що стосується внутрішньоорганізаційної діяльності органів виконавчої влади, а також інших органів державної влади, то науковець називає її «внутрішньою управлінською діяльністю» (в нашому випадку – адмініструванням). Р. С. Мельник робить висновки, що публічним управлінням є зовнішньоорієнтована діяльність уповноважених суб'єктів, пов'язана з реалізацією політичних рішень і втіленням у життя положень Конституції та законів України. Така діяльність може здійснюватися як у примусовому, так і в позапримусовому (публічно-сервісному) порядку, а її правовою основою є норми адміністративного права [26].

Крім поглядів відомих науковців нашу точку зору підтверджує також інформація щодо змісту освіти фахівців за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». Наприклад, у нормативних документах зазначається, що випускник за цією спеціальністю зможе: оцінювати й аналізувати вплив управлінських рішень у публічній сфері на суспільні процеси; визначати й розробляти прогностичні та програмні документи; організувати діяльність служб органу публічного адміністрування, функціонування інформаційно-комунікаційної системи; забезпечувати координацію роботи підрозділів органу публічного управління; контролювати своєчасність і якість виконання поставлених завдань, ступінь реалізації стратегії розвитку об'єкта управління, впровадження сучасних методів діяльності органу публічної влади, дотримання законності й етики управління [27]. Отже, зазначені компетенції фахівців знаходять своє втілення здебільшого у внутрішньоорганізаційній діяльності публічної адміністрації у процесах вироблення управлінських рішень, планування, контролю, стратегічного розвитку, управління персоналом тощо.

На підставі проведеного наукового аналізу можемо зробити такі **висновки**.

1. У науковій літературі відсутнє єдине трактування терміна «публічне адміністрування», що пов'язано як із загальним розумінням його змісту, так і з проблемами імплементації його визначення із закордонної літератури до вітчизняних праць. Теоретичні підходи до визначення публічного адміністрування можна звести до таких:

– публічне адміністрування є аналогом поняття «державне управління», однак воно спрямоване на задоволення потреб та інтересів

всього суспільства, тобто в цьому аспекті воно може бути пов'язане з наданням публічних послуг;

– публічне адміністрування виступає методом державного управління або певною його частиною (етапом);

– публічне адміністрування – це окремий вид діяльності публічної адміністрації, який виражається, крім надання адміністративних послуг, у реалізації та виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів;

– публічне адміністрування, як і правореалізаційний напрям, охоплює внутрішні управлінські процеси, які відбуваються в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

2. Термін «публічне адміністрування» був запозичений із праць закордонних дослідників і є дослівним перекладом поняття «public administration», яке має декілька визначень: 1) іменник, який означає сукупність певних суб'єктів управління («публічна адміністрація»); 2) дієслово, що означає правореалізаційну діяльність певного кола державних органів та органів місцевого самоврядування. Через це виникли наукові підходи, які використовують прямий переклад цього терміна та його використання на заміну вітчизняному поняттю «управління», тому в наукових працях можна зустріти певне осучаснення поняття «державне управління» шляхом його «сліпої» заміни на визначення «публічне адміністрування».

Зазначений підхід, на нашу думку, не є зовсім вірним, адже в певних словниках і глосаріях з проблем державного управління поняття «*administration*» перекладається як уряд, державні органи, управління, керування, адміністрування. Крім того, поряд із ним використовується термін «*management*», що також має схожі визначення – управління, менеджмент, керування, завідування. Тому дуже часто терміни «*public administration*» та «*public management*» перекладаються у вітчизняних роботах з англійської мови на українську однаково як «державне управління», що вносить певну плутанину, адже різні за своєю суттю процеси вживаються в одному значенні.

3. Вважаємо, що визначати поняття «*public administration*» як «публічне адміністрування» є помилковим кроком, оскільки за своєю сутністю воно більше відповідає змісту такого явища, як «публічне управління» в якості дієслова та «публічної адміністрації» в якості іменника. Сам же термін «публічне адміністрування» є скоріше аналогом іноземного «*public management*» і має пов'язуватись із внутрішніми управлінськими

процесами в органах публічного управління. Натомість, якщо аналізувати поняття «management», то за своїм змістом його більш логічно вживати стосовно управлінських процесів, що відбуваються в діяльності приватних господарських організацій.

Звичайно, можна знайти й інші трактування зазначених термінів та їх предметне застосування у сфері виконавчої влади і теорії управління. Однак упевнені, що підхід, запропонований нами, дозволяє більш чітко розмежувати поняття «управління», «адміністрування», «менеджмент» та їх застосування в дослідженнях, пов'язаних зі сферою національного публічного управління.

4. Спираючись на вищевикладене, маємо наголосити, що публічне адміністрування – це регламентована законами й іншими норматив-

но-правовими актами системна організуюча, владно-розпорядча діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, яка спрямована на впорядкування їх організаційної структури, планування, підготовку, розробку та реалізацію управлінських рішень, організацію діяльності апарату управління, здійснення документального, інформаційного, кадрового, психологічного забезпечення їх повсякденної діяльності з метою досягнення суспільно корисних цілей і самої мети створення та діяльності відповідного суб'єкта адміністрування.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень вважаємо проведення порівняльно-правового аналізу співвідношення публічного адміністрування з публічним і державним управлінням, а також належним урядуванням.

Список бібліографічних посилань

1. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса. Запоріжжя : ЗДІА, 2016. 606 с.
2. Чернов С. І., Гайдученко С. О. Текст лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування». Харків : ХНУМГ, 2014. 97 с.
3. Гоголев А. М. Публичное администрирование как правовая категория. *Экономика. Налоги. Право*. 2015. № 3. С. 141–146.
4. Вировий С. І., Дяченко Н. П. Публічне врядування: проблеми теорії та практики // Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Київ, 26 листоп. 2014 р.) : у 2 т. / за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. А. Романюка, О. Ю. Оболенського. Київ : НАДУ, 2014. Т. 1. С. 61–62.
5. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. / Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. Київ : НАДУ. 2010. 28 с.
6. Гавкалова Н. Л. Публічне управління: методологічний аспект // Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Київ, 26 листоп. 2014 р.) : у 2 т. / за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. А. Романюка, О. Ю. Оболенського. Київ : НАДУ, 2014. Т. 1. С. 16–18.
7. UN Public Administration Glossary // United Nations Public Administration Network : сайт. URL: <http://www.unpan.org/Directories/Glossary/tabid/1398/language/en-US/Default.aspx> (дата звернення 31.10.2017).
8. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконті, 2000. Т. 3 (О–Р). 927 с.
10. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Т. 8: Публічне врядування / наук. редкол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 488–491. URL: <http://political-studies.com/?p=1286> (дата звернення: 03.10.2017).
11. Nigro F. A., Nigro L. A. *Modern Public Administration*. 3rd ed. N. Y. ; Evanston ; S. Francisco ; L. : Harper & Row, 1974. 468, XII р.
12. Рогаčov Ю. М. Адміністративно-правові відносини в структурі публічного адміністрування податків і зборів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 2. С. 148–155. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vznu_Jur_2014_2_23.pdf (дата звернення: 31.10.2017).
13. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. Харків : Магістр, 2011. 306 с.
14. Андреев А. В. Сфера освіти як об'єкт публічного адміністрування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 146–151. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvddvvs_2015_3_22.pdf (дата звернення: 03.10.2017).
15. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. С. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2007_2_4.pdf (дата звернення: 03.10.2017).
16. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ : Центр сприяння інституту розвитку держ. служби, 2005. 254 с.
17. Авер'янов В. Б. Реформування українського адміністративного права: ґрунтовний привід для теоретичної дискусії. *Право України*. 2003. № 5. С. 117–122.

18. Волков А. М. О юридической конструкции понятия «публичное администрирование». *Административное и муниципальное право*. 2014. № 6. С. 503–510.
19. Волков А. М. Публичное администрирование: вопросы надзора и контроля. *Административное и муниципальное право*. 2015. № 7. С. 738–743. URL: <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/12780> (дата звернення: 25.10.2017).
20. Шатило О. А. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування». Житомир : Каф. менеджменту орг. і адміністрування ЖДТУ, 2014. 51 с.
21. Воронкова В. Г. Регіонально-адміністративний менеджмент : навч. посіб. / під ред. В. Г. Воронкової. Київ : Професіонал ; Центр учб. літ., 2010. 352 с.
22. Семенчук Т. Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385–390. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vetp_2013_42_64.pdf (дата звернення: 31.10.2017).
23. Менеджмент організацій і адміністрування : підручник. URL: http://pidruchniki.com/74963/menedzhment/menedzhment_organizatsiy_i_administruvannya (дата звернення: 30.06.2017).
24. Політологічна енциклопедія : навч. посіб. : у 9 кн. / уклад.: А. О. Карасевич, Л. С. Шачковська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. Кн. 4. 635 с.
25. Менеджмент: поняття та сутність. Необхідність управління організаціями : реферат // Освіта.UA : сайт. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/management/15415/> (дата звернення: 30.10.2017).
26. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 8–14. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apip_2013_1_3.pdf (дата звернення: 25.10.2017).
27. Публічне управління та адміністрування // Полтавська державна аграрна академія : офіц. сайт. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/specialnist-publiche-upravlinnya-ta-administruvannya> (дата звернення: 31.10.2017).

Надійшла до редколегії 17.11.2017

БУГАЙЧУК К. Л. ПУБЛИЧНОЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

Исследованы теоретические подходы к определению сущности и признаков публичного администрирования, его соотношение с государственным и публичным управлением, а также процессом менеджмента. На основании проведенного анализа отечественных и зарубежных работ по проблематике государственного управления предложено авторское определение термина «публичное администрирование», а также осуществлено его отграничение от смежных понятий в области управленческой деятельности.

Ключевые слова: публичное администрирование, государственное управление, публичное управление, менеджмент.

BUGAYCHUK K. L. PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL BASICS AND APPROACHES TO THE DEFINITION

The author of the article has studied theoretical approaches to the definition of the essence and characteristics of public administration, its relationship with state and public administration, and the management process. Nowadays scientific literature does not have a single interpretation of the term «public administration (management)», which is related both to the general understanding of the meaning of this term, and to the problems of the implementation of its definition from international literature to domestic works. Theoretical approaches to the views on public administration can be reduced to the following:

- public administration is an analogue of the concept of «state administration», but is aimed at satisfying the needs and interests of the entire society, also it may be related to the provision of public services;
- public administration is a method of public administration or as its certain part (stage);
- public administration is a separate activity of public administration, which is expressed, in addition to the provision of administrative services, in the implementation and enforcement of laws and by-laws of the normative and legal acts;
- public administration includes internal management processes that take place in executive and local self-government agencies.

In our opinion public administration is regulated by laws and other system organizing normative legal acts, power and regulatory activities of state authorities and local self-government, which is aimed at streamlining their organizational structure, planning, preparation, development and implementation of managerial decisions, organization of the management apparatus, the implementation of documentary, information, personnel, and psychological support of their daily activities in order to achieve socially useful goals and the creation and operation of the relevant entity of administration.

Keywords: public administration, state administration, public management, management.

УДК [342.951:61](477)

О. С. ПРОНЕВИЧ,*доктор юридичних наук, професор,**головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації**законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ (ЄС) 851/2004 ПРО УТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦЕНТРУ З ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ЗАХВОРЮВАННЯМИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Охарактеризовано стан, проблеми та перспективи імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 про утворення Європейського центру з профілактики та контролю за захворюваннями. З'ясовано специфіку адміністративної правосуб'єктності новоствореного Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України, здійснено пошук шляхів новелізації вітчизняного законодавства у сфері охорони громадського здоров'я та модернізації відповідного державного механізму.

Ключові слова: охорона громадського здоров'я, епідеміологічний нагляд (спостереження), протидія інфекційним захворюванням, Центр громадського здоров'я.

Pronevych, O.S. (2017), "Implementation of the Regulation (EC) No. 851/2004 establishing a European Centre for Disease Prevention and Control: the state, problems and perspectives" ["Implementatsiia Rehlamentu (EC) 851/2004 pro utvorennia Yevropeiskoho tsentru z profilaktyky ta kontroliu za zakhvoriuvanniamy: stan, problemy i perspektivy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 45–51.

Постановка проблеми. У ч. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини зазначено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я та добробуту її самої та її сім'ї [1]. Здоров'я як охоронюване державою благо є інтегральним індикатором якості життя і благополуччя особистості, головним ресурсом соціально-економічного розвитку громади та держави. Фахівці наголошують на детермінованості індивідуального здоров'я людини спадковістю, ендогенними чинниками та ситуативною комбінацією зовнішніх процесів і явищ. Ця обставина унеможливує використання параметрів індивідуального здоров'я як підстави для з'ясування усередненого рівня здоров'я популяції або ухвалення управлінських рішень з метою оптимізації умов життя окремих соціальних груп. Тому все більшу увагу привертає феномен громадського здоров'я, що характеризує адаптивність і спроможність окремої спільноти за певних регіональних умов ефективно реалізувати соціальні та біологічні функції, а також забезпечувати кожному досягнення високого рівня індивідуального здоров'я і збереження оптимальної працездатності упродовж максимально можливої тривалості життя. Динамічний стан громадського здоров'я зумовлює необхідність перманентного моніторингу «факторів ризику» (причин, умов і обставин захворювань

інфекційної та неінфекційної етимології) на національному рівні, а також налагодження міжнародної взаємодії профільних інституцій. Передумовою ефективної участі України в європейському співробітництві у сфері громадського здоров'я є виконання зобов'язань щодо імплементації окремих актів *acquis communautaire* та апробації кращих управлінських практик.

Стан дослідження. У вітчизняній науці традиція комплексного дослідження адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у сфері охорони громадського здоров'я не сформувалася. Окремі аспекти цієї проблеми прямо чи опосередковано аналізувались у працях фахівців у галузі публічного управління О. В. Безпалько [2], Т. С. Грузевої та В. В. Мельника [3], В. М. Князевича [4], Є. А. Кульгінського [5], Н. О. Рингач [6], Г. О. Слабкого [7] та ін. Однак аналіз їх доробку свідчить про наявність суттєвої лакуни, спричиненої відсутністю чітко артикульованого наукового інтересу до прикладного правового компонента євроадаптаційної діяльності та результатів імплементації (транспонування) окремих актів *acquis communautaire*.

Метою статті є осмислення стану та проблем імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 про утворення Європейського центру з профілактики та контролю за захворюваннями з особливою акцентуацією уваги на з'ясуванні специфіки адміністративної правосуб'єктності новоствореного Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України та пошуком

шляхів новелізації вітчизняного законодавства у сфері охорони громадського здоров'я та модернізації відповідного державного механізму.

Виклад основного матеріалу. Комплексний міждисциплінарний медико-соціальний феномен громадського здоров'я (Public health) постав у контексті пріоритезації протидії інфекційним захворюванням у системі здоровоохоронних заходів. Він об'єктивно зумовлений прагненням публічної влади покращити якість життя населення, усунути перешкоди в доступі до медико-санітарної допомоги, впливати на детермінанти фізичного та психічного здоров'я (поведінкові фактори ризику), налагодити епідеміологічний нагляд (контроль патогену) «за випадками й індикаторами здоров'я». Громадське здоров'я концептуально тлумачиться як «наука і мистецтво профілактики захворювань, продовження життя та зміцнення здоров'я за допомогою організованих зусиль і свідомого вибору суспільства, державних і приватних організацій, громад та окремих осіб» [8, р. 30]. Натомість система громадського здоров'я визначається як комплекс інструментів, процедур і практик, що реалізуються уповноваженими державними та недержавними суб'єктами (управлінським персоналом, лікарями-фахівцями, епідеміологами, медичними мікробіологами, біостатистами, дієтологами, спеціалістами з біоетики та розвитку громад, експертами з комунікації тощо) з метою зміцнення популяційного й індивідуального здоров'я населення, попередження захворювань, збільшення тривалості життя та продовження активного/працездатного віку людини, ствердження здорового способу життя.

У резолюції Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я EUR/RC61/R2 до «Європейського плану дій зі зміцнення потенціалу та послуг охорони громадського здоров'я» виокремлено 10 основних оперативних функцій/напрямів громадського здоров'я, а саме: епіднадгляд та оцінка стану здоров'я і благополуччя населення; моніторинг і реагування на небезпеки для здоров'я, в тому числі при надзвичайних ситуаціях у сфері охорони здоров'я; захист здоров'я, включаючи забезпечення безпеки навколишнього середовища, праці, харчових продуктів тощо; зміцнення здоров'я, включаючи вплив на соціальні детермінанти та скорочення нерівностей за показниками здоров'я; профілактика хвороб, включаючи раннє виявлення порушень здоров'я; забезпечення стратегічного керівництва в інтересах здоров'я та благополуччя; насичення сфери охорони громадського здоров'я

кваліфікованими кадрами достатньої чисельності; забезпечення стійких організаційних структур фінансування; інформаційно-роз'яснювальна діяльність (адвокація), комунікація та соціальна мобілізація в інтересах здоров'я; сприяння розвитку досліджень у сфері громадського здоров'я для наукового обґрунтування політики та практики [9].

Сучасна вітчизняна проактивна парадигма охорони громадського здоров'я ґрунтується на постулаті щодо необхідності демонтажу застарілої радянської «моделі Семашко» (ґрунтована на «одержавленні» сфери охорони здоров'я, абсолютизує ліжко-місце як базовий критерій бюджетного фінансування, зорієнтована на лікування нетяжких гострих станів) і визнання особливої соціальної значущості превентивної медицини. Досвід провідних європейських країн свідчить про доцільність першочергового спрямування систем охорони здоров'я на запобігання захворюванням із гарантуванням можливості оперативного лікування патологічних станів. Пріоритетами у сфері громадського здоров'я визнано поширення філософії здорового способу життя (неінфекційними хворобами спричинено 86 % загальної смертності), налагодження епідеміологічного нагляду, підвищення діагностичної спроможності, використання вакцинації як інструмента попередження більшості інфекційних захворювань, комплексну протидію соціально небезпечним хворобам (насамперед ВІЛ/СНІДу, гепатиту С, туберкульозу) тощо. Невирішеність зазначених проблем в Україні зумовлена відсутністю концепції реформування сфери охорони громадського здоров'я, зростанням тягаря подвійних і потрійних захворювань, хронічною кризою бюджетного фінансування тощо. За цих обставин життєво важливе значення має імплементація європейських стандартів охорони громадського здоров'я й інтегрування профільних національних інституцій до європейської системи профілактики та контролю захворюваності.

Ухвала 21 квітня 2004 року Регламенту (ЄС) 851/2004 Європейського Парламенту та Ради ЄС про утворення Європейського центру з профілактики та контролю за захворюваннями була здійснена на виконання пріоритетного обов'язку Співтовариства щодо «захисту та покращення здоров'я людини шляхом профілактики захворювань людини, зокрема інфекційних, а також протидії потенційним загрозам здоров'ю з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я громадян країн – членів ЄС» [10]. Регламентом передбачалась інституціоналізація Європейського центру з профілактики та

контролю за захворюваннями, основною метою якого є «виявлення, оцінка та повідомлення про поточні і надзвичайні загрози здоров'ю людини, спричинені інфекційними захворюваннями» [10]. Частиною 2 ст. 3 Регламенту встановлено, що для досягнення своєї мети Центр повинен: здійснювати збір, упорядкування, оцінювання та поширення відповідних наукових і технічних даних; готувати наукові висновки і надавати наукову та технічну допомогу, включаючи навчання; надавати своєчасну інформацію Європейській комісії, державам – членам ЄС, установам Співтовариства та міжнародним організаціям, що діють у сфері охорони громадського здоров'я; координувати об'єднання мереж європейських організацій, що працюють у рамках мети діяльності Центру; забезпечувати обмін інформацією, експертними знаннями та найкращим досвідом, а також сприяти підготовці та реалізації спільних заходів. Натомість основні обов'язки держав – членів ЄС визначено таким чином: своєчасне надання Центру відповідних наукових і технічних даних; передача Центру будь-яких повідомлень, що надходять до мережі Співтовариства через систему раннього попередження та швидкого реагування; виявлення компетентних організацій і державних експертів у сфері охорони здоров'я, спроможних надавати допомогу Співтовариству в реагуванні на загрози здоров'ю. Особливе завдання Центру полягає в забезпеченні комплексної роботи спеціалізованих мереж нагляду. У Регламенті окремо наголошується, що під час спалаху захворювань невідомого походження Центр до моменту встановлення джерела спалаху повинен діяти за власною ініціативою, а далі передбачено налагодження взаємодії з компетентними суб'єктами на національному рівні або за необхідності на рівні Співтовариства. Центр гарантує нерозголошення отриманої конфіденційної інформації третій стороні, «крім інформації, що повинна бути оприлюднена, якщо обставини цього вимагають, для захисту громадського здоров'я» [10]. Також закріплено формальну вимогу до персоналу та позаштатних експертів щодо дотримання вимог конфіденційності навіть після припинення їхніх повноважень. Водночас у ч. 4 ст. 21 Регламенту встановлено, що «положення винесених Центром наукових висновків щодо передбачуваних впливів на здоров'я в жодному випадку не повинні бути конфіденційними» [10].

Створений у травні 2005 р. Європейський центр з профілактики та контролю за захворюваннями є незалежною інституцією, уповнова-

женою забезпечувати системну протидію інфекційним захворюванням на території держав – членів ЄС, а також взаємодіяти із профільними органами третіх країн. Стрижневим підрозділом Центру є офіс головного вченого, який здійснює адміністрування восьми програм профілактики та боротьби з інфекційними хворобами.

Імплементация Регламенту (ЄС) 851/2004 здійснювалася на виконання вимоги ст. 427 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, щодо адаптації законодавства України до визначених у Додатку ХІІ Угоди актів законодавства ЄС [11], п. 417 Плану імплементации Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2014–2017 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р [12], а також Плану заходів Міністерства охорони здоров'я України з імплементации Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 грудня 2014 року № 959 [13]. Планом імплементации Регламенту (ЄС) 851/2004 Європейського Парламенту та Ради про утворення Європейського центру з профілактики та контролю за захворюваннями [14], затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 1141-р [15], основною метою визначено «утворення Національного (українського) центру громадського здоров'я». Передбачалося, що створення Центру сприятиме конкретизації зон відповідальності й усуненню дублювання функцій органів та установ сфери охорони здоров'я, забезпеченню пріоритетності профілактики захворювань, орієнтації на потреби пацієнта під час надання медичних послуг, наданню рівного доступу до медичної допомоги різних груп населення, урахуванню «впливу використаних ресурсів на кількісні і якісні показники/індикатори здоров'я окремих індивідуумів і суспільства в цілому» [14]. Зауважимо, що імплементация Регламенту повинна була здійснюватися шляхом послідовної реалізації низки правотворчих заходів, а саме: здійснення офіційного перекладу тексту акта українською мовою; комплексного аналізу положень Регламенту та національного законодавства з метою підготовки відповідного проекту нормативно-правового акта; розроблення проекту нормативно-правового акта, направлення його для експертної оцінки ЄС і винесення на громадське обговорення-ухвалення нормативно-правового акта [14].

Необхідність імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 зумовлювалася не стільки закріпленими в Угоді про асоціацію зобов'язаннями України щодо адаптації національного законодавства до актів ЄС, скільки усвідомленням неефективності надмірно децентралізованої системи громадського здоров'я. Восени 2014 року повноваженнями щодо проведення профілактичних заходів і протидії соціально небезпечним захворюванням було наділено відділ громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України, Державну санітарно-епідеміологічну службу України, Державну службу України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань, державний заклад «Український центр з контролю та моніторингу захворювань Міністерства охорони здоров'я України», державну установу «Український центр контролю за соціально небезпечними захворюваннями Міністерства охорони здоров'я України», науково-дослідні інститути Національної академії медичних наук України, центри здоров'я на місцях. Окремі функції у сфері громадського здоров'я традиційно реалізують органи місцевого самоврядування та низка центральних органів виконавчої влади.

Імплементація Регламенту (ЄС) 851/2004 розглядалась у контексті розбудови єдиного загальноєвропейського простору громадського здоров'я. Підтвердженням цього є проведення в жовтні 2015 року оціночної місії з питань функціонування національної системи епідеміологічного нагляду за інфекційними захворюваннями за участю експертів Європейського центру контролю за захворюваннями та Генерального директорату Європейської комісії з охорони здоров'я і безпеки харчових продуктів. Оцінка здійснювалася з використанням уніфікованої методики для країн – кандидатів у члени ЄС за такими напрямками: система державного управління у сфері громадського здоров'я; кадрове забезпечення у сфері епідеміології, мікробіології, попередження і контролю за інфекційними захворюваннями; готовність до надзвичайних ситуацій, раннє реагування на надзвичайні ситуації; функціонування мікробіологічних лабораторій; спеціальні програми у сфері громадського здоров'я [16]. Це питання донині перебуває на порядку денному. Так, у липні 2017 року зарубіжні експерти-практики залучалися до пошуку шляхів модернізації національної стратегії епідеміологічного нагляду за інфекційними та неінфекційними захворюваннями [17].

Найвагомішим результатом імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 стала інституціоналізація державної установи «Центр громадсь-

кого здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» для «забезпечення здійснення функцій у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження)» [18]. Центр було зареєстровано в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань 31 травня 2016 року. Відповідно до п. 1 наказу Міністерства охорони здоров'я України від 18 вересня 2015 року № 604 Центр як окрема юридична особа публічного права є правонаступником 9 реорганізованих шляхом злиття державних закладів, установ і підприємств Міністерства охорони здоров'я України, а також реорганізованих шляхом приєднання 33 державних підприємств та установ Державної санітарно-епідеміологічної служби України. Згідно з п. 1.1 Статуту державної установи «Центр громадського здоров'я» Центр є науково-практичною установою медичного профілю МОЗ України, яка здійснює функції забезпечення, збереження і зміцнення здоров'я населення, проведення соціально-гігієнічного моніторингу захворювань, епідеміологічного нагляду та біологічної безпеки, здійснення групової та популяційної профілактики захворюваності, боротьби з епідеміями, стратегічного управління з питань громадського здоров'я. Водночас Центр визнано «головною науково-дослідною і науково-методичною установою МОЗ України у галузі протидії небезпечним, особливо небезпечним (I–II групи патогенності) та новим інфекційним захворюванням, біозахисту та біобезпеки з проблем епідеміології туберкульозу, проблем особливо небезпечних інфекційних захворювань рикетсійної, арбовірусної та іншої етіології та інфекційних захворювань, керованих засобами специфічної профілактики» [19]. Основне завдання Центру полягає в розвитку національної системи громадського здоров'я шляхом здійснення епідеміологічного нагляду, попередження та контролю неінфекційних хвороб, пропагування здорового способу життя, впливу на основні детермінанти здоров'я, прогнозування й оцінки ризиків, лабораторних досліджень, реагування на пов'язані із загрозами для здоров'я надзвичайні ситуації. Загалом Центр громадського здоров'я повинен забезпечувати реалізацію 10 основних оперативних функцій громадського здоров'я. Зауважимо, що формування Центру громадського здоров'я було суттєво уповільнено внаслідок невирішеності низки організаційно-правових питань (зокрема, тривалий час зберігалася невизначеність щодо перспектив реорганізації Держсанепідслужби України). Нормативно-правове підґрунтя для його остаточної інституціоналізації було

закладено наказом МОЗ України від 3 жовтня 2016 року № 1029 [20].

Характерно, що інституційні заходи з імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 системною новелізацією законодавства не супроводжувалися. Значною мірою це зумовлено переконанням щодо відповідності вітчизняного законодавства у сфері охорони громадського здоров'я вимогам Регламенту [14]. Зміни відбулися лише на рівні окремих підзаконних нормативно-правових актів. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 року № 575 було внесено зміни до Положення про Міністерство охорони здоров'я України щодо реалізації Міністерством функції забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) [21]. Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів делеговано функції та повноваження Державної санітарно-епідеміологічної служби України (крім функції з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) [22]. Також ухвалено ґрунтовану на європейській стратегії «Здоров'я-2020» Концепцію розвитку системи громадського здоров'я, що передбачає запровадження стратегічного планування розвитку системи на різних рівнях, переорієнтацію медичної галузі від абсолютизації політики лікування захворювань до пріоритетизації профілактичного компонента, обов'язковість урахування інтересів здоров'я під час ухвалення управлінських рішень органами публічної влади, поширення правдивої інформації про детермінанти здоров'я, ствердження моделі здорового способу життя [23]. Вважаємо, що зазначені вище рішення мали переважно спорадичний характер, оскільки не було забезпечено послідовної реалізації запланованих імплементаційних правотворчих заходів (офіційного україномовного перекладу тексту Регламенту донині не зроблено, комплексного аналізу відповідності національного законодавства положенням Регламенту не здійснено, належного публічного обговорення новацій не організовано тощо).

На нашу думку, перспектива покращення організаційно-правового забезпечення модернізації вітчизняної системи громадського здоров'я полягає у вжитті таких заходів:

– забезпеченні імплементації передбачених Угодою про асоціацію актів *acquis* ЄС щодо виробництва, реклами/представлення/презентації та продажу тютюнових виробів, систем якості для пунктів забору крові, а також встановлення стандартів якості та безпеки для донорства,

заготівлі, перевірки, оброблення, консервації, зберігання і розподілу людських тканин і клітин;

– розробці й ухваленні ґрунтованого на європейських правових імперативах реалізації державної політики у сфері охорони громадського здоров'я комплексного законодавчого акта «Про громадське здоров'я» (назріла необхідність легітимізації базових положень людиноцентристської концепції належного адміністрування, закріплення вичерпного переліку уповноважених суб'єктів і визначення їх правосуб'єктності, артикуляції засад здійснення профілактики інфекційних і неінфекційних хвороб, визначення шляхів впливу на соціальні детермінанти громадського здоров'я, модернізації механізмів фінансування, розбудови спеціалізованих інформаційних систем, запровадження дієвого механізму інформування населення про фактори ризику для здоров'я тощо);

– вичерпному розмежуванні відповідальності Міністерства охорони здоров'я України та Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів у сфері охорони громадського здоров'я, що зумовлено існуванням у багатьох випадках конкуруючої компетенції відомств внаслідок делегування їм окремих функцій ліквідованої Державної санітарно-епідеміологічної служби України;

– нормативно-правовому закріпленні координації діяльності органів публічної адміністрації у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) як однієї із засадничих функцій Міністерства охорони здоров'я України, що сприятиме упорядкуванню децентралізованої національної системи охорони громадського здоров'я, раціональнішому використанню ресурсів територіальних громад і налагодженню ефективної міжсекторальної взаємодії (в тому числі шляхом охоплення відособлених санітарно-епідеміологічних служб Міністерства оборони України, Державного управління справами, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України тощо);

– опрацюванні питання щодо посилення інституційної спроможності державної установи «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» шляхом надання йому статусу центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Міністерством охорони здоров'я України (зумовлено особливою значущістю соціальної місії, складністю організаційної структури, комплексним характером діяльності центру та перманентною взаємодією з Європейським центром з профілактики та контролю за захворюваннями);

– започаткуванні підготовки фахівців за спеціальністю «Громадське здоров'я», що сприятиме покращенню кадрового забезпечення роботи центрів громадського здоров'я;

– розробленні проактивних стратегій і реалізації загальнонаціональних інформаційно-просвітницьких кампаній із попередження інфекційних та неінфекційних захворювань, пропагування здорового способу життя;

– запровадженні державно-приватного партнерства у сфері охорони громадського здоров'я тощо.

Резюмуючи, зазначимо, що імплементація Регламенту (ЄС) 851/2004 здійснюється в режимі «простроченого дедлайну». Наслідком ужитих організаційних заходів стала інституціоналізація державної установи «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здо-

ров'я України», що об'єднала значну кількість суб'єктів різної функціональної спрямованості. Комплексний характер вирішуваних центром завдань зумовлює необхідність підвищення його інституційної спроможності та налагодження взаємодії з Європейським центром з профілактики та контролю за захворюваннями. Системна новелізація вітчизняного законодавства у сфері охорони громадського здоров'я не здійснювалася. Тому безумовним пріоритетом має стати виконання зобов'язань щодо імплементації актів *acquis* ЄС у сфері громадського здоров'я, підготовка комплексного законодавчого акта про громадське здоров'я, забезпечення координації діяльності уповноважених інституцій, закріплення профілактичної домінанти охорони громадського здоров'я.

Список бібліографічних посилань

1. Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 02.07.2017).
2. Основи громадського здоров'я: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько. Ужгород: Патент, 2008. 322 с.
3. Грузева Т. С., Мельник В. В. Організація контролю за громадським здоров'ям у США та країнах європейського регіону. *Україна. Здоров'я нації*. 2015. № 2. С. 96–103.
4. Князевич В. М., Авраменко Т. П., Короленко В. В. Перспективи розвитку публічного управління у сфері громадського здоров'я України в умовах системних змін. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2016. № 1 (80). С. 56–65.
5. Кульгінський Є. А. Управління, орієнтоване на здоров'я людини, як нова стратегія в державному управлінні розвинених країн. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 274–283.
6. Рингач Н. О. Громадське здоров'я як чинник національної безпеки. Київ : НАДУ, 2009. 296 с.
7. Слабкий Г. О., Миронюк В. І., Качала Л. О. Система громадського здоров'я: бачення Всесвітньої організації охорони здоров'я. Основні оперативні функції громадського здоров'я та їх зміст. *Україна. Здоров'я нації*. 2017. № 3. С. 24–31.
8. Winslow C.-E. A. The Untilled Fields of Public Health. *Science*. 1920. Vol. 51, No. 1306. P. 23–33. DOI: 10.1126/science.51.1306.23.
9. Европейский план действий по укреплению потенциала и услуг общественного здоровья : принят на 62-й сессии Европ. регион. комитета, Мальта, 10–13 сент. 2012 г. / Всемир. орг. здравоохранения, Европ. регион. бюро. 47 с. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/171773/RC62wd12rev1-Rus-updated.pdf?ua=1 (дата звернення: 03.07.2017).
10. Регламент № 851/2004 Европейского парламента и Совета Европейского Союза об учреждении Европейского центра по профилактике и контролю заболеваний (Страсбург, 21 апр. 2004 г.) // Право.ru : сайт. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/44436503/50529813/> (дата звернення: 04.07.2017).
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27 черв. 2014 р. : ратиф. із заявою законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 05.07.2017).
12. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 847-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-p> (дата звернення: 05.07.2017).
13. План заходів Міністерства охорони здоров'я України з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 16 груд. 2014 р. № 959 // Міністерство охорони здоров'я України : офіц. веб-сайт. URL: http://www.moz.gov.ua/docfiles/dn_20141216_0959_dod.pdf (дата звернення: 05.07.2017).
14. План імплементації Регламенту (ЄС) 851/2004 Європейського Парламенту та Ради про утворення Європейського центру з профілактики та контролю за захворюваннями // Міністерство охорони здоров'я

України : офіц. веб-сайт. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/impl_20040421_2004_851eu.html (дата звернення: 05.07.2017).

15. Про схвалення розроблених Міністерством охорони здоров'я України планів імплементації деяких актів законодавства ЄС : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2014 р. № 1141-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1141-2014-p> (дата звернення: 06.07.2017).

16. Систему епіднагляду за інфекційними захворюваннями в Україні оцінюють європейські експерти // Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248535968 (дата звернення: 12.07.2017).

17. МОЗ: Українська система нагляду за захворюваннями потребує модернізації та оптимізації // Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=250142045&cat_id=244277212 (дата звернення: 14.07.2017).

18. Питання Міністерства охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 верес. 2015 р. № 909-р // Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248466367> (дата звернення: 15.07.2017).

19. Про утворення державної установи «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» : наказ М-ва охорони здоров'я України від 18 верес. 2015 р. № 604 // Аптека.UA : інтернет-изд. URL: <http://www.apтека.ua/article/364127> (дата звернення: 16.07.2017).

20. Про завершення утворення державної установи «Центр громадського здоров'я України Міністерства охорони здоров'я України» : наказ М-ва охорони здоров'я України від 3 жовт. 2016 р. № 1029 // Міністерство охорони здоров'я України : офіц. веб-сайт. URL: http://moz.gov.ua/ua/portal/dn_20161003_1029.html (дата звернення: 17.07.2017).

21. Про внесення змін до Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 5 серп. 2015 р. № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-p> (дата звернення: 17.07.2017).

22. Питання Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квіт. 2016 р. № 260-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2016-p> (дата звернення: 19.07.2017).

23. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2016 р. № 1002-р // Урядовий портал : єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249618799> (дата звернення: 19.07.2017).

Надійшла до редколегії 23.08.2017

ПРОНЕВИЧ А. С. ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ РЕГЛАМЕНТА (ЕС) 851/2004 ОБ УЧРЕЖДЕНИИ ЕВРОПЕЙСКОГО ЦЕНТРА ПО ПРОФИЛАКТИКЕ И КОНТРОЛЮ ЗА ЗАБОЛЕВАНИЯМИ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Охарактеризованы состояние, проблемы и перспективы имплементации Регламента (ЕС) 851/2004 об учреждении Европейского центра по профилактике и контролю за заболеваниями. Определена специфика административной правосубъектности новообразованного Центра общественного здоровья Министерства здравоохранения Украины, осуществлён поиск путей новеллизации отечественного законодательства в сфере охраны общественного здоровья и модернизации соответствующего государственного механизма.

Ключевые слова: охрана общественного здоровья, эпидемиологический надзор (наблюдение), противодействие инфекционным заболеваниям, Центр общественного здоровья.

PRONEVYCH O. S. IMPLEMENTATION OF THE REGULATION (EC) NO. 851/2004 ESTABLISHING A EUROPEAN CENTRE FOR DISEASE PREVENTION AND CONTROL: THE STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES

The article is focused on understanding the state, problems and perspectives of the implementation of the Regulation (EC) No. 851/2004 establishing a European centre for Disease Prevention and Control, to clarifying the specifics of administrative legal personality of the newly established Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine, finding the ways to modernize domestic legislation in the field of public health protection and modernization of the relevant state mechanism.

It has been established that the institutional measures for the implementation of the Regulation were not accompanied by systematic upgrading of the legislation, changes took place only at the level of certain sub-normative legal acts. The author has emphasized on the priority of fulfilling the obligations regarding the implementation of the EU acquis acts in the field of public health, the preparation of a comprehensive legislative act on public health, ensuring the proper coordination of the activities of the authorized institutions, and consolidating the preventive dominant of public health protection.

Keywords: public health protection, epidemiological supervision (surveillance), counteraction to infectious diseases, Center for Public Health.

УДК 354.31(477):340.134

Д. В. СЛИНЬКО,*кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7960-615X>*

ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ В ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Досліджено правотворчий процес як різновид юридичного процесу. Вивчено підходи до розгляду категорій «нормотворча діяльність» і «відомча нормотворчість» та їх сутності, що склалися в юридичній науці. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури визначено, що правотворчий процес у діяльності Міністерства внутрішніх справ України здійснюється у формах відомчого нормотворчого процесу (безпосередній правотворчий процес) та сумісної з іншими вповноваженими суб'єктами правотворчості (опосередкований правотворчий процес).

Ключові слова: *юридичний процес, правотворчий процес, нормотворча діяльність, відомча нормотворчість, правотворча діяльність, нормативно-правовий акт, Міністерство внутрішніх справ України.*

Slinko, D.V. (2017), "Forms of the implementation of law-making process in the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Formy zdiisnennia pravotvorchoho protsesu v diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 52–56.

Постановка проблеми. Розбіжність суспільних інтересів породжує конфлікти й суперечності в соціальному середовищі, тому від правотворчості певною мірою залежить оптимальний алгоритм досягнення цілей правового регулювання – законності й правопорядку. У наш час кожна цивілізована держава існує задля людини, для захисту загально визнаних людських прав та свобод. Тому держава повинна розробляти й створювати норми права для людини та в ім'я людини, які: 1) відповідатимуть безпеці людини й вимогам часу; 2) обумовлюватимуть середовище, в якому є можливим гідне функціонування людини у відповідності до стандартів належного рівня життя [1]. Безумовно, правотворчість слід розглядати як найважливішу ланку механізму правового регулювання суспільних відносин. За допомогою правотворчої форми державної діяльності здійснюється визначення сфери правового регулювання, формується основа державного життя, у правову систему вводяться методи, засоби й способи юридичного впливу, й одним із суб'єктів здійснення такого впливу виступає Міністерство внутрішніх справ України.

Безпосередньою умовою правотворчої діяльності МВС України є об'єктивна потреба у нормативному впорядкуванні певних суспільних відносин, а результатом відповідного правотворчого процесу виступають нормативні приписи, які отримують закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

Тому **метою** статті є подальша теоретична розробка сутності правотворчого процесу як

різновиду юридичного процесу та форм його здійснення в діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

Виклад основного матеріалу. Оскільки правотворчий процес у діяльності Міністерства внутрішніх справ України охоплює не лише самостійне ухвалення нормативно-правових актів, але й увесь спектр правотворчих функцій, він здійснюється, на нашу думку, у таких формах: 1) відомчий нормотворчий процес (безпосередній правотворчий процес); 2) правотворчість, сумісна з іншими вповноваженими суб'єктами (опосередкований правотворчий процес).

Відомчий нормотворчий процес (безпосередній правотворчий процес). Нормотворча діяльність МВС полягає у розробці правових норм, їх удосконаленні, зміні, доповненні та скасуванні, тобто у правовому регулюванні, виданні нормативних юридичних актів, спрямованих, як правило, на регулювання внутрішньоорганізаційної діяльності органів внутрішніх справ [2, с. 59]. Це зумовлюється тим, що переважна більшість функцій або завдань міністерства чи відомства, навіть такі, що на перший погляд здаються суто оперативною діяльністю, потребують певного відомчого нормативного забезпечення [3, с. 57].

На думку О. Л. Дзюбенко, відомча нормотворчість є діяльністю уповноважених керівників центральних органів виконавчої влади, які в межах своєї компетенції створюють відомчі підзаконні акти. Це здійснюється шляхом створення, зміни, доповнення та скасування правових норм, спрямованих на регулювання суспільних

відносин, які належать до сфери їх управління [4]. У свою чергу, І. М. Вороніна наголошує, що під відомчою нормотворчістю варто розуміти суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави (уповноважених на те органів виконавчої влади), які з метою реалізації законів України і нормативно-правових актів вищих органів державної влади в межах свої повноважень приймають відомчі нормативно-правові акти, що деталізують механізм реалізації державної політики у правоохоронній сфері [5, с. 43].

На нашу думку, з метою розуміння сутності безпосереднього правотворчого процесу в діяльності МВС України доцільно звернутися до такого визначення: Нормотворча діяльність – це напрямок діяльності структурних підрозділів апарату МВС, що здійснюється за встановленою законодавством процедурою з метою підготовки та прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ [6, п. 1.2]. На думку А. О. Рибалкіна та Д. І. Криворучка, результатом цієї діяльності є створення правових норм, спрямованих на регулювання відомчої діяльності, а також на тих суб'єктів, які у своїй діяльності підпорядковуються МВС України. При цьому дослідники звертають увагу, що зміна чинних і скасування застарілих правових норм сприяють утвердженню нових норм і також входять до складу нормотворчості як її допоміжні прояви [7, с. 102].

Аналіз безпосередньої відомчої нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України, актів, що регламентують її здійснення [8; 9; 6], та поглядів учених-правників [10, с. 16–17; 11, с. 58–74; 12, с. 9; 13, с. 22–24] дозволяє виокремити такі основні стадії нормотворчого процесу в діяльності МВС України:

1. Збір, вивчення й аналіз інформації, яка стосується суспільних відносин, що вимагають урегулювання.

2. Розробка концепції відомчого нормативного акта.

3. Визначення структури, ідеї та змісту відомчого нормативного акта.

4. Визначення етапів і термінів підготовки проекту відомчого нормативного акта, конкретних виконавців і ступеня секретності.

5. Розробка проекту відомчого нормативного акта та його доопрацювання з урахуванням наявних зауважень і пропозицій.

6. Комплексне оцінювання проекту та підготовка остаточного тексту проекту відомчого нормативного акта.

7. Візування та погодження проекту відомчого нормативного акта.

8. Подання проекту відомчого нормативного акта на підпис.

9. Здійснення державної реєстрації відомчого нормативного акта.

10. Оприлюднення чи отримання адресатом відомчого нормативного акта.

Акти, які виступають кінцевим результатом відомчого нормотворчого процесу (безпосереднього правотворчого процесу) в діяльності МВС України, мають відповідне призначення. Як зазначає В. В. Копейчиков, призначення відомчих нормативно-правових актів полягає у такому: 1) встановлення прав одного суб'єкта відповідно до обов'язків іншого; 2) роз'яснення, конкретизація змісту (значення) прав чи обов'язків, викладених у законі в загальних рисах; 3) розширення (звуження) змісту права одного суб'єкта і звуження (розширення) права іншого; 4) введення нових чи доповнення попередніх вимог до здійснення суб'єктом свого права; 5) роз'яснення, конкретизація змісту (значення) контрольної функції органу управління, підвідомчого відповідному міністерству [14, с. 164].

До найбільш суттєвих ознак відомчих нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України належать такі: 1) такий акт є офіційним документом, який ухвалюється за дорученням, від імені та в інтересах держави; 2) він має юридичну природу; 3) має обов'язковий характер для адресатів; 4) має владний характер і є засобом владного впливу. Владність актів, як відзначає І. П. Петрова, обумовлюється природою державного управління, характером взаємовідносин між МВС України (суб'єктом управління – органом виконавчої влади) та керованим об'єктом [15, с. 98].

Отже, призначенням відомчого нормотворчого процесу в діяльності МВС України виступає формулювання нових норм права, притаманних соціуму. Інакше кажучи, це – моделювання суспільних відносин, які, з позицій держави або громадянського суспільства, є бажано-допустимими чи необхідно-обов'язковими.

Сумісна з іншими вповноваженими суб'єктами правотворчість (опосередкований правотворчий процес). Одноосібне ухвалення Міністерством внутрішніх справ України нормативно-правових актів не вичерпує всіх напрямків його правотворчої діяльності. До компетенції МВС України у сфері правотворчості належить не лише ухвалення відомчих нормативно-правових актів, а й право на участь у створенні актів вищої юридичної сили, зокрема законів, постанов уряду тощо [3, с. 59], що виступає значним напрямком створення норм права. Відповідна діяльність здійснюється

Департаментом юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України, серед основних функцій якого доцільно виокремити такі: 1) організація нормотворчої діяльності, розробка проектів нормативно-правових актів та участь у їх розробці в порядку, встановленому законодавством; 2) перевірка проектів нормативно-правових актів на відповідність законодавству та міжнародним договорам; 3) проведення юридичної та антидискримінаційної експертизи нормативно-правових актів, підготовка відповідних висновків та їх погодження в установленому порядку; 4) здійснення відповідно до законодавства в межах компетенції МВС заходів щодо адаптації законодавства України, яке регламентує діяльність МВС, до вимог законодавства Європейського Союзу; 5) організація та контролювання перегляду нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до законодавства; 6) опрацювання проектів нормативно-правових актів, які розробляються та подаються центральними органами виконавчої влади на погодження Міністру внутрішніх справ України тощо [9].

Таким чином, Міністерство внутрішніх справ України наділяється державою правом здійснення проектно-консультативної роботи над нормативно-правовими актами, які регулюють сферу суспільних відносин, віднесених до його компетенції. Це зумовлюється необхідністю створення нормативної правової основи для здійснення успішної боротьби зі злочинністю, ефективного виконання завдань з охорони правопорядку, забезпечення громадської безпеки, проведення реформування системи МВС тощо. Крім того, саме безпосередній суб'єкт управління має можливість надати ефективні рекомендації щодо створення відповідного нормативно-правового акта.

На тепер у сфері правотворчої діяльності МВС слід констатувати активізацію укладання міжнародних договорів [16–20]. Міжвідомчі угоди підписуються як результат договорів, укладених представницькими органами влади або з ініціативи міністерства в межах правотворчої компетенції. Зазначені угоди чинять вплив на управлінську систему держави, суттєво розширюють оперативність та ефективність спільної з відповідними правоохоронними службами зарубіжних країн роботи. У результаті укладення міжвідомчих угод МВС України затверджуються норми права, спрямовані на регулювання конкретних суспільних відносин, пов'язані: 1) з боротьбою з міжнародною злочинністю та наркоманією; 2) з розшуком осіб, які переховуються від кримінальної

відповідальності, або зниклих без вісті; 3) з розшуком автотранспорту, вогнепальної зброї, викрадених цінностей; 4) з обміном нормативними актами, науково-технічною літературою, інформацією з питань діяльності сторін та обміном досвідом роботи.

М. М. Червяков звертає увагу, що інститут міжнародних міжвідомчих угод виступає одним із джерел права. Це зумовлено тим, що міжнародні угоди МВС України перебувають у конкретному правовому зв'язку з іншими елементами системи права і таким чином сприяють підвищенню ефективності правового регулювання й вирішення практичних питань у галузі кримінального та кримінально-процесуального права [10, с. 19].

Натомість у разі необхідності МВС України видає разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади спільні нормативно-правові акти. Це відбувається у випадку, коли сфера дії майбутнього нормативно-правового акта виходить за межі встановленої законом компетенції Міністерства внутрішніх справ України. Так, прикладом може служити спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України від 24 березня 2013 № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження» [21]. Навіть із назви самого наказу стає зрозумілим, що коло суспільних відносин, урегульованих ним, входить не лише до компетенції МВС України, тому правові приписи у цій сфері встановлюються з погодженням із Міністерством юстиції України, компетенція якого охоплює ці відносини.

На нашу думку, видання спільних нормативно-правових актів є об'єктивною необхідністю, оскільки створює правові умови для вирішення таких проблем щодо них: 1) зменшення загальної кількості актів; 2) проведення консолідації; 3) узгодження актів, які ухвалюються різними вповноваженими суб'єктами; 4) зменшення кількості форм, у яких видаються акти.

Слід також звернути увагу, що в МВС України вповноваженими суб'єктами ведеться реєстр нормативно-правових актів, координується правотворча діяльність, надається практична правова допомога органам та підрозділам щодо правильного застосування нормативно-правових актів та здійснюється відповідний контроль [9; 6].

Отже, в межах компетенції МВС України напрямками здійснення опосередкованого правотворчого процесу в його діяльності виступають: 1) розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства; 2) розробка або участь у розробці проектів нормативно-правових актів, видання яких входить до компетенції інших державних органів чи посадових осіб; 3) розробка та укладення міжнародних договорів і міжвідомчих угод; 4) підготовка висновків і пропозицій й до проектів нормативно-правових актів; 5) тлумачення та систематизація нормативно-правових актів.

Висновки. Таким чином, правотворчий процес у діяльності Міністерства внутрішніх справ України здійснюється у формі відомчого нормотворчого процесу (безпосередній правотворчий процес) та у формі сумісної з іншими

вповноваженими суб'єктами правотворчості (опосередкований правотворчий процес).

Призначенням відомчого нормотворчого процесу в діяльності МВС України виступає моделювання суспільних відносин, які, з позицій держави або громадянського суспільства, є бажано-допустимими чи необхідно-обов'язковими.

У процесі сумісної з іншими вповноваженими суб'єктами правотворчості Міністерство внутрішніх справ України здійснює розробку пропозицій щодо вдосконалення законодавства та бере участь у розробці проектів нормативно-правових актів, видання яких входить до компетенції інших державних органів чи посадових осіб. Крім того, у межах своєї компетенції МВС України розробляє й укладає міжнародні договори та міжвідомчі угоди й займається тлумаченням і систематизацією нормативно-правових актів.

Список бібліографічних посилань

1. Гладкий В. В. Отдельные вопросы правотворческой деятельности Национальной полиции Украины // *Zakon.ru* : соц. сеть для юристов. 18.04.2016. URL: https://zakon.ru/blog/2016/04/18/otdelnye_voprosy_pravotvorcheskoj_deyatelnosti_nacionalnoj_policii_ukrainy (дата звернення: 20.11.2017).
2. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Общая : учеб. / под ред. А. П. Коренева. М. : МЮИ России ; Щит-М, 1998. 336 с.
3. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2005. 185 с.
4. Дзюбенко О. Л. Теоретичний аспект відомчої нормотворчості. *Право і суспільство*. 2009. № 4. С. 12–16.
5. Вороніна І. М. Актуальні питання відомчої нормотворчості в системі органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 17 (1). С. 43–45.
6. Про затвердження Інструкції з організації нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ України : наказ МВС України від 27.07.2012 № 649 // Національна поліція : тимчас. веб-сайт. URL: <http://www.npu.gov.ua/mvs/control/chc/uk/publish/article/788950> (дата звернення: 20.11.2017).
7. Рибалкін А. О., Криворучко Д. І. Окремі питання нормотворчості органів внутрішніх справ: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1 (75). С. 101–107.
8. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-p> (дата звернення: 20.11.2017).
9. Про затвердження Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 15.10.2014 № 1075 // document.UA : сайт. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-departament-yuridichnogo--doc237902.html> (дата звернення: 20.11.2017).
10. Червяков Н. Н. Проблемы совершенствования ведомственного нормотворчества: на материалах МВД РФ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2000. 21 с.
11. Соловьев А. А. Правотворческая деятельность органов внутренних дел субъектов Российской Федерации (на материалах ГУВД Московской области) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2003. 236 с.
12. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 18 с.
13. Урумов А. В. Правотворчество органов внутренних дел Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Волгоград, 2007. 31 с.
14. Теорія держави та права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
15. Петрова І. П. Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 221 с.
16. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Білорусь : від 06.3.1992 : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.1992 № 196 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112_013 (дата звернення: 20.11.2017).

17. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща в боротьбі зі злочинністю : від 12.03.1992 : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.1992 № 196 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_044 (дата звернення: 20.11.2017).

18. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Румунії : від 18.05.1992 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/642_151 (дата звернення: 20.11.2017).

19. Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Чехії : від 06.09.1993 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_001 (дата звернення: 20.11.2017).

20. Угода між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Грузії про співробітництво в сфері боротьби зі злочинністю : від 20.10.2011 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_109 (дата звернення: 20.11.2017).

21. Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження : наказ МВС України та М-ва юстиції України від 26.03.2013 № 289/540/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0602-13> (дата звернення: 20.11.2017).

Надійшла до редколегії 23.11.2017

СЛИНЬКО Д. В. ФОРМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВОТВОРЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ

Рассмотрен правотворческий процесс как разновидность юридического процесса. Изучены подходы к рассмотрению категорий «нормотворческая деятельность» и «ведомственное нормотворчество» и их сущности, сложившиеся в юридической науке. На основании теоретического анализа юридической литературы определено, что правотворческий процесс в деятельности Министерства внутренних дел Украины осуществляется в формах ведомственного нормотворческого процесса (непосредственный правотворческий процесс) и совместного с другими уполномоченными субъектами правотворчества (опосредованный правотворческий процесс).

Ключевые слова: юридический процесс, правотворческий процесс, нормотворческая деятельность, ведомственное нормотворчество, правотворческая деятельность, нормативно-правовой акт, Министерство внутренних дел Украины.

SLINKO D. V. FORMS OF THE IMPLEMENTATION OF LAW-MAKING PROCESS IN THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Law-making process as a kind of legal process has been studied. The approaches to the consideration of the categories of “regulatory activity” and “departmental rule-making activity” and their essence within legal science have been studied. On the basis of theoretical analysis of legal literature, the author has determined that the law-making process in the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is carried out in the form of departmental rule-making process (direct law-making process) and common with other authorized subjects of law-making activity (indirect law-making process).

The designation of the departmental rule-making process in the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is the modeling of social relations, which, from the standpoint of the state or civil society, are desirable and admissible or necessary and obligatory.

The Ministry of Internal Affairs of Ukraine together with other authorized subjects of law-making activity realize the propositions for the improvement of legislation, takes part in the development of the drafts of regulatory acts, the issuing of which falls within the competence of other state agencies or officials.

Besides, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine within its competence, develops and concludes international treaties and interagency agreements and deals with the interpretation and systematization of regulatory acts.

Keywords: legal process, law-making process, regulatory activity, departmental rule-making activity, law-making activity, normative and legal act, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.97

О. В. ГЕРАСИМОВ,здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

Роботу присвячено використанню структурного методу кримінологічного дослідження групи злочинів у сфері банківської діяльності, визначено критерії диференціації структурних складових цієї групи злочинів, зроблено спробу вдосконалити поняття злочинів у сфері банківської діяльності та визначити їх ознаки, що мають кримінологічне значення.

Ключові слова: злочини у банківській сфері, метод структурного аналізу, види злочинів, критерії диференціації.

Herasymov, O.V. (2017), "Structural analysis of crimes within the banking sector" ["Структурний аналіз злочинів у банківській сфері"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 57–62.

Постановка проблеми. Ключовим завданням банківської системи є задоволення потреб економіки України в фінансово-кредитних ресурсах шляхом організації та забезпечення функціонування платіжної, депозитної та кредитної систем. Вона чутливо реагує на сучасні соціально-економічні умови в країні та кризові явища у світовій економіці. І якщо протидіяти негативному впливу глобальних явищ на «здоров'я» банківської системи України досить складно, то захист банківської системи від протиправних посягань є реальним і важливим завданням для правоохоронних органів нашої держави. Значення ефективної роботи банківської системи важко переоцінити, вона впливає не тільки на економіку держави, але й на суспільно-політичну стабільність країни. У банківській системі обертається найбільший обсяг державних і приватних коштів, вона є основним інструментом інвестиційної діяльності, спрямованої на розвиток і зростання економіки.

Стан дослідження. В Україні дослідження проблем протидії злочинності у банківській сфері почали проводитись із середини 90-х років ХХ століття. В 1995 році було захищено дві дисертації. О. П. Бушан захистив у Харкові дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Криминалистическая характеристика и основные положения расследования преступлений, совершаемых посредством кредитных банковских операций» [1], того ж року В. М. Попович у Києві захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з кримінології «Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань» [2]. З того часу банківська злочин-

ність як предмет наукових досліджень вивчалась багатьма вченими кримінально-правового циклу: Г. М. Матусовським, О. М. Джужею, С. С. Чернявським, В. М. Поповичем, М. П. Стрельбицьким, М. Л. Давиденком, Л. В. Паламарем, С. О. Лук'янченком, М. М. Пановим, А. М. Ключко та іншими. Однак, оскільки з розвитком банківської системи злочинна діяльність у цій сфері продовжує змінюватись, питання протидії цьому виду злочинів не втратило наукової і практичної актуальності, незважаючи на численні теоретичні напрацювання.

Метою цієї статті є розробка наукової класифікації видів банківської злочинності, що складають її структуру, та вдосконалення визначення критеріїв кримінологічної класифікації цієї групи злочинів.

Виклад основного матеріалу. Ідея застосування методу структурного аналізу до вивчення злочинності виникла давно. На першому етапі існування кримінології злочинність розглядалась як цілісне явище, яке породжується або «ненормальністю» окремих індивідумів, або соціальними причинами, такими як бідність, недостатній освітній та культурний рівень представників певної соціальної верстви. Виділення економічної злочинності, складовою частиною якої є банківська злочинність, в окрему групу злочинів почалось у перші роки ХХ століття з того, що серед кримінологів виник інтерес до злочинних дій осіб, які не страждають від бідності й користуються доброю репутацією та становищем у суспільстві. Одним з перших, хто звернув увагу на злочини так званих привілейованих осіб, був кримінолог Е. А. Росс, який попереджував: «У наші

часи необхідно перш за все приборкати злодіїв, які здаються респектабельними, зразковими і достойними довіри громадянами і котрі насправді таяться у центрі павутини, побудованої на неформальних відносинах. Такий персонаж має здібність зі свого офісного крісла опустошити тисячі кишень...» [3, р. 29–30] (переклад наш. – О. Г.). Проте заклики вченого не знайшли відгуку серед колег, і тільки через тридцять років інші вчені звернулись до цієї проблеми.

Поштовхом, що вказав новий напрямок наукових досліджень, стало звернення до Американської соціологічної асоціації у 1939 році її президента Едвіна Сазерленда, який вперше використав термін «білокомірцева злочинність». Згідно з його визначенням мова йшла про злочини, що скоюють шановні люди, які мають високий соціальний статус, під час службової діяльності.

Із самого початку частина вчених, розділяючи думку Е. Сазерленда про необхідність виділення окремої кримінологічної групи злочинів, яка відрізняється від загальнокримінальної злочинності, мала критичне ставлення до формулювання «білокомірцева злочинність». Так, Е. Сазерленд та його послідовники вважають, що критерієм ідентифікації та систематизації є соціальний статус злочинців. На противагу цьому інші дослідники пропонують визначення, що не пов'язане із соціальним статусом злочинця. Прикладом такого підходу може бути запропоноване С. Шапіро відокремлення кримінологічної групи злочинів, узявши за основу систематизації спосіб учинення – шляхом зловживання довірою [4, р. 348]. Зловживання довірою означає протиправне використання стану, що передбачає довіру до людини, яка уповноважена управляти чужим майном та майновими правами або володіє інформацією з обмеженим доступом. Такі дії можуть мати місце, наприклад, коли банківський співробітник привласнює кошти, які довірливий клієнт доручив йому покласти на свій депозитний рахунок.

Відсутність єдиного наукового та нормативного підходу до групування злочинів у сфері економіки взагалі і в банківській сфері зокрема спостерігається й у вітчизняній науці. У 2003 році ретельний аналіз різних підходів до визначення поняття економічної злочинності та суміжних понять зробив український кримінолог О. Г. Кальман у монографії «Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми», дійшовши висновку, що «поняттям «економічна злочинність» охоплюються економічні відносини власності і господарської діяльності

та сукупність злочинів, які вчиняються у цих сферах» [5, с. 26].

Проведений нами аналіз наукової літератури свідчить, що серед дослідників нема єдиного погляду на визначення поняття «економічна злочинність» та виділення окремої категорії злочинності у банківській сфері, а відповідно і вирішення питання побудови її структури. У теорії кримінології, криміналістики та кримінального права розроблено декілька видів класифікації злочинів. Так, у Кримінальному кодексі України класифікація злочинів здійснена переважно за критерієм родового об'єкта злочину, крім кількох розділів, що об'єднують склади злочинів за сферою життєдіяльності (наприклад, розділ сьомий об'єднує склади злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності) [6]. Але, як правильно зазначив О. Г. Кальман, кримінологію не може задовольнити запозичення критеріїв класифікації, що використовуються у кримінальному праві. Класифікація злочинів за ступенем їх суспільної небезпеки, об'єктом посягань хоча і містить значну кримінологічну інформацію, не дозволяє глибше пізнати причини вчинення злочинів, мотивацію поведінки, особливості особи злочинця, ситуації вчинення злочину і т. п. [5, с. 30].

На сьогодні в юридичній літературі, інформаційно-статистичних та довідниково-аналітичних матеріалах правоохоронних відомств в Україні зустрічаються різноманітні словосполучення, що стосуються визначення групи злочинів у банківській сфері та суміжних груп, а звідси впливає і відсутність єдиного підходу до побудови структури цих злочинів. Так, І. В. Маслій, досліджуючи окрему групу злочинів у фінансово-економічній сфері, пропонує визначати її як «сукупність однорідних протиправних, суспільно небезпечних, корисливих, таких, що спричиняють істотну матеріальну шкоду внаслідок посягань на встановлений порядок управління економічними процесами, економічний розвиток держави, стан фінансової безпеки, діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність» [7, с. 558].

Таке визначення, на нашу думку, не може бути ефективно застосовано ні в наукових цілях, ані в практичних. У запропонованому визначенні відсутній критерій, який би відокремлював досліджувану кримінологічну групу злочинів від інших, що призводить до суперечливих висновків і самого автора визначення. Так, викликає ряд питань пропозиція І. В. Маслія про включення до кола злочинів у фінансово-економічній сфері ст. 176 КК України (порушення авторського права і суміжних прав) та

ст. 177 КК України (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію). Автор аргументує свою позицію наявністю в складі цих злочинів такого критерію наукової систематизації як завдання матеріальної шкоди у значному розмірі та причино-наслідковим зв'язком між суспільно небезпечними діями та завданням матеріальної шкоди внаслідок їх вчинення [7, с. 555].

У кримінології прийнято розглядати класифікацію як систему підпорядкованих понять, що поділяє злочини на окремі групи, виходячи з обраної ознаки, яка покладена в основу поділу. Ця ознака є підґрунтям для такого угруповання кримінальних статей або інших явищ реального світу. Така ознака повинна бути притаманна тільки одній групі складів злочинів або явищ і не зустрічатися в інших. Із цієї точки зору запропонована І. В. Маслієм ознака у вигляді завдання матеріальної шкоди у значному розмірі об'єднує доволі велику групу різних злочинів, що виходять за межі кола не тільки злочинів у сфері фінансово-економічної діяльності, але й групи більш широкого класифікаційного рівня – злочинів в економічній сфері. Наведена І. В. Маслієм аргументація включення складів злочинів, що порушують права інтелектуальної власності, до групи злочинів у фінансово-економічній сфері на підставі того, що внаслідок їх учинення завдається шкода економічним інтересам держави, також не може бути нами прийнята. Не заперечуючи твердження в частині того, що питання дотримання права інтелектуальної власності є загальнодержавним завданням і порушення цього права має негативний вплив на економічний розвиток держави, ми не вбачаємо достатніх причин застосовувати ці обставини як критерії класифікації для окремої групи злочинів у фінансово-економічній сфері з вищеназаних причин.

Подібні прогнізиччя можна спостерігати і в дослідженнях сукупностей злочинів більш вузького класифікаційного рівня. Наприклад, А. М. Ключко вказує, що найбільш точним, на її думку, визначенням поняття «злочини у сфері банківської діяльності» є визначення, що відображено у Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України, а саме: «злочини у сфері банківської діяльності – це корисливі посягання на фінансові ресурси банків або інших кредитно-фінансових установ, вчинені з використанням певних кредитно-банківських операцій уповноваженими на їхнє здійснення суб'єктами підприємницької діяльності або

іншими особами». На відміну від вище розглянутого прикладу, де автор, на наш погляд, надмірно розширив коло злочинів досліджуваної групи, представлене визначення, навпаки, звужує коло злочинів у сфері банківської діяльності внаслідок того, що у визначенні наведена тільки частина критеріїв, що притаманні цій групі. В результаті окремі склади злочинів, що були авторами включені до групи злочинів у сфері банківської діяльності, не відповідають критеріям, що містяться у визначенні. Так, у цю групу, на наш погляд, справедливо було включено ст. 200 КК України (незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення), але склад злочину, передбаченого цією статтею, не містить критеріїв, зазначених у Методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України [8, с. 68–69]. Автори визначення обмежили коло злочинів ознакою «корисливі», а стаття 200 КК України має формальний склад і передбачене нею суспільно небезпечне діяння є закінченим злочином з моменту виконання дії, незалежно від наслідків, тому ми не можемо вважати злочини, відповідальність за які передбачена цією статтею, виключно корисливими. Іншою ознакою згідно з цим визначенням є посягання на фінансові ресурси банків або інших кредитно-фінансових установ, але предметом вказаної статті є: 1) документи на переказ грошових коштів; 2) платіжні картки; 3) інші засоби доступу до банківських рахунків, електронних грошей. Крім того, ст. 200 КК України передбачає набагато ширший перелік суб'єктів, аніж визначений авторами визначення поняття «злочини у сфері банківської діяльності» [8, с. 69–70].

У структурі злочинів у сфері банківської діяльності А. М. Ключко виділяє групу злочинів у сфері банківського кредитування, до складу якої, на її думку, входить чотири види злочинів: 1) злочини, що спрямовані на незаконне одержання банківських кредитів; 2) злочини, що передбачають відповідальність за заподіяння непрямої шкоди кредиторам; 3) інші злочини, що сприяють досягненню основного злочинного результату; 4) злочини, що пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб. Виділення в окрему групу злочинів у сфері банківського кредитування з точки зору завдання наукового дослідження є доцільним і корисним, але прийняти структуру у запропонованому вигляді важко.

На наш погляд, автором порушено головне правило класифікації, а саме в основу покладено

критерії різного типу. Так, якщо для перших двох видів злочинів за критерій диференціації взято родовий об'єкт злочину, то критеріями четвертої групи злочинів є елементи об'єктивної сторони та суб'єкта злочину, а в третьому виді злочинів узагалі відсутній будь-який критерій, окрім ознаки «інші злочини», яка потребує додаткового пояснення.

З точки зору розробки наукових рекомендацій з протидії злочинності у банківській діяльності значний інтерес викликає аналіз не тільки кримінологічних досліджень, а й криміналістичних розробок. Зокрема, С. С. Чернявський, який присвятив багато праць питанням розслідування та протидії злочинності у банківській сфері, пропонує авторську редакцію визначення злочинів у сфері банківської діяльності: «передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на кошти (майно) банків або вчиняються з використанням банківських операцій уповноваженими на їх проведення службовими особами фінансових установ та інших суб'єктів господарювання або іншими особами, які унаслідок певних обставин одержали доступ до їх проведення» [9, с. 195]. У цілому погоджуючись із тезою С. С. Чернявського про те, що для значущості розроблюваної криміналістичної класифікації злочинів важливі не будь-які, а найбільш істотні ознаки, які закономірно повторюються для завданої множини злочинів, що класифікуються, і при цьому класифікаційна система була б одночасно стійкою та досить гнучкою для можливості зберігатися в умовах виникнення нових об'єктів дослідження [9, с. 195], у той же час ми вважаємо, що було б доцільним додати, що такі ознаки мають бути такими, за допомогою яких можна було б одні об'єкти пізнання відокремити від інших, а це означає, що вони не повинні міститись в інших множинах, про що було сказано вище.

Далі вчений пропонує такі підстави угруповання злочинів у сфері банківської діяльності:

1) за характером банківської операції, з використанням якої вчинено злочин (цей розподіл визначає напрями формування профілактичної діяльності): у сфері банківського кредитування (у сфері споживчого кредитування та у сфері кредитування юридичних осіб); пов'язані з незаконним доступом до банківських рахунків; учинені з використанням інших банківських операцій (депозитних, валютних, із цінними паперами тощо);

2) залежно від характеру об'єкта, на який спрямовано злочинне посягання, можна виокремити злочини, що зазіхають: на фінансові

правовідносини держави (державні й місцеві фінанси); на фінанси банків та інших суб'єктів господарювання (підприємств, установ та організацій); на фінанси громадян (фізичних осіб – клієнтів банку);

3) за характеристикою особи злочинця (характером трудових відносин суб'єкта злочину з банківською установою) – злочини, вчинені: працівником банку (службовою особою, технічним працівником тощо); клієнтами банку або сторонніми особами, які внаслідок певних обставин одержують доступ до банківських операцій; працівниками банку за змовою з клієнтами банку та іншими особами;

4) залежно від злочинних технологій, які використовуються на етапах підготовки, вчинення або приховування злочинів: з використанням винним службового становища або можливостей, пов'язаних з певною професійною діяльністю; з використанням суб'єкта господарювання з ознаками фіктивності; шляхом підроблення документів та використання підроблених документів; пов'язані з незаконним доступом до системи електронних платежів, комп'ютерних систем і мереж; вчинені у складі організованих злочинних груп [9, с. 196].

Поряд із групою злочинів у сфері банківської діяльності С. С. Чернявський, як і А. М. Клочко, виділяє окрему групу злочинів у сфері банківського кредитування, запропонувавши певну її структуру: 1) злочини, безпосередньо спрямовані на незаконне одержання банківських кредитів («основні») (ст. 190, 191, 192, 222 КК України); 2) злочини економічного спрямування, що передбачають відповідальність за заподіяння непрямой шкоди кредиторам або виступають способами підготовки, вчинення та приховування перших (ст. 202, 205, 207–209, 218–221 КК України); 3) інші злочини, які сприяють досягненню основного злочинного результату (ст. 200, 357, 358, 361, 363 КК України), 4) злочини, пов'язані із протиправною діяльністю службових осіб (ст. 365–370) [10].

Поділяючи точку зору С. С. Чернявського про те, що методологічною основою виокремлення поняття злочинів у сфері банківської діяльності (банківській сфері) є визначення їх ознак, що мають кримінологічне значення, та проаналізувавши основні поняття, вважаємо можливим застосування такого визначення злочинів у банківській сфері: *передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, що посягають на кошти або інше майно, комерційну або банківську таємницю банків та/або їх клієнтів, на порядок здійснення кредитно-фінансових операцій у банківських установах,*

або незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, які вчиняються з використанням банківських операцій.

Вказане визначення дозволяє встановити сукупність злочинів у банківській сфері й розробити її структуру. Для розробки структури визначеної групи злочинів необхідно здійснити обрання критеріїв класифікації. Розробка критеріїв групування та побудови структури злочинів у банківській сфері повинна відповідати головній меті кримінологічного дослідження, а саме розробці засобів протидії цьому виду злочинності. Виходячи з того, що система протидії злочинності спрямовується на причини й умови вчинення злочинів та осіб, які їх скоюють, побудова кримінологічної структури злочинів у банківській сфері вбачається нами доцільною за такими критеріями:

1) за родовим об'єктом злочину: злочини, що спрямовані на незаконне заволодіння чу-

жими коштами або іншим майном, комерційною або банківською касною (ст. 185, 186, 187, 190, 191, 192, 231, 232 КК України), злочини, що спрямовані на порушення порядку розпорядження фінансово-кредитними ресурсами (ст. 222 КК України), та підробку платіжних карток або їх придбання, зберігання, переведення, пересилання з метою збуту підроблених платіжних карток або їх використання чи збут (ст. 200 КК України);

2) за способом скоєння (шляхом обману або зловживання довірою, шляхом підробки документів, шляхом крадіжки, шляхом зловживання службовим становищем, шляхом застосування шантажу або насильства);

3) за суб'єктом складом (фізичні особи – клієнти банківських установ, фізичні особи, які не є клієнтами банківських установ, співробітники банківських установ, службові особи юридичних осіб);

4) за кількістю осіб (одноособно, групою осіб, організованою злочинною групою).

Список бібліографічних посилань

1. Бушан О. П. Криминалистическая характеристика и основные положения расследования преступлений, совершаемых посредством кредитных банковских операций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1995. 210 с.
2. Попович В. М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1995. 22 с.
3. Ross E. A. Sin and Society : An Analysis of Latter-Day Iniquity. Boston : Houghton Mifflin. 1907. 167 p. URL: <https://archive.org/stream/sinandocietyan00rossgoog#page/n185/mode/1up> (дата звернення: 25.10.2017).
4. Shapiro S. P. Collaring the Crime, not the Criminal : Reconsidering the Concept of White-Collar Crime. *American Sociological Review*. 1990. Vol. 55, No. 3. P. 346–365. URL: <http://www.jstor.org/stable/2095761> (дата звернення: 25.10.2017).
5. Кальман О. Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми : монографія. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.
6. Кримінальний кодекс України: закон України від 01.09.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Маслій І. В. До питання про визначення поняття та структури злочинності у фінансово-економічній сфері як елемент її кримінологічної характеристики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 553–561.
8. Клочко А. М. Злочини у сфері банківської діяльності. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 68–71.
9. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 192–198.
10. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 16 с.

Надійшла до редколегії 01.11.2017

ГЕРАСИМОВ А. В. СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ПРЕСТУПЛЕНЬ В БАНКОВСЬКІЙ СФЕРІ

Робота посвящена використанню структурного методу кримінологічного дослідження групи преступлений в банківській сфері, определены критерии дифференциации структурных компонентов указанной группы преступлений, сделана попытка усовершенствовать понятие преступлений в сфере банковской деятельности и определить их признаки, имеющие кримінологіческое значение.

Ключевые слова: преступления в банковской сфере, метод структурного анализа, виды преступлений, критерии дифференциации.

HERASYMOV O. V. STRUCTURAL ANALYSIS OF CRIMES WITHIN THE BANKING SECTOR

The article is focused on the use of the method of structural analysis in criminological studies of crime within the banking sector. Through the analysis of scientific and methodological literature, the author has established that along with the concept of “crimes within banking” researchers use a number of related concepts: “crimes in the banking sector”, “crimes within the credit and financial sector”, etc. It has been established that in criminology there is no either a single approach to the name of this group of crimes, but also regarding the selection of criteria for determining the scope of crimes within the banking sector.

The author has made an attempt to improve the notion of crimes in the sphere of banking activity, has determined them as “the socially dangerous guilty acts under the Criminal Code of Ukraine, encroaching on funds or other property, commercial or banking secrecy of banks and / or their clients, on the procedure of credit and financial transactions in banking institutions, or illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their manufacture, committed with the use of banking operations”.

Taking into account the main objective of the criminological research, namely the development of means to counteract the studied type of crime, the author has substantiated the possibility of structuring the criminological group of crimes in the field of banking activity according to four types of criteria.

Keywords: crimes within the banking sector, method of structural analysis, types of crimes, criteria of differentiation.

УДК 343.91-053.6:343.21(430)

А. Ю. ДЗЮБА,

молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7490-3232>

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЮВЕНАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ФРН ЯК ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів запобігання злочинності неповнолітніх у міжнародних нормативно-правових актах і законодавстві ФРН з урахуванням європейських стандартів, що є пріоритетним у рамках взаємодії між Україною та ЄС.

Ключові слова: ювенальна юстиція ФРН, ювенальне кримінальне право, запобігання злочинності неповнолітніх, міжнародні нормативно-правові акти, ресоціалізація неповнолітніх правопорушників, ідея виховання.

Dziuba, A.Yu. (2017), “International regulatory acts and juvenile criminal law of the West Germany as means of preventing juvenile delinquency” [“Mizhnarodni normatyvno-pravovi akty ta yuvenalne kryminalne zakonodavstvo FRN yak zasoby zapobihannia zlochynnosti nepovnolitnikh”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 62–67.

Постановка проблеми. Міжнародні нормативно-правові акти, присвячені захисту прав неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, мають першорядне значення у запобіганні вчиненню злочинів такою найбільш вразливою категорією осіб, як молодь. У нашій статті ми зосередимо увагу на нормативних джерелах, що ратифіковані більшістю європейських країн, у тому числі Україною та Німеччиною, а отже таких, що становлять частину національного законодавства нашої держави (ч. 1 ст. 9 Конституції України). Водночас вивчення досвіду законодавчого врегулювання вказаних питань на національному рівні у роз-

винених країнах, зокрема у ФРН, видається актуальним та своєчасним.

Стан дослідження. До окремих аспектів вивчення злочинності неповнолітніх звертались у своїх працях В. С. Батиргареева, М. А. Білоконь, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джуца, В. П. Ємельянов, М. Г. Колодяжний, М. О. Маршуба, Є. С. Назимко, В. І. Шакур, Л. О. Шевченко, О. Ю. Шостко, Н. С. Юзікова та інші дослідники. Разом із тим аналіз наукових публікацій показав, що основні тенденції законодавства, присвяченого запобіганню злочинності неповнолітніх у Німеччині, досліджено недостатньо. Тому **метою** статті є вивчення

міжнародних нормативно-правових актів та ювенального кримінального законодавства ФРН, що присвячені злочинності неповнолітніх, під кутом зору пошуку основних тенденцій у запобіганні вчиненню злочинів цією категорією осіб. Останнє має надати можливість для вироблення концептуальних засад запобігання злочинності неповнолітніх в Україні у наступних наукових працях.

Виклад основного матеріалу. Основні приписи щодо захисту прав неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, містять такі нормативні документи: а) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (так звані Пекінські правила 1985 р.), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33 [1]; б) Конвенція про права дитини 1989 р. (ст. 12, 37, 40) [2]; в) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 5, 6) [3]; г) Конвенція про статус біженців (ст. 16) [4].

Ці правові акти визначають особливості дотримання прав та законних інтересів неповнолітніх, що пов'язані з учиненням ними кримінальних правопорушень. Вони містять додаткові вимоги до проваджень у справах неповнолітніх, що стосуються обмежень у питаннях публічності, щодо обов'язкової участі в таких провадженнях спеціалістів (педагогів, вихователів, психологів), а також законних представників цієї категорії осіб тощо. Певні вимоги стосуються не лише притягнення до відповідальності неповнолітніх, а й визначають особливості призначення покарання та інших заходів виховного характеру особам, які вчинили кримінальні правопорушення у неповнолітньому віці.

Крім вищезазначених джерел, окремим аспектам кримінальної відповідальності неповнолітніх присвячено положення Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Міланського плану дій та керівних принципів галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку нового міжнародного й економічного порядку (1985 р.), Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядських керівних принципів 1990 р.). Також підлягають урахуванню інші офіційні документи Ради Європи, зокрема Рекомендація № Rec 20 (2003 р.) Комітету міністрів Ради Європи. Зазначені міжнародні нормативно-правові акти пропонують державам – учасницям ООН активізувати на національному й міжнародному рівнях обмін інформацією, знаннями й досвідом, набути під час здійс-

нення проектів і програм запобігання злочинності неповнолітніх, заохочувати співробітництво у проведенні наукових досліджень у цій галузі, забезпечувати широке розповсюдження та оцінку результатів таких досліджень [5]. Мінімальні стандартні правила ООН у сфері ювенальної юстиції передбачають таке:

- застосування до неповнолітніх злочинців стандартних правил незалежно від раси, статі, мови, національності, соціального походження, майнового чи іншого стану;

- за вчинення кримінальних правопорушень неповнолітні притягаються до відповідальності, що відрізняється від відповідальності повнолітніх;

- держава має вживати комплексні заходи щодо захисту прав неповнолітніх правопорушників;

- вік кримінальної відповідальності таких осіб не повинен бути занадто низьким;

- заходи впливу на цих правопорушників мають відповідати їх особистостям та обставинам правопорушення;

- мають бути дотримані такі основні гарантії цих правопорушників, як презумпція невинуватості, присутність батьків або опікуна під час проведення процесуальних дій, обов'язковість участі адвоката у кримінальному провадженні, право на відмову давати показання;

- забезпечення конфіденційності кримінального провадження щодо неповнолітнього правопорушника;

- при затриманні неповнолітнього терміново інформуються батьки або опікун, законність цієї дії перевіряється суддею;

- тримання під вартою до суду застосовується як винятковий захід і протягом найкоротшого періоду;

- до винесення вироку вимагається ретельне вивчення оточення й умов життя неповнолітнього, обставин, за яких було вчинено кримінальне правопорушення;

- покарання має відповідати не лише обставинам і тяжкості злочину, а й потребам суспільства та неповнолітнього. Позбавлення волі може призначатися лише за тяжкі чи особливо тяжкі злочини, вчинені із застосуванням насильства чи неодноразово;

- смертна кара щодо неповнолітніх категорично заборонена.

Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20.11.1989 [2], набула чинності для України з 27.09.1991. Згідно з приписами цієї Конвенції дитиною є кожна людина, яка не досягла 18-річного віку (ст. 1). Цей правовий акт установлює

пріоритет інтересів дитини при вирішенні пов'язаних з її статусом питань у державних органах і недержавних установах (ст. 3).

Серед важливих вимог Конвенції про права дитини можна виділити такі: а) арешт, затримання або ув'язнення неповнолітнього здійснюються згідно із законом і використовуються лише як винятковий захід та протягом якомога коротшого періоду часу; б) кожна позбавлена свободи дитина потребує гуманного поводження й поваги її гідності з урахуванням потреб осіб її віку; в) кожна дитина, позбавлена свободи, має право на негайний доступ до правової та іншої допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним органом та право на невідкладність прийняття ними рішень щодо будь-якої процесуальної дії (ст. 37).

Стаття 40 зазначеної Конвенції встановлює стандарти кримінального переслідування щодо неповнолітніх осіб. Так, держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення, обвинувачується або визнається винною у вчиненні злочину, на таке поводження з нею, що сприяє розвитку в дитини почуття своєї гідності й значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини та основних свобод інших, при якому враховуються вік дитини й бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. Для досягнення цієї мети держави – учасниці Конвенції повинні забезпечити дотримання всіх процесуальних гарантій, загальноприйнятих стандартів належного судового розгляду під час кримінального переслідування неповнолітніх.

У документі також наголошується на обов'язковості проведення таких заходів, як догляд, опіка й нагляд за неповнолітніми, надання їм консультативних послуг, виконання програм навчання і професійної підготовки та інших форм заходів, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке б відповідало її добробуту, характеру злочину та ресоціалізації в суспільство.

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 17.09.1987 № R (87) 20 «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» передбачає низку заходів, спрямованих на подолання злочинності серед неповнолітніх, до яких належать такі рекомендації стосовно відправлення правосуддя: а) забезпечити, щоб справи неповнолітніх розглядалися більш оперативно, уникати невинуватих відстрочок з метою створення ефективної виховної дії; б) уникати передачі неповнолітніх до судів для дорослих, якщо існують суди для неповнолітніх; в) по можливості уникати затримання не-

повнолітніх і за будь-яких обставин сприяти уповноваженим органам у здійсненні нагляду за умовами такого затримання; г) заборонити тримання неповнолітніх під вартою, крім особливих випадків учинення більш дорослими підлітками дуже тяжких злочинів; г) в інших випадках обмежувати тривалість тримання неповнолітніх під вартою, причому окремо від дорослих. Передбачити, щоб такі рішення приймалися переважно після консультації із соціальною службою з метою отримання альтернативних пропозицій; д) забезпечити спеціалізацію фахівців з розгляду питань щодо прав неповнолітніх на різних етапах розгляду справи. Рекомендація пропонує також зміцнювати правовий статус неповнолітніх під час розгляду справи, в тому числі у процесі розслідування поліцією, визнаючи, крім іншого, презумпцію невинності і право на: 1) допомогу захисника, який у разі необхідності може бути офіційно призначеним і послуги якого оплачує держава; 2) присутність батьків або іншого законного представника, які мають бути поінформовані із самого початку процесу; 3) виклик свідків, проведення їх допиту й очних ставок; 4) прохання провести повторну експертизу або будь-який інший рівноцінний захід розслідування; 5) висловлення й вираження своєї думки з приводу заходів, що можуть бути вжиті стосовно них; 6) апеляцію; 7) вимогу перегляду призначених заходів; 8) повагу до їх особистого життя [6].

В іншій рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 09.09.1991 № R (91) 9 «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» звертається увага на роль суду в захисті інтересів неповнолітніх [7]. Саме створення *судів у справах неповнолітніх* у теорії та практиці ювенальної юстиції прийнято називати *унікальною судовою юрисдикцією*. До таких судів у Німеччині належать суди у справах неповнолітніх, що розглядають справи про кримінальні правопорушення, в яких обвинувачуються неповнолітні віком 14–18 років, а також молодь до 21 року [8]. Ці суди у своїй діяльності керуються спеціальним нормативно-правовим актом – *Jugendgerichtsgesetz (нім.)* – Законом про суди для молоді (скорочено – JGG) [9], який набув чинності ще 04.08.1953.

Концепція такого суду характеризується ознаками, що були вироблені на протигагу загальним судам – кримінальному й цивільному. Реалізація специфічних принципів ювенальної юстиції загальним судом, можна сказати, як мінімум ускладнена. Саме тому й виникла необхідність створення ювенальних судів з унікальним статусом, які діють автономно [10]. Історія ювенальної юстиції внесла корективи

у традиційне уявлення про безспірні переваги автономного правосуддя зі справ неповнолітніх. У світі розвинулися варіанти таких судів – колегії, склади суду, які розглядають справи неповнолітніх і діють не автономно, а як частина загальних судів. Усе ж таки з урахуванням історичних змін можна вести мову про відокремленість суду зі справ неповнолітніх, яка зумовлена комплексом правових норм (матеріальних і процесуальних), що в сукупності становлять його автономність. Значна частина цих правових норм застосовується лише у правосудді зі справ неповнолітніх.

Суд зі справ неповнолітніх включено до концепції ювенальної юстиції у зв'язку з тим, що він реалізує особливі принципи цієї гілки влади, а також тому, що він сам як особлива судова юрисдикція доповнює її специфіку [11, с. 31]. Він вирізняється тільки йому притаманними ознаками, а саме: 1) у всіх країнах, де такий суд існує, на початкових стадіях розгляду справи він виступає магістратом, мировим суддею і діє одноособово; 2) до освіти, професії й життєвого досвіду судді висуваються особливі вимоги: йому не обов'язково бути правником, а перевага віддається психологам, педагогам, лікарям; 3) там, де в системі правосуддя є суд присяжних у справах неповнолітніх, аналогічні вимоги мають висуватись і до присяжних (до речі, існують спеціальні правила складання списків присяжних та їх відбору); 4) цей суд здійснює правосуддя, використовуючи різноманітні допоміжні неюридичні служби; 5) правосуддя реалізується відповідно до особливостей судової процедури, в центрі якої знаходиться неповнолітній і суддя; 6) він розвивається нині як суд комплексної, змішаної юрисдикції (прикладом можуть стати опікунські суди в Австрії, правомочні розглядати й вирішувати в одній справі питання про правопорушення, яке вчинив підліток, і цивільно-правового захисту останнього); 7) має специфічну персональну і предметну підсудність. У першому випадку йдеться про такі варіанти, як розгляд справ тільки неповнолітніх, розгляд справ і дорослих співучасників та передача справ у загальні суди. У другому – розгляд діянь, які вважаються правопорушеннями лише у випадках учинення їх неповнолітніми (так звані статусні злочини).

Уперше такий суд було створено у США (відповідно до Закону від 01.07.1899). Поступово вони були запроваджені в Ірландії (у 1904 р. спеціальною сесією загального суду), в Німеччині (у 1907 р., коли відбулося поєднання функцій опікунських судів і судів у кримінальних справах щодо неповнолітніх), у Канаді (1908 р. згідно із Законом про створення

суду для неповнолітніх), в Італії (в 1908 р. інститутом спеціалізованих судів у справах неповнолітніх) та у Франції (відповідно до Закону від 22.07.1914, коли була створена судова система у справах неповнолітніх) [12].

Аналіз моделей ювенального судочинства світу дозволяє дійти **висновку**, що розгляд справ неповнолітніх правопорушників залежно від особливостей національної правової системи здійснюється:

- спеціалізованими ювенальними підрозділами (колегіями, палатами) загальних судів, рівень структурної незалежності яких різниться залежно від особливостей національної судової системи [11, с. 29];

- спеціально утвореною системою судових установ, яка є частиною загальної судової системи. Притому назва суду, як і його компетенція, різняться – від розгляду виключно справ про правопорушення і злочини неповнолітніх ювенальними судами до поширення компетенції відповідних судів на широке коло цивільних і кримінальних справ, якщо учасником правовідносин є неповнолітній, а також справ, що впливають зі шлюбних відносин;

- несудовими органами (наприклад, виконавчої влади) зі спеціальною компетенцією;

- комбінованими системами ювенальної юстиції, в яких справи неповнолітніх розглядаються ювенальними судами і спеціально уповноваженими органами влади з широким залученням представників громадських організацій [13].

У ФРН ювенальні суди належать до системи загальних судів і функціонують як самостійні підрозділи. Вони розглядають справи, в яких обвинувачуються неповнолітні віком від 14 до 18 років, а також в окремих випадках молодь у віці до 21 року (якщо суд дійде висновку, що їх поведінка має «підлітковий характер») та солдати бундесверу, які вчинили кримінальні правопорушення у віці до 25 років [14]. У цих судах розглядаються також справи про порушення дорослими інтересів неповнолітніх і справи, в яких потрібно допитати останніх як свідків. До таких самих судових установ у судах земель належать палати у справах неповнолітніх, а в дільничних судах – суд шеффенів у справах неповнолітніх [15].

Ювенальній юстиції ФРН притаманний *комплекс несудових, навіть неюридичних органів*, що мають службовий характер та виконують допоміжні функції в запобіганні злочинності неповнолітніх. Протягом історичного розвитку ювенальної юстиції такі органи й установи активно витіснили ювенальний суд, оскільки головний акцент ювенальної юстиції поступово зміщено з відправлення правосуддя як такого

на виконання виховної функції щодо неповнолітніх [16], яка видається пріоритетною. Про роль громадськості та неурядових органів у запобіганні злочинності неповнолітніх неодноразово наголошувала й ООН (див., напр.: [17]).

Ювенальні суди відрізняються від звичайних неформальною процедурою судового розгляду кримінальних справ. Принцип конфіденційності судового розгляду справ неповнолітніх виключає участь представників ЗМІ, пересічної публіки, охочої до спостереження так званих «судових спектаклів». Це свідчить про те, що ювенальна

юстиція виконує низку допоміжних, у порівнянні з традиційними судами, функцій [18]. У діяльності ювенальних судів на перший план, поряд зі здійсненням правосуддя у власному розумінні, виходить виконання виховної функції та функції ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Фундаментальний принцип ювенального кримінального права Німеччини полягає у виховній ідеї, згідно з якою основною метою застосування до неповнолітніх кримінально-правових заходів має виступати спеціальна індивідуальна превенція [19].

Список бібліографічних посилань

1. Стандартные минимальные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») // Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : в 3 кн. / Нац. акад. прав. наук України, НИИ изучения проблем преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжний ; под. общ. ред. В. В. Голины. Киев : Ред. журн. «Право Украины»; Харьков : Право, 2013. (Науч. сб. «Академічні правові дослідження»). Прил. к юрид. журн. «Право Украины»; Вып. 23. Кн. 2. С. 28–59).
2. Конвенція про права дитини : від 20.11.1989 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 21.11.2017).
3. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : від 04.02.1994 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 21.11.2017).
4. Конвенція про статус біженців : від 28.07.1951 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення: 21.11.2017).
5. Шостко О. Ю. Теорії причин злочинності неповнолітніх у сучасній американській кримінології : наук.-практ. посіб. Київ : Ред. журн. «Право України»; Харків : Право, 2013. С. 7.
6. Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх : рек. Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 17.09.1987 № R (87) 20 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266 (дата звернення: 21.11.2017).
7. Про невідкладні заходи у справах сім'ї : рек. Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 09.09.1991 № R (91) 9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: [http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r\(91\)9.htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(91)9.htm) (дата звернення: 21.11.2017).
8. Ostendorf H., Bochmann C. Nachträgliche Sicherungsverwahrung im Jugendstrafrecht – Rechtspolitische Folgen der Entscheidung des EGMR. Heidelberg ; München ; Baden-Baden : ZRP, 2010. S. 245–249.
9. Jugendgerichtsgesetz (JGG) : vom 11.12.1974 // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz : die Seite wird in einem eigenen Fenster angezeigt. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (дата звернення: 21.11.2017).
10. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами) : слов.-довід. з ювенал. юстиції : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. С. Зеленецького, Н. В. Сибільової. Харків : Страйд, 2006. С. 124.
11. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминалогии : учеб. пособие. М. : Дело, 2000. С. 31.
12. Люблинский П. И. Суды для несовершеннолетних в Америке как воспитательные и социальные центры // Вестник воспитания. Кн. III. М., 1911. С. 96.
13. Омеляненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. С. 14.
14. Марочкін І. Є. Москвич Л. М. Порівняльне судове право : підручник. Харків : Право, 2008. С. 13.
15. Хайде В. Система правосудия Федеративной Республики Германии : моногр. Изд. 1-е на рус. яз. Бонн : Герман. фонд междунар. прав. сотрудничества, 1995. С. 102–110.
16. Streng F. Jugendstrafrecht. Auflage 3. München : C. F. Müller Verlag, 2012. S. 13.
17. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : в 3 кн. / Нац. акад. прав. наук Украины; НИИ изучения проблем преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжний ; под. общ. ред. В. В. Голины. Киев : Ред. журн. «Право Украины»; Харьков : Право, 2013. (Науч. сб. «Академічні правові дослідження»). Прил. к юрид. журн. «Право Украины»; Вып. 23. Кн. 1. С. 77–78.
18. Дмитриев Ю. А., Николаев А. М. Система государственной власти в России и в мире: историко-правовая ретроспектива. М. : Профобразование, 2002. С. 44–50.
19. Назимко С. С. Институт наказания несовершеннолетних у кримінальному праві України: генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : монографія / вступ. слово О. М. Литвинова. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 225.

Надійшла до редколегії 08.11.2017

ДЗЮБА А. Ю. МЕЖДУНАРОДНЫЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ АКТЫ И ЮВЕНАЛЬНОЕ УГОЛОВНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО ФРГ КАК СРЕДСТВА ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов предотвращения преступности несовершеннолетних в международных нормативно-правовых актах и законодательстве ФРГ с учетом европейских стандартов, что является приоритетным в рамках взаимодействия между Украиной и ЕС.

Ключевые слова: ювенальная юстиция ФРГ, ювенальное уголовное право, предотвращение преступности несовершеннолетних, международные нормативно-правовые акты, ресоциализация несовершеннолетних правонарушителей, идея воспитания.

DZIUBA A. YU. INTERNATIONAL REGULATORY ACTS AND JUVENILE CRIMINAL LAW OF THE WEST GERMANY AS MEANS OF PREVENTING JUVENILE DELINQUENCY

The author has studied the main provisions concerning the protection of the rights of minors who committed criminal offenses, namely: the United Nations Minimum Standard Rules relating to the peculiarities of juvenile justice (the so-called Beijing Rules of 1985), the 1989 Convention on the Rights of the Child, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination of 1994, the Convention on the Status of Refugees of 1951. The author has additionally analyzed certain aspects of the criminal liability of juveniles, which contain the provisions of other international regulations.

It has been specifically noted that the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe No. R (91) 9 dated from September 9, 1991 "On Urgent Measures in Family Matters" contain provisions on increasing the role of the court in protecting the interests of minors. That is why the creation of special juvenile courts in the theory and practice of juvenile justice is of paramount importance. The most developed among the European countries is the juvenile justice model of the West Germany, where there are juvenile courts dealing with criminal offenses, where minors aged 14–18 and young people under the age of 21 are accused. Such courts are guided by a special regulatory act – Jugendgerichtsgesetz.

The author of the paper has studied different concepts of juvenile courts and the principles of their activity. The history of juvenile justice has made some adjustments to the traditional notion of the undeniable advantages of autonomous juvenile justice. On the example of different variants of the existence of such courts in the world the author has made the conclusion about the isolation of juvenile court, which is due to a set of legal norms (material and procedural), which in aggregate is its autonomy. Much of these legal norms are just applied within juvenile justice.

Keywords: juvenile justice of West Germany, juvenile criminal law, prevention of juvenile delinquency, international regulatory acts, re-socialization of juvenile offenders, idea of education.

УДК 343.63:351.74

І. С. ЄПІШКО,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО Є НЕВІДКЛАДНИМ

В рамках дослідження проблеми кримінально-правового захисту честі та гідності особи проаналізовано стан визначення понять «честь» і «гідність», наголошено на необхідності криміналізації окремих видів правопорушень у сфері захисту честі та гідності особи, зокрема коли йдеться про необхідність належної охорони честі та гідності працівника поліції.

Ключові слова: кримінально-правовий захист, честь, гідність, наклеп, образа, поліцейський.

Yepishko, I.S. (2017), "Criminal and legal protection of the honor and dignity of a police officer is urgent" ["Кримінально-правовий захист честі та гідності поліцейського є невідкладним"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 67–71.

Постановка проблеми. Із розвитком громадянського суспільства в Україні особливої актуальності набуває питання кримінально-правового захисту честі та гідності особи. Та-

кий захист у правовому порядку ускладнюється тим, що в нормативно-правових актах законодавцем не визначені зміст і сутність понять «честь» і «гідність», а також не встановлені

відмінності між ними. Захист честі та гідності особи на державному рівні та надання кожній людині «правової захищеності» з боку органів влади в Україні ще не стали гарантією недоторканності особи.

Стан дослідження. Окремі кримінально-правові аспекти охорони честі та гідності в юридичній науці розглядали А. Л. Анісімов, Ю. В. Баулін, А. В. Гришук, А. А. Дудоров, А. А. Житній, І. І. Качала, М. І. Коржанський, А. Н. Костенко, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, І. С. Ной, В. І. Осадчий, В. М. Підгородинський та інші. Однак у сучасних умовах охорони прав людини необхідно провести додаткові дослідження цього питання.

Мега статті – з'ясувати сутність кримінально-правового захисту честі та гідності особи з акцентуванням на заходах з охорони честі та гідності працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплено, всі люди є вільними і рівними у своїх гідності та правах (ст. 21), що кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28), зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, ніхто не має права зазіхати на права та свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). У ст. 3 Конституції України визначено, що «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Честь і гідність є важливими нематеріальними благами, певною соціальною оцінкою особи, яка визначається поведінкою, діями та професійною діяльністю. «Честь і гідність громадян – особисті, невід'ємні від особи немайнові блага, що охороняються як цивільним, так і кримінальним правом. Враховується, що честь – це певна соціальна оцінка громадянина, об'єктивне ставлення до нього, яке утворює його матеріальну і ділову репутацію. Гідність – це усвідомлення особою своїх якостей, здібностей, світогляду і суспільного значення» [2, с. 351].

Право на захист честі та гідності закріплено як у національних нормативно-правових актах, так і в низці міжнародних правових документів, зокрема в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями (1955 р.) та інших. Отже, право на честь і гідність є основним конституційним правом людини. Уявлення про рівну гідність усіх людей є основоположним фундаментом їх рівноправності та

перешкодою для встановлення необґрунтованих привілеїв чи обмежень стосовно окремих осіб. Побудова громадянського суспільства в Україні не можлива без належної системи правового захисту честі та гідності особи.

На сьогодні питання охорони і захисту честі та гідності людини знаходяться під юрисдикцією цивільного законодавства України, яке обмежує правову базу такого захисту. Головна проблема полягає в тому, що чинне національне законодавство не містить визначення понять «гідність» і «честь». У більшості випадків учені визнають їх як морально-етичні категорії. Вчені – фахівці з цивільного права використовують різну правову характеристику, в одних випадках визнаючи честь і гідність елементами правоздатності, а в інших – особливим суб'єктивним правом людини [3, с. 55].

У словнику російської мови С. І. Ожегова гідність тлумачиться як сукупність високих моральних якостей, а також повага цих якостей в самій собі. Честь – це гідні поваги та гордості моральні якості людини, її відповідні принципи [4, с. 57]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає гідність як сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку [5, с. 236] (належним чином, отже, гідно).

З огляду на різні погляди вчених можна виділити два підходи до визначення понять «гідність» і «честь»:

- а) самостійність і різні значення понять «гідність» і «честь» (прихильниками цієї позиції є А. Л. Анісімов, А. В. Гришук, І. І. Качала);
- б) отождоження цих понять (такої позиції дотримуються І. С. Ной, В. І. Осадчий та І. Г. Стремькова).

Другий підхід обґрунтовується тим, що честь розуміють як гідність людини, тобто честь громадянина є і його гідністю [6, с. 5–6].

На нашу думку, необхідно дотримуватися все ж першого підходу і визначати поняття «честь» і «гідність» як самостійні, адже гідність людини не залежить від будь-яких її індивідуальних, соціальних або людських (природних) особливостей. Звідси впливає принцип рівності людей з огляду саме на їх «природну» гідність, яка дана людині від народження. Тому гідність – це об'єктивна властивість людини, яка відображає її унікальну, неперевершену цінність. З моменту народження гідність людини «рівна» з гідністю всіх інших людей. Усвідомлення цього всіма веде до формування в кожній людині почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей,

установки на захист своїх прав, а також до визнання нею рівних прав усіх людей [7, с. 70]. Честь – це потреба людини в повазі до себе і до визнання іншими її досягнень перед суспільством, її соціальної цінності, переконаність у власній значущості для людей тощо. Тобто гідність – це самооцінка людиною своїх якостей як невід’ємної цінності від народження, а честь – це вже оцінка якостей, яка надається суспільством (не надана від народження, а отримана за життя).

Кримінально-правовий захист честі та гідності особи передбачений у чинному кримінальному законодавстві України. Кримінальний кодекс України має розділ 3 «Злочини проти волі, честі та гідності особи», в якому у ст. 146–151 закріплюється кримінальна відповідальність за подібні злочини, однак ці статті є загальними та недеталізованими. Варто відзначити, що у Кримінальному кодексі України, який був чинний до 2002 року, у ст. 125 була передбачена відповідальність за наклеп, у ст. 126 – за образи. За відсутності кваліфікуючих ознак наклеп вважався злочином, який не мав великої суспільної небезпеки, а справи за звинуваченням у його здійсненні прирівнювалися до справ приватного обвинувачення. Однак у процесі розробки чинного нині КК України було прийнято рішення не включати до його змісту статтю про наклеп з огляду на те, що наклеп є різновидом поширення неправдивих відомостей, які принижують честь і гідність людини, що має тягти за собою цивільну відповідальність та належати до предмета регулювання цивільного права. У ст. 28 і 32 Конституції України, ст. 297 і 299 Цивільного кодексу України закріплюється право кожного на повагу до його честі та гідності. Якщо такі права порушені, особа може звернутися до суду з позовом про захист честі та гідності, які за ст. 201 Цивільного кодексу України належать до немайнових благ і охороняються цивільним законодавством.

Особливо актуальним захист честі та гідності є для працівників поліції, діяльність яких здійснюється в конфліктних умовах за великого психологічного навантаження і спротиву правопорушників. Забезпечення права працівників поліції на захист честі та гідності під час виконання службових обов’язків належним чином законодавством не врегульоване, а також не відповідає тим вимогам, які пред’являє криміногенна ситуація та соціально-політична обстановка в Україні, а тому потребує невідкладного вдосконалення.

З огляду на це необхідно активізувати кадрову роботу в органах поліції, переглянути ос-

новні напрямки виховної роботи з персоналом. Порядок прийому кандидатів на службу в поліцію необхідно здійснювати відповідно до вимог ст. 81 закону України «Про Національну поліцію», необхідно визначити професійний статус кожної посади і не лише вимагати від працівника поліції відповідати займаній посаді, а й морально та матеріально підтримувати і захищати його. Питання правового захисту працівників поліції в інших нормативно-правових актах належним чином не врегульовані, а також не знайшли свого висвітлення в наукових дослідженнях.

Реальний захист честі та гідності працівників поліції у практичній діяльності фактично ігнорується і керівниками органів поліції, і спеціальними структурними підрозділами й організаціями, такими як внутрішня безпека, юридична (правова) служба органів поліції, профспілки, управління забезпечення прав людини. У зверненнях, що нерідко надходять до керівників органів поліції, наявна інформація щодо неправомірної поведінки поліцейських, інколи висувуються обвинувачення у вчиненні тяжких злочинів. Найбільше надходить повідомлень про дисциплінарні проступки й аморальну поведінку, що свідчить про негативні ділові та моральні якості працівників поліції. Такі звернення безпосередньо зачіпають честь і гідність поліцейських. По кожному з таких звернень проводиться ретельна перевірка та службові розслідування. У більшості висунуті звинувачення не підтверджуються, що відмічається у висновку, який направляється «потерпілому».

Працівнику поліції не пояснюють, що він має право на захист честі та гідності в судовому порядку, на відшкодування моральних збитків, на відновлення порушених унаслідок такого звернення особистих прав. Не буде ніякого реагування на захист честі та гідності працівника поліції і з боку його керівництва та відповідних структурних підрозділів поліції. Особа, яка надала необ’єктивну інформацію стосовно працівника поліції та фактично звела на нього наклеп, принизила його честь і гідність, залишається безкарною. «Слід нормативно закріпити право осіб, щодо яких проводиться службове розслідування, на честь, гідність і повагу до особистості та конкретизувати обов’язок посадової особи, яка призначає службове розслідування за матеріалами, в якому містяться відомості, що стосуються честі і гідності працівників, вживати усіх передбачених законодавством заходів щодо охорони зазначених прав працівників» [8, с. 252].

У сучасних умовах через брак належної культури населення та низький авторитет поліцейських останні зазнають «підвищеного рівня образу» від оточення. Доцільно, щоб діяльність підрозділів Управління внутрішньої безпеки Національної поліції була більша зорієнтована на захист особи поліцейського, його честі та гідності, а не навпаки, адже від протиправних посягань, насамперед, страждає внутрішня сторона поліцейського – його самооцінка. Це пояснюється тим, що на перший план виходить внутрішня (суб'єктивна) оцінка поліцейським своєї власної цінності, яка базується на схваленій більшою частиною суспільства, самосвідомості громадян та очікуванні поваги з їх боку. Тому доки в державі не буде розроблений дієвий механізм належної охорони честі та гідності працівника поліції, не буде і поваги та виконання належним чином законних вимог останнього. Тобто честь, яка являє собою оцінку особи поліцейського суспільством у процесі життєдіяльності, буде страждати від протиправних посягань. Осмислення своєї гідності залежить від оцінки власних особистих рис та якостей, які кожен поліцейський повинен у собі виховувати, а поняття та відчуття честі, навпаки, відбувається під впливом суспільної думки, яка залежить від гідності окремого працівника Національної поліції. Підтримання

належного балансу цих понять повинно здійснювати Управління внутрішньої безпеки. Не треба також забувати і про особистісні риси та повагу до себе працівника поліції, який через свою поведінку, внутрішню цінність і оцінку себе як поліцейського повинен подавати належний приклад оточуючим для поваги до себе, своєї честі та гідності з боку суспільства. Від кожної сторони однаковою мірою залежить загальний рівень поваги.

Радикальні зміни в українському суспільстві дали підстави для переосмислення людських цінностей, особливо таких, як життя людини, її честь і гідність. Це новий поштовх для переосмислення свого ставлення до головних цінностей суспільства.

Підсумовуючи, зазначимо, що проблематика забезпечення охорони честі та гідності кримінально-правовими засобами зумовлена тим, що ці питання сьогодні в нашій державі регулюються саме нормами цивільного законодавства недостатньо, воно не забезпечує повністю конституційне право громадянина на захист честі та гідності. Вважаємо, що необхідно розглядати наклеп і образу як злочини проти честі та гідності особи, вивести цю категорію з тіні цивільного законодавства, а також надати чітке законодавче розмежування понять «честь» і «гідність».

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 20.11.2017).
2. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін. ; за заг. ред. О. В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 382 с.
3. Церковна А. А. Гідність і честь у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. 194 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. М. : Сов. энцикл., 1973. 846 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1440 с.
6. Ной И. С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1959. 125 с.
7. Конституція України : наук.-практ. комент. / А. В. Петришин, В. Ф. Погорілко, Д. М. Притика та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 70 с.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності. Київ : Ін Юре, 2005. 1224 с.

Надійшла до редколегії 26.11.2017

ЕПИШКО И. С. УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ПОЛИЦЕЙСКОГО ЯВЛЯЕТСЯ НЕОТЛОЖНОЙ

В рамках исследования проблемы уголовно-правовой защиты чести и достоинства личности проанализировано состояние определения понятий «честь» и «достоинство», настаивается на необходимости криминализации отдельных видов правонарушений в сфере защиты чести и достоинства личности, в частности, когда речь идёт о необходимости надлежущей охраны чести и достоинства работника полиции.

Ключевые слова: уголовно-правовая защита, честь, достоинство, клевета, оскорбление, полицейский.

YEPISHKO I. S. CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF THE HONOR AND DIGNITY OF A POLICE OFFICER IS URGENT

As part of studying the problem of criminal and legal protection of honor and dignity of a person, the author has analyzed the state of determining the concepts of “honor” and “dignity”, has emphasized on the necessity of criminalization of certain types of crimes in the sphere of protecting honor and dignity of a person, in particular, on the special importance of the protection of the honor and dignity of a police officer as a defender of honor and dignity of society.

It has been noted that police officers are not explained the fact that they have the right to the protection of honor and dignity, to the compensation for moral damages, restoration of violated personal rights. A person who has submitted biased information regarding a police officer often remains unpunished.

The role of various services in the field of the protection of the honor and dignity of police officers, as well as personnel recruitment of the latter at the positions of the National Police of Ukraine has been researched. The need to consider a libel and criminal insult as crimes against the honor and dignity of a person, the withdrawal of this category from the shadow of civil law have been determined.

Keywords: *criminal and legal protection, honor, dignity, slander, criminal insult, police officer.*

УДК 351.75+343.34

А. В. КОМЗЮК,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2615-103X>

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ ДО СПІВПРАЦІ З ПОЛІЦІЄЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

Проаналізовано взаємодію Національної поліції України з громадськими об'єднаннями у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Визначено проблеми залучення до співпраці громадян та перспективи залучення громадян та їх об'єднань до співпраці з поліцією.

Ключові слова: *Національна поліція, громадські об'єднання, публічна безпека, взаємодія, правопорушення.*

Komziuk, A.V. (2017), “Perspectives of involving citizens and their associations into cooperation with the police in the field of public safety and order” [“Perspektyvy zaluchennia hromadian ta yikh obiednan do spivpratsi z politsiieiu u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 71–74.

Постановка проблеми. З формуванням Національної поліції України на нових засадах постала необхідність перегляду багатьох звичних для колишньої міліції завдань, функцій, методів та принципів діяльності. У законі України «Про Національну поліцію» [1] визначено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Участь громадян та їх об'єднань у здійсненні поліцейських функцій не є чимось новим, така участь формально підтримувалась і раніше. Взаємодія громадських об'єднань з органами внутрішніх справ розглядалась як передбачена законами та підзаконними актами, узгоджена за своїми цілями, завданнями діяльність цих суб'єктів щодо запобігання правопорушенням, спрямована на недопущення виникнення причин та умов правопорушень, їх профілактику, налагодження

зв'язків з населенням і громадськістю, розробку спільних заходів щодо профілактики правопорушень у країні з найменшими витратами сил, засобів і часу [2]. Проте в наш час зазначену співпрацю необхідно звільнити від залишків формалізму, тобто вона має здійснюватись реально з метою забезпечення реальних потреб людей. Тому актуальним є дослідження сутності такої взаємодії, її правових засад та форм здійснення, проблем залучення до співпраці якнайширшого кола громадян.

Стан дослідження. Питання взаємодії громадян та їх об'єднань з органами поліції (міліції) у різних сферах, в тому числі у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, аналізували у своїх працях О. М. Бандурка, Д. С. Каблов, У. В. Рамазанов, А. Й. Рогожин, О. М. Музичук, проте проблема залучення громадян до співпраці з поліцією в зазначеній сфері залишається актуальною і потребує подальших досліджень.

Отож завданням цієї статті є визначення перспектив залучення громадян та їх об'єднань до співпраці з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, а також формулювання відповідних пропозицій із цих питань.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що співпраця поліції з громадськими об'єднаннями має ґрунтуватися виключно на добровільних, рівноправних засадах, здійснюватися на визначеній території та у часі, задля досягнення мети, що цікавить як правоохоронні органи, так і громадськість.

Головними ознаками, що характеризують зазначену взаємодію, є обмін інформацією, зв'язки, які ґрунтуються на принципах законності, співробітництва, гуманізму, добровільності та надання допомоги один одному.

Слушною є думка, що прагнення населення більш активно й безпосередньо брати участь у сприянні правоохоронним органам проявляється через громадські об'єднання, які створюються передусім за спільністю інтересів (наприклад, з метою охорони під'їздів житлових будинків, дачних територій, присадибних ділянок, садівницьких товариств, охорони громадського порядку в невеликих населених пунктах) [3, с. 483]. У той же час проблема залучення громадян до співпраці з правоохоронними органами, в тому числі з поліцією, залишається актуальною.

Поняття «громадське об'єднання» офіційно визначено в законі України «Про громадські об'єднання» [4] як добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Таку діяльність може здійснювати об'єднання зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Згаданий Закон передбачає принципи утворення і діяльності громадських об'єднань: добровільність; самоврядність; вільний вибір території діяльності; рівність перед законом; відсутність майнового інтересу їх членів (учасників); прозорість, відкритість і публічність.

Одним із ключових у цьому переліку є принцип добровільності, який означає, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке громадське об'єднання. Належність чи неналежність особи до громадського об'єднання не може бути підставою для обмеження прав і свобод особи або для надання їй органами державної влади, іншими державними органа-

ми, органами місцевого самоврядування будь-яких пільг і переваг.

Кожна особа має право добровільно у будь-який час припинити членство (участь) у громадському об'єднанні шляхом подання заяви до відповідних статутних органів громадського об'єднання. Членство припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. З того самого дня припиняється перебування члена громадського об'єднання на будь-яких виборних посадах у такому об'єднанні.

Громадські об'єднання правоохоронної спрямованості створюються та діють на основі добровільного об'єднання громадян з кінцевою метою – задоволення своїх потреб. Водночас такі громадяни «працюють» на задоволення публічного інтересу щодо забезпечення публічної безпеки і порядку. При вирішенні поставлених перед ними завдань вони частіш за все використовують методи неправового характеру (організаційні). Доречно вказати також на те, що публічні об'єднання вільні перед вибором спеціалізації, форм та засобів такої діяльності, звичайно, не заборонених законом.

Національна поліція працює над створенням сприятливого правового клімату для забезпечення успішної реалізації реформаторського курсу щодо трансформації суспільного устрою. Одним із найважливіших завдань реформування є розвиток партнерських відносин між поліцією та населенням на засадах довіри, прозорості, взаєморозуміння і взаємодопомоги у протидії правопорушенням.

Як зазначається в літературі, заходи, спрямовані на боротьбу з правопорушеннями, не приведуть до кардинального поліпшення ситуації доти, доки зусилля правоохоронних структур, зокрема поліції, не отримають широкої підтримки з боку населення. У більшості розвинутих країн світу наголос у поліцейській діяльності робиться на запобіганні порушенням саме за допомогою громадян та публічних об'єднань правоохоронної спрямованості [3, с. 31].

Отже, проблема взаємовідносин населення з поліцією є дуже важливою як у теоретичному, та і в практичному плані. Як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, охорона громадської безпеки, забезпечення прав і свобод громадянина, боротьба з правопорушеннями не можуть вестись ефективно без підтримки з боку населення. У загальнотеоретичному плані актуальність проблеми полягає ще й в тому, що реалізація завдання щодо побудови громадянського суспільства і правової держави в Україні змінює і ставлення різних верств населення до діяльності державних інституцій. Громадськість підвищує вимоги до цих інституцій, правоохоронна сфера

стає більш прозорою для засобів масової інформації, громадських правозахисних організацій та пересічних громадян. Поліція як державний орган має стати важливим інструментом громадянського суспільства, а не частиною закритої тоталітарної системи [5, с. 3–4].

У сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, як визначено в законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [6], учасники громадських об'єднань надають допомогу органам Національної поліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним проступкам та іншим правопорушенням; інформують органи поліції про вчинені або ті, що готуються, злочини, місця концентрації злочинних угруповань; сприяють правоохоронним органам у виявленні і розкритті правопорушень, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, громадян від злочинних посягань; беруть участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх.

Важливою проблемою, що стосується активізації взаємодії населення з поліцією, є рівень довіри. Довіра передбачає згоду учасника взаємодії співпрацювати з іншою стороною, яка базується на припущенні, що партнер буде діяти в ситуації зі сподіванням на взаємну підтримку і допомогу. На жаль, рівень такої довіри в наш час не можна визнати достатнім, що вкрай негативно впливає на широке залучення громадян та їх об'єднань до співпраці з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Це, у свою чергу, знижує ефективність правоохоронної діяльності останньої, адже загальновідомо, що рівень публічної безпеки безпосередньо залежить від якості, результативності та ефективності взаємодії населення і державних установ, зокрема з органами правопорядку. Рівень же партнерської взаємодії за-

лежить від багатьох факторів: професіоналізму працівників поліції, рівня їх етичної культури, рівня мотивації до співробітництва, стилю управління процесом взаємодії, правової культури громадян тощо [5, с. 15].

Викладене дає підстави для **висновку**, що низький рівень довіри пересічних громадян до органів правопорядку, зокрема поліції, негативно впливає на залучення населення до забезпечення публічного порядку та спокою в цілому.

На сьогодні, судячи з матеріалів ЗМІ, масових інформаційних каналів зв'язку, можна стверджувати, що органи Національної поліції вживають все більше заходів для активізації участі громадян у виконанні правоохоронних функцій. Вони діють у напрямку розвитку партнерських відносин з населенням, запровадження максимального використання ефективних форм і методів взаємодії для викоренення протиправних явищ у суспільстві, формування шанобливого ставлення населення до поліції, формування у громадян відчуття причетності до забезпечення правового порядку тощо.

На завершення варто наголосити на необхідності, з метою ширшого залучення громадян та їх об'єднань до співпраці з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, підвищити пропагандистську роль ЗМІ, створених у системі МВС України. У них варто запровадити спеціальні рубрики з відповідними назвами, наприклад: «Партнерство поліції та населення», «Участь громадян в охороні правопорядку», «На підтримку громадським об'єднанням з охорони громадського порядку» тощо. У матеріалах подібних рубрик можна буде інформувати як підрозділи поліції, так і громадян про стан та форми взаємодії, конкретні результати співпраці, насамперед про позитивний досвід співробітництва населення з правоохоронцями, правові проблеми діяльності зазначених об'єднань, надавати пропозиції щодо розвитку зазначеної взаємодії тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Рамазанова У. В. Щодо поняття взаємодії громадських організацій з органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3, т. 2. С. 66–70.
3. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів / за ред. Ю. П. Битяка, В. В. Богущького. Харків : Право, 2000. 520 с.
4. Про громадські об'єднання : закон України від 22.03.2012. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
5. Бандурка О. М., Соболев В. О., Московец В. І. Партнерські взаємовідносини між населенням та міліцією : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 352 с.
6. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : закон України від 22.06.2000 № 1835-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> (дата звернення 10.11.2017).

Надійшла до редколегії 16.11.2017

**КОМЗЮК А. В. ПЕРСПЕКТИВИ ПРИВЛЧЕННЯ ГРАЖДАН
И ИХ ОБЪЕДИНЕНИЙ К СОТРУДНИЧЕСТВУ С ПОЛИЦИЕЙ В СФЕРЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПОРЯДКА**

Проанализировано взаимодействие Национальной полиции Украины с общественными объединениями в сфере обеспечения общественной безопасности и порядка. Определены проблемы привлечения к сотрудничеству граждан и перспективы привлечения граждан и их объединений к сотрудничеству с полицией.

Ключевые слова: Национальная полиция, общественные объединения, публичная безопасность, взаимодействие, правонарушения.

**KOMZIUK A. V. PERSPECTIVES OF INVOLVING CITIZENS AND THEIR
ASSOCIATIONS INTO COOPERATION WITH THE POLICE IN THE FIELD
OF PUBLIC SAFETY AND ORDER**

In order to determine the perspectives of involving citizens and their associations in cooperation with the police in the field of ensuring public safety and order, as well as formulating appropriate propositions on these issues, the author has analyzed the interaction of the National Police of Ukraine with public associations in the field of public safety and order. The essence of such interaction, its legal principles and forms of implementation, as well as the main features and principles characterizing this interaction has been studied. The problems of attracting the widest range of citizens and their associations to cooperation with the police have been determined.

The necessity to increase the propaganda role of the mass media created in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has been indicated. Propositions of implementing special sections with corresponding names, such as "Police and population partnership", "Participation of citizens in keeping public order", "In support of public associations for the protection of public order", etc. into these mass media have been provided.

The urgency of the article is also that the realization of the task of building civil society and the rule of law in Ukraine also changes the attitude of different sections of the population towards the activities of state institutions; the law-enforcement sphere becomes more transparent for the mass media, public human rights organizations and ordinary citizens.

Keywords: National Police, public associations, public safety, interaction, offenses.

УДК 343.132(477)

Т. О. КУЗУБОВА,

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу та організації
досудового слідства факультету № 1*

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6488-4971>

ГЕНЕЗИС ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Досліджено зародження та розвиток правового інституту тимчасового доступу до речей і документів, який об'єднав у собі виїмку, огляд, копіювання документів. Проаналізовано положення Законів про судочинство у справах про злочини та проступки 1857 р., Статуту кримінального судочинства 1864 р., КПК УСРР 1922 р. та 1927 р., КПК України 1960 р., що регламентували порядок застосування виїмки. Запропоновано періодизацію процесу формування тимчасового доступу до речей і документів.

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей і документів, слідчі дії, виїмка, обшук, огляд, судовий контроль, процесуальна незалежність слідчого.

Kuzubova, T.O. (2017), "Genesis of temporary access to items and documents" ["Henezys tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 74–80.

Постановка проблеми. Процес євроінтеграції неодмінно пов'язаний з імплементацією міжнародних правових норм у національне законодавство, у зв'язку з чим у Кримінальний процесуальний кодекс України введено значну кількість новел. Одною з них став інститут тимчасового доступу до речей і документів,

практика застосування якого свідчить про наявні недоліки законодавчої техніки його регламентації. Зокрема, це багатоетапність і тривалість процедури його здійснення, відсутність прямої законодавчої вказівки на обов'язок складення протоколу за результатами його проведення та інше. Вказане, безумовно, призводить до

затягування процесу доказування у кримінальному провадженні. А в окремих випадках відсутність документальної фіксації результатів проведення тимчасового доступу до речей і документів негативно впливає на допустимість зібраних доказів під час розгляду справи у суді. Вбачається, що шляхи усунення окреслених проблем необхідно відшукувати не тільки в міжнародному законодавстві та новітніх розробках науковців, але й у накопиченому досвіді застосування правового інституту, що йому передував.

Стан дослідження. Проблемні питання тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження досліджували такі вчені, як: А. П. Бущенко, Ю. М. Грошевий, О. М. Гумін, М. П. Климчук, О. І. Коровайко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, С. М. Смоков, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. О. Фінагєєв, С. С. Чернявський, О. Г. Шило, В. М. Тертишник, А. В. Чуб та ін. Проте, незважаючи на значний інтерес до цієї законодавчої новели, прикладні проблеми його застосування свідчать про необхідність комплексного вивчення зазначеного інституту з метою вдосконалення КПК України.

Метою статті є дослідження генезису тимчасового доступу до речей і документів, на підставі чого стане можливим сформулювати пропозиції щодо вдосконалення положень чинного КПК України.

Виклад основного матеріалу. Запровадження будь-якої новели не можливе без вдумливого погляду в минуле. Аналіз законодавчо закріпленої дефініції тимчасового доступу до речей і документів (ч. 1 ст. 159 КПК України) надає можливість виокремити виїмку, як основну процесуальну дію за КПК України 1960 р., яку трансформовано у тимчасовий доступ до речей і документів. Отже, генезис тимчасового доступу до речей і документів доцільно дослідити в контексті еволюції інституту виїмки, який доречно розглядати з часу виокремлення кримінального процесуального права із загального правового масиву.

Так, у 1832 р. Микола I затвердив Звід законів Російської імперії, який декілька разів перевидавався, зокрема у 1842 та 1857 роках [1, с. 107–118]. Як слушно вважає В. М. Тертишник, серед законів, що увійшли до вказаного Зводу, був і «перший Кримінально-процесуальний кодекс» [2, с. 68], який у першій редакції називався «Про судочинство по злочинах», а у двох останніх – «Закони про судочинство у справах про злочини та проступки» (далі – Закони про ССЗП) [1, с. 107–118].

У зазначених Законах про ССЗП вже простежується правова регламентація застосування процесуальних дій, зокрема обшуку та виїмки. Положення щодо проведення вказаних дій були згруповані у ст. 93–99 глави третьої «Про виїмки та обшуки в домах» розділу другого «Про попереднє слідство» та ст. 199, 200, 201, 209, 210 глави третьої «Про збір доказів» розділу третього «Про формальне слідство» Законів про ССЗП [3, с. 19–20, 38–40].

До того ж уже тоді визначались підстави для проведення обшуку та виїмки. Зокрема, положення ст. 93 Законів про ССЗП закріплювали: «Если местное начальство будет иметь в виду основательное подозрение, или получит ясные доказательства, что в чьем-либо доме скрываются преступники, беглые люди, или поличное, то надлежит отрядить, для обыска и выемки, к означенному дому, вместе с доносителем, надлежащего чиновника с надлежащею командою, снабдив его письменным приказом» [3, с. 19]. Відповідно до положень Законів про ССЗП обшук визначався невідкладною дією та проводився обов'язково у присутності понятих. Аналізом ст. 94–97 Законів про ССЗП доходимо висновку, що виїмка речей і документів розглядалась як дія, що слідувала за їх примусовим пошуком під час обшуку.

Проте у ст. 199, 200, 201, 210 Законів про ССЗП містились положення, що зобов'язували юридичних та фізичних осіб на вимогу поліції видавати їй документи і речові докази, необхідні для встановлення істини у справі під час провадження кримінального слідства, під загрозою притягнення їх до кримінальної відповідальності, як за приховування злочину за ст. 16, 136, 140 «Уложення про покарання». Крім того, приватні маклери були зобов'язані на вимогу начальників місцевих поліцій міст, приватних приставів, квартальних наглядачів показувати їм свої книги (ст. 200 Законів про ССЗП). Кримінальне процесуальне законодавство того часу не зобов'язувало поліцію оформлювати письмову вимогу про надання документів та предметів, що мають значення для розслідування злочину, та не регламентувало складання будь-якого документа за результатами їх вилучення. Однак можемо констатувати, що наведені положення є процесуальним закріпленням проведення виїмки як слідчої дії. Обґрунтовується це тим, що: по-перше, було закріплено мету витребування речей і документів, що є актуальною і дотепер, а саме встановлення істини у кримінальному провадженні; по-друге, було визначено суб'єкта, який мав право вимагати та отримувати речі й документи. Також ст. 74, 197, 208, 209, 211 Законів про

ССЗП визначалось, що сліди та знаряддя злочину, речі, причетні до нього, є доказами у кримінальній справі.

Наступним етапом розвитку інституту виїмки стало затвердження імператором Олександром II Статуту кримінального судочинства (далі – СКС) від 20 листопада 1864 р. [4]. Як зазначив В. М. Тертишник, у цьому досить змістовному законодавчому акті були реалізовані фундаментальні ідеї, які роблять його найпрогресивнішим процесуальним законом того часу, а нерідко слугують джерелом творчих пошуків для вчених сьогодення [2, с. 70], з чим важко не погодитись.

У ст. 105–111, 114 у книзі першої «Порядок провадження у мирових судових установах» і ст. 249, 258–259, 266–267, 270, 357–372, 374–376, 467, 468, 470–472, 475, 491–509 в розділі II «Про попереднє слідство» книги другої «Порядок провадження в загальних судових місцях» СКС містились положення, що стосувалися до процесуальних інститутів обшуку та виїмки.

Як свідчить аналіз зазначеного Статуту, обшуки та виїмки вправі були проводити судові слідчі під час попереднього слідства та мирові судді під час судового розгляду підсудних їм кримінальних проступків, а також поліція за дорученням мирового судді та самостійно у невідкладних випадках безпосередньо після виявлення злочину до прибуття судового слідчого (ст. 105, 249, 258, 259, 266, 267 СКС).

Крім того, відповідно до положень ст. 357 цього Статуту обшуки й виїмки в домах та інших жилих приміщеннях проводились у разі наявності обґрунтованої підозри, що там переховується обвинувачений, заховані знаряддя злочину, речові докази, необхідні для з'ясування істини у справі.

Рішення судового слідчого про проведення обшуку або виїмки не потребувало письмового оформлення (ст. 472 СКС). Однак відповідно до положень ст. 364 СКС володільцю помешкання і понятим необхідно було роз'яснити, у зв'язку з якою справою проводиться обшук і виїмка та з якою саме метою.

Що стосується правил проведення вказаних слідчих дій, то обшук і виїмка проводились у присутності не менше двох понятих та, як правило, вдень. У випадку необхідності вони могли проводитись і вночі, а про причини, які викликали таку невідкладність, мало бути зазначено у протоколі. У разі потреби обшукуване місце можна було огочувати поліцейськими, а за їх відсутності – приватними особами. Слідчий мав право відкривати замкнені приміщення, шафи тощо у разі відмови власника зробити це добровільно, але при цьому він повинен був

уникати зайвого ушкодження майна (ст. 108, 109, 110, 111, 358, 359, 363, 365, 366 СКС).

Отже, як і в Законах про ССЗП, положення дослідженої низки статей ССК передбачали виїмку як один з етапів обшуку.

Привертають до себе увагу положення ст. 267, 270, 368 СКС, що закріплювали обов'язок державних установ, посадових і приватних осіб без затримки видавати судовому слідчому потрібні для провадження слідства письмові та речові докази. У свою чергу, судовий слідчий повинен був здійснювати виїмку та відібрання речових доказів, що мають стосунок до вчиненого злочину або проступку, а також речей, здобутих злочинним шляхом, як тільки йому стало відомо про них. Означені положення, які вже законодавець виклав більш лаконічно й угруповано, ніж у Законах про ССЗП, на наш погляд, стосуються саме формування процесуального інституту виїмки як окремої слідчої дії.

Треба також відмітити, що маклери та нотаріуси на вимогу судового слідчого повинні були показувати йому свої книги. У свою чергу, присяжні повірені були зобов'язані надавати для огляду та виїмки судовому слідчому документи, що передані повіреному з умовою зберігати їх у тайні (ст. 369, 370 СКС).

За результатами як обшуку, так і виїмки складався протокол, в якому обов'язково відображалось: ким, коли, де і яку саме слідчу дію було проведено, що було виявлено, за яких обставин, докладний опис вилученого, а також указувались усі присутні та їх зауваження й заперечення. Протокол зачитувався та підписувався всіма присутніми, а в разі відмови від підпису вказувались причини цього. До того ж особам, у яких були вилучені предмети, що могли стати речовими доказами, судовий слідчий був зобов'язаний, на їх вимогу, надати розписку про вилучення (ст. 371, 376, 467, 468, 470, 471 СКС 1864 р.).

У 1878 році СКС 1864 р. було доповнено статтею 368¹ про огляд та виїмку поштово-телеграфної кореспонденції [5, с. 352–353]. Указану слідчу дію було дозволено застосовувати щодо поштово-телеграфної кореспонденції, відправленої від імені або на ім'я особи, стосовно якої порушено кримінальне переслідування, на підставі вмотивованої постанови суду, винесеної за клопотанням судового слідчого.

Отже, можемо констатувати, що в СКС виїмка хоча й була формально пов'язана з обшуком та оглядом, однак основні її риси й ознаки, у сучасному розумінні, вже сформувались.

Револьюційні події 1917 р. та в подальшому воєнні дії наклали свій відбиток на розвиток кримінального процесуального законодавства

України. Докорінні перетворення у політично-соціальному, економічному житті неодмінно призводять до зміни законодавчої та нормативно-правової бази. У період з 1917 р. по 1922 р. системне кримінально-процесуальне законодавство було фактично відсутнє. Інструкції для народних слідчих від 1919 р. та 1921 р., які діяли на той час, не містили чіткої регламентації проведення слідчих дій, у тому числі виїмки [6, с. 36, 273–304]. Але треба зазначити, що негативний досвід у формуванні правових норм і законодавчих актів, що склався внаслідок об'єктивних обставин, зокрема революційних подій, війни, – це теж досвід, який повинен враховуватись наступними поколіннями.

Важливим етапом у розвитку процесуальної форми виїмки стало затвердження 13 вересня 1922 р. Кримінально-процесуального кодексу УСРР (далі – КПК УСРР 1922 р.), що був уведений в дію з 20 вересня 1922 р. [7]. Процесуальні правила, які регламентували правовий інститут виїмки поряд з обшуком, містились у ст. 178–191 у главі XIV «Обшуки і виїмки» розділу другого КПК УСРР 1922 р.

У положеннях ст. 82 КПК УСРР 1922 р. виїмка визначалась як слідча дія. Заслужують на увагу положення ст. 178 КПК УСРР 1922 р., в яких передбачалось, що слідчий, якщо мав достатні підстави вважати, що в будь-якому приміщенні чи у будь-якої особи знаходяться предмети, що можуть мати значення для справи, ставив вимогу про видачу цих предметів і проводив їх виїмку. У випадку їх невідачі слідчий відбирав необхідні предмети в примусовому порядку або проводив обшук, про що складав мотивовану постанову. Тобто відповідно до наведених положень, якщо особа добровільно не видала предмет, слідчий у випадку, коли бачив необхідний предмет або достовірно знав, де він знаходиться, вилучав його примусово. Якщо слідчий не знав, де знаходиться необхідний предмет, проводився обшук. Отже, різниця між примусовою виїмкою та обшуком полягала у проведенні слідчим примусового пошуку предмета під час обшуку.

Треба зазначити, що відповідно до положень ст. 179 КПК УСРР 1922 р. за вимогою слідчого державні установи, посадові та приватні особи, організації, об'єднання зобов'язані були пред'являти та видавати документи, предмети або їх копії.

Відповідно до положень ст. 180, 182, 183, 185–188 КПК УСРР 1922 р. загальні правила проведення обшуку та виїмки включали таке. Обшуки та виїмки, окрім випадків, що не терпіли зволікання, проводились удень у присутності понятих і особи, яка займає це приміщення, або

її родичів, або сусідів, або представника установи. Слідчий, приступаючи до обшуку чи виїмки, зобов'язаний був оголосити свою постанову або постанову суду з цього приводу. Під час проведення обшуку та виїмки слідчий повинен був обмежуватись відбиранням лише тих документів і предметів, що мали безпосередній стосунок до справи. Усі відібрані під час обшуку чи виїмки документи та предмети мали бути пред'явлені понятим, а також присутнім особам і перераховані в особливому описі, що складався на місці обшуку або виїмки й долучався до протоколу. Документи та предмети, відібрані під час обшуку або виїмки, опечатувались негайно на місці обшуку або виїмки. Всякого роду заяви і претензії з приводу проведених обшуку або виїмки мали бути занесені у протокол. Копія протоколу та опису видавалась особі, котру обшували, або її родичам. При тому правила складання протоколу слідчих дій були чітко сформульовані у ст. 82 КПК УСРР 1922 р.

Отже, можемо констатувати, що процесуальна форма виїмки у КПК УСРР 1922 р. набула досить сучасного вигляду та була для того часу доволі чітко регламентована.

У подальшому історичні події зумовили ухвалення в 1927 р. нового КПК УСРР (далі – КПК УСРР 1927 р.) [8, с. 3–4]. Положення про обшуки та виїмки були згруповані у ст. 173–185 у розділі 14 КПК УСРР 1927 р. Процесуальний порядок здійснення виїмки та фіксування результатів її проведення залишились таким же, як у попередньому КПК УСРР, з додаванням до них низки уточнюючих правил.

Однак докорінно змінилась гіпотеза процесуальної форми слідчої дії виїмки. Зокрема, спростилась підстава її проведення, аж до формулювання «коли треба». Так, положеннями ст. 173 КПК УСРР 1927 р. передбачалось, що слідчий, коли було треба вчинити у будь-якому приміщенні або в будь-якої особи трус або виїмку речей, що мали або могли мати вагу для справи, складав про це вмотивовану постанову і вимагав видати речі, вчиняючи, коли треба, трус або виїмку примусово.

У зв'язку з ухваленням 25 грудня 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік [9, с. 40–41] з 1 квітня 1961 р. було введено в дію новий КПК Української РСР (далі – КПК України 1960 р.) [10]. Отже, вказаний Кодекс діяв більш ніж півстоліття, а за часи самостійності України – майже 22 роки, що викликає до нього науковий і практичний інтерес.

Протягом дії КПК України 1960 р. науковці характеризували виїмку як слідчу дію, під час здійснення якої примусово вилучаються без

попереднього їх пошуку предмети чи документи, що мають значення для кримінальної справи, якщо є точні дані, що вони знаходяться у певної особи чи в певному місці [11, с. 309]. Панувала ще така думка, що виїмка, як і обшук, є засобом збирання нових доказів або перевірки тих, що вже є в розпорядженні слідчого [12, с. 231], із чим ми цілком погоджуємося.

Підстави і порядок застосування виїмки поряд з обшуком були регламентовані ст. 177–189 у главі 16 «Обшук і виїмка» в розділі другому «Порушення кримінальної справи, дізнання і попереднє слідство» КПК України 1960 р. [13, с. 77–82]. Аналіз положень зазначених статей дає змогу констатувати, що основні правила застосування виїмки були запозичені з попередніх КПК УСРР 1922 та 1927 рр., однак ці правила були доповнені та деталізовані в КПК України 1960 р.

Із практичної точки зору цікавою є ч. 1 ст. 178 КПК України 1960 р., в якій уперше було виокремлено правову підставу проведення виїмки, а саме: наявність у слідчого точних відомостей про те, що предмети й документи знаходяться у конкретної особи або у певному місці.

Узагальнивши положення КПК України 1960 р. у першій редакції, що регламентували порядок проведення виїмки, робимо декілька висновків. По-перше, слідчий мав процесуальну самостійність, тобто виїмка проводилась за його постановою. По-друге, порядок застосування виїмки забезпечував негайне отримання слідчим речей і документів, які мали значення для кримінальної справи, що, у свою чергу, забезпечувало швидке прийняття рішень у кримінальній справі з урахуванням отриманих доказів. По-третє, заборона розголошувати обставини особистого життя (ст. 185 КПК України 1960 р.) та вимога вилучати лише предмети й документи, які мають значення для справи, а також цінності і майно обвинуваченого або підозрюваного з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна (ч. 1 ст. 186 КПК України 1960 р.), в разі їх неухильного виконання слідчим, забезпечували мінімально необхідний для здійснення правосуддя ступінь обмеження права особи на власність та невтручання в особисте життя. По-четверте, законодавчо закріплена вимога ідентифікувати вилучені речі й документи шляхом їх перелічення у протоколі виїмки чи в доданому до нього описі із зазначенням їх назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак (ч. 2 ст. 186 КПК України 1960 р.) надійно забезпечувала допустимість вилученого як доказів, а також гарантувала право власності особи на вилучені речі

й документи в разі вирішення питання про їх повернення володільцю.

Упродовж дії КПК України 1960 р. у процесуальну форму здійснення виїмки неодноразово вносилися зміни, з яких найсуттєвіші – з 2001 р. по 2011 р. За вказаний період було поширено судовий контроль за проведенням виїмки на такі види документів і речей: матеріальні носії секретної інформації; документи виконавчого провадження; документи, що містять банківську таємницю; оригінали первинних фінансово-господарських документів; оригінали бухгалтерських документів; кореспонденцію; інформацію, зняту з каналів зв'язку. До того ж судовий контроль було введено щодо застосування примусової виїмки з житла чи іншого володіння особи, тобто за ознакою належності приміщення, де знаходяться будь-які речі й документи, що підлягають виїмці [13; 14].

З огляду на викладене можемо зробити висновок, що процесуальна форма виїмки в останній редакції поєднала в собі тривалу процедуру судового контролю при вилученні низки речей і документів, визначених законодавцем відповідно до напряму розвитку держави, та збереження процесуальної самостійності слідчого щодо виїмки за його постановою усіх інших речей і документів. Указане забезпечувало на стадії досудового слідства баланс між принципами таємниці спілкування, недоторканності житла чи іншого володіння особи, недоторканності права власності та вимогою щодо швидкості й оперативності проведення розслідування.

Разом зі вступом у дію 19 листопада 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України до кримінального процесуального права України увійшов новий правовий інститут – тимчасового доступу до речей і документів.

Так правовий інститут виїмки, що зароджувався поряд з обшуком та усною вимогою про надання речей і документів, що мають значення для встановлення істини щодо вчиненого злочину, трансформувалася в інститут тимчасового доступу до речей і документів, регламентований чинним КПК України, з додаванням до нього процесуальних дій огляду і зняття копій. На нашу думку, означена комплексність досліджуваного правового інституту породжена наданням стороні захисту права його застосування. Вказане здійснено законодавцем на виконання однієї із засад судочинства, а саме змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України) [15].

При цьому за нетривалий час дії цього нового правового інституту вже внесено зміни до

порядку його застосування. Із 5 квітня 2015 р. вступила в дію заборона вилучати тимчасовим доступом до речей і документів електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку [16].

Висновки. Кримінально-процесуальний інститут виймки та, відповідно, тимчасового доступу до речей і документів має майже 200-річну історію. Можемо виділити три основні етапи становлення, розвитку та вдосконалення виймки та тимчасового доступу до речей і документів: 1) формування процесуального інституту виймки: від виокремлення кримінально-процесуального права в самостійну галузь права, тобто з 1832 р. до ухвалення КПК УСРР 1922 р.; 2) удосконалення правового інституту

виймки: протягом дії КПК УСРР 1922, 1927 рр. та КПК України 1960 р.; 3) перетворення виймки у тимчасовий доступ до речей і документів та вдосконалення його: з ухвалення чинного КПК України 2012 р. дотепер.

З огляду на історичний досвід застосування виймки, на нашу думку, вирішити низку проблемних питань, що виявила практика застосування тимчасового доступу до речей і документів, можливо розмежуванням речей і документів на ті, що вилучаються з дозволу слідчого судді, суду, та на ті, що вилучаються за постановою слідчого, а також закріпленням у ст. 165 КПК України вимоги про складення протоколу за результатами проведення тимчасового доступу до речей і документів.

Список бібліографічних посилань

1. Оглавление и другие указатели къ пятнадцатому тому свода законовъ 1857 года // сводъ законовъ Російской імперіи, повельніемъ Государя Императора Николая Перваго составленный. Изд. 1857 г. Т. 15. Законы Уголовные. СПб, 1857. 118 с. разд. паг.
2. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с. (Економіка. Фінанси. Право).
3. Законы о Судопроизводствъ по дѣлам о преступленіяхъ и проступкахъ // сводъ законовъ Російской імперіи, повельніемъ Государя Императора Николая Перваго составленный. Изд. 1857 г. Т. 15. Законы Уголовные. СПб, 1857. 236 с. разд. паг.
4. Уставъ уголовного судопроизводства. Судебные уставы, 20 ноября 1864 года. СПб, 1864. VII, 164 с. разд. паг.
5. Судебные уставы Императора Александра II съ законодательными мотивами и разъясненіями. Уставъ уголовного судопроизводства. 9-е изд. испр. и доп. по 15-ое февр. 1907 г. СПб, 1907. 998 с.
6. Землянский П. Т. Уголовно-процесуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР). Киев : Тип. МВД УССР, 1972. 306 с.
7. Уголовно-процесуальный кодекс УССР : утв. постановлением ВЦИК 13.09.1922, с изм. по 1 марта 1925 г. и прил. алф.-предм. указ. и табл. сроков. Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. 119 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : в ред. 1927 р. Вид. оф., введ. в дію з 15.09.1927 постановою ВУЦВК від 20.07.1927. Харків : Юрид. вид-во Нарком'юсту УСРР, 1927. 123 с.
9. Советский уголовный процесс / Алексеев Н. С., Бастыркин А. И., Даев В. Г. и др. ; под ред. Н. С. Алексеева, В. З. Лукашевича. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. 472 с.
10. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 1000-05 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-05/ed19601228> (дата звернення: 13.09.2017).
11. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Харків : Право, 2010. 608 с.
12. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибітко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 431 с.
13. Уголовно-процесуальный кодекс Украинской ССР : утв. законом Украинской ССР от 28.12.1960 и введ. в действие с 01.04.1961. Киев : Гос. изд-во полит. лит. УССР, 1961. 213 с.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України: закон України від 28.12.1960 № 1001-05 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05> (дата звернення: 19.09.2017).
15. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/paran4363#n4363> (дата звернення: 23.09.2017).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) : закон України від 12.02.2015 № 191-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-19> (дата звернення: 24.09.2017).

Надійшла до редколегії 20.11.2017

КУЗУБОВА Т. А. ГЕНЕЗИС ВРЕМЕННОГО ДОСТУПА К ВЕЩАМ И ДОКУМЕНТАМ

Исследовано зарожждение и развитие правового института временного доступа к вещам и документам, который объединил в себе выемку, осмотр, копирование документов. Проанализированы положения Законов о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках 1857 г., Устава уголовного судопроизводства 1864 г., УПК УССР 1922 г. и 1927 г., УПК Украины

1960 г., регламентировавши порядок производства выемки. Предложена периодизация процесса формирования временного доступа к вещам и документам.

Ключевые слова: *временный доступ к вещам и документам, следственные действия, выемка, обыск, осмотр, судебный контроль, процессуальная независимость следователя.*

KUZUBOVA T. O. GENESIS OF TEMPORARY ACCESS TO ITEMS AND DOCUMENTS

The author has emphasized on a novelty for the criminal procedural legislation of Ukraine of such a measure to ensure criminal proceedings, as temporary access to items and documents. It has been stressed that temporal access to items and documents combines seizure, review, and copying of documents. The author has singled out the seizure as the main procedural action under the Criminal and Procedural Code of Ukraine of 1960, which is transformed into the current Criminal Procedural Code of Ukraine into the temporary access to items and documents.

The author has analyzed the provisions of the laws on the judiciary in cases on crimes and misdemeanors of 1857, the Statute of the Criminal Procedure of 1864, the Criminal and Procedural Code of Ukrainian SSR of 1922 and 1927, the Criminal and Procedural Code of Ukraine of 1960, which regulated the procedure of applying the seizure.

The author has provided scientific definition of the seizure that was formed during the times of the Criminal and Procedural Code of Ukraine of 1960. The author has singled out the initial general rule for conducting the seizure by the decree of an investigator, that is, the person who conducted the pre-trial investigation. It has been determined that from 2001 to 2011 the judicial control over the conduction of the seizure of items and documents was extended to the following types of documents and items: material carriers of secret information; documents of executive proceedings; documents containing bank secrecy; originals of primary financial and economic documents; originals of accounting documents; correspondence; information extracted from communication channels. Besides, judicial control was imposed on using the forced seizure from the housing or other property of a person, that is, on the basis of the location of the premises, where there were any items and documents that were subject to the seizure.

The emphasis has been paid on the positive rules of applying the seizure, including the balance between judicial control regarding the seizure of the types of items and documents determined by the legislation and the procedural independence of an investigator while seizing all other items and documents.

The author has offered the periodization of the process of forming the temporary access to items and documents. Some propositions have been made to improve the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine, which regulate the use of the temporary access to items and documents.

Keywords: *temporary access to items and documents, investigative actions, seizure, search, review, judicial control, procedural independence of an investigator.*

УДК 343.135(477)

О. В. САЛМАНОВ,

*викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9421-5085>;*

С. С. ТЕРЕЩУК,

*кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0000-0002-7263-4155>*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У ДОМОВОЛОДІННІ ОСОБИ

Розглянуто кримінальне процесуальне законодавство України щодо проведення та оскарження такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. Установлено неузгодженості та прогалини з цих питань, наведено окремі пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: *кримінальне провадження, обшук, слідча (розшукова) дія, суд, слідчий суддя, прокурор, процесуальний керівник, Європейський суд з прав людини, Єдиний реєстр досудових розслідувань, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність.*

Salmanov, O.V. and Tereshchuk, S.S. (2017), "Procedural aspects of appealing the results of a search in the premises of a person" ["Protseualni aspekty oskarzhennia rezultativ provedennia obshuku y domovolodinni osoby"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 80–84.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань Кримінального процесуального кодексу України є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1, с. 219]. Зокрема, важливим питанням у випадку порушення прав і свобод людини залишається можливість захистити себе, а саме можливість кожного, чії права та свободи були порушені, оскаржити проведення певної слідчої (розшукової) дії, в тому числі відповідно до положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Стан наукового дослідження. Проблеми проведення обшуку досліджувались науковцями Л. Д. Удаловою, М. А. Погорецьким, В. Т. Нормом, Є. М. Блажівським, В. Т. Маляренком, М. А. Бортуном та ін. Але після ухвалення у 2012 р. чинного КПК України питання оскарження результатів проведення обшуку в повному обсязі залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є дослідження наявних проблем щодо проведення та оскарження такої слідчої (розшукової) дії, як обшук.

Виклад основного матеріалу. Положення ст. 21 і 22 Конституції України гарантують, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість відстоювати свою точку зору, свої права у суперечці з будь-якими органами і службовими особами, в тому числі з тими, які здійснюють досудове розслідування. Відповідно до ст. 55 Основного Закону України «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [3]. У чинному КПК України закладено інститут оскарження процесуальних рішень (дій чи бездіяльності) посадових осіб органів досудового розслідування, якому присвячено главу 26 [4], що є важливою гарантією захисту прав учасників кримінального провадження. Однак, незважаючи на це, під час на-

шого дослідження встановлено, що не всі рішення посадових осіб органів досудового розслідування можливо оскаржити на стадії досудового розслідування. Наприклад, щодо такого процесуального рішення, як повідомлення про підозру, а також щодо проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, процесуальний порядок оскарження законодавець не передбачив.

У ч. 2 ст. 233 КПК України законодавець надав визначення терміна «житло», де зазначив, що житлом особи слід розуміти будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення або правового статусу, та пристосоване для постійного чи тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення [4].

Відповідно до положень чинного КПК України, під час досудового розслідування дії чи бездіяльності посадових осіб органів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені, визначені у главі 26 КПК України. Зокрема, ст. 303 КПК України містить перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, а ст. 309 КПК України визначає вичерпний перелік ухвал слідчого судді, що можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Згідно зі ст. 303 КПК України під час досудового провадження можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у:

– невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення;

– неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України. Враховуючи те, що згідно зі ст. 169 КПК України тимчасово вилучене майно повертається особі, в якій воно було вилучено, на підставі постанови прокурора, бездіяльність може полягати у невнесенні такої постанови за відсутності підстав для вилучення майна;

– нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, його представником чи законним представником,

підозрюваним, його захисником чи законним представником;

3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником;

5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом. Таким чином, із аналізу чинного законодавства випливає, що тільки ті їхні дії, які полягають у застосуванні заходів безпеки, можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. В усіх інших випадках звернення зі скаргою можливе за наявності відповідних рішень слідчого або прокурора, визначених у пунктах 2–8 ч. 1 ст. 303 КПК України, викладених у відповідних процесуальних документах;

7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК України, – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником.

Скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст. 314–316 КПК України. Таким чином, відповідно до глави 26 КПК України вирішення скарг на дії, рішення чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування належить до компетенції слідчих суддів.

Аналізуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що положення чинного КПК України не передбачають можливості оскаржити дозвіл на проведення або саме проведення обшуку в порядку спеціальної процесуальної процедури, тобто такої окремої процедури, як «оскарження обшуку» або «оскарження проведення обшуку»,

кримінальним процесуальним законодавством не передбачено. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 309 КПК України ухвали слідчого судді, які не зазначені в ч. 1–2 цієї статті, оскарженню не підлягають, а заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді (тобто після завершення розслідування і направлення справи до суду). Такий підхід щодо неможливості оскарження ухвали слідчого судді про обшук до його проведення є певною мірою логічним, оскільки завчасне інформування особи про те, що у неї буде проведено обшук, очевидно, позбавляє сенсу його проведення, адже у відповідній ситуації в особи буде достатньо часу підготуватися до візиту працівників правоохоронних органів і така слідча (розшукова) дія, як обшук, ніколи не досягне своєї мети. З цієї ж причини згідно зі ст. 234 КПК України виклик особи, у житлі якої необхідно провести обшук, для участі в розгляді клопотання слідчим суддею не здійснюється.

Разом з тим трапляються випадки, коли під час проведення обшуку допускаються суттєві порушення закону з боку працівників органів досудового розслідування, проте можливість і механізм процесуального оскарження слідчої (розшукової) дії законодавець не передбачив. Таким чином, особа, в якій проводився обшук, не має можливості оскаржити на стадії досудового розслідування результат його проведення, що є порушенням норм Конституції України, а саме ст. 55, де чітко визначено, що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування...» [3]. Зафіксовані факти допущених під час обшуку порушень можна використати вже в суді під час дослідження доказів у судовому розгляді (тобто після завершення розслідування та передачі справ до суду для розгляду по суті). Такі факти необхідно подати суду як аргументи на користь визнання недопустимими отриманих під час проведення обшуку доказів. Наприклад, проведення обшуку без дозволу слідчого судді є підставою для визнання судом отриманих під час нього доказів недопустимими (ч. 1, 2 ст. 87 КПК України).

Ми погоджуємося з позицією М. І. Бортуна, який зазначає, що обшук житла чи іншого володіння особи є складною слідчою (розшуковою) дією і потребує від слідчого та прокурора глибокого знання вимог закону і тактичних навичок. Під час виконання зазначеної слідчої (розшукової) дії необхідно враховувати й певні процесуальні аспекти, які недостатньо врегульовані в чинному КПК України, але суттєво

позначаються на якості та результативності проведення обшуку, що може негативно вплинути на досягнення його мети. У багатьох випадках слідчі, прокурори не надають належного значення законності й обґрунтованості проведення обшуку, правильності його процесуального оформлення, допускаються істотні порушення процесуального законодавства, вимог моральності, що цілком неприпустимо в умовах апелювання законодавця, науки та практики до морального аспекту проведення слідчих дій. Така негативна практика пов'язана насамперед із тим, що положення ст. 234 КПК України мають оціночний характер без достатнього науково-методичного їх обґрунтування [5, с. 29].

Ще одним дуже важливим процесуальним інструментом у відстоюванні своїх прав у разі наявності порушень з боку правоохоронців є відомче оскарження: написання скарг на незаконні дії до їх керівництва (наприклад, начальнику відповідного управління поліції або керівнику регіональної прокуратури). Звичайно, таке оскарження досить рідко буває ефективним, але все-таки варто скористатися цією мо-

жливістю відстоювання своїх порушених прав. Якщо ж працівники правоохоронних органів удаються до явно незаконних дій та грубо й умисно порушують кримінальне процесуальне законодавство під час проведення обшуку, в їхніх діях може міститися склад злочину. У таких випадках доцільно подавати відповідну заяву про вчинене правоохоронцями кримінальне правопорушення з метою їх притягнення до кримінальної відповідальності.

Висновок. У зв'язку зі встановленням під час нашого дослідження низки прогалин і неузгодженостей у чинному КПК України виникає доцільність розширення певних положень чинного КПК України. Зокрема, ч. 3 ст. 236 КПК України доцільно додати у пункт 8: «а також у разі порушення процесуальних вимог щодо проведення обшуку або інших суттєвих порушень оскарженню підлягає результат проведення обшуку шляхом подачі клопотання до слідчого судді протягом п'яти діб після закінчення проведення процесуальної дії». Втім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список бібліографічних посилань

1. Терещук С. Окремі аспекти повернення предметів та речей, які було визнано речовими доказами, після набрання вироком суду законної сили. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1 (251). С. 219–222.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 01.10.2017).
3. Конституція України : закон України від 28.06.1996 №294к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 01.10.2017).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : за ред. на 1 верес. 2017 р. Харків : Право, 2017. 378 с.
5. Бортун М. І. Процесуальні аспекти проведення обшуку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 28–35.

Надійшла до редколегії 13.11.2017

САЛМАНОВ А. В., ТЕРЕЩУК С. С. ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЖАЛОВАНИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЫСКА В ДОМОВЛАДЕНИИ ЛИЦА

Рассмотрено уголовное процессуальное законодательство Украины относительно проведения и обжалования такого следственного (розыскного) действия, как обыск. Установлены некоторые неопределённости относительно этих вопросов, приведены отдельные предложения и рекомендации по усовершенствованию действующего законодательства

Ключевые слова: уголовное производство, обыск, подозреваемый, суд, следственный судья, прокурор, процессуальный руководитель, Европейский суд по правам человека, Единый реестр досудебных расследований, уголовное правонарушение, уголовная ответственность.

SALMANOV O. V., TERESHCHUK S. S. PROCEDURAL ASPECTS OF APPEALING THE RESULTS OF A SEARCH IN THE PREMISES OF A PERSON

The authors have carried out the analysis of the current legislation concerning the appeal of decisions of officials during the pre-trial investigation; and it has been established that not all procedural decisions can be appealed during the pre-trial investigation. Thus, the appeal of the result of such an investigative (search) action, as a search, is not the subject to appeal, which creates a certain inconsistency with the provisions of the Constitution of Ukraine, where the Art. 55 states that everyone is guaranteed with the right to court appeal of the decisions of state authorities, local self-government agencies and officials.

The current criminal procedural legislation concerning the theoretical and practical issues of conducting a search has been considered. It has been established that there are certain inconsistencies. The authors have suggested the ways of solving these inconsistencies.

It has been also established that the legislator did not also provide the possibility of appealing a suspicion message in the provisions of the Articles 234, 303 of the Criminal Procedural Code, although there is a judicial practice of investigating judges regarding the cancellation of such a suspicion message. On the basis of the conducted research the authors have offered to make some clarifications to the Art. 234 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: *criminal proceedings, search, investigative (search) action, court, investigating judge, prosecutor, procedural chief, European Court of Human Rights, Unified registry of pre-trial investigations, criminal offense, criminal liability.*

УДК 343.9:343.326:2

О. О. СТЕПАНЧЕНКО,

кандидат юридичних наук,

докторант Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг)

ЗАГАЛЬНІ ФАКТОРИ ЕТНОРЕЛІГІЙНОГО ТЕРОРИЗМУ

Розглянуто загальні фактори етнорелігійного тероризму. Акцентовано увагу на їх соціальній обумовленості та взаємозв'язку. Підсумовано значущість досліджуваних факторів у поясненні феноменологічно складної природи етнорелігійного тероризму та несприятливих тенденціях його відтворення.

Ключові слова: *детермінація, етнорелігійний тероризм, економічний, політичний, соціальний фактор, глобалізація, кризові явища.*

Stepanchenko, O.O. (2017), "General factors of ethno-religious terrorism" ["Zahalni faktory etnorelihiinoho teroryzmu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 84–87.

Постановка проблеми. Виявлення та опис системи дійсних факторів окремого виду злочинів дозволяє забезпечити поступовий перехід від каральної моделі боротьби зі злочинністю до профілактичної, що ґрунтується на усуненні або обмеженні причин та умов відповідного виду злочинів. Як зазначає В. М. Кудрявцев, «вигоди причинного розуміння явищ природи та суспільства полягають у тому, що при такому поясненні виділяється головне в їх розвитку; звертається увага на вирішальні ланки в системі взаємодіючих факторів. Саме причинність, як внутрішній зміст детермінації, та її сутність відповідає на питання, чому відбулася та чи інша подія» [1, с. 228].

Детермінація етнорелігійного тероризму, як до речі, й інших видів тероризму, належить до найскладніших проблем сучасної кримінології.

В останні роки в юридичній літературі простежується системний підхід до цієї складної проблеми і комплексний характер її дослідження, і хоча в науці не існує єдиної теорії причин злочинності, проте не підлягає сумніву наявність низки явищ, які носять факторний характер і перебувають зі злочинністю в причинно-наслідковому зв'язку.

Визначення і дослідження аспектів впливу умов на злочинність передбачає встановлення соціально значущих факторів з метою виявлення існуючих розбіжностей в умовах життя

лояльної до закону частини населення й осіб, які вчиняють злочини, а також додаткове встановлення характерних соціальних детермінант поведінки таких осіб.

А тому, безсумнівно, актуальними є напрями дослідження загальних факторів етнорелігійного тероризму з метою пізнання їх закономірностей, можливостей прогнозування тенденцій поширеності, а також окреслення найбільш ефективних шляхів їх подолання.

Стан дослідження. Наукові проблеми причинності на загальному рівні завжди відзначалися неоднозначністю і дискусійністю, а тому були в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед них можна назвати таких учених, як Г. А. Аванесов, З. А. Астеміров, В. А. Бурківська, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. Ф. Зелінський, Н. Ф. Кузнецова, Н. С. Лейкіна, А. А. Растегаєв та інші. Але спеціально і відокремлено питання стосовно загальних факторів етнорелігійного тероризму не досліджувались, у зв'язку з чим особливого значення набуває всебічне та повне вивчення цих факторів.

Виклад основного матеріалу. Як базову концепцію для опису системи факторів етнорелігійного тероризму нами обрано принцип поділу всіх детермінант злочинності на загальні та специфічні фактори. Згідно з цією концепцією до загальних факторів етнорелігійного

тероризму слід відносити ті детермінанти, які є характерними для злочинності взагалі, тобто виступають тими чинниками, що породжують або сприяють злочинності як соціальному явищу незалежно від окремих її видів та особливостей. Як загальні фактори злочинності в сучасній кримінології виділяють правові, економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційно-управлінські, виховні, психологічні фактором [2, с. 81–89].

Основу для поширення етнорелігійного тероризму утворюють стійкі кризові явища в економічній, соціальній і політичній сферах, глибокі економічні та соціальні протиріччя, політична нестабільність, фактичний розкол громадянського суспільства, відсутність у суспільстві згуртованості, монолітності, які супроводжують перехідні періоди в його розвитку в цілому і є характерними для сучасного етапу розвитку нашого суспільства. На VIII конгресі ООН з попередження злочинності та поводження зі злочинцями (Гавана, 1990 р.) корінними причинами тероризму названо бідність, безробіття, безграмотність, відсутність доступного житла, недосконалість системи освіти і підготовки кадрів, відсутність життєвих перспектив, що спонукає окремих людей жертвувати людськими життями, в тому числі і власним, у намаганні досягти радикальних змін [3]. Очевидно, що етнорелігійний тероризм як соціальне явище є характерним для багатьох держав незалежно від рівня їх розвитку. Схожу позицію відстоює Б. К. Мартиненко, який вказує на соціально-економічні кризи як на передумови або витоки екстремізму та тероризму. Аналіз криміногенних детермінант етнорелігійного тероризму дає підстави стверджувати, що дане соціально негативне явище все в більшій мірі виступає як пряме продовження об'єктивних соціальних протиріч, і перш за все у сфері соціально-економічних відносин. І в цьому випадку рушійною силою виступає не стільки сама бідність, скільки найбільша соціальна несправедливість у світі, яка підтримується за допомогою прямого та непрямого тиску та насильства одних прошарків населення над іншими, одних країн над іншими, одних народів над іншими» [4, с. 29].

Таким чином, одним з основних загальних факторів етнорелігійного тероризму виступає *економічний*, який полягає в:

- майновій нерівності, що є первинною передумовою незадоволення власним життям незаможною частиною населення. У багатьох країнах, особливо пострадянського простору і країнах Азії та Африки, спостерігається помітне

зниження життєвого рівня, поєднане зі зростаючою соціальною та майновою диференціацією. На сьогоднішній день, як заявив постійний представник програми розвитку ООН в Україні Ніл Уокер під час презентації звіту ПРООН щодо людського розвитку, в Україні близько 60 % населення живуть за межею бідності [5]. За останні чверть століття Україна, будучи незалежною державою, втратила 40 % своєї економіки, з різних причин країну залишило 9,2 млн громадян, держава пережила кілька економічних криз і накопичила величезний зовнішній борг. За рівнем життя українці залишаються одними з найбідніших у Європі, причому як працездатні громадяни, так і пенсіонери;

- нерівномірному економічному розвитку, що створює феномен безперспективних держав та регіонів з рівнем економіки, який постійно знижується, – з одного боку, і постіндустріального суспільства – з іншого. Існує ряд критеріїв, за яким класифікуються країни світу залежно від загального рівня економічного розвитку. Сюди можна віднести цивілізаційні стадії (аграрну, індустріальну, постіндустріальну), кількісний критерій визначення рівня економічного розвитку (високо розвинуті країни, середнього рівня розвитку, нижче середнього рівня розвитку, бідні і найбідніші країни) та інші;

- об'єктивному прагненні економіки до глобалізації як найбільш оптимальної форми використання засобів та знарядь виробництва. Під *глобалізацією* розуміють процес посилення взаємозв'язку національних економік країн світу, що знаходить своє вираження в утворенні світового ринку товарів і послуг, фінансів, становленні глобального інформаційного простору, перетворенні знань в основний елемент суспільного багатства, виході бізнесу за національні кордони через формування транснаціональних компаній (ТНК) тощо.

Політичні фактори етнорелігійного тероризму. Історія людства характеризується постійною боротьбою за владу, оскільки вона дає можливість розпоряджатися матеріальними багатствами і людьми. Політичні конфлікти та їх загострення є важливим фактором етнорелігійного тероризму.

Основними політичними чинниками злочинності в контексті нашої статті слід назвати:

- об'єктивне намагання держави проникнути в усі сфери соціального життя, встановити над ними контроль та використати у власних інтересах;

- схильність держави та церкви до об'єднання з метою обопільної вигоди при експлуатації духовних потреб людини в релігії;

– наявність у держави інструментів та механізмів, що забезпечують примусове виконання навіть несправедливих норм;

– відчуження більшості населення від прямої участі в реалізації державних функцій і від управління суспільними ресурсами; обмежене коло «обраних», що наділені владними повноваженнями, які в своїй більшості не мають суспільної підтримки;

– об'єктивну неспроможність забезпечити однакове застосування правових приписів до всіх людей і покарання всіх правопорушників;

– велику кількість недостатньо обґрунтованих, з точки зору релігійних норм, винятків із загальних правил;

– об'єктивну схильність держав до міждержавних союзів незалежно від духовної спорідненості населення держав, що об'єднуються;

– кризу управління державним апаратом.

Соціальні фактори. Як відомо, загальні причини злочинності криються у суспільних суперечностях, що існують як «по вертикалі», так і «по горизонталі». Причини злочинності пов'язані з певними конкретними умовами життя суспільства і тому, як це не прикро, є неминучим і природним явищем, що постійно виникає у процесі суспільного розвитку.

Тероризм з'являється, коли суспільство переживає глибоку духовну кризу, насамперед кризу ідеології й державно-правової системи. У цьому суспільстві з'являються різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні, – котрим стає сумнівною законність чинної влади. Тероризм має тенденцію до зростання саме у перехідні періоди й етапи життя суспільства, коли у ньому створюється певна

емоційна атмосфера, а нестійкість є основною характеристикою базових взаємин держави і соціальних зв'язків.

Дуже негативним чинником стали і такі соціальні протиріччя, властиві сучасній дійсності, як: 1) протиріччя, зумовлені розколом суспільства на групи з різним економічним становищем; 2) протиріччя, зумовлені поглибленням національних, релігійних суперечок, протистояння регіональних еліт та інших конфліктів; 3) протиріччя, зумовлені руйнацією системи соціальних гарантій життя населення.

Слід відзначити, що більшість названих чинників повністю відповідають сьогоденним українським реаліям, і це дає підстави стверджувати про необхідність негайного перегляду системи протидії терористичним загрозам у нашій країні.

Таким чином, підбиваючи підсумок, слід зазначити, що основу для розповсюдження етнорелігійного тероризму утворюють стійкі кризові явища в економічній, соціальній і політичній сферах, глибокі протиріччя в цих сферах, політична нестабільність, фактичний розкол громадянського суспільства, відсутність у суспільстві згуртованості, монолітності, які супроводжують перехідні періоди в його розвитку в цілому і є характерними для сучасного етапу розвитку сучасного суспільства. Не викликає сумніву необхідність подальшого глибокого науково-практичного дослідження загальних факторів етнорелігійного тероризму для окреслення його складної феноменологічної природи, несприятливих тенденцій відтворення і керованого використання в геополітичних та інших сферах суспільного життя.

Список бібліографічних посилань

1. Кудрявцев В. Н., Кудрявцев Ю. В., Нерсисянц В. С. Социальные отклонения: введение в общую теорию. М. : Юрид. лит., 1984. 320 с.
2. Курс криминології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джу́жа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 351 с.
3. Резолюція про терористичну злочинну діяльність : прийн. VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження зі злочинцями 07.09.1990 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_828 (дата звернення: 22.11.2017).
4. Мартыненко Б. К. Теоретико-правовые вопросы политического экстремизма: на примере России конца 80-х–90-х годов XX века : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов н/Д, 1999. 180 с.
5. В Україні за межею бідності перебувають близько 60 % населення – ООН // ТСН Україна : сайт. 30.03.2017. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-za-mezheyu-bidnosti-perebuvayut-blizko-60-naselennya-oon-905400.html> (дата звернення: 25.10.2017).

Надійшла до редколегії 27.11.2017

СТЕПАНЧЕНКО А. А. ОБЩИЕ ФАКТОРЫ ЭТНОРЕЛИГИОЗНОГО ТЕРРОРИЗМА

Рассмотрены общие факторы этнорелигиозного терроризма. Акцентировано внимание на их социальной обусловленности и взаимосвязи. Подведён итог о значимости исследуемых факторов в объяснении феноменологически сложной природы этнорелигиозного терроризма и неблагоприятных тенденциях его воспроизведения.

Ключевые слова: детерминация, этнорелигиозный терроризм, экономический, политический, социальный фактор, глобализация, кризисные явления.

STEPANCHENKO O. O. GENERAL FACTORS OF ETHNO-RELIGIOUS TERRORISM

The need for a deep scientific and practical study of general factors of ethno-religious terrorism to outline its complex phenomenological nature, unfavorable tendencies in reproduction and controlled use in geopolitical and other spheres of public life is beyond doubt. Herewith, the determination of ethno-religious terrorism, as well as other types of terrorism, is one of the most complex problems of modern criminology.

It has been noted that recently a systematic approach to this complex problem and the complex nature of its study can be traced in the legal literature, and although there is no single theory of the causes of crime in the science, but there is no doubt that there are some phenomena that have a factor nature and are in cause and effect relationship with criminality. As the basic concept for describing the system of factors of ethno-religious terrorism, the author has chosen the principle of the division of all determinants of crime into general and specific factors. The basis for the spread of ethno-religious terrorism is stable crisis phenomena in the economic, social and political spheres, deep economic and social contradictions, political instability, the actual split in civil society, the lack of cohesiveness and the monolithicity in society that accompany transitional periods in its development in the whole and are characteristics for the modern stage of the development of our society.

Social contradictions inherent in modern reality became very negative factors. They are: 1) contradictions caused by the split of society into groups with different economic situations; 2) contradictions caused by the deepening of national, religious disputes, confrontation of regional elites and other conflicts; 3) contradictions caused by the destruction of the system of social guarantees of life of the population.

The author of the article has concluded that it is necessary to take into account the stated factors while developing a system of counteraction measures.

Keywords: *determination, ethno-religious terrorism, economic, political, social factor, globalization, crisis phenomena.*

УДК 343.132(477)

С. С. ТЕРЕЩУК,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0000-0002-7263-4155>

СИСТЕМА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Розглянуто кримінальне процесуальне законодавство України, що регулює проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Виявлено певні неузгодженості та прогалини, надано окремі пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: *кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, підозрюваний, суд, слідчий суддя, прокурор, процесуальний керівник, Єдиний реєстр досудових розслідувань, кримінальне правопорушення.*

Tereshchuk, S.S. (2017), "The system of secret investigative (search) actions and the procedural grounds for their conduction" ["Systema nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta protsesualni pidstavy yikh provedenia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 87–92.

Постановка проблеми. Серед науковців до сих пір триває дискусія щодо ролі негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) у системі кримінального судочинства України. Ухвалення оновленого КПК України, як і будь-яка інша глобальна новація в законодавстві, не могло відбутися без виникнення певних суперечностей і питань, відповідей на які закон не дає. Незважаючи на те, що інституту негласних слідчих (розшукових) дій присвячено значну

кількість статей (понад тридцять) КПК України, залишилося багато положень, які є законодавчо недостатньо врегульованими та неоднозначними для розуміння і правозастосування. Тому необхідно висвітлити окремі аспекти правового регулювання зазначеного процесуального інституту для більш повного та глибокого його розуміння [1, с. 155].

Стан дослідження. Питання системи негласних слідчих (розшукових) дій і процесуальних

підстав для їх проведення досліджували такі вчені, як М. В. Багрій, О. М. Бандурка, О. А. Білчак, С. М. Гусаров, А. А. Коваль, М. В. Корнієнко, В. В. Лудик, Д. Б. Сергєєва, В. М. Тертишник, О. О. Юхно. Зазначеними вченими зроблено вагомий внесок у дослідження загальних проблем інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, однак вважаємо за необхідне висвітлити додатково певні питання та надати рекомендації щодо шляхів їх удосконалення.

Мега статті – характеристика окремих аспектів інституту негласних слідчих (розшукових) дій і надання рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. За слушним висловлюванням академіка О. М. Бандурки, розвиток права в історії людства у глобальному сенсі має прогресивний характер. Державні механізми та правові системи в різних країнах упродовж століть розвивалися, вдосконалювалися, ставали більш довершеними, складними і відповідними суспільним реаліям. Законодавство також удосконалювалося, але не стільки з точки зору юридичної техніки, скільки з позицій гуманізму, забезпеченості законних прав, свобод та інтересів особи. З часів поділу права на матеріальне та процесуальне, а останнього на цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне ці галузі невпинно розвиваються. Показником успішності розвитку є захищеність людини, яка проголошена Конституцією України найвищою соціальною цінністю [2, с. 94–95].

Як доречно зазначив Б. А. Шолудько, правова регламентація гласних і негласних слідчих (розшукових) дій у КПК України спрямована на посилення правоохоронної функції держави та захист прав і свобод окремих осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань. Вона розширюватиме можливості оперативно-розшукової діяльності за умови дотримання конституційних гарантій прав особи [3].

Треба відзначити, що нормативно-владний вплив держави відбувається шляхом установлення правових норм з юридично значущих питань, що виникають у рамках суспільних відносин, при цьому правові норми утворюють певну систему. Л. М. Калінкович доречно зазначає, що «правові норми, які безпосередньо регламентують оперативно-розшукову діяльність органів внутрішніх справ, представляють не випадкову суму, а сукупність взаємопов'язаних правових приписів, тобто складну систему» [4, с. 91]. Будь-яка система – це в пе-

ршу чергу цілісність, сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів (частин), які у своїй єдності набувають якісно нових властивостей [2, с. 97].

Ми підтримуємо позицію М. В. Багрія, який зазначає, що однією з проблем, яку потрібно вирішити, є питання підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, у ч. 2 ст. 246 КПК України визначено, що негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Тобто негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися лише у випадку, якщо вчинено злочин (закінчений або незакінчений). Таке ж положення закріплено в ч. 3 ст. 248 КПК України, відповідно до якої слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор чи слідчий доведуть наявність достатніх підстав вважати, що був учинений злочин відповідної тяжкості, та під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути встановлені особи, які вчинили злочин. Також у ч. 2 цієї статті передбачено вимогу, що до клопотання слідчого, прокурора обов'язково додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Аналіз зазначених норм дає підстави стверджувати, що КПК України не передбачає можливості надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії за наявності лише підозри, що невдовзі може бути вчинений певний злочин. Ці положення фактично позбавляють можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій із профілактичною чи запобіжною метою. Однак у ч. 3 ст. 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що оперативно-розшукові заходи (які визначені в КПК України як негласні слідчі (розшукові) дії) проводяться з метою запобігання вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення, терористичних актів та інших посягань. Таким чином, Закон допускає проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою запобігання вчиненню кримінального правопорушення, тобто у випадку, коли кримінальне правопорушення ще не вчинено, але існує підозра щодо його вчинення. У зв'язку з цим існує певна неузгодженість у нормативному регулюванні положень КПК України та закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка повинна бути врахована та вирішена законодавцем. Видається доцільним виключити відповідні

положення із закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оскільки негласні слідчі (розшукові) дії (як і гласні слідчі й інші процесуальні дії) не можуть проводитися для запобігання кримінальним правопорушенням, тобто для їх профілактики, попередження та припинення. У цьому контексті доцільно згадати норму КПК України 1960 р. (ст. 114-1), яка не знайшла свого відображення в КПК України 2012 р. про те, що начальник слідчого відділу (сьогодні – керівник органу досудового розслідування) здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих із розкриття злочинів і запобігання їм. Тобто на сьогодні слідчого позбавлено обов'язку запобігати вчиненню кримінальних правопорушень [5, с. 46–47].

У теорії кримінального процесу підстави проведення процесуальних дій, у тому числі НСРД, прийнято поділяти на такі три групи: матеріально-правові, процесуальні та фактичні [6, с. 51]. Матеріально-правовою підставою проведення НСРД є ступінь тяжкості кримінального правопорушення, щодо якого відбувається розслідування в рамках конкретного кримінального провадження. Це означає, що проведення НСРД під час розслідування кримінальних проступків не допускається (ст. 300 КПК України). Кримінальним процесуальним законом закріплено положення, згідно з яким більшість НСРД проводяться виключно під час кримінального провадження щодо тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень. До таких дій належать: аудіо- та відео-контроль особи; накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем (стосовно дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем; моніторинг банківських рахунків; контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Крім того, такі НСРД, як зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин, доступ до яких не обмежений власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), можуть бути проведені під час розслідування кримінальних правопорушень будь-якої тяжкості.

Процесуальною підставою для проведення НСРД є прийняття рішення відповідним суб'єктом кримінального провадження у формі процесуального документа. Варто зазначити, що відповідно до положення п. 1.9 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [7] процесуальними документами щодо проведення НСРД є постанови, клопотання, доручення, протоколи уповноваженого співробітника (працівника) оперативного підрозділу, слідчого, прокурора, а також ухвали слідчого судді. Це – широке трактування законодавцем процесуальних документів, а якщо розглядати у вузькому розумінні, то такими документами слід вважати постанову слідчого, прокурора (у випадках, коли вони уповноважені законом прийняти таке рішення) або ухвалу слідчого судді. Фактичними підставами для проведення НСРД є такі.

1. Наявні відомості, які потребують перевірки для підтвердження або спростування інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Джерелами інформації про вчинені кримінальні правопорушення або такі, що готуються, можуть бути: заяви, листи й інші повідомлення громадян, службових або посадових осіб, підприємств, установ та організацій; повідомлення ЗМІ (газет, журналів, теле- і радіопрограм тощо); відомості, отримані під час допиту особи; матеріали чи відомості, отримані за результатами проведення огляду або обшуку речей, житла чи іншого володіння особи тощо. Інформація про кримінальне правопорушення також може бути отримана під час проведення НСРД в іншому кримінальному провадженні (під час проведення аудіо-, відео-контролю особи, за результатами огляду і виїмки кореспонденції тощо). Проте отримана з таких джерел інформація потребує перевірки, підтвердження достовірності фактів, обставин або встановлення інших даних із застосуванням НСРД з метою перевірки події чи ознак злочину для прийняття законного рішення та реагування. Як підставу для проведення НСРД закон визначає також наявність інформації про кримінальне правопорушення, вчинене невстановленими особами. Такі кримінальні правопорушення на практиці називають неочевидними кримінальними правопорушеннями. Це можуть бути вбивства, крадіжки, умисне знищення або пошкодження майна, виготовлення чи збут підроблених грошей або цінних паперів тощо. Неочевидними вважаються і такі злочини, коли потерпілий не може або відмовляється повідомити місце, спосіб та інші обставини

вчинення щодо нього злочину, прикмети злочинців, їх склад, розмір шкоди, завданої злочинцем, тощо. Отже, за наявності відомостей про злочин уповноважені на організацію та проведення НСРД суб'єкти зобов'язані здійснити низку заходів для перевірки її достовірності. Цільова спрямованість такої перевірки відображається під час огляду предметів і документів, коли вивчаються і фіксуються їх індивідуальні ознаки та виявлені на них сліди злочину.

2. Наявні відомості, що потребують перевірки, про особу, яка вчинила чи готується до вчинення злочину. Під час підготовки до злочину особа підшукує або пристосовує засоби чи знаряддя, підшукує співучасників, тобто створює умови для вчинення злочину. Перевірка інформації про особу відбувається з метою отримання фактичних даних, які входять до предмета доказування у кримінальному провадженні. Отже, більш детальні відомості про особу підлягають ретельній перевірці, оскільки містять чітку й точну інформацію саме про фізичну особу, яка підозрюється в підготовці або вчиненні злочину. У разі її виявлення можуть бути вжиті процесуальне затримання за підозрою у вчиненні злочину, тримання під вартою та інші засоби процесуального примусу з метою отримання пояснень щодо факту протиправного діяння.

3. Наявні відомості про осіб, які переховуються від органів розслідування. До таких належать: особи, які втекли з-під варти, конвою або караулу; підозрювані, обвинувачені (підсудні), які ухиляються від слідства та суду; особи, обвинувачені у злісному порушенні правил адміністративного нагляду; особи, які переховуються; обвинувачені військовослужбовці, які ухиляються від військової служби; обвинувачені в ухиленні від відбування покарання; засуджені, яким було надано короткострокову відпустку з місць відбування покарання; особи, які були направлені судами на примусове лікування до психіатричних лікарень, лікувально-трудових профілакторіїв для хронічних алкоголіків і наркоманів, а також до спеціальних виховно-трудових установ, якщо вони втекли звідти; умовно засуджені, умовно звільнені з обов'язковим залученням до праці, які ухиляються від виконання покарань; засуджені до виправних робіт без позбавлення волі та такі, які злісно ухиляються від виконання покарання; засуджені до позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку суду, які ухиляються від виконання ухвали суду про скасування відстрочки вироку та відбування покарання, визначеного вироком; неповнолітні, які самові-

льно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, домівку, та інші правопорушники, які розшуковуються за вчинення правопорушень.

Щодо питання підстав, організації та правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій висловили свою наукову позицію В. М. Тертишник і М. В. Корнієнко. Вони зазначають, що наявний спрощений підхід при унормуванні обмежень сфери застосування негласних слідчих дій не зовсім задовольняє слідчу практику. На їх думку, негласні слідчі дії доцільно дозволити під час розслідування: тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень; усіх злочинів та інших кримінальних правопорушень проти національної безпеки України; злочинів, пов'язаних зі ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», 162 КК України «Порушення недоторканості житла», 163 КК України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку, чи через комп'ютер»; усіх корупційних правопорушень, віднесених відповідно до ст. 216 КПК України до підслідності Державного бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро України; кіберзлочинів, передбачених розділом 16 КК України; під час здійснення спеціального (заочного) досудового розслідування відповідно до положень глави 24 (1) «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень» [8, с. 107], що ми підтримуємо.

Треба також відзначити позицію С. М. Гусарова, який зазначає, що введення у Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. правового інституту негласних слідчих (розшукових) дій, незважаючи на протилежні думки, слід підтримати, оскільки їх регламентація в новому КПК значно підвищить ефективність правових засад оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів, що мають право на її здійснення відповідно до глави 21 КПК України. Простежується давно очікуване намагання українського законодавця практично вирішити проблеми зближення національного кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства. Указані новели призвели до скорочення термінів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, значної економії процесуальних витрат, підвищення ролі та відповідальності слідчого і прокурора за вказане, починаючи з початку проведення кримінального провадження [8, с. 39].

Висновок. На підставі отриманих результатів дослідження слід зазначити, що науковцями

висловлюються різні думки щодо системи негласних слідчих (розшукових) дій і підстав їх проведення. Окремо слід відзначити недосконалість у главі 21 КПК України «Негласні слідчі (розшукові) дії» положення ч. 1 ст. 246 КПК України про те, що «негласні слідчі (розшукові) дії – різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи не підлягають розголошенню», оскільки законодавець чітко

не зазначає, де регламентовано методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, в цьому визначенні доцільно змінити «факт та методи» на «факт та хід проведення», які не підлягає розголошенню. Утім, порушені питання не є остаточними і підлягають додатковому науковому дослідженню або певній законодавчій регламентації.

Список бібліографічних посилань

1. Терещук С. С. Процесуальні особливості запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2017. № 1 (23). С. 155–157.
2. Тагієв С. В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. 511 с.
3. Шолудько Б. А. Негласні слідчі (розшукові) дії // Сучасні проблеми правової системи України : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 22 листоп. 2012 р. Вип. 4 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Київ. ун-т права НАН України. Київ : Ліра-К, 2012. С. 352–355 (дата звернення: 01.10.2017).
4. Калининвич Л. Н. Правовые и организационные основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие. Минск : МВШ МВД СССР, 1988. 102 с.
5. Багрій М. В. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: напрямки вдосконалення // Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи у світлі конституційної реформи : зб. тез першого Львів. форуму з кримінал. юстиції. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 45–49.
6. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
7. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 01.10.2017).
8. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Концептуальні проблеми процесуального інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 39, т. 2. С. 105–109.
9. Гусаров С. М. Генезис запровадження негласних слідчих (розшукових) дій у законодавство та практичну діяльність правоохоронних органів України. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 35–39.

Надійшла до редколегії 31.10.2017

ТЕРЕЩУК С. С. СИСТЕМА НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ ИХ ПРОВЕДЕНИЯ

Рассмотрено уголовное процессуальное законодательство Украины, регулирующее проведение негласных следственных (розыскных) действий. Выявлены некоторые несогласованности, даны отдельные предложения и рекомендации относительно усовершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: уголовное производство, негласные следственных (розыскные) действия, подозреваемый, суд, следственный судья, прокурор, процессуальный руководитель, Единый реестр досудебных расследований, уголовное правонарушение.

TERESHCHUK S. S. THE SYSTEM OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AND THE PROCEDURAL GROUNDS FOR THEIR CONDUCTION

The current criminal procedural legislation, which regulates the issue of legal grounds for the conduction and the system of secret investigative (search) actions, has been researched. Some theoretical and practical aspects of such actions have been considered. It has been established that the legal regulation of open and secret investigative (search) actions in the Criminal Procedural Code of Ukraine is aimed at strengthening the law-enforcement function of the state and protecting the rights and freedoms of individuals, the interests of society and the state from unlawful encroachments; it will expand the capabilities of operative and search activities in terms of the compliance with the constitutional guarantees of the rights of individuals.

Attention has been paid to the fact that the law allows the conduction of secret investigative (search) actions in order to prevent the commission of criminal offenses. But in case, if the criminal offense has not been committed yet, and there is a suspicion of its commission, there is an inconsistency in

the normative and legal regulation of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Operative and Search Activities”, which must be taken into account and resolved on the legislative level.

The author has analyzed propositions of famous scholars who expressed their position regarding the system of secret investigative (search) actions and the legal grounds for conducting them. According to the results of the study, it has been suggested to make some amendments to the current Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: *criminal proceedings, secret investigative (search) actions, suspect, court, an investigating judge, prosecutor, procedural chief, Unified registry of pre-trial investigations, criminal offense.*

УДК 343.98

Д. В. ЩЕРБАНЮК,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, В ЯКОМУ РЕАЛІЗОВАНО ПРАВО НА ЕКСПЕРТНУ ІНІЦІАТИВУ

Розглянуто специфіку використання висновку судового експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу, в доказуванні під час досудового розслідування. Відзначено вплив експертної ініціативи на обрання цілей використання слідчим висновку експерта. Підкреслено суттєве значення висновків експерта, сформульованих ініціативно, для вирішення профілактичних завдань у кримінальному провадженні. Надано рекомендації щодо особливостей використання інформації, одержаної внаслідок експертної ініціативи, для обрання тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та організації тактичних операцій.

Ключові слова: *судова експертиза, криміналістична тактика, судовий експерт, кримінальне провадження, досудове розслідування, експертна ініціатива.*

Scherbanyuk, D.V. (2017), “Features of the tactics of using an expert’s conclusion during the pre-trial investigation, which implements the right to an expert initiative” [“Osoblyvosti taktyky vykorystannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia vysnovku eksperta, v yakomu realizovano pravo na ekspertnu initsiatyvu”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 92–97.

Постановка проблеми. Судові експертизи є важливим джерелом доказів і значною мірою допомагають у кримінальному провадженні за різними видами злочинів. Як свідчить практична діяльність, розслідування переважної більшості злочинів не обходиться без призначення й проведення того чи іншого виду експертиз. Зважаючи на зниження останнім часом якості здійснення досудового розслідування, що пов’язано з труднощами у реалізації реформ кримінального процесуального законодавства, системи, функцій і кадрового забезпечення органів кримінальної юстиції, дедалі більшої актуальності набувають питання налагодження належної взаємодії між слідчими й експертними підрозділами та підвищення ефективності використання в доказуванні результатів судових експертиз. Одним з аспектів відповідного напряму науково-дослідної та практичної діяльності є проблеми використання висновків судових експертиз у цілому і, зокрема, тих, у яких знаходиться відображення експертна ініціатива у формі викладення експертом обставин, з приводу яких йому не були поставлені питання слідчим.

Стан дослідження. Окремими проблемами використання доказів і, зокрема, висновків судового експерта під час розслідування злочинів у різні часи займалися Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. Р. Белкін, Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. К. Степуненкова, М. Г. Щербаковський, С. П. Лапта, І. Я. Фрідман та інші науковці. Проте в їхніх працях феномен експертної ініціативи та питання її реалізації в доказуванні під час досудового розслідування висвітлюються лише фрагментарно, що свідчить про необхідність їх подальшого розгляду. Зокрема, не розглядалась тактика використання під час розслідування злочинів висновку експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу.

Тому **метою** цієї статті є визначення тактичних особливостей використання ініціативних висновків судового експерта під час доказування на досудовому слідстві.

Виклад основного матеріалу. Мета використання доказів під час розслідування злочинів достатньо детально була розглянута О. Р. Белкіним. Зокрема, було зазначено, що вона містить

у собі такі складові, як перевірка версій та доказів, орієнтуючої та розшукової інформації, обґрунтування прийнятих рішень та обвинувального висновку, моделювання слідчої ситуації, механізму вчинення злочину, психологічного портрету злочинця та його зовнішності, отримання нових доказів і формування комплексів доказів, демонстрація учасникам процесу для виконання тактичних завдань слідства [1, с. 272–276].

Досліджуючи питання про те, чи є якісь особливості у цілях і напрямках використання експертних висновків, де реалізовано право на експертну ініціативу, порівняно з іншими доказами та висновками, в яких експерт не реалізував таке право, доцільно розглянути цілі, запропоновані в літературі.

Так, С. П. Лапта виокремлює такі напрямки використання експертних висновків: у доказуванні – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів; у тактичному плані – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; в організаційному плані – обґрунтування рішень, які приймає слідчий у розслідуваному провадженні; у профілактиці злочинів – встановлення обставин, які сприяли їх учиненню [2, с. 28–29].

М. Г. Щербаковський виділяє чотири загальні напрями використання висновків експертів та окремі цілі під час розслідування злочинів, що їм відповідають: 1) кримінально-правовий – кваліфікація злочинних дій (встановлення ознак, елементів складу злочину); 2) кримінально-процесуальний – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів, обґрунтування процесуальних рішень; 3) криміналістичний – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; обґрунтування тактичних рішень слідчого, ідентифікація осіб та предметів; 4) кримінологічний – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочину [3, с. 421–422].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що загалом цілі використання експертних висновків збігаються з цілями використання інших доказів, хоча і можуть групуватися за різними підставами. Разом із тим вважаємо за потрібне зробити деякі коментарі щодо окремих позицій.

Часто вказані вище цілі визначаються слідчим ще на підготовчому етапі призначення експертизи, і тоді їх правильніше буде називати цілями призначення експертизи. При цьому очевидно, що потенційна реалізація експертом

права на експертну ініціативу ніяк не може впливати на визначення слідчим цілей призначення експертизи, оскільки він не передбачає й не може передбачити, чи проявлятиметься вона у конкретному випадку, а якщо так, то стосовно яких питань і в якому обсязі. Цілями ж використання експертного висновку вони стануть після завершення експертного дослідження й оцінювання його результатів слідчим. Часто вони залишаються без змін і збігаються з цілями призначення експертизи. Таке може відбуватися у випадках, коли слідчий отримав той результат, на який очікував ще до призначення експертизи, наприклад, коли у процесі дактилоскопічного дослідження встановлено, що відбитки пальців у квартирі дійсно залишені особою, яка була затримана працівниками поліції на виході з під'їзду й у якій були вилучені викрадені речі. Очевидно, що слідчий з високою часткою ймовірності передбачав цей результат і метою призначення експертизи було встановлення факту перебування затриманого на місці злочину. Ця мета загалом буде збігатись із метою використання висновку дактилоскопічної експертизи – встановити й підтвердити факт того, що підозрювана особа перебувала у квартирі потерпілого.

Іноді цілі використання експертного висновку можуть бути вужчими за цілі призначення експертизи. Це відбувається у випадках, коли експерт не може відповісти на всі запитання слідчого з тих чи інших причин (недостатньо порівняльних матеріалів для дослідження, відсутнє необхідне обладнання, відсутня методика дослідження об'єкта з поставлених питань тощо). Відповідно, можливості використання експертного висновку будуть вужчими за ті цілі, які слідчий ставив у процесі підготовки до призначення експертизи.

Нарешті, у деяких випадках цілі використання висновку бувають ширшими за ті, які слідчий ставив спочатку. Це може статися тоді, коли експерт, скориставшись своїм правом на експертну ініціативу, дослідив питання, що, на його думку, є важливими для розслідуваного злочину, однак з приводу яких слідчий не поставив запитань у постанові про призначення судової експертизи. Таким чином, слідчий може отримати важливу доказову інформацію, на яку спочатку не розраховував і яку може додатково реалізувати в цілях інших, ніж ті, які він ставив на початковому етапі призначення експертизи.

Судові експертизи частіше за все призначаються з метою отримання нових фактів, які раніше були невідомі слідчому. Прикладом

може бути встановлення у процесі технічного дослідження документів залитого, замазаного або невидимого тексту в документі, який вже є речовим доказом і може набути нового доказового значення. І якщо запитання стосовно змісту документа на його залитій або замазаній частині слідчий поставить обов'язково, то виявлення невидимого тексту, про існування якого він не знав і, відповідно, щодо змісту якого не ставив жодних запитань, може бути здійснено лише завдяки ініціативі експерта.

Як свідчить опитування експертів, детальне вивчення ними обставин злочину, що стосуються питань, винесених на вирішення експерта, іноді призводять до прояву експертної ініціативи у вигляді вирішення тих питань, які слідчим не були поставлені в постанові про призначення експертизи, однак які експерт вважав за необхідне вирішити через їх важливість для розслідування злочину. Крім того, зв'язок також існує і безпосередньо між слідчими та експертними версіями. В. О. Коновалова вказує, що одним із джерел формування експертної версії є версія слідчого, відбита у постанові про призначення експертизи [4, с. 54].

Говорячи про використання експертних висновків для профілактики злочинів і виявлення причин, які сприяли їх учиненню, слід зазначити, що у процесі багаторічної практики проведення судових експертиз і використання їх результатів під час розслідування злочинів утворилися дві форми профілактичної роботи – процесуальна та непроцесуальна [5, с. 51].

КПК України не містить норми, яка би прямо зобов'язувала слідчого або експерта виявляти такі обставини і вживати заходів щодо їх усунення, тому виникає питання щодо існування процесуальної форми реалізації вказаних питань.

М. Г. Щербаковський вважає, що правомірність вирішення профілактичних питань за ініціативою експерта впливає з його прав, регламентованих п. 4. ч. 3 ст. 69 КПК України. Водночас він указує на ту обставину, що ця норма стосується відомостей, важливих для кримінального провадження, тобто для розслідування вже вчиненого злочину, а не для запобігання іншим. Для вирішення цієї проблеми він пропонує викласти її в редакції, де зазначалося б право експерта вказувати в експертному висновку виявлені в процесі проведення експертизи відомості, з приводу яких йому не були поставлені запитання, однак які мають значення не тільки для розслідуваного злочину, але також і для попередження подібних до нього злочинів у майбутньому [3, с. 446]. Із

цією пропозицією варто погодитись, оскільки ініціатива експерта, спрямована на виявлення й усунення обставин, які сприяють учиненню злочинів, не повинна обмежуватися конкретним злочином, який розслідує слідчий.

Важливим етапом роботи з експертним висновком є його реалізація з метою досягнення цілей кримінального провадження. Проблеми тактики використання доказів під час розслідування злочинів у вітчизняній криміналістичній літературі загалом висвітлено достатньо, однак тактика використання експертних висновків, на наш погляд, потребує подальшого вдосконалення.

Основним елементом криміналістичної тактики, беззаперечно, є тактичний прийом, під яким у літературі розуміється найбільш раціональний та ефективний спосіб дій під час організації та планування розслідування, підготовки й проведення окремих процесуальних дій, а також вибір особою, яка здійснює розслідування, визначеної лінії поведінки [6, с. 453]. Ми вважаємо, що тактичні прийоми з використання висновків експерта можуть застосовуватись на різних етапах проведення слідчих дій.

Ознайомившись зі слідчою практикою, можна дійти висновку про те, що тактичні прийоми з використання інформації, яка міститься у висновку експерта, що з'явилася, зокрема, і як наслідок проявленої експертної ініціативи, застосовуються під час допиту як однієї, так і кількох осіб, обшуку та слідчого експерименту.

Проблема визначення завдань використання речових та інших доказів, до яких цілком можна віднести й експертні висновки з інформацією, отриманою завдяки експертній ініціативі, під час проведення допиту досить ґрунтовно досліджувалась у літературі [7]. Загалом, ці завдання можна звести до таких: 1) орієнтування допитуваного на викладення відомостей про факти, які цікавлять слідство; 2) конкретизація й деталізація показань; 3) подолання протидії розслідуванню; 4) надання допомоги добросовісному допитуваному у згадуванні забутого й усуненні добросовісних помилок.

У науковій літературі досить детально розглянуто тактичні прийоми використання доказів, зокрема висновків судових експертів під час проведення допиту. Так, наприклад, виділяються прийоми, не пов'язані з пред'явленням висновку експерта: 1) роз'яснення допитуваному можливостей судових експертиз з метою схилення останнього до давання правдивих показань ще до отримання результатів експертних досліджень; 2) згадка про наявність висновку судової експертизи; 3) перерахування

фактів, установлених у результаті експертних досліджень. Також виокремлюють прийоми, пов'язані з пред'явленням висновку експерта: 1) пред'явлення висновків однієї чи кількох експертиз; 2) пред'явлення висновків у послідовності «наростаючої сили» або, навпаки, у послідовності «спадної сили»; 3) комбіноване ознайомлення підозрюваного з результатами експертизи із демонстрацією речових доказів; 4) демонстрація висновку з наявністю додаткових умов (раптове пред'явлення висновку, пред'явлення висновку після попереднього з'ясування обставин, пов'язаних із досліджуваними об'єктами, пред'явлення висновку та роз'яснення його значення у кримінальному провадженні, одночасне пред'явлення висновку з описом імовірного перебігу розслідування події та її обставин) [8, с. 227; 9, с. 165–166].

Слід зазначити, що не всі вони можуть бути повною мірою застосовані стосовно експертних висновків, у яких була проявлена експертна ініціатива. Це відбувається тому, що ініціативу в дослідженні тих чи інших питань експерт проявляє, як правило, несподівано навіть для самого себе. Ініціатива експерта не може бути прогнозована та спланована ні слідчим, ні самим екпертом. Її можна назвати навіть випадковістю, збігом обставин і певного розумового настрою експерта. Тому слідчий, застосовуючи тактичний прийом роз'яснення можливостей тієї чи іншої експертизи, не може й не повинен сподіватися на ініціативу експерта під час проведення дослідження. Однак, перераховуючи факти, встановлені експертним шляхом, слідчий цілком може вказати й ті, які були отримані у межах користування екпертом правом експертної ініціативи, оскільки такі факти матимуть доказове значення поряд із тими, що були викладені у висновку як відповіді на прямі запитання слідчого.

Слід урахувати той факт, що питання, які експерт вирішив у порядку реалізації права на експертну ініціативу, можуть змінити доказову силу висновку. Як правило, це відбувається у бік посилення доказового значення висновку, оскільки експерт зазвичай самостійно досліджує те чи інше питання тільки у випадку його дійсно великого, іноді вирішального значення для розслідування. Водночас можливі випадки, коли експерт, дослідивши окремі аспекти за власною ініціативою, може встановити факти про причетність до вчинення розслідуваного злочину іншої, ніж підозрювана, особи. У такому випадку доказове значення висновку для цієї підозрюваної особи знизиться аж до повної відсутності, а стосовно іншої особи зросте.

У криміналістичній літературі зазначається, що судові експертизи тісно пов'язані з іншими слідчими (розшуковими) діями та іншими заходами, спрямованими на вирішення тактичних завдань розслідування, і, відповідно, можуть бути складовими тактичних операцій.

В. Ю. Шепітько визначає тактичну операцію як поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у цій слідчій ситуації. Типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника й інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій [10, с. 179].

Питання зв'язку судової експертизи з іншими слідчими діями та визначення її місця серед них у структурі тактичних операцій досліджувалися науковцями [11]. Результати судових експертиз можуть використовуватися під час проведення таких тактичних операцій, як пошук і встановлення злочинця, встановлення механізму вчинення злочину, встановлення достовірності показань підозрюваного, встановлення виду і розміру спричиненої шкоди.

Нами не було встановлено суттєвих особливостей у використанні результатів експертних досліджень, у процесі яких була проявлена експертна ініціатива, порівняно з тими, в яких ініціатива екпертом проявлена не була. Відповідно, можна зробити висновок, що вони використовуються в абсолютно тотожній спосіб. Разом із тим слід зазначити, що під час проведення деяких операцій можуть траплятися ситуації, коли експертиза призначалася до початку операції й уже були отримані результати, і коли до початку операції експертиза не призначалась, а її призначення планується у процесі проведення самої операції, на певному її етапі [11, с. 120–124]. Очевидним є той факт, що в останньому випадку слідчий не може розраховувати на результати, отримані у межах проявлення експертної ініціативи, і, відповідно, не може його враховувати під час планування операції. Разом із тим, якщо слідчий отримує такі результати вже під час операції, він повинен їх урахувати і за необхідності скоригувати перебіг тактичної операції.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що в цілому цілі використання висновку експерта збігаються з цілями використання інших доказів. При цьому потенційна реалізація екпертом права на ініціативу не впливає й не може впливати на визначення слідчим мети експертизи під час її призначення. Водночас після завершення експертизи й одержання

висновків, в яких відображено експертну ініціативу, можливості їх використання, як правило, розширюються через установлення нових даних у справі. Доказова сила такого висновку щодо винуватості певної особи може як посилитись, так і зменшитись.

У свою чергу, тактичні особливості використання під час досудового розслідування висновку судового експерта, в якому відображено його ініціативу, полягають у впливі на

застосування тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій. Також слід розширювати профілактичні можливості ініціативи експерта, яка має бути спрямована на виявлення й усунення обставин, що сприяють учиненню злочинів, і не обмежуватись конкретним провадженням у певній справі. Розвиток зазначеного аспекту є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие. М. : Норма, 1999. 429 с.
2. Лапта С. П. Використання експертних висновків у доказуванні // Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф. 22 жовт. 2010 р., м. Харків / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 27–29.
3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
4. Коновалова В. Е. О значении и функциях экспертных версий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1977. Вып. 14. С. 53–58.
5. Фридман И. Я. О круге профилактических задач, решаемых в судебно-экспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 43. С. 50–54.
6. Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. ; под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма – Инфра-М, 1999. 990 с.
7. Комарков В. С. Тактика допроса : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1975. 66 с.
8. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : моногр. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
9. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.
10. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.
11. Щербаковський М. Г., Лапта С. П. Судова експертиза в структурі тактичних операцій. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2007. Вип. 1 (2). С. 120–126.

Надійшла до редколегії 15.11.2017

ЩЕРБАНЮК Д. В. ОСОБЕННОСТИ ТАКТИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА, В КОТОРОМ РЕАЛИЗОВАНО ПРАВО НА ЭКСПЕРТНУЮ ИНИЦИАТИВУ

Рассмотрена специфика использования заключения судебного эксперта, в котором реализовано право на экспертную инициативу, в доказывании в ходе досудебного расследования. Отмечено влияние экспертной инициативы на выбор целей использования следователем заключения эксперта. Подчеркнуто значение выводов эксперта, сформулированных инициативно, для решения профилактических задач в уголовном производстве. Приведены рекомендации по особенностям использования информации, полученной в результате экспертной инициативы, для выбора тактических приёмов проведения отдельных следственных (розыскных) действий и организации тактических операций.

Ключевые слова: судебная экспертиза, криминалистическая тактика, судебный эксперт, уголовное производство, досудебное расследование, экспертная инициатива.

SCHERBANYUK D. V. FEATURES OF THE TACTICS OF USING AN EXPERT'S CONCLUSION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION, WHICH IMPLEMENTS THE RIGHT TO AN EXPERT INITIATIVE

The author has studied the specificity of using a forensic expert's conclusion, which implements the right to an expert initiative while the process of proving during the pre-trial investigation. In particular, the author has emphasized the insufficiency of scientific research of the phenomenon of an expert initiative and its implementation in proving within the criminal proceeding. The general tactical features of using such expert conclusions have been determined. The author has outlined the purposes and directions of their usage, which in general coincide with the purposes and directions of using other evidence, but have a certain specificity. In this regard, it has been emphasized that the expert initiative can not influence the purposes of the examination's appointment, but it matters with regard to the purposes of using the expert's conclusion, which can be specified in the direction of narrowing

or expansion in comparison with those that were put by the investigator during the appointment of the examination.

Significance of the expert's conclusions initially formulated to identify the causes and conditions that contributed to the commission of a crime and, accordingly, to solve preventive tasks within the criminal proceedings. The author has provided recommendations on the peculiarities of the influence of information obtained by the investigator as a result of the expert initiative on the selection of tactical methods of carrying out certain investigative (search) actions by the example of interrogation tactics. The author has also determined the peculiarities of the influence of the initiative on the organization of tactical operations during the pre-trial investigation realized in the expert's conclusion.

Keywords: *forensic examination, forensic tactics, court expert, criminal proceedings, pre-trial investigation, expert initiative.*

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

К. В. КОВАЛЕНКО,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри трудового та господарського права факультету № 2**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2105-9664>*

ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА ТА МЕТОДИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Висвітлено правові засади та особливості правового регулювання трудової дисципліни й методів її забезпечення взагалі та службової дисципліни зокрема.

На підставі аналізу досліджень провідних науковців та нормативно-правових актів визначено сутність «трудової дисципліни» як багатоаспектного явища. Акцентовано увагу на необхідності внесення змін до проекту Трудового кодексу України № 1658. Проаналізовано положення проекту закону України № 4670 «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» щодо правового регулювання службової дисципліни та методів її забезпечення.

Ключові слова: *трудова дисципліна, методи забезпечення трудової дисципліни, службова дисципліна, метод переконання, метод виховання, метод заохочення, метод примусу.*

Kovalenko, K.V. (2017), "Labor discipline and methods of its provision" ["Trudova dystsyplina ta metody yii zabezpechennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 98–102.

Постановка проблеми. Необхідною умовою підвищення продуктивності праці й ефективності ринкового виробництва є чітко спланований трудовий розпорядок на кожному підприємстві, в установі чи організації, а також раціонально налагоджене управління й надійна трудова дисципліна. Стан дисципліни багато в чому залежить від наявності необхідних організаційних та економічних умов для нормальної роботи. Трудова дисципліна як правова категорія є багатоаспектним явищем. Особливого значення набуває необхідність дослідження трудової дисципліни та методів її забезпечення під час ухвалення Трудового кодексу України та нових нормативно-правових актів, які повинні врегулювати трудові відносини з огляду на сучасні потреби суспільства.

Стан дослідження. Проблеми правового регулювання трудової дисципліни та методів її забезпечення висвітлювались у працях багатьох учених, зокрема Н. Б. Болотіної, В. С. Венедиктова, В. І. Малініна, І. Я. Мяснікова, С. В. Подкопасва, Ю. М. Полетаєва, О. І. Процевського, С. М. Прилипка, В. Г. Самолова, Л. С. Таля, В. М. Турченко, В. І. Щербини, М. О. Філатова, М. І. Хавронюка, О. М. Ярошенка та ін. Проте, незважаючи на досить велику кількість змістовних наукових праць, можна стверджувати, що дотепер у сучасній науці трудового

права немає одностайної думки щодо поняття, методів забезпечення та зміцнення трудової та службової дисципліни. Наука та практика потребують серйозного комплексного дослідження цих проблем.

Метою статті є висвітлення окремих питань правового регулювання трудової дисципліни й методів її забезпечення взагалі та службової дисципліни зокрема, окреслення певних прогалин у правовому регулюванні трудової дисципліни та методів її забезпечення як у чинному законодавстві, так і у проектах нових нормативно-правових актів, а також надання пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Трудова дисципліна є надзвичайно складним соціально-економічним явищем. Проблеми, пов'язані з нею, широко вивчаються представниками різних галузей знань – юриспруденції, філософії, соціології, економіки, соціальної психології та інших суспільних наук. За влучним висловлюванням В. Г. Самойлова, спостереження та висновки про природу й поняття дисципліни праці, добуті в різних науках, приводять до взаємного збагачення й уточнення понять [1, с. 15]. Цей процес є цілком закономірним. Він впливає з вимог сучасного методу пізнання різних боків суспільного життя [2, с. 21].

Із точки зору В. І. Малініна та І. Я. Мяснікова, соціальний бік дисципліни праці виражає суспільні відносини (економічні та виробничі) [3, с. 146–148]. Поняття дисципліни праці ці вчені пов'язують із порядком на виробництві, високим рівнем організації праці й управління виробництвом. Дещо інакше розглядають це поняття М. О. Філатов і В. М. Турченко, які вважають, що дисципліна праці являє собою суспільні відносини, що виражаються у виконанні людьми певної системи правил трудової кооперації, зумовленої соціальними й технічними умовами виробництва [4, с. 15]. Із точки зору М. І. Хавронюка, дисципліна – це становище, за якого всі суб'єкти правовідносин влади й підпорядкування неухильно додержуються порядку та правил, встановлені законами, а також відповідними статутами і положеннями [5, с. 15]. П. Т. Васьков розглядає дисципліну як єдність двох її сутнісних елементів: сукупності положень, що встановлюють порядок здійснення службової діяльності, та фактичного додержання цих положень [6, с. 13]. С. В. Подкопаєв, вивчаючи суддівську дисципліну, доходить висновку, що вона являє собою відповідність діяльності й поведінки суддів професійним стандартам, що пред'являються до них у суспільстві та державі [7, с. 29].

Властивий соціологам та економістам системний підхід до досліджуваного явища дозволив їм побачити в дисципліні систему відносин. Дисципліна праці, вважають вони, являє собою певну систему суспільних відносин, зміст яких становлять акти поведінки людей, регламентовані нормами трудового права й іншими соціальними нормами [8, с. 16].

На сучасному етапі до такого досліджуваного явища, як трудова дисципліна, необхідно застосовувати системний підхід і розглядати її через призму складної системи відносин, що охоплює соціальні, економічні, психологічні й інші аспекти цих відносин.

У Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП України), незважаючи на фундаментальне значення цього соціально-економічного явища, не міститься поняття трудової дисципліни. Однак у проекті Трудового кодексу України від 27.12.2014 № 1658, текст якого 24.07.2017 запропоновано до другого читання Верховною Радою України, в книзі восьмій «Відповідальність сторін трудових відносин», а саме в ст. 348 «Трудова дисципліна. Дисциплінарний проступок» закріплюється, що трудова дисципліна – це обов'язкове для всіх працівників дотримання правил поведінки, визначених цим Кодексом, трудовим законодавством, колекти-

вним договором, правилами внутрішнього трудового розпорядку, нормативним актом роботодавця і трудовим договором [9]. Можна повністю погодитися з тим, що поняття трудової дисципліни має бути закріплене на законодавчому рівні.

Не випадково провідні фахівці в галузі трудового права вважають, що новий Трудовий кодекс України має не стільки проголошувати й фіксувати рівні й нормативи охорони праці, пільги й компенсації, скільки стимулювати розвиток економіки, що, у свою чергу, створить умови для реального забезпечення вищезазначених норм. Головна умова цього – прискорене впровадження досягнень науково-технічного прогресу, систематичне поновлення технічної бази [10, с. 105].

Крім того, законодавець намагається визначити поняття «службова дисципліна». Так, 16.05.2016 у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону України № 4670 «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», який 15.11.2016 було прийнято в першому читанні, а 19.05.2017 до другого читання було представлено текст законопроекту, відповідно до ст. 1 якого «службова дисципліна – дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників» [11].

Згідно з ч. 1 ст. 140 КЗпП України трудова дисципліна на підприємствах, в установах та організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю [12].

Схожу норму закріплено у книзі третій «Умови праці», главі 9 «Внутрішній трудовий розпорядок», ст. 273 «Забезпечення дотримання трудової дисципліни» проекту Трудового кодексу України № 1658, відповідно до якої дотримання трудової дисципліни забезпечується шляхом створення необхідних організаційних та економічних умов для високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання й виховання та заохоченням за сумлінну роботу [9].

Слід відзначити, що відповідно до ч. 2 ст. 19 закону України «Про Національну поліцію» підстави та порядок притягнення поліцейських

до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до них заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, який затверджується законом. Згідно з підп. 8 п. 7 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» закону України «Про Національну поліцію» Кабінет Міністрів України в місячний строк повинен був внести на розгляд Верховної Ради України проект Закону про затвердження Дисциплінарного статуту Національної поліції України [13]. Таким чином, до ухвалення нового дисциплінарного статуту та набрання ним чинності на поліцейських поширюється дія Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ, який втрапить чинність одночасно з початком дії нового статуту.

У ст. 1 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ наголошується, що службова дисципліна в органах внутрішніх справ досягається створенням належних умов проходження служби особами рядового і начальницького складу, набуттям високого рівня професіоналізму, забезпеченням гласності та об'єктивності під час оцінювання результатів службової діяльності, дотриманням законності та статутного порядку, повсякденною вимогливістю начальників до підлеглих, постійною турботою про них, виявленням поваги до їх особистої гідності, вихованням в осіб рядового і начальницького складу високих моральних і ділових якостей, забезпеченням соціальної справедливості та високого рівня соціально-правового захисту, вмільм поєднанням і правильним застосуванням заходів переконання, примусу, дисциплінарного та громадського впливу, належним виконанням умов контракту про проходження служби [14].

У ч. 2 ст. 1 проекту закону України № 4670 «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» визначається, що службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого й гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі та гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу [11].

На думку Н. Б. Болотіної, методами забезпечення трудової дисципліни є передбачені законодавством про працю спеціальні способи та прийоми її забезпечення [15, с. 522, 523]. У сучасній науці трудового права немає одностайної думки щодо методів забезпечення та зміцнення трудової дисципліни. Більшість науковців виділяє чотири методи: 1) створення

роботодавцем необхідних організаційних та економічних умов для нормальної роботи; 2) метод свідомого ставлення до праці; 3) метод переконання, виховання, заохочення працівників; 4) метод примусу.

С. М. Прилипко й О. М. Ярошенко доводять, що заохочення є громадським визнанням результатів високопродуктивної та високоякісної праці працівника [10, с. 511, 512]. Воно здійснюється за допомогою різноманітних заходів заохочення морального та матеріального характеру, а також шляхом надання певних пільг і переваг. Економічні методи полягають у створенні механізмів економічної зацікавленості працівників у результатах своєї праці, а отже, у зміцненні трудової дисципліни. Організаційні методи полягають у вдосконаленні організації виробництва в частині управління персоналом, яке є складовою частиною управління підприємством і повинно бути спрямоване на задоволення як потреб підприємства, так і інтересів його працівників і суспільства в цілому. Праця може бути ефективною в комплексі з організацією виробництва й управління. Перед підприємством постає завдання створення умов, що забезпечують оптимальне використання людських ресурсів у контексті збалансованих споживачів та інтересів підприємства й кожного працівника. Переконання спрямоване на те, щоб працівник добровільно виконував волю роботодавця або уповноважених ним осіб. Щодо виховання йдеться про формування у працівників професійного підходу до виконання виробничих завдань, належного ставлення до виконання своїх обов'язків, розвиток почуття господаря та високої міри відповідальності за доручену справу [16, с. 279, 280].

Примус – це метод впливу, що забезпечує здійснення суб'єктом права дій усупереч його волі. Він полягає в застосуванні до порушника трудової дисципліни дисциплінарних і громадських заходів, а в окремих випадках – заходів майнового характеру у вигляді відшкодування збитків, завданих порушенням трудових обов'язків. Примус у процесі праці як метод має такі істотні особливості: а) він застосовується, як правило, у поєднанні з переконанням; б) застосування примусу як крайнього прояву владних повноважень роботодавця є допустимим у разі чітко визначених умов, насамперед як наслідок вчинення дисциплінарного проступку; в) примус має бути обґрунтованим і залежати від характеру та мотивів поведінки працівника, що вчинив дисциплінарний проступок, а також від наслідків проступку.

Методи переконання, виховання й заохочення працівників і примусу охоплюють усі прийоми та способи єдиного методу правового регулювання й забезпечення трудового порядку.

О. І. Процевський щодо прояву методу правового регулювання в трудових відносинах справедливо зазначив, що головна особливість методу пояснюється тим, що рівність сторін трудового договору, продовжуючи діяти протягом усього часу існування конкретних трудових правовідносин, доповнюється їх підпорядкуванням, викликаним об'єктивною необхідністю спільної праці. Метод правового регулювання трудових відносин відрізняється тим, що в ньому відбиваються рівність сторін під час укладання договору, рівність і підпорядкування в процесі трудової діяльності, колективно-договірне регулювання як результат рівності й підпорядкування в процесі праці [17, с. 138]. Працівники зобов'язані своєчасно й точно виконувати розпорядження роботодавця, додержуватися трудової й технологічної дисципліни. Роботодавець вправі контролювати виконання працівниками трудових обов'язків. Під час здійснення такого контролю не допускаються дії, що принижують честь і гідність або порушують інші права працівників.

Заохочення за працю є одним із найважливіших факторів, що забезпечують трудову дисципліну. Трудова дисципліна є суб'єктивним обов'язком працівника підкорятися виробничим правилам поведінки на підставі договірних зобов'язань. Відповідно, роботодавець наділяється правом розширення заходів заохочення. Вочевидь, він у змозі ефективно регулювати виробничий процес, успішно використовуючи

поєднання цих заходів із дисциплінарними стягненнями.

Трудова дисципліна по відношенню до окремих обов'язків працівника виступає як щось загальне й водночас істотне, органічно злите з ним. Нормально здійснені повноваження та виконані обов'язки охороняються нормами права. У трудовому законодавстві також зазначаються дисциплінарні стягнення, які накладаються на порушників трудової дисципліни. Усі ці міркування дають достатні підстави стверджувати, що здійснення працівниками повноважень, так само як і виконання ними обов'язків, є частиною суб'єктивної сторони трудової дисципліни.

Отже, необхідно зробити **висновки**, що трудова дисципліна стосується не виключно відповідальності сторін трудових відносин. Вона забезпечується різними методами й пов'язується з різними інститутами трудового права. Тому поняття, загальні засади та методи забезпечення й дотримання трудової дисципліни необхідно зазначити у книзі першої «Загальні положення» проекту Трудового кодексу України № 1658.

Крім того, дотримання трудової дисципліни забезпечується також шляхом застосування методу примусу, який у поєднанні з іншими методами відіграє не менш важливу роль. Тому необхідно внести зміни у ст. 273 «Забезпечення дотримання трудової дисципліни» проекту Трудового кодексу України № 1658, виклавши її в такій редакції: «Дотримання трудової дисципліни забезпечується шляхом створення необхідних організаційних та економічних умов для високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, заохочення за сумлінну роботу та примусу».

Список бібліографічних посилань

1. Самойлов В. Г. Дисциплинарная ответственность в трудовом праве: общая и специальная : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. М., 2006. 177 с.
2. Полетаев Ю. Н. Правопорядок и ответственность в трудовом праве : учеб. пособие. М. : Проспект, 2001. 182 с.
3. Малинин В. И., Мясников И. Я. Укрепление дисциплины труда – важный фактор повышения эффективности производства. М. : Госюриздат, 1971. 264 с.
4. Филатов Н. А., Турченко В. Н. Труд и дисциплина. М. : Политиздат, 1971. 112 с.
5. Хавронюк М. І. Дисциплінарні правопорушення і дисциплінарна відповідальність : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 240 с.
6. Васьков П. Т. Государственная дисциплина в СССР. М. : Госюриздат, 1960. 146 с.
7. Подкопаев С. В. Дисциплинарна відповідальність судді: сутність, механізм реалізації. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. 192 с.
8. Ярошенко О. М. Джерела трудового права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2007. 476 с.
9. Трудовий кодекс України : проект закону України від 27.12.2014 № 1658 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 10.08.2017).
10. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : ФІНН, 2009. 728 с.

11. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : проект закону України від 16.05.2016 № 4670 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59106&pf35401=424282> (дата звернення: 10.08.2017).
12. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 10.09.2017).
13. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.08.2017).
14. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : закон України від 22.02.2006 № 3460-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (дата звернення: 26.08.2017).
15. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник. 5-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2008. 860 с.
16. Щербина В. І. Трудове право України : підручник. Київ : Істина, 2008. 384 с.
17. Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений. М. : Юрид. лит., 1972. 288 с.

Надійшла до редколегії 15.11.2017

КОВАЛЕНКО К. В. ТРУДОВАЯ ДИСЦИПЛИНА И МЕТОДЫ ЕЁ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Освещены правовые основы, особенности и определённые пробелы правового регулирования трудовой дисциплины и методов её обеспечения вообще и служебной дисциплины в частности. На основании анализа исследований ведущих учёных и нормативно-правовых актов определена сущность трудовой дисциплины как многоаспектного явления. Акцентируется внимание на необходимости внесения изменений в проект Трудового кодекса Украины № 1658. Проанализированы положения проекта закона Украины № 4670 «О Дисциплинарном уставе Национальной полиции Украины» относительно правового регулирования служебной дисциплины и методов её обеспечения.

Ключевые слова: трудовая дисциплина, методы обеспечения трудовой дисциплины, служебная дисциплина, метод убеждения, метод воспитания, метод поощрения, метод принуждения.

KOVALENKO K. V. LABOR DISCIPLINE AND METHODS OF ITS PROVISION

The legal principles and peculiarities of legal regulation of labor discipline and methods of its provision in general and the service discipline in particular have been highlighted. Some gaps in the legal regulation of labor discipline and methods of its provision have been outlined in both current legislation and drafts of new regulatory acts. It has been noted that special importance is the necessity to study labor discipline and methods of its provision for the adoption of the Labor Code of Ukraine and new regulatory acts, which should regulate labor relations in view of the modern needs of the society.

On the basis of the analysis of research by leading scholars and regulatory acts, the author has defined the essence of “labor discipline” as a multidimensional phenomenon.

The emphasis is paid to the necessity of amending the draft of the Labor Code of Ukraine No. 1658 and consolidating the notion, general principles and methods of ensuring and observing labor discipline in the first book “General Provisions”. It has been offered to amend the Art. 273 “Ensuring the compliance with labor discipline” of the draft of the Labor Code of Ukraine No. 1658 in the new wording, supplementing it by the instruction on the use of the coercion method in ensuring labor discipline.

The author has analyzed the provisions of the draft of the Law of Ukraine No. 4670 “On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine” regarding the legal regulation of the service discipline of the officers of the National Police of Ukraine and the methods of its provision.

It has been noted that labor discipline concerns not only the sole responsibility of the parties of labor relations. It is provided by various methods and is connected with various institutions of labor law. Therefore, the concept, general principles and methods of ensuring and observance of labor discipline should be laid down in the first book “General Provisions” of the draft of the Labor Code of Ukraine No. 1658.

Keywords: labor discipline, methods of ensuring labor discipline, service discipline, method of persuasion, method of education, method of encouragement, method of coercion.

УДК 159.9:351.74(477)

Д. В. ШВЕЦЬ,*кандидат педагогічних наук, перший проректор**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>*

ПЕРВИННА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЯК НЕОБХІДНА ПРАВОВА ВИМОГА ДО ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Обґрунтовано важливість первинної професійної підготовки для професійного становлення кожного поліцейського та для формування «нової поліції» взагалі. Розглянуто, як саме первинна професійна підготовка впливає на особистість полісмена, яким чином вона формує свідомість майбутнього професіонала. Указано на основні проблеми, які виявлено за час підготовки кадрів для лав Національної поліції України, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *поліцейський, первинна професійна підготовка, підготовка кадрів, Національна поліція України.*

Shvets, D.V. (2017), "Initial professional training as a necessary legal requirement for police officers training" ["Pervynna profesiina pidhotovka yak neobkhidna pravova vymoha do pidhotovky politseiskykh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 103–112.

Актуальність. Сьогодні неможливо уявити нормальний розвиток і функціонування держави та окремих її структурних елементів без планомірного та якісного підвищення рівня кваліфікації трудових ресурсів цієї країни. Питання підвищення якості кадрів стає особливо важливим не тільки для України, а й для кожної сучасної демократичної держави, зокрема коли це стосується правоохоронних органів. Саме від освіченості та підготовленості правоохоронців залежить стабільність держави, нормальне функціонування її інститутів та спокій у суспільстві. Підготовлений поліцейський зможе не лише прийняти правильне рішення в кризовій ситуації та зберегти життя собі й оточуючим, а й формувати їх громадянську позицію щодо подій у державі. Високоосвічені та кваліфіковані кадри зможуть вивести роботу органів правопорядку на якісно новий рівень, а з часом ці люди будуть просуватися далі по службі та створювати обличчя поліції, вже знаходячись на керівних посадах. Разом із тим запорукою нової, ефективної поліції є саме нова система первинної підготовки поліцейських, оскільки саме під час її проходження і починає формуватися особистість поліцейського як професіонала-правоохоронця.

Постановка проблеми. Однією із проблем осучаснення освіти поліцейського є потреба реформування системи професійної підготовки та навчання поліцейських взагалі, адже останнім часом у діяльності правоохоронних органів сталося багато змін, і сучасний правоохоронець повинен відповідати новим стандартам та викликам сьогодення. Серед найголовніших змін, які відбулися, слід вказати: виокремлення органів Національної поліції України у структу-

рі Міністерства внутрішніх справ; нові вимоги суспільства до працівників поліції та їх діяльності в цілому; необхідність охорони правопорядку в зоні АТО. Для цього Національна поліція України має стати прозорою у своїх діях, поліцейські підрозділи повинні бути достатньо відкритими для будь-яких форм зовнішнього контролю, в тому числі громадського, повинен змінитися порядок призначення на посади, переміщення та просування по службі особового складу, його соціальний захист і матеріальне забезпечення. Для того, щоб правоохоронець відповідав новим вимогам часу та міг успішно виконувати свої службові обов'язки в новоствореній поліції, має бути оновлена система конкурсного відбору і професійної підготовки поліцейських з урахуванням досвіду провідних країн Європи.

Рівень організаційно-правового, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу та якості і професіоналізму педагогічно-наукового персоналу в навчальних закладах, де здійснюється підготовка поліцейських, є визначальним моментом для становлення поліцейського як особистості та залишає свій відбиток упродовж усієї його служби. Зважаючи на зміну пріоритетів у роботі правоохоронної системи України, її трансформування та подальший розвиток, існує необхідність проведення цілого комплексу заходів, спрямованих на побудову єдиного механізму, покликаного забезпечити підготовку справжнього професіонала, здатного реально забезпечувати захист прав, свобод та законних інтересів громадян, громадських об'єднань, задовольняти їхні потреби щодо безпечного середовища існування.

Метою статті стало з'ясування особливостей первинної професійної підготовки та встановлення її ролі для процесу професійного становлення і розвитку поліцейських, а також визначення впливу теоретичного та практичного досвіду минулих років на реформування поліцейської системи і підготовки кадрів у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання.

Стан дослідження. Науково-практичним підґрунтям для роботи щодо напрямку підготовки працівників поліції стали наукові праці й практичні розробки таких видатних учених, як О. М. Бандурка, А. О. Деркач, Ю. М. Забродін, О. М. Леонтєв, В. В. Столін, І. П. Антонова, А. П. Герасимова та ін. Водночас більшість із них орієнтовані на реалізацію саме «міліцейських» функцій і не враховують новаторських підходів у правоохоронній сфері.

Виклад основного матеріалу. Первинна підготовка кадрів для правоохоронних органів у цілому та Національної поліції України зокрема являє собою професійну діяльність уповноважених державних органів і служб щодо надання освітніх послуг та прищеплення практичних навичок, які будуть використовуватись правоохоронцем-поліцейським на практиці.

Для того, щоб зрозуміти роль первинної професійної підготовки у становленні майбутнього правоохоронця, з'ясувати її особливості та виявити проблеми й недоліки цієї системи, необхідно спочатку розглянути перебіг процесу первинної професійної підготовки. Відповідно до ст. 59 закону України «Про Національну поліцію» служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень [1]. Метою професійної підготовки поліцейського є його стовідсоткова готовність до служби у правоохоронних органах. Однак отримані знання повинні бути дещо ширшими, ніж того вимагає професія, оскільки це дозволить йому швидко адаптуватися до нових реалій, зміни повноважень чи службових завдань та надасть можливість ефективно діяти в цих умовах.

Згідно зі ст. 72 закону України «Про Національну поліцію» професійне навчання поліцейських складається з:

- 1) первинної професійної підготовки;
- 2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання;
- 3) післядипломної освіти;
- 4) службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки,

специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності [1].

Отже, професійна підготовка працівників Національної поліції України – це організований безперервний і цілеспрямований процес з оволодіння знаннями, спеціальними уміньми і навичками, необхідними для успішного виконання службових завдань, та постійне їх удосконалення.

Основними завданнями професійної підготовки є:

– підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських, метою яких буде забезпечити їх здатність до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та безпеки;

– удосконалення керівним складом органів (закладів, установ) поліції навичок управління поліцейськими [2].

Первинна професійна підготовка – це професійне навчання осіб, що забезпечуватиме відповідний рівень професійної кваліфікації, який буде необхідним для продуктивної професійної діяльності у майбутньому. Вона здійснюється з метою одержання робітничої професії або спеціальності. Сьогодні первинна професійна підготовка відіграє важливу роль у навчанні курсанта (слухача), адже це саме той початковий фундамент, на якому будуватиметься вся подальша діяльність поліцейського. Вона дає основи оволодіння сучасними професійними знаннями й навичками щодо протидії та профілактики злочинності, уникнення порушень публічної безпеки та забезпечення громадського порядку, виявлення та знешкодження злочинців. Якість підготовки поліцейського має величезне значення для всієї держави, оскільки від неї залежить розвиток демократії в країні, забезпечення прав і свобод громадян; все це знаходиться у прямій залежності від підвищення якості й ефективності діяльності Національної поліції.

Тож особа, яка вперше приймається на службу до правоохоронних органів, повинна пройти первинну професійну підготовку, метою якої є саме здобуття необхідних знань та навичок, у тому числі відповідну спеціальну підготовку щодо зберігання, носіння, застосування і використання вогнепальної зброї. Таке навчання повинно мати вигляд окремого курсу підготовки тривалістю принаймні один рік у випадку з людьми, які після первинної підготовки одразу йдуть у поліцію, або, у випадку з курсантами, має бути важливою складовою загального процесу навчання. Отримані під час підготовки знання будуть необхідні для практичної

діяльності майбутнього працівника, формування власного професійного досвіду.

Для осіб, які здобувають вищу освіту на денній формі навчання за державним замовленням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, передбачений виняток. Він полягає в тому, що вони не проходять даний елемент професійного навчання. Підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання – це отримання сукупності систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів міркування, формування професійного світогляду, морально-етичних цінностей та інших компетентностей, які були здобуті у відповідному навчальному закладі у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Первинна підготовка є занадто важливим елементом для формування початкового базису знань та умінь поліцейського, а тому, на нашу думку, її аналог необхідно ввести також у практику навчання курсантів, а саме побудувати «курс молодого бійця» за зразком первинної професійної підготовки, але за скороченою програмою та без вивчення галузей права, які надалі і так вивчатимуться курсантами згідно з навчальними планами (як, наприклад, кримінальне, цивільне право та ін.). Таким чином, «курс молодого бійця» буде спрямований на те, щоб швидко сформувати у вчорашнього школяра необхідний мінімум знань і вмінь, які необхідні для несення служби, і вже потім, після закінчення цього курсу, курсант складе присягу і приступить до навчання.

Саме навчання проводиться на базі вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання та спеціально створених для спеціальної підготовки поліцейських установ (закладів) Національної поліції. Такі заклади створюються для осіб, уперше прийнятих на службу в поліції, а також для підвищення кваліфікації та перепідготовки молодшого складу поліції, проведення окремих видів службової підготовки поліцейських.

Порядок і умови проходження первинної професійної підготовки визначаються наказом МВС України від 16.02.2016 № 105 «Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції». Згідно з цим наказом кадрові підрозділи органів (закладів, установ) поліції ведуть облік поліцейських, яким необхідно пройти професійну підготовку, та організують їх направлення до

закладів, що здійснюють професійну підготовку у строки, визначені рознарядкою. Рознарядка – це плановий розподіл, тобто документ, що містить розпорядження про такий розподіл. Цей документ повинен бути виданий на календарний рік кадровим підрозділом апарату Національної поліції України, керуючись заявкою відповідного органу (закладу, установи) поліції про необхідність у забезпеченні навчальними місцями осіб для проходження професійної підготовки за планами та графіками навчальних закладів, де саме буде проходити первинна професійна підготовка. Слід зазначити, що така рознарядка обов'язково має бути затверджена міністром внутрішніх справ України і може бути виправлена або доповнена відповідно до службової необхідності [3].

Поліцейський має бути направлений на первинну професійну підготовку після його призначення на посаду в термін, що не повинен перевищувати чотирнадцяти календарних днів. Для цього кадрові підрозділи органів (закладів, установ) поліції не пізніше ніж за п'ять календарних днів до початку первинної професійної підготовки надсилають до закладів професійної підготовки навчальну справу поліцейського.

Безпосередній керівник зобов'язаний перед відправленням поліцейського для проходження професійної підготовки провести інструктаж щодо дотримання правил службової дисципліни – довести до працівника зміст визначених основних вимог щодо організації роботи, наголосити на додержанні особою Конституції України, закону України «Про Національну поліцію», актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів та інших нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та Присяги поліцейського. Крім того, перевіряється наявність однострою за сезоном, тобто одноманітної за конструкцією і суворо регламентованої на вигляд уніформи, яка показує відповідну належність до правоохоронного органу, та службового посвідчення – документа, що ідентифікує та підтверджує особу та її належність до органів Національної поліції України.

Отже, поліцейський повинен прибути у відповідний, як уже було вказано, термін до навчального закладу, що здійснює професійну підготовку, в однострої та повинен мати при собі направлення на первинну професійну підготовку, паспорт, службове посвідчення, спортивний одяг і взуття, предмети особистої гігієни, зошити та письмове приладдя.

Якщо навчальні справи поліцейських були надіслані пізніше строку, що раніше визначався

зкладами, які мають здійснити професійну підготовку, то вони вже не приймаються та мають бути повернуті до кадрового підрозділу органів (закладів, установ) поліції з обґрунтуванням у письмовій формі прийнятого рішення.

Існують випадки, коли поліцейські не можуть бути зараховані до закладів, що здійснюють первинну професійну підготовку. Вони зазначені в наказі МВС України від 16.02.2016 № 105, а саме:

а) прибуття до закладу, що здійснює професійну підготовку, після видання наказу про зарахування;

б) незадовільний стан здоров'я, що підтверджено в установленому порядку;

в) подання поліцейським на ім'я керівника закладу, що здійснює професійну підготовку, письмового рапорту про відмову від проходження професійної підготовки;

г) надходження навчальної справи поліцейського пізніше строку, визначеного порядком направлення на професійну підготовку (на сьогодні пізніше ніж за п'ять днів до початку професійної підготовки);

г) відсутність однострою.

У разі незарахування поліцейських повідомляється кадровий підрозділ органу (закладу, установи) поліції, яким їх було направлено для проходження професійної підготовки, не пізніше ніж на наступний календарний день, а навчальні справи незарахованих поліцейських повертаються до відповідних комплектуючих підрозділів [3].

Можливим є повторне направлення поліцейського, не зарахованого до закладу, що здійснює професійну підготовку, на навчання, яке здійснюється за рішенням кадрового підрозділу апарату Національної поліції на підставі клопотання керівництва відповідного органу (закладу, установи) поліції.

Поліцейські, які прибули для проходження первинної професійної підготовки у визначені розрядкою строки, наказом керівника закладу професійної підготовки зараховуються слухачами. Звіт про зарахування поліцейських на первинну професійну підготовку протягом трьох календарних днів надсилається до кадрового підрозділу апарату Національної поліції. При цьому навчальні справи повинні зберігатися в навчальному закладі до кінця проходження первинної професійної підготовки.

Відповідно до наказу МВС України від 16.02.2016 № 105 за період професійної підготовки до навчальних справ поліцейських долучаються:

1) витяги з наказів про зарахування на професійну підготовку (або відрахування з

професійної підготовки), а також про її завершення;

2) засвідчені копії висновків за результатами проведення службових розслідувань (за наявності);

3) витяги з наказів про заохочення або притягнення до дисциплінарної відповідальності (за наявності);

4) матеріали щодо надання відпусток (за наявності);

5) характеристика за період проходження професійної підготовки;

6) довідка про закінчення первинної професійної підготовки.

Наразі суб'єктами професійної підготовки можуть виступати:

– штатні працівники закладів, що здійснюють професійну підготовку, які залучаються до організації та проведення занять;

– поліцейські, державні службовці та працівники органів Національної поліції, фахівці інших установ, закладів, організацій, які залучаються до забезпечення проведення занять за напрямками підготовки відповідно до чинного законодавства;

– слухачі [3].

Перелік навчальних дисциплін (предметів), час, відведений на їх вивчення, та строки підготовки визначаються відповідними навчальними програмами (планами). Дані програми повинні бути розроблені кадровим підрозділом апарату Національної поліції та погоджені із зацікавленими структурними підрозділами апарату Національної поліції, а також затверджені керівництвом Міністерства внутрішніх справ України.

Власне форма самої організації первинної професійної підготовки визначається закладом, що здійснює професійну підготовку, за погодженням із кадровим підрозділом апарату Національної поліції України.

Під час навчання слухачів формуються групи, чисельність яких не повинна перевищувати більше тридцяти чоловік. Також призначається особа, на яку покладено керівництво слухачами в групі та відповідальність за них, тобто командир.

У закладах, які повинні здійснювати професійну підготовку, заздалегідь створюються відповідні умови для їх проживання і харчування.

Слід зазначити, що особа, котра проходить відповідну підготовку, може бути заохоченою або притягнутою до дисциплінарної відповідальності відповідно до чинного законодавства України. Дисциплінарна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності за протиправну поведінку працівника правоохоронного органу. Відповідно до ст. 19 закону

України «Про Національну поліцію» підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом. Це зумовлено тим, що навіть під час навчання слухач залишається працівником Національної поліції України і, як наслідок, представником держави в очах цивільних, тому до нього висувуються особливі вимоги, пов'язані з поведінкою як під час перебування в навчальному закладі, так і у вільний від навчання час.

Згідно з наказом МВС України від 16.02.2016 № 105 слухачі можуть достроково відраховуватися із закладів, що здійснюють професійну підготовку, в таких випадках: через небажання продовжувати або проходити професійну підготовку; за станом здоров'я; через недисциплінованість; за невиконання навчального плану (отримання незадовільної оцінки під час повторного проходження проміжного контролю з навчальних дисциплін (предметів), непроходження навчальної практики або ненадання матеріалів за результатами її проходження), і при цьому повторне проходження проміжного контролю проводиться протягом десяти робочих днів після отримання незадовільної оцінки; за отримання незадовільної оцінки за результатами підсумкового (вихідного) контролю; у разі відсутності на заняттях більше чотирнадцяти календарних днів через хворобу або за сімейними обставинами, що підтверджується відповідним документом; за вироком суду, який набрав законної сили, на підставі надісланого до закладу, що здійснює професійну підготовку, наказу про звільнення поліцейського.

Відрахування слухача здійснюється наказом керівника закладу, що здійснює професійну підготовку. Про відрахування слухача заклад, що здійснює професійну підготовку, повідомляє кадровий підрозділ органу (закладу, установи) поліції, яким він був направлений для проходження професійної підготовки, не пізніше ніж на наступний календарний день. Якщо слухач був відрахований з поважної причини його відсутності на заняттях більше чотирнадцяти календарних днів, а саме через хворобу або за сімейними обставинами, то цей факт потрібно підтвердити відповідними документами, і поліцейський повертається до органу (закладу, установи) поліції, з якого він був направлений. Також він може бути направлений повторно для проходження первинної професійної підготовки [3].

Особи, які успішно закінчили курси первинної професійної підготовки, повертаються до

органів (закладів, установ) поліції, з яких вони були направлені для проходження первинної підготовки, для подальшого проходження служби в поліції. Вони повинні мати при собі свідоцтво про закінчення курсів первинної професійної підготовки встановленого зразка, яке долучається до їхньої особової справи. Завершення навчання на курсах оформлюється відповідним наказом ректора (начальника) вищого навчального закладу Міністерства внутрішніх справ України. Керівники відповідних органів поліції зобов'язані призначати осіб, які успішно закінчили курси первинної професійної підготовки, на відповідні посади.

Поліцейських, які не пройшли професійну підготовку, залучати до виконання повноважень поліції, допускати до роботи з інформацією з обмеженим доступом або до будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням зброї та спеціальних засобів (крім навчальних та тренувальних занять під час проходження професійної підготовки), забороняється.

У разі відрахування поліцейських із навчальних закладів, де вони проходили первинну професійну підготовку, до закінчення навчання, а також поліцейських, які після закінчення курсу первинної професійної підготовки отримали незадовільні оцінки за результатами іспитів, вони повертаються до органів (закладів, установ) поліції, з яких вони прибули на навчання, з подальшим звільненням зі служби в поліції.

За результатами професійної підготовки заклад, що здійснює професійну підготовку, протягом трьох календарних днів надсилає до кадрового підрозділу апарату Національної поліції звіт про проведення первинної професійної підготовки.

Завершальним етапом професійної підготовки є оформлення керівником закладу, що здійснює професійну підготовку, наказу про проходження відповідним поліцейським курсу первинної професійної підготовки. Після цього особа направляється до комплектуючого підрозділу для подальшого проходження служби.

По завершенні первинної професійної підготовки ми маємо отримати професіонала, готового зіткнутися з усіма труднощами практичної роботи в правоохоронних органах. Саме цей етап формує самого полісмена, а далі він лише покращує свої навички та нарощує знання і вміння.

Тепер, розглянувши сам процес первинної професійної підготовки, варто перейти до того, яким чином вона впливає на формування поліцейського: його свідомості, знань і практичних навичок. Як правило, перед початком первинної професійної підготовки ми маємо справу з

людьми, які мало що знають про роботу в органах поліції, отримали враження про поліцію лише з фільмів та книжок і часто навіть не уявляють, наскільки це складна та небезпечна справа. Саме первина професійна підготовка покликана сформувати свідомість поліцейського, дати йому необхідний мінімум знань, а ще краще, якщо слухач або курсант отримує більше інформації, ніж йому необхідно для практичної діяльності, оскільки поліцейський ніколи не знає, з чим йому доведеться зустрітися завтра та які нові завдання й виклики перед ним постануть.

Як раніше було зазначено, первинна професійна підготовка має дві сторони: практичну і теоретичну.

1. Теоретична сторона первинної підготовки спрямована на надання слухачу необхідної бази знань, на яку буде спиратись у своїх діях майбутній професіонал, та формування у людини певного світогляду. Якщо майбутній правоохоронець не оволодіє необхідними знаннями зі своєї вини або з вини навчального закладу, то потім, приступивши до служби, він буде, як і раніше, керуватись у своїх діях тим, що він бачив по телевізору або про що читав у книжках. У результаті своєї теоретичної невідповідності полісмен буде неправильно діяти в різних ситуаціях, що може мати прикрі для правоохоронця наслідки: від дисциплінарної аж, навіть, до кримінальної відповідальності.

2. Практична сторона первинної підготовки формує в майбутнього правоохоронця певну сукупність умінь і навичок, які будуть йому необхідні при безпосередньому виконанні службових завдань та стануть запорукою якісної реалізації прийнятих у різних службових ситуаціях рішень. Без наявності арсеналу практичних навичок правоохоронець просто не зможе ефективно втілити в життя прийняте ним рішення, а деякі вміння навіть можуть зберегти йому життя.

Таким чином, саме у збалансованому поєднанні теорії та практики лежить шлях до отримання дійсно ефективної та сучасної системи первинної професійної підготовки, яка за своєю якістю не буде поступатись західним зразкам.

Як правило, при створенні Національної поліції України та реформуванні відомчої системи освіти взірцем були органи поліції країн Європи та Північної Америки. Як і в Україні, у багатьох країнах паралельно з основними рівнями професійної підготовки поліцейських кадрів діє встановлена законодавством розгалужена багатопрофільна мережа додаткової або післядипломної освіти, тобто підвищення кваліфікації, спеціалізації, удосконалення та перепідготовки поліцейських кадрів, що функ-

ціонує як на базі поліцейських навчальних закладів, так і у формі службової підготовки безпосередньо за місцем несення служби [4, с. 35].

Зокрема, у Німеччині підготовка поліцейських кадрів побудована за принципом довічного найму. При цьому передбачається постійне підвищення кваліфікації полісмена. Особливістю системи підготовки поліцейських кадрів ФРН є те, що жодний з поліцейських навчальних закладів країни не видає своїм випускникам освітніх документів, відповідних якомуньбудь державному освітньому стандарту. Після закінчення навчальних закладів видаються тільки відомчі освітні документи, що дають право працювати тільки в поліції і, як виняток, у деяких інших державних установах [5].

Система підготовки поліцейських кадрів Франції включає 20 шкіл, які незалежно готують поліцейських та офіцерів, інспекторів і комісарів поліції. На центральному рівні підготовку поліцейських здійснюють: Національний інститут підготовки кадрів у м. Клермон-Ферране, де зосереджена основна діяльність із професійної освіти, Центр досліджень і навчання в Жів-сюр-Івет, який проводить спеціальну підготовку персоналу, а також Інститут HESI, який, крім функції підготовки, проводить дослідження щодо проблем поліцейської діяльності й безпеки території.

Для британської моделі характерна більш вузька спеціалізація поліцейських різних підрозділів і служб уже на перших етапах первинної професійної підготовки. Такий підхід можна спостерігати і в американській моделі первинної професійної підготовки поліцейських, де також із самого початку готують вузькопрофільних фахівців для підрозділів поліції. Крім того, координація процесу професійної підготовки у Великобританії децентралізована і здійснюється за регіональним принципом. Проте із середини 1980-х років в Англії проводяться заходи, спрямовані на посилення впливу центру на управління поліцією та підготовку для неї фахівців, оскільки однією з головних причин існування недоліків у підготовці кадрів і, відповідно, функціонування поліції є відсутність ефективного управління на національному рівні [6, с. 185–194]. У Великобританії головне завдання поліції – це служіння у першу чергу суспільству, громадянам, а вже потім – державі й уряду. Тому поліція в цілому користується повагою та підтримкою населення [7, с. 14]. Такий підхід до визначення головної функції поліції має давні традиції. Англійський досвід підготовки відрізняється гуманістичною спрямованістю навчального процесу, тривалим терміном навчання констеблів за місцем роботи,

найретельнішим відбором кандидатів на службу в кримінальній поліції, організацією їх навчання, акцентом на самостійне несення служби поліцейськими вже на початковому етапі проходження служби. Для британської моделі характерна висока ступінь демократичності та гласності складання іспитів, а також подачі апеляції щодо їх результатів. Наприклад, у загальнобританському відомчому журналі «Police Review» («Поліцейський огляд») регулярно друкуються різноманітні варіанти екзаменаційних білетів і завдань для отримання посади інспектора (сержанта та інших посад). Претенденти не тільки мають можливість заздалегідь ознайомитися з їх змістом, але й надіслати свої відповіді поштою, які у певних випадках зарховуються і є підставою для підтвердження складання іспиту. Якщо ж кандидати на поліцейські посади вважатимуть, що їхні відповіді необґрунтовано занижені, то в цьому випадку вони мають можливість звернутися до апеляційної комісії та отримати пояснення не лише стосовно свого питання, а й ознайомитися з письмовими відповідями інших претендентів, результати яких виявилися вищими [6, с. 185–194].

Реформування Державної поліції Італії розпочалося ще у 1981 р., після ухвалення Закону № 121, який був спрямований на її демілітаризацію та гарантування забезпечення прав і свобод людини. Протягом декількох років уся система підготовки кадрів випереджала реструктуризацію поліції як у теоретичному плані, так і стосовно логістики та організації. Значні фінансові кошти були витрачені для забезпечення максимального комфорту в існуючих та новостворених навчальних закладах. Італійські науковці, педагоги та практики доклали значних зусиль у сфері методології інноваційного навчання; наприклад, було вжито заходів, які успішно реалізуються у співробітництві з центральною дирекцією інститутів підвищення кваліфікації та університету у Венеції. Ці заходи стосуються теоретичних і практичних аспектів, методології та емпіричних досліджень підготовки сучасних поліцейських. В Італії на цей час діють 34 школи з підготовки кадрів для поліцейських служб, які досить рівномірно розташовані по її території. Сумарно вони розраховані на 8000 слухачів. Протягом п'яти років понад 80 тисяч поліцейських пройшли початкову підготовку, а 15 тисяч співробітників – спеціальні курси.

Враховуючи європейський вибір народу України, всій нашій державі необхідно перебувати під західні стандарти, і одним з найважливіших кроків у цьому напрямку є перехід системи освіти та професійної підготовки

поліцейських «на європейські рейки». Нам необхідно перейняти у наших західних колег весь найкорисніший досвід і ввести його у дію в системі підготовки фахівців для лав Національної поліції України.

Однак у процесі запозичення іноземного досвіду підготовки поліцейських кадрів необхідно враховувати, що поліцейські системи розвинутих країн світу, насамперед таких, як Франція, Велика Британія, США, Італія, Канада, Австрія, Японія, Німеччина, мають довготривалу історію, великий досвід боротьби зі злочинністю й охорони громадського порядку, тісні взаємозв'язки між собою. В результаті цього у кожній із цих країн сформувалася своя, унікальна, система підготовки кадрів для правоохоронних органів, яка розвивалась досить тривалий час під впливом як територіальних, історичних, політичних, економічних чинників, так і особливостей національних правових систем, тому кожна система підготовки спеціально пристосована до правової системи держави, її політичної ситуації, менталітету народу та психічних особливостей самих майбутніх правоохоронців.

Це свідчить про те, що західна поліція та система підготовки полісменів не з'явилася в один момент, у результаті якоїсь однієї реформи, а роками й десятиріччями росла і розвивалась і, лише пройшовши весь цей шлях, дійшла до теперішньої структури. Як зазначає М. В. Лошицький дослідивши програму вдосконалення підготовки працівників англійської поліції, усе це накладає відбиток на організацію підготовки кадрів у цих країнах, змушує враховувати всі здобутки минулого та сучасності, широко розвивати міжнародну кооперацію не лише в питаннях безпосередньо правоохоронної діяльності, але й у навчанні, стажуванні, обміні досвідом персоналу поліцейських служб та органів [4, с. 35].

Тож керівництву МВС України та Національної поліції необхідно бути надзвичайно обережними й уважними при обранні конкретної моделі підготовки та враховувати певні надважливі чинники:

1) історичні особливості нашої держави та історію розвитку органів захисту правопорядку, оскільки сьгоднішня поліція – це не результат двох років реформи, сучасні правоохоронні органи – результат довгого та складного процесу формування правозахисної системи на території нашої держави, тому неможливо проводити реформування, незважаючи на багаторічний досвід становлення органів правопорядку;

2) специфіку адміністративно-територіального устрою, оскільки територіальна структура

органів Національної поліції України має бути чітко пристосована до адміністративно-територіального устрою України;

3) особливості менталітету населення, бо цей фактор є особливо важливим для подальшої практичної діяльності кожного правоохоронця, оскільки поліцейський України та, наприклад, Голландії мають справу з людьми, у яких різний світогляд та ставлення до оточуючого їх світу, а це означає, що і готувати українського правоохоронця необхідно до зовсім інших ситуацій;

4) особливості правової системи України, що є важливим фактором, оскільки, наприклад, поліцейський США має зовсім інший обсяг прав та обов'язків та інший регламент дій у тій чи іншій ситуації. Це означає, що і готувати українця необхідно зовсім інакше. Також необхідно врахувати багато інших не менш важливих факторів.

Наша система правоохоронних органів має свою історію розвитку та внаслідок багатьох як історичних, так і інших причин суттєво відрізняється від західної моделі. Спираючись на вищезазначені обставини, ми можемо зробити висновок, що при простому копіюванні системи підготовки поліцейських будь-якої країни, наприклад США, без відповідної адаптації до особливостей нашого суспільства і держави ми отримаємо нежиттєздатну структуру, яка буде не в змозі підготувати кадри для проходження служби в реаліях нашої країни. Тому в процесі реформування варто запозичувати все найкраще у наших іноземних колег, але пристосовувати цей досвід до особливостей нашої національної системи органів правопорядку.

Минуло два роки з початку підготовки поліцейських, і вже зараз помітні тріщини в фундаменті нової системи, з яких найбільш небезпечна – скорочений термін навчання. Зараз первинна професійна підготовка відбувається у надто звужених часових рамках, у результаті викладачі просто фізично не в змозі надати слухачам відповідний багаж знань та навичок, який потрібен для плідної праці поліцейському. Кількох місяців навчання не вистачає для отримання високої кваліфікації. Як результат, у процесі несення служби правоохоронці постійно опиняються в ситуаціях, коли не знають, як належить діяти, як себе поводити на місці скоєння протиправного діяння, як правильно і законно застосувати вже набуті знання, а також виникають проблеми із заповненням процесуальних документів. Усе це призводить до значного падіння якості надання поліцейських послуг, але найнебезпечнішим є те, що поліцейський може бути не готовим до прийнят-

тя рішень в екстремальних ситуаціях, що ставить під загрозу життя і здоров'я як самого поліцейського, так і людей, які його оточують.

У зв'язку з тим значно актуалізувалися проблеми пошуку ефективних форм і методів якісно нового професійного відбору та якісно нової первинної підготовки поліцейських кадрів, організації грамотної переатестації діючих атестованих працівників системи Міністерства внутрішніх справ України з метою забезпечення досягнення ними в службовій діяльності поставлених законодавцем нових цілей та успішного виконання ними завдань у своїй діяльності і як результат – підвищення рівня довіри населення.

Крім того, однією з проблем навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ та інших підрозділів, що здійснюють підготовку кадрів, на сьогодні залишається те, що навчання здійснюється за дещо застарілою системою надання знань, яка полягає у поданні теоретичного матеріалу на лекціях і його більш детальному вивченні на практичних та семінарських заняттях, при цьому рівень засвоєння нового важливого матеріалу залишається на незадовільному рівні [8, с. 154]. На нашу думку, може, й не обов'язково повністю змінювати цю систему, але слід врахувати, що вона має значні недоліки, оскільки створює деяку однобокість у процесі навчання: на лекціях інформація надходить від викладача до слухачів, а на семінарах – навпаки, що унеможливує створення повноцінного діалогу між педагогом та курсантами або слухачами. Отже, конче необхідно модернізувати цю систему, привести у відповідність до вимог XXI сторіччя.

Важливою проблемою як первинної професійної підготовки поліцейських, так й інших видів підготовки правоохоронних кадрів є відсутність збалансованості між теоретичною та практичною частинами. Збільшення годин на практичну частину підготовки ні в якому разі не повинно завдавати шкоди якості теоретичної частини, і навпаки. Практика і теорія – рівні та взаємодоповнюючі аспекти первинної професійної підготовки поліцейських, які у своєму поєднанні і формують базу знань майбутнього професіонала. Тому в процесі підготовки поліцейського необхідно значно збільшити кількість навчальних годин на опанування як практичних, так і теоретичних дисциплін, наприклад, поводження з вогнепальною зброєю, тактичної підготовки, вивчення нормативної бази, якою захисники правопорядку будуть керуватись у своїй діяльності, приділити більше уваги складанню службової документації, враховуючи, що поліцейські – захисники прав людини. Конче

необхідно приділяти більше уваги ознайомленню слухачів з основними конституційними правами і свободами людини і громадянина, оскільки саме їх вони мають захищати.

Як бачимо, дуже багато важливих предметів вивчаються у скороченому варіанті або взагалі пропускаються як несуттєві, проте ці знання та вміння мають бути доведені до автоматизму, оскільки саме на них буде спиратись правоохоронець у своїй майбутній професійній діяльності. Хоча і були введені програмою тренінгові заняття, але їх кількість є недостатньою для різнобічного та повноцінного оперування своїми знаннями, чіткого відпрацювання навичок та вмінь поліцейського. Тому потрібно ввести більшу кількість занять, на яких працівник матиме змогу відповідно до різних завдань та обставин, що трапляються на його шляху, показати, як він опанував теоретичний матеріал, як уміє використовувати отримані знання саме на практиці, впевнено орієнтуватися в ситуаціях, з якими він буде зустрічатися під час несення служби.

Негативним у професійній підготовці є також скорочення вивчення базових юридичних наук. Поліцейський повинен оперувати нормативно-правовою базою, спиратися на норми встановленого законодавства та вміти їх чітко та влучно застосовувати. Ці дисципліни призначені для розширення світогляду, формування юридичної свідомості та логіки, виховання правоохоронця на засадах законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина. Поліцейські повинні отримати ґрунтовні юридичні знання та опанувати практичні навички. Адже поліцейський просто не зможе виконувати правозахисну та інші функції, якщо не буде орієнтуватися в національному праві – від Конституції України і до відомчих наказів, вся ця інформація складає «професійний скелет» майбутнього правоохоронця, без неї він не зможе правильно і впевнено діяти та захистити не лише права громадян, але й навіть свої особисті права.

Всі перелічені вище та інші проблеми професійного відбору і підготовки нових кадрів поліцейських в Україні, на жаль, ще далекі від повного розв'язання і потребують значної уваги з боку державної влади, пошуку ефективних шляхів, методів, засобів і способів їх успішного розв'язання, яке ускладнюється сьогодні у зв'язку з нестабільною, кризовою обстановкою в країні.

Підбиваючи **підсумки**, можемо сказати, що суспільство потребує певних змін у функціонуванні правоохоронних органів. Можливо, головною умовою цих змін є якісна професійна підготовка кадрів для поліції, оскільки для то-

го, щоб отримати «нову поліцію», необхідно для початку вивчити «нового поліцейського», а це неможливо без оновленої системи первинної професійної підготовки полісменів, яка б відповідала будь-яким викликам часу та була здатною сформувати такого поліцейського, який зможе виправдати довіру населення.

Сучасний поліцейський є запорукою стабільності в державі та забезпечення безпеки громадян, дотримання законів з боку громадськості, захисту державної власності та протидії протиправним суспільно небезпечним діянням. Для того, щоб правоохоронець зміг виконати усі сподівання суспільства і держави, він має отримати високий рівень знань і вмінь від кваліфікованих науковців і педагогів. Тим паче, що поліція децю змінила свої функції, а саме почала виконувати здебільшого сервісну, захисну та профілактичну функції. Тож для успішного їх виконання необхідно проводити ретельну та якісну підготовку кадрів, щоб поліція могла виправдати високий рівень довіри населення.

Аналіз діяльності поліції свідчить, що досить велика кількість майбутніх поліцейських не уявляє характеру та особливостей проходження служби, або ж уявляла її у зовсім іншому ракурсі. Як наслідок, після закінчення первинної професійної підготовки у перші кілька місяців роботи були допущені значні помилки, траплялися випадки звільнення працівників поліції не тільки за власним бажанням, але й за порушення дисципліни. Все це є наслідком того, що за період підготовки викладачам елементарно не вистачило часу перетворити цивільних людей на кваліфікованих правоохоронців. У процесі первинної професійної підготовки особа повинна зазнати значних змін: а) отримати юридичні знання, які допоможуть захистити як права пересічних громадян, так і права самого поліцейського; б) отримати практичні вміння, які допоможуть у складних, а іноді й небезпечних ситуаціях, захистити своє життя та життя громадян; в) сформуватися психологічно як стійка й розвинена особистість; г) свідомо підготуватися до непростих, а інколи й відверто важких умов служби в лавах поліції.

Усе вищевикладене підводить нас до висновку, що первинна підготовка поліцейського повинна тривати не менше 1–2 років, тому що за більш короткий термін неможливо отримати навіть необхідний мінімум знань і навичок та навчитися впевнено орієнтуватися в ситуаціях, з якими полісмен буде зустрічатися під час несення служби. Урахування запропонованих рекомендацій щодо вдосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють

первинну підготовку поліцейських, дозволить підготувати високоякісний кадровий потенціал, спроможний виконувати поставлені завдання щодо забезпечення правопорядку в державі.

Тож, лише отримавши «нових поліцейських», ми отримаємо «нову поліцію» та продовжимо рухатись у майбутнє.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.10.2017).
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> (дата звернення: 15.10.2017).
3. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : наказ МВС України від 16.02.2016 № 105 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16> (дата звернення: 15.10.2017).
4. Лошицький М. В. Використання зарубіжного досвіду як умова вдосконалення адміністративно-правового забезпечення професійної підготовки працівників міліції (поліції). *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 34–42.
5. Мартиненко О. Профессиональное обучение полиции Германии (по материалам МВД Украины) // Права людини в Україні : інформ. портал / Харків. правозахисна група. URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1399024677> (дата звернення: 17.10.2017).
6. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров : учеб. пособие / Якубов А. С., Асямов С. В., Таджиев А. А., Миразов Д. М. Ташкент : Акад. МВД Республики Узбекистан, 2010. 452 с.
7. Заросило В. О. Порівняльний аналіз адміністративної діяльності міліції України та поліції зарубіжних країн (Великобританії, США, Канади та Франції) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 21 с.
8. Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д. Концептуальні засади службової підготовки поліцейських // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 154–157. URL: <http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/111.pdf> (дата звернення: 17.10.2017).

Надійшла до редколегії 23.11.2017

ШВЕЦ Д. В. ПЕРВИЧНАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА КАК НЕОБХОДИМОЕ ПРАВОВОЕ ТРЕБОВАНИЕ К ПОДГОТОВКЕ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Обоснована важність первинної професійної підготовки для професійного становлення кожного поліцейського і для формування «нової поліції» в цілому. Розглянуто, як саме первинна професійна підготовка впливає на особистість поліцейського, яким чином вона формує свідомість майбутнього професіонала. Вказано на основні проблеми, виявлені при підготовці кадрів для рядов Національної поліції України, і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключевые слова: *поліцейський, первинна професійна підготовка, підготовка кадрів, Національна поліція України.*

SHVETS D. V. INITIAL PROFESSIONAL TRAINING AS A NECESSARY LEGAL REQUIREMENT FOR POLICE OFFICERS TRAINING

It has been noted that the primary professional training is a necessary requirement in the training process of a police officer. The importance of this stage for the professional development of each police officer and for the formation of the “new police” in general has been substantiated. The emphasis has been paid to the fact that a person who did not pass initial professional training can not fully perform the functions of a police officer. It has been considered how the initial professional training influences the personality of a police officer, how it shapes the consciousness of the future professional. The author has indicated on the main problems that were distinguished during the personnel training for the National Police of Ukraine, and has offered the ways of their solution.

It has been noted that to train a qualified law enforcement officer, the term of training should last at least 1-2 years, and the process of obtaining knowledge and skills should undergo significant qualitative and quantitative changes. The author has emphasized on the necessity of more advanced legal training of police officers, on the one hand, and the increase of study hours for practical training, on the other hand. It has been concluded that only due to such a complex, multilateral process it will be possible to get high quality professionals.

Keywords: *police officer, primary professional training, personnel training, National Police of Ukraine.*

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.254

О. Є. АВРАМОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1941-9894>

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ ВІДНОСИН

Визначено юридичні факти у механізмі правового регулювання житлових відносин, які поділяються на правопороджуючі, правовприпиняючі, правозмінюючі та комплексні. Це – конкретні життєві обставини, що призводять до виникнення, зміни чи припинення житлових правовідносин. Вони передбачені у нормативних актах як приватного, так і публічного права. Наголошено, що виникнення житлових правовідносин пов’язується з моментом виникнення потреби в проживанні у житлі, оскільки потреба в проживанні є первинним елементом у системі правопороджуючих юридичних фактів.

Ключові слова: юридичні факти, правове регулювання, житлові відносини, проживання.

Avramova, O.Ye. (2017), “Legal facts in the mechanism of legal regulation of housing relations” [“Yurydychni fakty u mekhanizmi pravovoho rehuliuвання zhytlovykh vidnosyn”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 113–116.

Постановка проблеми. Юридичні факти є системним елементом механізму правового регулювання житлових відносин, оскільки вони є підставою виникнення правовідносин, а отже розгляд самостійного механізму правового регулювання без виокремлення юридичних фактів є неможливим. Втілення норми права в життя здійснюється через механізм правового регулювання, елементом якого є юридичні факти [1, с. 195]. Проблематика визначення юридичних фактів у механізмі правового регулювання житлових відносин обумовлюється тим, що у сучасній юридичній науці панує позиція щодо включення житлових правовідносин у цивільні, а отже практично заперечується доцільність виокремлення самостійного механізму правового регулювання житлових відносин. Тому виявлення юридичних фактів у механізмі правового регулювання житлових відносин є кроком із доведення доцільності розгляду житлових правовідносин як самостійних.

Стан дослідження. Житлові правовідносини досліджувались у працях Є. В. Богданова, М. К. Галянтича, Л. Г. Лічмана, В. Ф. Маслова, О. Є. Мічуріна, Є. О. Харітонова та інших, але, незважаючи на потужний внесок дослідників у розвиток національного житлового права, окремих досліджень юридичних фактів у механізмі правового регулювання житлових від-

носин не проводилось. Це і визначає актуальність вивчення цього питання.

Мета цієї статті – визначити юридичні факти у механізмі правового регулювання житлових відносин.

Виклад основного матеріалу. Юридичні факти – це життєві обставини, які: 1) полягають у наявності або відсутності явищ матеріального світу; 2) мають конкретний зміст, існують у певному місці й часі; 3) несуть інформацію про стан суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання; 4) мають зовнішній вираз; 5) прямо або опосередковано передбачені нормами права; 6) зафіксовані в установленій законодавством процесуальній формі; 7) викликають юридичні наслідки, передбачені нормами права [2, с. 346]. Вони є індивідуальними, оскільки дії конкретних людей породжують правовідносини для конкретно визначених осіб [3, с. 169]. Отже, юридичні факти є фактичними обставинами життя, які передбачені нормами права та призводять до виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Вони можуть поділятися на такі групи: 1) залежно від характеру настання наслідків виокремлюють правопороджуючі, правовприпиняючі, правозмінюючі й комплексні юридичні факти; 2) за вольовою ознакою – дії, події; 3) за кількісним складом – прості та складні юридичні

факти. Враховуючі цей поділ, розглянемо юридичні факти житлових правовідносин.

Правові відносини є певним полем, яке тримається на нормі (нормах) права й у межах якого перебувають юридичні факти й акти правореалізації [4, с. 115]. Житлові правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини проживання у житлі. Метою цих правовідносин є задоволення потреби у проживанні в житлі. Об'єктом житлових правовідносин виступає проживання у житлі, тому вони виникають стосовно саме цього проживання. Проживання у житлі має бути доступним, безпечним і стабільним. У зв'язку з цим житлові правовідносини охоплюють такі групи відносин: речові (особистий сервітут проживання у житлі), зобов'язальні (договори щодо користування житлом, зокрема договір найму, договір про надання житлово-комунальних послуг тощо), організаційні (управління житлом чи житловим фондом, облік громадян щодо надання соціального житла), інформаційні (отримання інформації про стан житла, зокрема з державних реєстрів). Житлові правовідносини охоплюють правомочність отримання, користування й управління житлом. При цьому інформаційні суб'єктивні права щодо житла мають додатковий забезпечувальний характер стосовно зазначених правомочностей. За своєю правовою природою ці правовідносини поділяються на приватно-правові та публічно-правові відносини.

Юридичні факти житлових правовідносин поділяються на правопороджуючі, правоприпинячі, правозмінюючі й комплексні. Кожен з цих фактів може розглядатися самостійно, оскільки передбачає різну спрямованість суб'єктів, їх дію та наявність правової норми, яка втілює відповідну індивідуальну дію суб'єкта. Правові норми, що визначають юридичні факти житлових правовідносин, можуть бути як приватними, так і публічними.

Виникнення житлових правовідносин пов'язується не з моментом отримання житла, а з моментом виникнення потреби в проживанні у житлі, оскільки ця потреба є первинним елементом у системі правопороджуючих юридичних фактів житлових відносин і визначена у п. 3 Порядку взяття громадян на соціальний квартирний облік, їх перебування на такому обліку та зняття з нього, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 682, за яким громадянин без визначеного місця проживання звертається для отримання соціального житла до органу місце-

вого самоврядування за місцем свого перебування; у день звернення до органу місцевого самоврядування громадянинowi видається направлення на безоплатне тимчасове (до 6 місяців) проживання в тимчасовому притулку для дорослих [5]. Звернемо увагу на те, що за змістом цієї норми первинно задовольняється не потреба у житлі, а потреба у проживанні. Таким чином, правопороджуючими фактами виникнення житлових правовідносин є потреба у проживанні та відсутність місця проживання.

Юридичні факти житлових правовідносин є різними, а тому їх варто виокремлювати стосовно кожної окремої групи житлових правовідносин. Речові правовідносини у житловому праві існують стосовно сервітуту проживання. Так, сервітут проживання у житлі для членів сім'ї власника житла виникає з настанням складного юридичного факту, що поєднує факт виникнення сімейних відносин (укладення шлюбу, народження дитини тощо) та сумісне з власником житла ведення господарства. Припиняється цей сервітут у зв'язку з утратою статусу члена сім'ї власника житла, а отже припиняючим фактом буде факт розлучення (діти сімейного зв'язку з власником житла у разі розлучення батьків не втрачають).

Зобов'язальні житлові правовідносини, зокрема щодо надання житлово-комунальних послуг, пов'язуються з установленням мінімальних норм житлово-комунальних послуг. У п. 1 ст. 15 закону України «Про житлово-комунальні послуги» визначено, що такі норми встановлюються з метою забезпечення санітарно-гігієнічних вимог проживання людей та їх перебування у приміщеннях, забезпечення технічних вимог до експлуатації будинку (споруди), підтримання несучої спроможності конструкцій та експлуатаційних характеристик внутрішньобудинкових мереж і систем [6]. За змістом указаної статті можна стверджувати, що правопроджуючим фактом у зобов'язальних відносинах надання житлово-комунальних послуг буде складний факт, що поєднує такі факти: отримання житла, проживання у житлі й укладання договору про надання житлово-комунальних послуг. Правозмінюючими фактами зобов'язальних відносин щодо надання житлово-комунальних послуг можуть виступати факти зміни умов, стандартів та якості послуг, що надаються. Правоприпиняючими фактами зобов'язальних відносин будуть факт припинення проживання у житлі або / та факт розірвання договору про надання житлово-комунальних послуг.

Організаційні житлові правовідносини – це відносини з упорядкування дій суб'єктів, спрямовані на задоволення потреби в проживанні. Вони пов'язуються з управлінням житлом і житловим фондом, утриманням житла, обліком громадян щодо надання соціального житла. Відносини управління житлом можуть виникати у зв'язку зі створенням об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, оскільки воно створюється з метою сприяння використанню майна таких співвласників та управління, утримання й використання спільного майна. Згідно з ч. 2 ст. 6 закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» для створення такого об'єднання скликаються установчі збори. Частиною 14 ст. 6 цього закону також встановлено, що об'єднання (асоціація) вважається утвореним з дня його державної реєстрації [7]. Отже, правопороджуючими юридичними фактами виникнення житлових правовідносин з управління житлом будуть факт проведення установчих зборів і факт державної реєстрації об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Правоприпиняючим фактом управління багатоквартирним будинком конкретним об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку буде факт його ліквідації.

Виникнення таких організаційних відносин, як узяття на соціальний квартирний облік громадян, передбачено у ст. 10 закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [8].

Узяття на соціальний квартирний облік може розглядатися як виникнення житлових правовідносин та належить до складу юридичних фактів, оскільки передбачає сукупність певних дій і подій, зокрема: 1) факт відсутності житла чи необхідності поліпшення житлових умов; 2) факт наявності середньомісячного сукупного доходу, який за попередній рік з розрахунку на одну особу в сумі є меншим за величини опосередкованої вартості найму житла в цьому населеному пункті та прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; 3) факт проживання у тимчасових притулках чи проживання у дитячих будинках тощо; 4) наявність факту

рішення відповідного органу про взяття на відповідний соціальний квартирний облік. При цьому факт узяття на соціальний квартирний облік повинен розглядатися складом юридичних фактів, наслідком яких є задоволення житлової потреби.

Інформаційні житлові правовідносини є додатковими відносинами, оскільки забезпечують реалізацію інших суб'єктивних прав, пов'язаних із проживанням. До цих правовідносин можна віднести відносини з отримання інформації про стан житла, зокрема з державних реєстрів. Згідно з п. 3 ст. 13 закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» розділ Державного реєстру прав складається з чотирьох частин, які містять відомості про: 1) нерухоме майно; 2) право власності та суб'єкта (суб'єктів) цього права; 3) інші речові права та суб'єкта (суб'єктів) цих прав; 4) обтяження прав на нерухоме майно та суб'єкта (суб'єктів) цих обтяжень [9]. Розділ Державного реєстру нерухомого майна відкривається стосовно окремого об'єкта й містить інформацію щодо його правового статусу. Правопороджуючим фактом інформаційних житлових відносин є факт звернення до Державного реєстру з метою отримання інформації щодо правового статусу об'єкта житлової нерухомості.

На підставі дослідження можна зробити такі **висновки**. Юридичні факти у механізмі правового регулювання житлових відносин потребують окремого дослідження. Це – конкретні життєві обставини, які призводять до виникнення, зміни чи припинення житлових правовідносин. Вони передбачені у нормативних актах як приватного, так і публічного права. Сучасні житлові правовідносини отримали повне оновлення змісту, що потребує окремого їх дослідження в аспекті правового регулювання, зокрема дослідження юридичних фактів у механізмі правового регулювання. Правопороджуючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти житлових правовідносин потребують самостійного вивчення. Основоположним правопороджуючим юридичним фактом житлових відносин є факт потреби в проживанні.

Список бібліографічних посилань

1. Сліпченко С. О. Правопороджуючі юридичні факти у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 3 (74). С. 195–203.
2. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 168–172.
4. Коструба А. В. Цивільне правовідношення у механізмі правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 112–120.

5. Порядок взяття громадян на соціальний квартирний облік, їх перебування на такому обліку та зняття з нього : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 682 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2008-п#n14> (дата звернення: 15.11.2017).

6. Про житлово-комунальні послуги : закон України від 24.06.2004 № 1875-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-15> (дата звернення: 15.11.2017).

7. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : закон України від 29.11.2001 № 2866-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14> (дата звернення: 15.11.2017).

8. Про житловий фонд соціального призначення : закон України від 12.01.2006 № 3334-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15> (дата звернення: 15.11.2017).

9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 15.11.2017).

Надійшла до редколегії 24.11.2017

АВРАМОВА О. Е. ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ В МЕХАНИЗМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Определены юридические факты в механизме правового регулирования жилищных отношений, которые подразделяются на правопорождающие, правопрекращающие, правоизменяющие и комплексные. Это – конкретные жизненные обстоятельства, приводящие к возникновению, изменению или прекращению жилищных правоотношений. Они предусмотрены в нормативных актах как частного, так и публичного права. Сделан вывод, что возникновение жилищных правоотношений связано с моментом возникновения потребности в проживании в жилье, так как потребность в проживании является первичным элементом в системе порождающих юридических фактов.

Ключевые слова: юридические факты, правовое регулирование, жилищные отношения, проживание.

AVRAMOVA O. YE. LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF HOUSING RELATIONS

It has been noted that legal facts are a systematic element of the mechanism of legal regulation of housing relations, since they are the basis for the emergence of legal relations, and therefore consideration of an independent mechanism of legal regulation without isolation of legal facts is impossible. The problem of determining the legal facts within the mechanism of legal regulation of housing relations is due to the fact that in modern legal science, there is the position regarding the inclusion of housing legal relations into civilian ones, and therefore we virtually deny the expediency of isolating an independent mechanism of legal regulation of housing relations. Therefore, the identification of legal facts in the mechanism of legal regulation of housing relations is a step in proving the expediency of considering housing legal relations as independent legal relations.

Based on a study conducted to determine legal facts within the mechanism of the legal regulation of housing relations, it has been concluded that legal facts in the mechanism of legal regulation of housing relations require a separate study. These are specific life circumstances that lead to the emergence, change or termination of housing legal relations. They are provided for in normative acts of both private and public law. Modern housing legal relations received a complete updating of the content, which requires their separate study in terms of legal regulation, in particular the study of legal facts in the mechanism of legal regulation. Law-creating, law-making and law-taking legal facts of housing legal relations require an independent study. The fundamental law-creating legal fact of housing relations is the fact of the need for a residence.

Keywords: legal facts, legal regulation, housing relations, residence.

УДК 616-089.843:347.4

М. С. БРЮХОВЕЦЬКА,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри правознавства**Полтавського університету економіки і торгівлі;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0153-4613>*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА

Розглянуто можливість договірної регуляції правовідносин посмертного донорства. Особливу увагу звернено на те, що питання договірної регуляції не закріплено на законодавчому рівні та достатньо не досліджено у вітчизняній юридичній науці. Здійснено правову характеристику запропонованих договорів – про посмертне донорство та про трансплантацію органів й інших анатомічних матеріалів. Визначено форму та зміст договорів, їх сторони та предмет, порядок укладання та підстави розірвання. Обґрунтовано доцільність використання таких договорів.

Ключові слова: трансплантація, посмертне донорство, договірне регулювання, договір про посмертне донорство, договір про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів, члени сім'ї померлого, медичний заклад, реципієнт.

Briukhovetska, M.S. (2017), "General characteristics of contractual regulation of legal relations of cadaveric donation" ["Zahalna kharakterystyka dohovirnoho rehuliuвання posmertnoho donorstva"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 117–120.

Постановка проблеми. Трансплантацію людських органів і тканин почали активно практикувати в усьому світі. Завдяки їй вдалося врятувати сотні тисяч життів і значно поліпшити якість життя. За останні роки проблема трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів від померлого все більше набуває дискусійного обговорення серед цивілістів через відсутність спеціальних наукових досліджень, які повно й об'єктивно відображають правовий аспект посмертного донорства. Аналіз вітчизняного законодавства у сфері регулювання правовідносин посмертного донорства дає підстави стверджувати, що правова база зазначеного питання має низку колізій і прогалин. Невизначеним залишається порядок регулювання між учасниками правовідносин, які виникають під час вилучення і трансплантації органів від померлого до реципієнта. Слід також наголосити, що в Україні проводиться медична реформа, якою серед іншого встановлюються договірні відносини з медичними закладами, тому актуальність теми очевидна.

Стан дослідження. Окремі питання трансплантації органів від померлого та можливість їх договірної регуляції досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Г. В. Анікіна, Г. А. Білецька, С. Б. Булеца, А. А. Герц, В. А. Васильєва, О. С. Кізлова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. М. Малєїна, Н. О. Маргацька, С. В. Михайлов, І. Р. Пташник, І. І. Сенюта, Є. Н. Степанова, Р. О. Стефанчук, С. Г. Стеценко.

Метою статті є дослідження питання договірної регуляції правовідносин посмертного донорства та правова характеристика такого договору.

Виклад основного матеріалу. Трансплантація в першу чергу є методом лікування хворого реципієнта. Так, ст. 6 закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» визначає трансплантацію як метод лікування, що застосовується виключно за наявності медичних показань і згоди об'єктивно інформованого дієздатного реципієнта лише у випадках, коли усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я реципієнта іншими методами лікування неможливе [1].

Разом із розвитком трансплантації виникають нові правовідносини – посмертного донорства, що потребують правового регулювання. Їх особливістю є той факт, що після смерті особа не може бути суб'єктом права, тобто правовідносини виникають між членами сім'ї померлого, медичним закладом і реципієнтом.

Підставами виникнення правовідносин посмертного донорства є наявність складного юридичного факту. Слід зауважити, що це має бути не один юридичний факт, а певна їх сукупність. Такі підстави можна розділити на дві групи – медичні та юридичні.

До групи медичних підстав належать:

- хвороба реципієнта;
- смерть донора;

– сумісність органів або інших анатомічних матеріалів донора та реципієнта.

До юридичних підстав належать:

– надання згоди особи за життя або членів сім'ї після її смерті;

– у випадку застосування презумпції згоди, відсутність заперечення особи за життя або членів сім'ї після її смерті.

Крім зазначених юридичних фактів, на нашу думку, слід виокремити ще одну юридичну підставу – укладення договору. Це може бути договір про посмертне донорство, що укладає член сім'ї померлого донора з медичним закладом, який буде проводити вилучення органів та анатомічних матеріалів після смерті особи, або договір про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів, що укладається між реципієнтом і медичним закладом, який буде надавати медичну послугу з пересадки органу або анатомічного матеріалу, взятого в померлого донора.

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Як юридичному факту договору притаманні такі ознаки: в ньому виявляється воля двох або кількох сторін, волевиявлення учасників за своїм змістом повинні збігатися та відповідати одне одному; це спільна дія осіб, спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків (набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків). Однак роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх). Відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог добросовісності, розумності та справедливості він визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [2, с. 63].

С. В. Михайлов зазначає, що до основних підстав виникнення правовідносин з надання медичних послуг насамперед належить наявність цивільно-правового договору. Учений стверджує, що в такому договорі слід розглядати межі цивільно-правової відповідальності послужодавців і питання *правової захищеності послужоотримувачів від неналежного надання медичних послуг* [3, с. 2].

Слід погодитися з думкою А. А. Герц, що чинне законодавство не забезпечує належного регулювання відносин щодо надання медичних послуг, не встановлює гарантій захисту прав та

інтересів учасників. Учена зазначає, що договір про надання медичних послуг є підставою для виникнення прав та обов'язків лікаря і пацієнта. Цей договір має такі ознаки: термін чинності, визначає права та обов'язки сторін, базується на приватній автономії сторін, є формою опосередкування між лікарем і пацієнтом, уможливорює цивільно-правову відповідальність медичного працівника [4, с. 12].

О. С. Кізлова визначає такі окремі характерні ознаки договору на надання медичних послуг: є консенсуальним, тому що досягнення згоди щодо всіх істотних умов є свідченням укладення договору; є двостороннім; є платним, тому що існує обов'язок замовника оплатити послугу; є ризиковим, оскільки існує професійний ризик у процесі надання медичних послуг, зумовлений особливістю об'єкта, на який спрямована діяльність із надання медичних послуг, – організму людини [5, с. 41].

Враховуючи специфіку суб'єктного складу, а також особливості правовідносин, договір про посмертне донорство органів та інших анатомічних тканин, на нашу думку, має такі характерні ознаки:

– укладається між родичами, членами сім'ї померлого донора та медичним закладом щодо вилучення органів або інших анатомічних матеріалів у померлої особи для їх подальшої трансплантації хворому реципієнту;

– є двостороннім; одна сторона – замовник (член сім'ї померлого донора або родичі), який дозволяє вилучити органи або тканин померлого донора для подальшої трансплантації реципієнту, друга сторона – виконавець (медичний заклад), який надає відповідну медичну послугу;

– є безвідплатним, на відміну від інших договорів у сфері надання медичних послуг. Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» у ст. 18 передбачає пряму заборону торгівлі органами та іншими анатомічними матеріалами людини: «Укладання угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється»;

– є консенсуальним, тобто вважається укладеним з моменту досягнення згоди сторонами щодо всіх істотних умов;

– є публічним, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 633 ЦК України медичне обслуговування здійснюється шляхом укладення публічного договору. На нашу думку, така позиція законодавця є виправданою, оскільки в такому випадку забезпечуються однакові умови для всіх

споживачів подібних послуг, а у випадку необґрунтованої відмови в укладенні договору медичний заклад буде зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду;

– за формою має бути лише письмовим. Відповідно до ст. 208 ЦК України правочини між юридичною та фізичною особами повинні укладатися лише в письмовій формі. Крім того, письмова форма договору допоможе уникнути спірних ситуацій після вилучення органів у померлого, забезпечить дотримання прав і виконання обов'язків обох сторін.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 638 ЦК України істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або необхідні для договорів цього виду, а також усі умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [6].

Предметом договору про посмертне донорство є медична послуга з вилучення органів або інших анатомічних матеріалів після смерті особи з метою подальшої трансплантації реципієнту. У договорі посмертного донорства може бути визначено перелік органів, які дозволено вилучити після смерті донора. Також істотними умовами є права, обов'язки та відповідальність обох сторін. Строк у вказаному договорі зазначається не може, тому що вилучення органів має відбутись якнайшвидше після смерті донора для пересадки хворому реципієнту.

У чинному законодавстві не закріплено вид вказаного договору, тому детального вивчення та розроблення, а також включення до ЦК України потребують правові норми, які будуть регулювати договір посмертного донорства як самостійний вид цивільно-правового договору.

Наступними правовідносинами виникають між реципієнтом і медичним закладом. Підставами для виникнення таких правовідносин є укладення договору про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів. Він має такі ознаки:

– є двостороннім; одна сторона – реципієнт – пацієнт, якому для лікування необхідна пересадка органів або тканин, а друга сторона – медичний заклад, який надає послугу з трансплантації. Кожна зі сторін наділена правами та обов'язками;

– є консенсуальним, тобто вважається укладеним з моменту, коли обидві сторони досягли згоди щодо всіх умов трансплантації органів;

– є безвідплатним. Слід зазначити, що переважно трансплантація є платною медичною послугою, однак в діяльності, пов'язаній із посмертним донорством, трансплантація повинна

бути безкоштовною, що є особливістю та суттю використання посмертного донорства. Через те, що трансплантація є частиною процесу, етапом здійснення посмертного донорства, договір про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів має бути безвідплатним, інакше буде порушуватись основна ознака та принцип посмертного донорства – безоплатне надання органу реципієнту. Оплата роботи медичного персоналу та медикаментів, необхідних для пересадки органу, має здійснюватися за іншим договором – договором з надання сервісних послуг.

Предмет договору – медична послуга з трансплантації органів і тканин, вилучених у померлого, реципієнту. Договір укладається шляхом звернення пацієнта до медичного закладу для надання медичної послуги з трансплантації, що можна розглядати як оферту. Акцептом буде виступати рішення медичної комісії щодо проведення трансплантації. Ухвалення такого рішення є важливим етапом в укладенні договору, оскільки відповідно до законодавства трансплантація є специфічним методом лікування, що може бути застосований лише у випадку, коли інші методи не дають очікуваного результату.

Правовідносинами посмертного донорства можуть виникати й між живим донором і медичним закладом у тому випадку, якщо діятиме презумпція незгоди, тобто трансплантація від померлого дозволяється лише в тому випадку, якщо медичному закладу відомо, що померлий за життя залишив письмовий дозвіл на вилучення органів. У такому разі потенційний донор залишає заяву про згоду на вилучення органів і тканин після його смерті. Договір може бути розірваний на вимогу особи, яка за життя змінила своє рішення, щодо вилучення органів після смерті шляхом подачі письмової заяви до того ж медичного закладу.

Отже, можна зробити **висновок**, що правовідносинами, які виникають під час здійснення діяльності, пов'язаної з посмертним донорством, мають низку специфічних ознак, що відображаються на їх правовій суті. Застосування договірного регулювання зазначених правовідносин є важливим для чіткого правового регулювання й захисту прав та інтересів членів сім'ї померлого, медичних працівників, реципієнтів, а також попередження правопорушень у сфері донорства в цілому.

Тому, керуючись викладеним, ми пропонуємо закріпити в законодавстві два види договору, які регулюватимуть безпосередньо правовідносинами, що виникатимуть під час вилучення

органів у померлого (договір про посмертне (договір про трансплантацію органів та інших донорство) та під час пересадки реципієнту анатомічних матеріалів).

Список бібліографічних посилань

1. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : закон України від 16.07.1999 № 1007-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 41. Ст. 377.
2. Луць В. В. *Контракти в підприємницькій діяльності* : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
3. Михайлов С. В. *Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 16 с.
4. Герц А. А. *Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг* : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 38 с.
5. Кізлова О. С. *Договір про надання медичних послуг як цивільно-правовий договір*. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 39–44.
6. *Цивільний кодекс України* : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

Надійшла до редколегії 30.10.2017

БРЮХОВЕЦКАЯ М. С. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ ПОСМЕРТНОГО ДОНОРСТВА

Рассмотрена возможность договорного регулирования правоотношений посмертного донорства. Особое внимание обращено на то, что вопросы договорного регулирования не закреплены на законодательном уровне и достаточно не исследованы в отечественной юридической науке. Проведена правовая характеристика предложенных договоров – о посмертном донорстве и о трансплантации органов и других анатомических материалов. Определены форма и содержание договоров, их стороны и предмет, порядок заключения и основания расторжения. Обоснована целесообразность использования таких договоров.

Ключевые слова: трансплантация, посмертное донорство, договорное регулирование, договор о посмертном донорстве, договор о трансплантации органов и других анатомических материалов, члены семьи умершего, медицинское учреждение, реципиент.

BRIUKHOVETSKA M. S. GENERAL CHARACTERISTICS OF CONTRACTUAL REGULATION OF LEGAL RELATIONS OF CADAVERIC DONATION

The author of the article deals with the issue of contractual regulation of cadaveric donation; the author has grounded the topicality of the mentioned theme.

The author has determined the main features of legal relations that arise during the activities related to cadaveric donation. It has been also established that the grounds for such legal relations are the existence of a complex legal fact. The author has separated the grounds for the emergence of legal relations into medical and legal ones.

The main attention has been focused on the peculiarities of the regulation of legal relations of cadaveric donation in terms if a contract on cadaveric donation and a contract on transplantation of organs and other materials were concluded. The author has provided characteristics and definition of the essential conditions of each of the contracts. A contract on cadaveric donation has been defined as a bilateral, non-reciprocal, consensual, public contract concluded between the deceased donor's family members and the medical institution regarding the removal of organs or other anatomical materials from the deceased person for their subsequent transplantation to the recipient's patient.

A contract on transplantation of organs and other anatomical materials concluded between the recipient and the medical institution is bilateral, consensual, non-reciprocal.

Summarizing all the above, the author has offered to apply a contractual regulation of legal relations of cadaveric donation by developing norms and amending the civil law.

Keywords: transplantation, cadaveric donation, contractual regulation, contract on cadaveric donation, contract on transplantation of organs and other anatomical materials, deceased family members, medical institution, recipient.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

О. О. БАБЕНКО,слухач магістратури кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ, адвокат

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У СКЛАДІ РЕСУРСНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙ ЮРИДИЧНИХ ВИДІВ

Охарактеризовано основні елементи впливу феномена емоційного інтелекту на ефективну самореалізацію особистості та її пристосування до складних умов професійної та особистісної взаємодії. З'ясовано зміст понять «соціономічний вид професії», «емоційний інтелект», «стресостійкість», «ресурсність особистості» та «саногенне мислення» і підкреслено важливість такого механізму мислення. Наголошено, що слід приділити увагу подальшому вивченню впливу емоційного інтелекту на професійне становлення представників професій юридичних видів та підвищення рівня емоційного інтелекту задля ефективного виконання професійних обов'язків, збереження власного здоров'я та підвищення психологічної культури суспільства в цілому.

Ключові слова: емоційний інтелект, стресостійкість, психологічна ресурсність, професії юридичних видів.

Babenko, O.O. (2017), "Emotional intelligence in the resource composition of the representatives of professions of legal types" ["Emotsiyniy intelekt u skladi resursnosti predstavnykiv profesii yurydychnykh vydiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 121–125.

Постановка проблеми. Згідно з Конституцією Україна є демократичною, правовою та соціальною державою. Незаперечним є факт, що для реалізації таких декларацій необхідно докладати чимало зусиль. Із моменту проголошення незалежності та дотепер наша держава постійно перебуває у процесі реформування, політичних та соціальних змін, у пошуку найефективнішої моделі функціонування. За таких умов у будь-якій державі (і наша – не виняток) важливу роль відіграють правові інститути.

Насамперед зміни та реформування торкаються правоохоронних і правозахисних органів, саме через які в Україні і реалізується державна правоохоронна політика. До системи правозахисних органів державної влади належать представники різних професій юридичних видів. Пріоритетними напрямками завжди були і є підвищення авторитету правоохоронних і правозахисних органів і навіть недержавних інституцій з надання правової допомоги та підтримання високого ступеня довіри до них.

Зміна парадигми підготовки представників професій юридичних видів з огляду на відхід від сталої системи пострадянського простору висунула нові вимоги до міжособистісної взаємодії.

Не лише правоохоронці, а й інші представники професій юридичних видів перебувають під постійним впливом і тиском системних

змін та суспільної думки й змушені відповідати їй вимогам та очікуванням. Для досягнення ефективності в професійній діяльності й у соціальному середовищі з одночасним збереженням психосоматичного здоров'я та адекватності стають актуальними пошук та актуалізація ресурсів, що будуть цьому сприяти. І, на наш погляд, сьогодні цьому приділяється недостатньо уваги. Особливо це стосується «цивільних» представників юридичних професій. З огляду на зазначене сучасні умови життя вимагають від фахівців юридичного профілю не лише професійної компетентності, а й таких комунікативних навичок та здібностей, що обумовлюють їх адаптацію та ефективну взаємодію. Чималу роль при цьому відіграє такий ресурс особистості, як емоційний інтелект, розвитку якого під час професійної підготовки представників професій юридичних видів сьогодні приділяється недостатньо уваги.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідники-психологи зверталися до тематики ресурсів і розглядали їх специфіку як когнітивних здібностей (А. Алексапольский, В. Дружинін, Н. Горюнова, Е. Сергієнко, М. Холодна), як особистісних рис (А. Antonovsky, М. Р. Seligman, М. Csikszentmihalyi, В. Бодров, С. Кожевникова, Д. Леонт'єв), як психічних властивостей, що стійко пов'язуються на ментальному рівні з позитивним ефектом (С. Хазова), як

об'єктів та умов середовища (S. Hobfoll, A. Masten, M.-G. Reed), як системи індивідуально-особистісних, інтелектуальних, вольових та адаптаційних ресурсів (Т. Корнілова, Л. Александрова, А. Маклаков, С. Соловійова та ін.). Також науковці досліджували психологічні ресурси, що інтерпретуються як внутрішні сили, необхідні для долавання життєвих криз (Н. Рубінштейн, Є. Рязанцева).

С. Хобфол називає ресурсами те, що є цінним для людини та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій. Він поділяє їх на зовнішні – соціальні та внутрішні – «душевні» (психологічні).

Багато уваги дослідженню ресурсів приділяє О. Штепа, яка розглядала ресурсний аспект як тенденцію особистісного саморозвитку майбутніх спеціалістів-психологів, ресурсність як медіатор внутрішнього та зовнішнього «Я» людини, особливості зв'язків психологічної та персональної ресурсності й особливості вікової психологічної ресурсності; вивчала та розробляла авторські прийоми актуалізації психологічних ресурсів, наголошуючи на важливості такої здатності особистості. Дослідниця дійшла висновку, що ресурс – це психологічний мотиваційно-динамічний стан прояву сутності людини, стан її соціального, емоційного та духовного благополуччя. Крім того, О. Штепа наголошує, що усвідомлення та вміння оперувати своїми ресурсами і є ресурсністю.

С. Марчукова та Ф. Морозюк вивчали психологічні детермінанти, що сприяють підвищенню ресурсності співробітників силових відомств.

Як бачимо, здебільшого дослідники зверталися до різних аспектів вивчення ресурсів, але більшою мірою вони спрямовували дослідження на вивчення окремих видів ресурсів.

Разом із тим слід зауважити, що лише невелика кількість учених відносить до психологічних ресурсів неакадемічні види інтелекту, до яких належить і емоційний інтелект.

Започаткували дослідження емоційного інтелекту з 1990-х років вчені Дж. Майер та П. Селовой (J. Mayer та P. Salovey). Учені вивчали проблему емоційного інтелекту в таких контекстах, як значущість емоційного інтелекту для професійної діяльності (І. Андрєєва), місце та значущість емоційного інтелекту в процесі міжособистісної взаємодії (Д. Люсін, Є. Власова, М. Манойлова), функціональні характеристики емоційного інтелекту (Е. Носенко, Н. Коврига), вплив емоційного інтелекту на формування та прояв лідерських здібностей (Д. Гоулман, Д. Карузо). Е. Носенко досліджу-

вала емоційний інтелект також як ресурс, що зумовлює стресозахисну та адаптивну функції.

Метою статті є теоретичний аналіз феномена емоційного інтелекту в структурі ресурсності представників професій юридичних видів.

Виклад основного матеріалу. Для професійної та соціальної адаптації людини потрібні як середовищні, так і внутрішні ресурси. Але навіть самої наявності ресурсів недостатньо, треба, щоб ці ресурси усвідомлювалися особою та були готовими до використання. Такий стан готовності ресурсів до використання визначається деякими науковцями як ресурсність особи.

Ресурсність виступає як предиктор адаптації людини до складних умов, допомагає зберегти рівновагу, впевнено подолати стрес чи напруження.

Професії юридичних видів за класифікацією належать до соціономічних професій, які, у свою чергу, мають своїм предметом працю людину, групу людей або колективи. Отже, діяльність у таких видах професій будується за системою «людина – людина» і має свої специфічні психологічні особливості. В юридичній сфері є стандартними ситуації нервово-психічного напруження та навантаження, необхідність швидкого реагування та пристосування до швидко мінливого професійного простору й умов праці, необхідність володіти власними емоційними станами та розуміти внутрішні стани тих осіб, з якими працюєш. Так, О. Саннікова зазначає, що «навіть за наявності чітких цілей у професіях певного типу порівняно з іншими процес діяльності (операційний бік) та її результат характеризуються високим ступенем невизначеності, оскільки процес взаємодії – творчий, індивідуальний процес, а результат зазвичай віддалений у часі. Така невизначеність підвищує вимоги до компетентності спеціаліста та його особливостей» [1, с. 28].

Специфіка такої професійної діяльності дозволяє відносити її до професій із підвищеним рівнем професійного стресу. Джерелом цього стресу виступають як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх можуть бути віднесені умови праці, взаємовідносини з колегами та близькими, соціальне та побутове середовище, а до внутрішніх – система особистих цінностей, життєва філософія й спосіб мислення.

Мислення також може виступати як стрес. Саме власна реакція особи відповідно до обраної життєвої позиції та інтерпретації зовнішніх стимулів може призводити до психоемоційних стресів.

Крім того, як зазначає О. Штепа, актуалізація ресурсів зумовлюється свідомо обраною людиною життєвою позицією [2, с. 201].

З огляду на зазначене можна сказати, що стресостійкість – це така здатність особи, що дозволяє реагувати певним чином та витримувати суттєві інтелектуальні й емоційні перевантаження без помітної шкоди для власного здоров'я та якості виконуваної роботи, тобто здатність контролювати своє мислення, що генерує образи та думки, й використовувати свій емоційний стан як ресурс.

Для представників професій юридичних видів адекватність емоційної оцінки ситуації та відповідність емоційної реакції є одним із найважливіших чинників, що зумовлюють професійну емоційно-вольову надійність, яка, в свою чергу, є показовим критерієм «професійної норми». Саме емоційна надійність найчастіше виступає як психологічна стійкість у цілому [3].

Деякі автори зазначають, що саме від позиції людини залежить тип емоційної реакції, яка виникне. Так, у концепції Ю. Орлова мислення розглядається з позиції його впливу на якість життя в цілому та емоційної сфери зокрема. Певна емоція виникає в процесі порівняння очікування та реальності, дії та результату. Якщо особа вмє опанувати власні емоції та регулювати їх, то виникає саногенне мислення, яке зумовлює адекватність сприйняття ситуації та гнучкість реагування [4].

Таким чином, у процесі професійної діяльності й за умов хронічного емоційного стресу є важливими опанування емоцій та застосування певного механізму розмислювання (саногенного мислення), що дозволяє нейтралізувати негативний емоційний стан або перетворити його на позитивний. Але для ефективного застосування таких механізмів необхідно як мінімум уміти розпізнавати емоції та управляти ними, тобто володіти достатнім рівнем емоційного інтелекту.

Д. Швець, вивчаючи психологічну стійкість працівників поліції, зазначає: «Невміння працівника поліції регулювати свій психічний стан і дії призводить до негативних, часто тяжких наслідків як для нього самого, так і для оточуючих. Невміння керувати своєю поведінкою знижує здатність особистості соціально-психологічно адаптуватися до наявних умов середовища, є серйозною перешкодою в реалізації її життєвого потенціалу» [5, с. 227]. Такий висновок може бути застосовано не лише щодо працівників поліції, а й стосовно «цивільних» юристів. Також учений наголошує, що задля ефективного виконання покладених на представників таких професій обов'язків їм необхід-

но володіти хоча б найпростішими навичками психологічної самодіагностики та саморегуляції. Тобто, щоб бути спроможним до регуляції власних психоемоційних станів, необхідно володіти певними знаннями про те, як це робиться, та відповідними навичками.

У сучасній психології емоційний інтелект описується як здатність особистості виявляти та розрізняти позитивні та негативні емоції, а також здатність міняти свій емоційний стан з негативно забарвленого на позитивний [6].

Усвідомлення, сприйняття й управління емоціями, станами та почуттями – як власними, так і чужими – називається емоційним інтелектом. Такі здібності формуються в процесі міжособистих комунікацій особистості, а також упродовж особистісного та професійного розвитку.

Розрізняють два види емоційного інтелекту: внутрішньособистісний і міжособистісний. Складовими частинами першого є усвідомлення власних почуттів, терпимість, упевненість у собі, самоконтроль та самооцінка, відповідальність, мотивація до досягнень, оптимізм і гнучкість. Складовими частинами міжособистісного аспекту виступають толерантність, комунікабельність, емпатія, відкритість та діалогічність.

Ступінь розвитку емоційного інтелекту є важливим компонентом успішності особистості та має важливе значення для її самореалізації. Якщо особа має високорозвинений емоційний інтелект, то останній дозволяє усвідомлювати власні потреби та мотиви поведінки, досягати балансу емоцій та розуму й відчуття внутрішньої рівноваги та свободи, надає можливість взяти відповідальність за себе, допомагає визначитися зі стратегією власного життя та вносити в нього необхідні корективи. І навпаки, якщо емоційний інтелект не розвинений, то це негативно впливає на психічне здоров'я особистості, сприяє виникненню почуття страху або провини, самотності та нестабільності, спричиняє прояви агресії та депресивних станів, зумовлює фрустрацію [7]. А з огляду на те, що вміння контролювати свої та чужі емоції допомагає ефективно діяти, воно виступає і важливим елементом ресурсності особистості.

Д. Гоулман для визначення емоційного інтелекту узагальнив такі властивості, як самоконтроль, завзятість, самовмотивування на діяльність, розуміння власних емоцій та емоцій інших людей та урахування їх у підтриманні сприятливих стосунків з оточуючими. Крім того, він визначив емоційний інтелект як провідну детермінанту успіху життєдіяльності та вперше запропонував практичні шляхи його розвитку [8, с. 10].

Численні дослідження підтверджують, що емоційний інтелект є важливим ресурсом особистості та умовою формування й ефективного функціонування системи ресурсності в цілому. Використання особистісних ресурсів забезпечує психічне, соматичне та соціальне благополуччя людини, створює умови для самореалізації та максимального використання особистісного потенціалу через відкриття своєї унікальної індивідуальності. Отже, якщо індивідуально-психологічні характеристики особистості за різних умов допомагають вирішенню складних ситуацій, то вони є ресурсними характеристиками. Тобто ми можемо вважати ресурсами професійні якості, що сприяють вирішенню професійних завдань, а для успішної професійної діяльності в таких умовах спеціаліст повинен використовувати особистісні ресурси.

Висновки. Таким чином, для підвищення професіоналізму представників професій юри-

дичних видів у цілому та їх стресостійких та емоційно-вольових якостей зокрема і як наслідок – підвищення ресурсності, збереження психічного та фізичного здоров'я, досягнення благополуччя й ефективної самореалізації як у професійному, так і в особистісному плані необхідно приділяти достатню увагу розвитку емоційного інтелекту.

Очевидними є практична значущість і доцільність подальшого вивчення феноменів емоційного інтелекту в контексті впливу на стресостійкість та ресурсність особистості й особливо для розробки та застосування рекомендацій щодо підвищення рівня емоційного інтелекту для підвищення кваліфікації представників професій юридичних видів, їх успішної професійної самореалізації та ефективної взаємодії з оточуючими на тлі виконання своїх професійних обов'язків

Список бібліографічних посилань

1. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности. Одесса : Хорс, 1995. 364 с.
2. Штепа О. С. Характеристика прийому актуалізації психологічної ресурсної особистості (авторський підхід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2015. Вип. 2 (47). С. 200–206.
3. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека : моногр. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. 264 с.
4. Орлов Ю. М. Саногенное мышление. М. : Слайдинг, 2002. 138 с.
5. Швець Д. В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях // *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад. пед. наук України ; Консультат. місія Європейського Союзу в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. С. 226–228. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2017/pdf/104.pdf (дата звернення: 20.11.2017).
6. Майер Г. Психология эмоционального мышления // *Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления* / под ред. Ю. Б. Гипенрейтер, В. В. Петухова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. С. 123–129.
7. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. № 3. С. 83–95.
8. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / пер. с англ. А. П. Исаевой. М. : АСТ, 2009. 478 с.

Надійшла до редколегії 03.11.2017

БАБЕНКО О. А. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СОСТАВЕ РЕСУРСНОСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИЙ ЮРИДИЧЕСКИХ ВИДОВ

Охарактеризованы основные элементы влияния феномена эмоционального интеллекта на эффективную самореализацию личности и приспособление к сложным условиям профессионального и личностного взаимодействия. Выяснено содержание понятий «социально-экономический вид профессии», «эмоциональный интеллект», «стрессоустойчивость», «ресурсность личности» и «саногенное мышление» и подчеркнута важность такого механизма мышления. Отмечено, что следует уделить внимание дальнейшему изучению влияния эмоционального интеллекта на профессиональное становление представителей профессий юридических видов и повышение уровня эмоционального интеллекта для эффективного выполнения профессиональных обязанностей, сохранения собственного здоровья и повышения психологической культуры общества в целом.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, стрессоустойчивость, психологическая ресурсность, профессии юридических видов.

BABENKO O. O. EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE RESOURCE COMPOSITION OF THE REPRESENTATIVES OF PROFESSIONS OF LEGAL TYPES

The main approaches to definition of the concept of resources and resourcefulness of a person, as well as directions of research of emotional intelligence have been considered. Emotional intelligence

has been studied as an important constituent element of resourcefulness of an individual, as a predictor of successful professional and social adaptation. The main elements of the influence of the phenomenon of emotional intelligence on the effective self-realization of an individual and its adaptation to the difficult conditions of professional and personal interaction have been characterized. The content of the concepts of “sociological type of profession”, “emotional intelligence”, “stress resistance”, “resourcefulness of a personality” and “sanogenic thinking” have been found out; and the importance of such a mechanism of thinking has been emphasized. It has been noted that for representatives of legal professions the adequacy of emotional evaluation of the situation and the correspondence of the emotional reaction are the most important factors that determine the professional emotional and volitional reliability, which is an indicator of the “professional norm”.

It has been emphasized that attention should be paid to the further study of the influence of emotional intelligence on the professional formation of the representatives of professions of legal types and enhancement of the level of emotional intelligence for the effective performance of professional duties, preservation of their own health and improving psychological culture of society in the whole.

Keywords: *emotional intelligence, stress resistance, psychological resource, professions of legal types.*

УДК 159.922

В. І. БАРКО,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;*

Л. А. КИРІЄНКО,

*провідний науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);*

В. В. БАРКО,

*кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)*

ПРОФЕСІЙНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОБІР НА СЛУЖБУ ДО ПОЛІЦІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ АДАПТОВАНОГО ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА

Розглянуто питання україномовної адаптації психодіагностичної методики «Індивідуально-типологічний опитувальник» у межах удосконалення системи професійного добору кадрів для Національної поліції України. Викладено теоретичні основи й показано внутрішню структуру процесу адаптації, розкрито процедуру та результати дослідження щодо перевірки надійності та валідності методики, отримано середньонормативні показники для загальної вибірки, визначено нові стандартизовані тестові норми. Результати дослідження довели діагностичну верифікацію зазначеного опитувальника та доцільність його використання з метою психологічного добору персоналу Національної поліції України.

Ключові слова: *професійний психологічний добір (відбір), україномовна адаптація, психодіагностичні методики, надійність, валідність, середньонормативні показники, стандартизовані тестові норми.*

Barko, V.I., Barko, V.V. and Kyriienko, L.A. (2017), “Professional psychological selection for police service with the use of an adapted individual and typological questionnaire” [“Profesiinnyi psykhologichnyi dobir na sluzhbu do politsii z vykorystanniam adaptovanoho indyvidualno-typologichnoho opytuvalnya”], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 125–133.

Постановка проблеми. Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності Національної поліції України є вдосконалення системи професійного добору кадрів. Згідно з нормативними документами МВС конкурс (відбір) на службу до поліції проводиться в декілька

етапів, одним з яких є психологічний тест для вивчення особистісних характеристик кандидатів. Варто зауважити, що наразі не вистачає надійних україномовних тестів (опитувальників), які могли б застосовуватися із цією метою. Традиційно психологи використовують

зарубіжні (зазвичай російські) методики й адаптовані російською мовою англійські тести, а українськомовні опитувальники практично відсутні [1–7]. Таку ситуацію не можна вважати задовільною, оскільки не всі респонденти володіють російською мовою достатньою мірою, до того ж використання ментально інших (чужих) особистісних дескрипторів нерідко призводить до помилок у відповідях і неправильних психодіагностичних висновків. Тому постає проблема українськомовної адаптації деяких найбільш валідних і надійних психологічних опитувальників для дослідження особистісних характеристик.

Метою цієї статті є адаптація українською мовою однієї з найбільш надійних і широко використовуваних психологами зарубіжних діагностичних методик – «Індивідуально-типологічного опитувальника».

Аналіз останніх наукових досліджень. Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) розроблено в Інституті прикладної психології Російської Федерації під керівництвом Л. М. Собчик у 2003 році. Він побудований на основі ортогональної моделі особистості й теорії провідних тенденцій [6, с. 64]. Провідна тенденція являє собою стійку, стрижневу якість особистості,

що сягає корінням типу вищої нервової діяльності, конституціонально заданих властивостей людини й визначає індивідуальні особливості адаптаційних механізмів, стиль мислення та міжособистісної поведінки, силу потреб і мотивації, а також тип реакції на стрес. Вона впливає на формування і вищих рівнів особистості – соціальної спрямованості, ієрархії цінностей, свідомої мотивації та моральних орієнтирів. Інтегративним центром цього конструкта є самосвідомість, яка охоплює усвідомлене «Я» в контексті соціальних відносин. Психологічним аспектам використання цього опитувальника присвячено чимало публікацій [1; 3; 4; 6; 7].

Виклад основного матеріалу. Відповідно до зазначеного методологічного підходу індивідуально-особистісна типологія ґрунтується на протиставленні контрастних властивостей, які є ортогональними: інтроверсія – екстраверсія, тривожність – агресивність, лабільність (емотивність) – ригідність, сензитивність – спонтанність. Ці властивості співвідносяться з параметрами нервової системи: активованість – інактивованість, лабільність – інертність, динамічність збудження – динамічність гальмування, сила – слабкість (рис. 1).

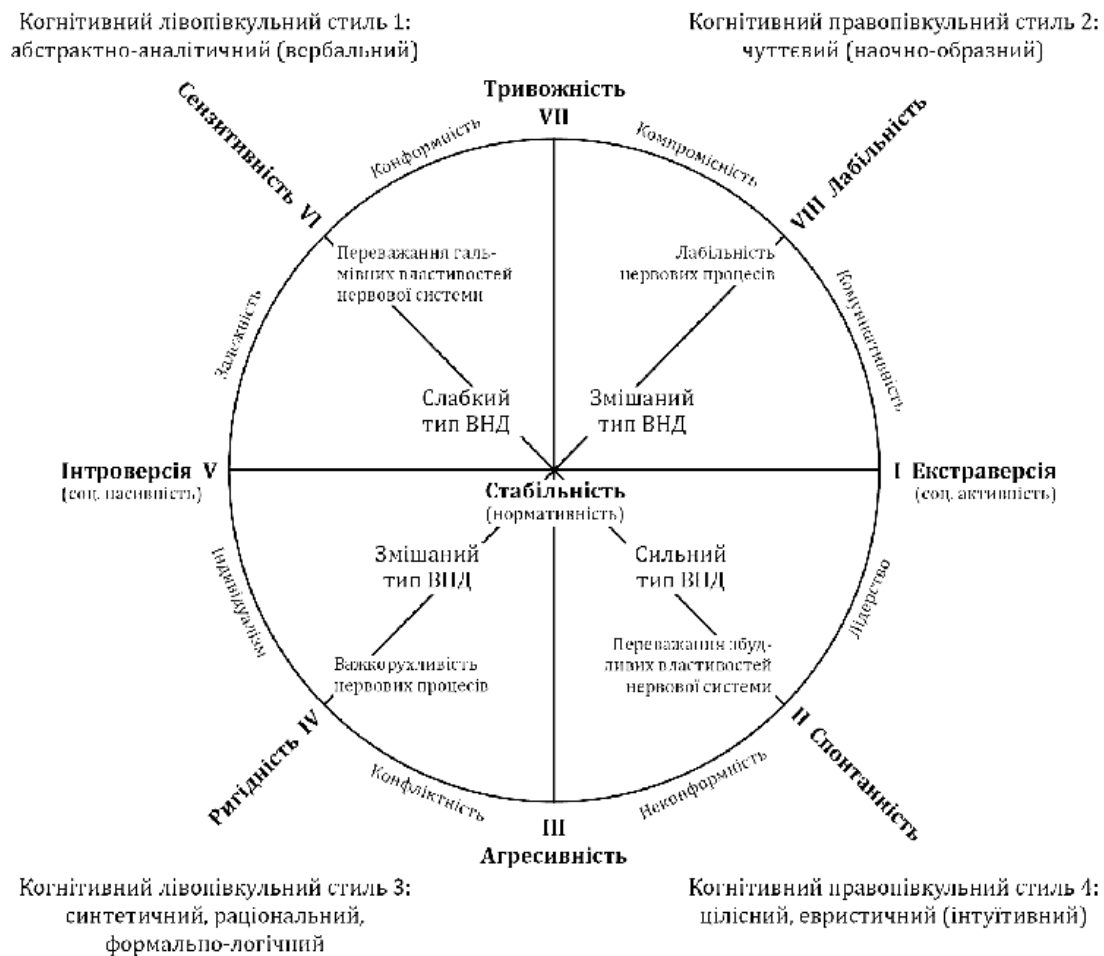

Рис. 1. Ортогональна модель особистості

Таким чином, методика ІГО дозволяє діагностувати індивідуально-психологічні особливості за вісьмома базовими шкалами: 1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 – ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність (емотивність).

Шкала екстраверсії при нормативних показниках свідчить про спрямованість психіки людини на реальний світ і явища, хорошу комунікабельність і активність, схильність до контактів і знайомств, оптимізм. У разі завищених показників шкали людині властиві надлишкова балакучість, нерозбірливість у контактах з оточенням, завищена самооцінка й поблажливе ставлення до власних помилок і прорахунків. *Шкала спонтанності* в нормі свідчить про тенденції до самоствердження, активної самореалізації, рішучість, мужність, прагнення обстоювати свої інтереси. Підвищені бали вказують на егоцентризм, необдуманість учинків, нетерплячість, схильність до не завжди виправданого ризику. *Шкала агресивності* за умови нормативності значень говорить про пошукову активність і чітку особистісну позицію, мотивацію досягнень, сміливість і впевненість у собі, високий рівень домагань і швидкість прийняття рішень. Підвищені індекси за шкалою означають завищену самооцінку, домінування емоцій гніву, жорстокість, руйнівну поведінку (яка може бути спрямована на інших або на себе), недостатність інтелектуального контролю за емоціями. *Шкала ригідності* виявляє у разі помірних показників такі риси, як акуратність, стійкість до стресу, наполегливість, ретельність, практичність, активність позиції, стійкість під час обстоювання власної позиції та прямолінійність, а в разі високих індексів – суб'єктивізм, упертість, інертність установок, педантизм, недовіру й підозрлість. *Шкала інтроверсії* в нормі відображає недостатню комунікабельність, скромність, пасивність особистісної позиції, орієнтованість на світ внутрішніх переживань. За високих значень шкали спостерігається інертність у прийнятті рішень, потаємність, стриманість, схильність до уникнення конфліктів, замкнутість, втеча від проблем (ескейп). *Шкала сензитивності* в разі нормативних індексів означає чутливість до навколишнього середовища, емпатійність, вразливість, імпресивність¹, зда-

тність до співчуття та допомоги іншим. Високі бали за цією шкалою можуть свідчити про невротичну структуру переживань, схильність людини до самопожертви и самозвинувачення. *Шкала тривожності* з помірними показниками виявляє обережність у прийнятті рішень, відповідальність, розвинуту інтуїцію, соціально співзвучність з оточенням, рефлексивність і чутливість до небезпеки. У разі підвищених балів виявляються боязкість, невпевненість у собі, залежність від оточення, занижена самооцінка, схильність до фобій і панічних реакцій. *Шкала лабільності (емотивності)* за умови нормативності показників відображає підвищену рухливість нервових процесів, яка проявляється в деякій емоційній нестійкості, мінливості настрою, демонстративності та залежності від референтної групи. У разі підвищених показників шкали спостерігаються самодемонстрація, схильність до перевтілення, егоїзм, тенденція до драматизації подій та істероїдні риси.

Надійність методики ІГО підтверджено статистичною обробкою даних (Л. М. Собчик, 2003), отриманих на основі обстеження репрезентативної вибірки (більше 1 000 осіб) різного віку, статі та професії. Достовірні зв'язки показників ІГО підтверджені даними кореляційного аналізу при порівнянні результатів обстеження з нормами відомих тестів («Стандартизований метод обстеження особистості», «Метод кольорових виборів» і «Метод портретних виборів»). Найтісніші зв'язки виявлено за факторами інтроверсії, екстраверсії, тривожності, агресивності, спонтанності й сензитивності (+0,84), дещо нижчі – за факторами ригідності й лабільності (+0,68) [6, с. 80]. Опитувальник доволі невеликий – він містить 91 твердження, які є відносно простими, зрозумілими й нормально сприймаються, не викликаючи занепокоєння в обстежуваних; також є шкали достовірності (неправди й агравації).

Інтерпретація результатів залежить від кількості відповідей за кожною шкалою: показники *в межах норми* (3–5 балів) – гармонійна особистість; *виражені помірно* (5–7 балів) – акцентуйовані риси; *виражені надмірно* (7–9 балів) – стан емоційної напруженості, ускладнена адаптація; *показники від 0 до 2 балів* указують на гіпоемоційність, недостатнє саморозуміння або нещирість відповідей; *тенденції, компенсовані* полярними властивостями (антитенденції), якщо показники перевищують 5 балів, свідчать про емоційну напруженість і є ознакою внутрішньоособистісного конфлікту; *для варіанту норми* (менше 5 балів) антитенденції є доказом збалансованості різноспрямованих властивостей.

¹ Схильність до фіксації та накопичення негативних переживань, відсутність швидкої емоційної реакції у відповідь на хвилюючі події, схильність все «тримати в собі».

У випадках, коли за шкалами неправди й аґравації набрано більше 5 балів, результати вважаються недостовірними.

З метою експериментального дослідження психодіагностичних можливостей методики ПТО та її рестандартизації використано результати опитування працівників Національної поліції України за останні два роки. Для тестування були відібрані працівники, яких поважають у колективі та яким притаманні високі морально-ділові якості. Тестування здійснювалось у семи областях України (Вінницька, Хмельницька, Херсонська, Миколаївська, Черкаська, Київська, Харківська), усього обстежено 280 респондентів.

Перед початком тестування проводилася підготовча робота: респондентам пропонувався стимульний матеріал опитувальника та повідомлялися призначення й мета тестування та роз'яснювалася інструкція. Під час тестування дотримувалися загальних умов: приміщення має бути просторим, провітреним і добре освітленим; інструкції повідомляються за єдиним стандартом, письмово; текст інструкції має бути чітким і зрозумілим; стимульний матеріал повинен бути стандартним для всіх респондентів; перед початком роботи слід урахувати вплив ситуаційних чинників (втома або напруження респондентів), у процесі тестування жодному респонденту не слід надавати переваг перед іншими; тестування варто проводити в однакових умовах; часові обмеження для всіх є ідентичними.

У процесі адаптації опитувальника ми виходили з того, що методика повинна також відповідати загальним вимогам, як-то: простота й низька трудомісткість; лаконічність, точність і зрозумілість інструкції та тверджень; відносна простота обрахування отриманих результатів; можливість опрацювання інформації за допомогою «ключів».

Для вирішення питання відповідності базових норм методики ПТО, а також коректності їх використання для тестування поліцейських було проведено експериментальне дослідження. Спочатку за допомогою трьох перекладачів і психологів відділу психологічного забезпечення Національної поліції України та Державного науково-дослідного інституту МВС України був розроблений україномовний варіант опитувальника, текст якого максимально

наближається до змісту оригінальної версії, в якій використовувалися традиційні для української мови особистісні дескриптори. З метою перевірки надійності та валідності опитувальника здійснено відповідні розрахунки. У процесі україномовної адаптації отримано дані стосовно трьох аспектів надійності шкали: ретестової надійності, паралельних форм і внутрішньої узгодженості.

Ретестова надійність виражається через коефіцієнт кореляції між двома послідовними тестуваннями з інтервалом у 2–3 тижні; вона становить: для шкали (фактора) 1 – 0,72; шкали 2 – 0,85; шкали 3 – 0,65; шкали 4 – 0,81; шкали 5 – 0,84; шкали 6 – 0,78; шкали 7 – 0,70; шкали 8 – 0,83 ($N = 140$; $p = 0,01$). Ці значення відповідають існуючим психометричним вимогам.

Для частини обстежуваних, які однаково добре володіють українською та російською мовами, пропонувалися різномовні варіанти опитувальника, які розглядалися як *паралельні форми* (обидві форми складаються з однакової кількості завдань; попарно вирівняні за структурою і змістом; результати, отримані з їх допомогою, близькі між собою). Коефіцієнти кореляції (одержані під час тестування з двотижневим інтервалом) виявились такими: для шкали (фактора) 1 – 0,70; шкали 2 – 0,86; шкали 3 – 0,75; шкали 4 – 0,74; шкали 5 – 0,81; шкали 6 – 0,76; шкали 7 – 0,71; шкали 8 – 0,79 ($N = 120$; $p = 0,01$). Таким чином, надійність паралельних форм є цілком задовільною.

Під час перевірки за допомогою *t*-критерію Ст'юдента також не зафіксовано значущих відмінностей між розподілом тестових показників за обома формами (україно- та російськомовною). Не встановлено значущих відмінностей і під час перевірки за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Отже, україномовну й російськомовну версії опитувальника можна вважати практично тотожними.

З метою перевірки *внутрішньої узгодженості* завдань опитувальника розраховувався коефіцієнт α -Кронбаха (табл. 1). Усі отримані показники можна вважати допустимими в аспекті вимог до психодіагностичного інструментарію. Слід відмітити, що коефіцієнти відносно невеликі через незначну кількість завдань (дев'ять), які входять до шкал опитувальника.

Таблиця 1

Коефіцієнти α -Кронбаха для опитувальника ПТО

	Номери шкал							
	1	2	3	4	5	6	7	8
α	0,68	0,63	0,71	0,75	0,69	0,75	0,67	0,70

Таким чином, отримані результати свідчать про задовільну надійність адаптованого українського опитувальника ІТО.

З метою дослідження *конструктивної валідності* адаптованого ІТО порівнювалися дані, отримані з використання цього опитувальника, порівнювалися з результатами інших методик. Виявлено прогнозовані кореляції шкали 1 ме-

тодики ІТО зі шкалою екстраверсії опитувальника ЕРІ Айзенка, шкали 7 з шкалою нейротизму цього ж опитувальника Айзенка ($r=0,45$; $p=0,05$ і $r=0,41$; $p=0,01$ відповідно). Крім цього, фактори ІТО виявились корелюючими з деякими шкалами опитувальника СМДО (табл. 2).

Таблиця 2

Кореляції шкал ІТО та СМДО

Шкали ІТО	Шкали СМДО									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
8	0,10	-0,03	0,42**	0,20	0,20	0,11	0,34*	0,17	-0,12	0,11
1	0,03	-0,16	0,38**	0,02	0,21	0,07	-0,13	0,15	0,32*	-0,40*
2	0,10	0,06	0,16	0,31*	-0,03	0,01	0,12	0,04	0,39**	0,14
3	-0,38**	-0,32*	0,24	0,44**	-0,30	0,07	-0,25	0,20	0,30*	-0,29*
4	0,32*	0,23	-0,34*	0,25	0,10	0,40**	0,21	0,35*	0,14	0,23
5	0,31*	0,24	0,05	-0,30*	0,11	0,30*	0,13	0,40**	0,02	0,41**
6	0,22	0,45**	0,04	0,06	0,10	0,23	0,21	0,26	-0,15	0,30*
7	0,30*	0,31*	0,01	0,03	0,33*	0,25	0,46**	0,25	-0,42*	0,21

Примітки: * – $p = 0,05$, ** – $p = 0,01$. $N = 280$.

Шкали СМДО: 1 – надконтроль; 2 – песимістичність; 3 – емоційна лабільність; 4 – імпульсивність; 5 – мужність/жіночість; 6 – ригідність; 7 – тривожність; 8 – індивідуалістичність; 9 – оптимістичність; 0 – інтроверсія.

Шкали ІТО: 1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 – ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність (емотивність).

На рис. 2 зображено зв'язки між шкалами ІТО і СМДО у вигляді кореляційної плеяди (суцільні лінії означають позитивні зв'язки, пунктирні – негативні). Як видно з рисунку, шкала 8 позитивно корелює з лабільністю й тривожністю. Спостерігається негативна кореляція шкали 1 з інтроверсією та позитивна – з лабільністю й оптимістичністю. Шкала 2 позитивно корелює з оптимістичністю та імпульсивністю. Зафіксовано негативні кореляції шкали 3 із надконтролем та інтроверсією й позитивні – з імпульсивністю та оптимістичністю. Шкала 4 позитивно корелює з надконтролем, ригідністю та індивідуалістичністю й негативно – з лабільністю. Спостерігаються позитивні кореляції шкали 5 з ригідністю, надконтролем та інтроверсією й негативні – з імпульсивністю. Шкала 6 позитивно корелює з депресією й інтроверсією, а шкала 7 – позитивно з надконтролем та депресією й негативно – з оптимістичністю.

Виявлені зв'язки здебільшого відповідають сучасним теоретико-психологічним уявленням, які ґрунтуються на ортогональній моделі особистості й теорії провідних тенденцій (Л. М. Собчик). Одержані дані також надають можливість дійти висновку про те, що установка на соціально бажані відповіді суттєво не впливає на показники, отримані за шкалами опитувальника ІТО. Про це свідчить відсутність значущих коефіцієнтів кореляції показників усіх восьми шкал із контрольними шкалами опитувальника СМДО ($r = 0,05-0,23$; $p = 0,01$).

Для аналізу особливостей вибірки працівників поліції проводилося їх психодіагностичне тестування. Отримані в його процесі оцінки були всебічно проаналізовані за допомогою статистичних інструментів. Аналіз середніх значень, стандартного відхилення, моди й медіани виявив наявність закону нормального розподілу за всіма згаданими шкалами.

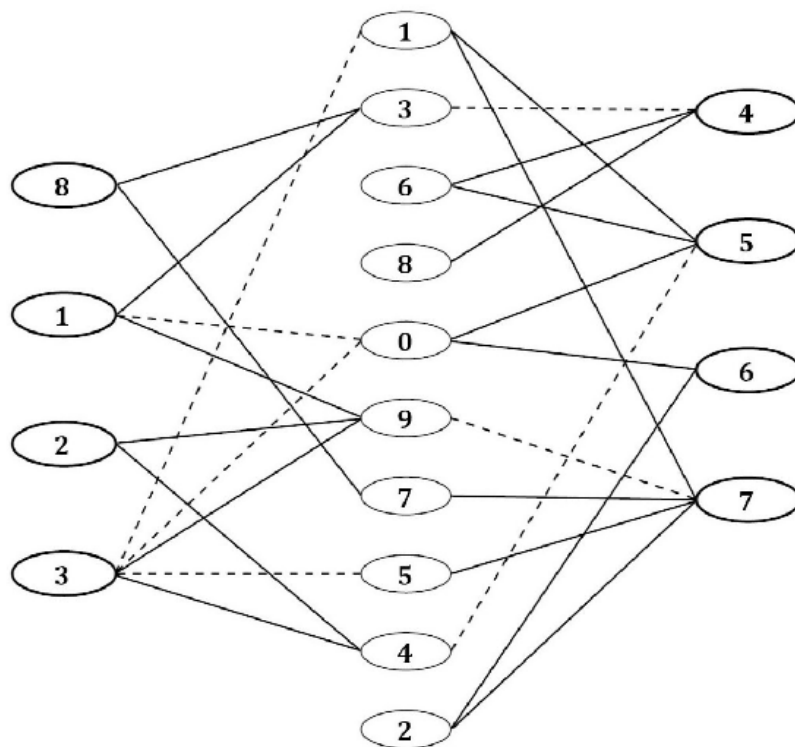

Рис. 2. Зв'язки між факторами ІТО та СМДО

Наявність нормального закону розподілу надає можливість використовувати стандартний набір статистичних методів програм Excel

і SPSS. У табл. 3–4 наведено середньонормативні й інші статистичні показники за методикою ІТО, отримані на загальній вибірці.

Таблиця 3

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції (загальна вибірка, чоловіки. $N = 210$)

	L	F	1	2	3	4	5	6	7	8
M	3,12	0,56	5,88	5,20	5,68	3,84	3,44	3,88	4,02	5,04
σ	1,82	0,74	1,66	1,44	1,51	1,95	1,70	1,39	1,23	2,09
мед.	3	0	6	5	6	4	5	4	6	6
мода	4	0	4	6	6	4	3	4	5	6

Таблиця 4

Статистичні показники, отримані в процесі тестування працівників поліції (загальна вибірка, жінки. $N = 70$)

	L	F	1	2	3	4	5	6	7	8
M	3,5	0,25	5,25	4,12	5,05	2,67	5,50	4,30	5,12	6,03
σ	1,57	0,45	1,35	1,67	1,54	0,67	1,65	1,10	1,60	1,78
мед.	3,5	0	6,5	4,5	5	1,5	5,5	4	6	7
мода	2	0	5	5	4	1	7	6	6	6

Як видно з таблиць, жінки демонструють вищі показники за шкалами 5, 6, 7 і 8, що очікувано пояснюється їх більшою сензитивністю, конформністю, компромісністю та лабіль-

ністю (емотивністю) порівняно з чоловіками. Також жінки набрали значно менше балів за шкалами 2, 3 і 4, що свідчить про їх менші агресивність і ригідність.

Розподіл «сирих балів» для вибірки в цілому, а також для субвибірок чоловіків і жінок перевірявся за допомогою критерію Колмогорова – Смірнова. Результати дозволили на рівні значимості 0,01 дійти висновку про те, що розподіл сирих балів відповідає нормальному. Зауважимо, що порівняння результатів тестування за методикою ІТО у різних підрозділах поліції не виявило значимих відмінностей (середні значення достовірно не відрізняються). Таким чином, отримані середньонормативні показники для загальної вибірки можна вважати еталонними для тестування працівників під час добру на службу до всіх підрозділів Національної поліції України. Виходячи із наших

розрахунків, середніми значеннями за всіма шкалами вважається показник 4,67 бала, а середньоквадратичне відхилення має значення 1,65 бала. Коридор середніх значень за шкалами методики ІТО становить 4,0–5,0 балів. Бали нижче та вище зазначеного коридору вважаються низькими та високими відповідно незалежно від освітнього рівня респондента.

У табл. 5 наведено середньонормативні показники за методикою ІТО (загальна вибірка). Отримані середньонормативні показники на вибірці успішних працівників поліції свідчать про певне розходження «базових» та «емпіричних» оцінок за методикою ІТО.

Таблиця 5

**Порівняння середньонормативних показників,
отриманих у процесі рестандартизації з наведеними ключами для ІТО**

а) емпіричні статистичні дані ($N = 280$)

	L	F	1	2	3	4	5	6	7	8
M	3,43	0,35	5,66	5,15	5,61	3,80	4,09	3,94	4,10	5,01
σ	1,54	0,54	1,69	1,40	1,65	1,72	1,55	1,35	1,46	1,71

б) базові статистичні дані

	L	F	1	2	3	4	5	6	7	8
M	3,90	0,56	4,43	4,03	4,10	4,15	5,03	4,58	5,05	4,52
σ	1,67	0,47	1,75	1,02	1,15	1,33	1,78	1,69	1,50	1,80

Примітка: курсивом виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності ($p = 0,05$).

Виходячи з таблиці, зауважимо, що майже за всіма шкалами ІТО наявні відмінності між базовими даними, представленими у дослідженнях Л. М. Собчик, і тими, що були отримані внаслідок емпіричного дослідження. Так, середні показники за шкалами 1–3 у середовищі працівників поліції є дещо вищими від нормативних, отриманих у тому соціокультурному середовищі, де створено цей опитувальник. З іншого боку, за показниками шкал 5–8 середньонормативні показники працівників поліції є статистично достовірно нижчими за базові. Отримані результати не суперечать теоретичним очікуванням, зокрема поєднання високих оцінок за шкалами 1–3 свідчить про домінування у працівників поліції стеничних рис, що дозволяє описувати особистість ефективного поліцейського в характеристиках сили та лабільності нервових процесів і домінування процесів збудження. Таким працівникам властиві висока працездатність, стресостійкість, сміливість, активність, екстраверсія, спонтанність і рішучість, вираженою є також потреба у

спілкуванні. Такі респонденти вміють легко та швидко, часто за власною ініціативою, вступати у контакти з незнайомими або малознайомими людьми, вони мають значний комунікативний досвід, водночас указаним відносинам часто властивий поверховий і нетривалий характер. Спілкування може виступати знаряддям праці та вирішення професійних завдань для таких поліцейських.

Високі середні значення за шкалою 3 відображають схильність респондентів до ризику, виражену мотивацію досягання, високий рівень домагань, оптимістичність і дієвість. Доволі високі оцінки за згаданими шкалами вказують на досвідченість, швидкість прийняття рішень, гнучкість мислення, високу наукованість, хитрість і креативність. Водночас знижені середні значення за факторами 5, 6 і 7 вказують на те, що ефективним поліцейським не властиві риси гіпостеничного типу реагування – інтроверсія, сензитивність і тривожність. Це означає, що вони не схильні підкорятися й уникати ситуацій, в яких необхідно брати на себе

відповідальність. Невисокі значення за факторами 6 і 7 свідчать про критичність під час оцінювання професійних ситуацій, високу самооцінку й упевненість у собі. Помірно високі середні бали за шкалою 8 свідчать про певну стриманість, поміркованість, емоційну зрілість, реалістичність, уміння об'єктивно оцінювати професійні ситуації та приймати виважені рішення, деяку мінливість настрою, демонстративність тощо. Отримані результати в цілому збігаються із теоретично очікуваними і, на нашу думку, відображають основні професійно важливі якості, властиві ефективним поліцейським.

Висновки. Отже, проведено україномовну адаптацію ІТО. Показано єдиний підхід до організації та проведення тестування, визначено нові стандартизовані тестові норми, впровадження яких сприятиме підвищенню якості оцінювання результатів тестування поліцейських під час проведення конкурсу на службу до поліції або зайняття вакантної посади та розраховано показники надійності та валідності опитувальника. Отримані середньонормативні показники для загальної вибірки можна вважати еталонними для тестування працівників на службу до всіх підрозділів поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Барко В. І. Зелений В. І., Ірхін Ю. Б. Робоча книга керівника органу внутрішніх справ (психолого-педагогічний аспект) : навч. посіб. Вінниця : Книга-Вега ; Вінниц. обл. друк., 2009. 248 с.
2. Практикум по психології / под ред. А. Н. Леонтьева, Ю. Б. Гиппенрейтер. М. : Наука, 1972. 215 с.
3. Бандурка А. М. Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
4. Кабаченко Т. С. Психология управления : учеб. пособие. М. : Пед. о-во России, 2003. 384 с.
5. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 7-е изд. СПб. : Питер, 2004. 539 с.
6. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. СПб. : Речь, 2003. 624 с.
7. Сошников А., Пеленицын А. Оценка персонала: психологические и психофизиологические методы. М. : Эксмо, 2009. 240 с.

Надійшла до редколегії 04.07.2017

BARCO V. I., KYRIENKO L. A., BARCO V. V. ПРОФЕСИОНАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧЕСЬКИЙ ОТБОР НА СЛУЖБУ В ПОЛІЦІЮ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ АДАПТИРОВАННОГО ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ОПРОСНИКА

Рассмотрен вопрос украиноязычной адаптации психодиагностической методики «Индивидуально-типологический опросник» в рамках усовершенствования системы профессионального отбора кадров для Национальной полиции Украины. Изложены теоретические основы и показана внутренняя структура процесса адаптации, раскрыты процедура и результаты исследования по проверке надёжности и валидности методики, получены средненормативные показатели для общей выборки, определены новые стандартизированные тестовые нормы. Результаты исследования показали диагностическую верификацию указанного опросника и возможность его использования в целях психологического отбора персонала Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: профессиональный психологический отбор, украиноязычная адаптация, психодиагностические методики, надёжность, валидность, средненормативные показатели, стандартизированные тестовые нормы.

BARKO V. I., BARKO V. V., KYRIENKO L. A. PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION FOR POLICE SERVICE WITH THE USE OF AN ADAPTED INDIVIDUAL AND TYPOLOGICAL QUESTIONNAIRE

The author has studied the issue of Ukrainian adaptation of the known foreign psychodiagnostic method of "Individual and Typological Questionnaire" within the framework of improving the system of professional recruitment for the National Police of Ukraine. The Individual and Typological Questionnaire (ITQ) was developed at the Institute of Applied Psychology of the Russian Federation under the leadership of L. M. Sobchik in 2003, it was structured on the basis of the orthogonal model of personality and the theory of leading tendencies. The leading tendency is the steady, pivotal quality of an individual, which by the roots reaches the type of higher nervous activity, constitutionally defined properties of a man and determines individual characteristics of adaptive mechanisms, the style of thinking and interpersonal behavior, the power of needs and motivation, the type of reaction to stress. The steady leading individual tendency affects the formation of higher levels of personality – social orientation, hierarchy of values, conscious motivation, moral orientations. The ITQ methodology allows to diagnose individual and psychological features according to eight basic scales: 1 – extraversion; 2 – spontaneity; 3 – aggressiveness; 4 – rigidity; 5 – introversion; 6 – sensitivity; 7 – anxiety; 8 – lability (emotion).

The author of the article has provided theoretical foundations and has studied internal structure of the adaptation process, has revealed the procedure and results of the study to verify the reliability and validity of the methodology, has obtained the average standard indicators for the general sampling, has defined new standardized test norms. The results of the study proved the diagnostic verification of the stated questionnaire and the possibility of its use for the purpose of psychological selection of the personnel of the National Police of Ukraine.

Keywords: professional psychological recruitment (selection), Ukrainian adaptation, psychodiagnostic methods, reliability, validity, average standard indicators, standardized test norms.

УДК 159.9

І. В. КЛИМЕНКО,

кандидат психологічних наук,
начальник Департаменту кадрового забезпечення
Національної поліції України (м. Київ)

МОДЕЛЬ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуто психологічне забезпечення службової діяльності працівників поліції як технологію (сукупність форм, методів, прийомів, алгоритмів) пошуку, вивчення, створення, збереження, підтримки й відновлення психологічного ресурсу особистості, необхідного для її ефективного виконання. Психологічне забезпечення професійної діяльності працівника поліції визначено як цілеспрямовану, науково обґрунтовану, організовану трансформацію психологічного ресурсу особистості з потенційного стану в актуальний. Зазначено, що модельний підхід до дослідження психологічних аспектів службової діяльності дозволяє виділити та піддати аналізу, оцінюванню та корекції всі найважливіші психологічні явища, характерні для вирішення службових завдань. Наголошено, що без моделювання психологічної феноменології видів службової діяльності неможливо створити ефективні системи її психологічного забезпечення.

Ключові слова: предиктор, службова діяльність, модель, психологічне забезпечення, працівник поліції.

Klymenko, I.V. (2017) "Model of official activities as a predictor of its psychological provision" ["Model sluzhbovoi diialnosti yak predyktor yii psykholohichnoho zabezpechennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 133–139

Актуальність. Перед Національною поліцією України, яка формується та розвивається у складних умовах соціально й економічно нестабільного суспільства, стоять складні завдання забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Успішність виконання цих завдань залежить перш за все від злагодженої роботи всіх її ланок – від вищого керівництва до кожного патрульного й дільничного офіцера. Тільки серйозна професійна та психологічна підготовка кадрів може забезпечити задоволення серйозних запитів суспільства до правоохоронної галузі. Усе вищесказане актуалізує питання професійної підготовки правоохоронців. Сьогодні замало забезпечити поліцейського знанням законів і хорошою фізичною формою. Вирішення проблеми підготовки майбутніх поліцейських до успішного здійснення професійної діяльності вимагає її спрямування на розвиток певних індивідуальних якостей особистості, на забезпечення засобами адаптації до швидких змін у соціальному середовищі, на засвоєння

технологій і прийомів обробки значних обсягів інформації тощо. Психологічними новоутвореннями в особистості поліцейського мають стати креативність мислення, раціональність поведінки, готовність іти на виважений ризик і почуття особистої відповідальності, вміння адаптуватися до швидкоплинних змін, психологічна стійкість, готовність до психічних перевантажень і стресових ситуацій та вміння з них виходити.

Наявний розрив між запитами суспільства, які вимагають від поліцейського певної сукупності сформованих професійних та особистісних компетенцій, і можливостями професійної підготовки, яка за інерцією все ще перебуває під впливом уніфікованої пострадянської системи підготовки фахівців, робить актуальними впровадження та використання в процесі професійної підготовки нових досягнень у галузі практичної психології, зокрема створення системи спеціалізованої психологічної підтримки та допомоги особистості.

Метою нашої роботи став розгляд концептуальних засад проектування професійної діяльності

працівників поліції як предиктора створення системи її психологічного забезпечення.

Стан дослідження. Аналіз сучасних підходів до організації психологічного забезпечення різних завдань службової діяльності показує, що іноді вони будуються на основі аналогії (досвіду вирішення схожих завдань), підбору (вибору релевантних конкретному завданню заходів із загального переліку напрямів психологічного забезпечення) та припущення (виходячи з уявлень про те, які заходи сприятимуть підвищенню ефективності вирішення завдання).

На нашу думку, такі підходи є фрагментарними й безсистемними, а їх застосування призводить до збіднення змісту, напрямків і технологій психологічного забезпечення. Іноді пропускаються найважливіші психологічні чинники ефективності службової діяльності.

Так, О. Г. Караяні акцентує увагу на певних деталях службової діяльності, які упускаються у процесі професійної підготовки. Він зазначає, що, наприклад, «під час організації психологічного забезпечення службової діяльності в умовах екстремально низьких температур працівники не завжди навчаються способам виявлення ознак замерзання у себе й товаришів по службі, наданню психологічної допомоги, прийомам теплокорекційного тренінгу. У процесі виконання завдань в нічних умовах недооцінюється важливість формування у співробітників навичок підвищення якості нічного зору, ведення оперативних дій у темряві, ефективного використання слухового й нюхового аналізаторів» [1, с. 202].

Недостатньо уваги під час організації психологічного забезпечення службової діяльності приділяється питанням психологічних і бойових якостей злочинців, їх актуальним психічним станам та характеристикам населення, яке проживає в районі виконання завдання. Ігнорування таких та інших важливих аспектів психологічної реальності вирішення службових завдань істотно знижує ефективність їх психологічного забезпечення. Вирішення цієї проблеми лежить у площині здійснення моделювання службової діяльності у контексті її психологічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Психологічна робота здійснюється на двох рівнях: на рівні розуміння психологічних явищ і рівні управління психологічними явищами [2, с. 88]. На першому рівні конкретне психологічне явище виділяється з цілісної реальності, описується за допомогою психологічних термінів, називається, класифікується, пояснюється та подається у вигляді моделі. На другому рівні воно підда-

ється цілеспрямованій корекції. Спроби управління тим чи іншим психологічним явищем без попередньої побудови його моделі є профанацією [1, с. 83].

«Як правило, – пише О. О. Євдокімова, – під “моделлю” розуміється система об’єктів або знаків, що відтворює деякі істотні властивості системи-оригіналу; матеріальна або ідеальна система (знакова, концептуальна), яка опосередковано відображає систему чинників, що відтворюють, імітують об’єкт на різних рівнях його організації, самоорганізації та розвитку» [3, с. 96]. Використовуючи цю загальну дефініцію, можна дати визначення психологічній моделі службової діяльності працівників поліції. Вона являє собою уявний образ (аналог, своєрідну карту) психічних процесів і явищ, що мають місце в конкретній службовій діяльності.

Модель характеризують як спрощений аналіз об’єкта, функціонування якого є подібним до функціонування реального об’єкта. У процесі моделювання іноді доводиться відкидати низку параметрів, які треба враховувати на практиці [4, с. 114].

Професійна підготовка повинна стати одним із найважливіших етапів у загальній системі заходів щодо забезпечення професійної надійності сучасних правоохоронців. Поняття «модель спеціаліста» й «модель професійної діяльності фахівця» перебувають у тісному взаємозв’язку [4, с. 116].

Розробка моделі професійної діяльності фахівця передбачає низку етапів. Так, О. С. Пономарьов виділяє п’ять етапів моделювання.

На першому етапі визначаються професійні функції, типові завдання діяльності фахівця та вміння, необхідні для їх виконання.

На другому етапі проводиться системний аналіз функцій, що виконуються фахівцем у межах його професійної діяльності, й типових завдань, які складають її зміст. На підставі цього аналізу визначається фактична структура праці фахівця. Вона охоплює продукт праці, тобто її кінцевий результат, предмет, на який спрямовано працю, засоби, способи та умови професійної діяльності.

На третьому етапі визначаються основні функції в загальній структурі професійної діяльності спеціаліста.

На четвертому етапі згідно з результатами аналізу структури професійної діяльності фахівця, сукупності предметів його праці та професійних функцій складають перелік типових завдань для спеціаліста.

П’ятий етап розробки моделі професійної діяльності фахівця полягає у систематизації

отриманої інформації й оформленні зазначеної моделі у текстовому та графічному вигляді [5, с. 28].

Отже, модель професійної діяльності спеціаліста є одним із джерел змісту його професійної підготовки, що має велике значення для ефективної організації та реалізації всього навчального процесу.

Службова діяльність, як і будь-яка інша професійна діяльність, являє собою багатопланову, різноманітну реальність, що може проявлятися у різних іпостасях. Так, оперативнорозшукова, бойова, охоронна, пенітенціарна, рятувальна та інші діяльності значною мірою різняться за психологічними умовами їх здійснення. Відповідно, і зміст психологічної моделі кожного виду діяльності матиме якісну специфіку. Наприклад, з огляду на те, що службова діяльність працівника поліції – це головним чином безпосередня або опосередкована (через документи, технічні засоби) взаємодія з різними (індивідуальними або груповими) партнерами (підлеглими, керівниками, колегами, підозрюваними, злочинцями, постраждалими, свідками тощо), то для побудови психологічної моделі можна скористатися розробленою у психології моделлю взаємодії [6].

Використовуючи цю дещо вдосконалену структурно-логічну схему, можна уявити психологічну модель службової діяльності, яка містить у собі такі елементи.

1. Предмет взаємодії (мотив діяльності кожної сторони). Системоутворюючим елементом психологічної моделі професійної діяльності є її предмет – діючий мотив. Під час розшуку й затримання злочинця предметом взаємодії є воля протиборчих сторін. Мета оперативного працівника – зломити волю злочинця до опору, підкорити її вимогам правових норм, забезпечити його необхідну поведінку. Мета злочинця – протистояти волі оперативного працівника, змусити його відмовитися від виконання своїх функціональних обов'язків або істотно знизити ефективність його діяльності. Під час взаємодії з товаришами по службі предметом виступає взаєморозуміння партнерів. Предмет визначає якісно-кількісні параметри всіх інших елементів моделі.

2. Взаємодіючі сторони – комуніканти (партнери, опоненти, супротивники) із сформованим у них ресурсом взаємодії (образи ситуації взаємодії, установки, цілі, мотиви, емоційний настрій, навички ефективних дій у різних ситуаціях, психофізіологічні можливості, рівні професіоналізму). Найявністю сильної мотивації визначає настрій і силу волі сторони до оволо-

діння предметом взаємодії. Від професіоналізму залежать ступінь психофізіологічної залученості правоохоронця в ситуацію професійної діяльності, її «психофізіологічна ціна». Якісно-кількісна характеристика взаємодіючих сторін визначає вибір засобів і методів взаємодії й вимоги до групових характеристик і статусу партнерів по взаємодії. Так, протиборство з високомотивованим, професійно підготовленим, налаштованим на боротьбу злочинцем вимагає іноді не лише аналогічних психологічних кондицій правоохоронця, але й ефективної професійної взаємодії з товаришами по службі.

3. Групові психологічні феномени – групові думки, настрої та традиції, що впливають на досягнення мети взаємодії, сумісність, згуртованість та авторитетність керівництва взаємодіючих сторін. Усі ці психологічні за своєю суттю феномени так чи інакше є включеними у предмет взаємодії. Тому нерідко, наприклад для припинення протиправної діяльності злочинної групи, треба порушити її згуртованість, підірвати авторитет «ватажка», зруйнувати кримінальні традиції. Службова діяльність поліцейського – діяльність колективна. Від ступеня психологічної сумісності, згуртованості та взаємодопомоги співробітників, від колективного настрою значною мірою залежить успішність вирішення службових завдань.

4. Способи дій – стратегії, тактика, форми, види та прийоми взаємодії сторін. Залежно від характеристик предмета взаємодії та взаємодіючих сторін ними можуть використовуватися такі способи дій, як співпраця, протиборство (конкуренція), згода (консенсус), підпорядкування й уникнення.

5. Засоби взаємодії – вербальні та невербальні комунікативні засоби, засоби рукопашного бою, бойова зброя, спеціальна техніка та ін. Ідеальною є ситуація, коли співробітник досягає мети службової діяльності з використанням виключно комунікативних засобів (вербальних або невербальних). Це вимагає високого мистецтва спілкування.

6. Середовище діяльності – сукупність умов взаємодії, що поділяються на оперативні (специфіка оперативної ситуації – захоплення злочинця, звільнення заручників тощо), соціальні (стан громадської та групової думки, настрої, згуртованість тощо), ергономічні (природно-географічні, погодно-кліматичні та техніко-технологічні умови виконання службового завдання).

Таким чином, у структурному плані психологічна модель службової діяльності складається з якісно різних феноменів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на психіку

працівників поліції. Однак проста сукупність цих феноменів не може бути названа моделлю.

У функціональному розумінні психологічна модель службової діяльності має такі властивості. По-перше, вона повинна відображати сукупність усіх психічних явищ, що існують у реальній службовій діяльності. Під час планування психологічного забезпечення службової діяльності необхідно враховувати стан, бачити динаміку підготовки й планувати оптимізацію кожного елемента її психологічної моделі.

По-друге, модель повинна відображати характер взаємозв'язків психічних явищ у службовій діяльності – зміна одного тягне за собою зміну всіх інших. Наприклад, стан громадської думки щодо правоохоронної або злочинної діяльності здатен вплинути на способи дій і психологічний стан особового складу тощо. Таким же чином застосування злочинцями особливо жорстоких способів вчинення правопорушень або їх спрямованість проти дітей можуть докорінно змінити громадську думку про злочинність, про допустимі способи й засоби боротьби з нею. Захоплення терористами зброї тягне за собою зміну тактики дій особового складу, використання спеціальних засобів захисту, специфічних станів психіки співробітників і відносин між ними. Застосування бандитами тактики засідок обумовлює вибір зброї, спеціальну психологічну підготовку співробітників тощо. Психологічне роз'єднання в злочинній групі дозволяє учасникам переговорів вирішити службове завдання переважно комунікативними засобами без використання спеціальної техніки та спецзасобів.

Зі сказаного випливає положення про те, що впливати на перебіг і результат службової діяльності можна шляхом зміни якісного стану будь-якого з елементів моделі. Тобто в кожному елементі службової моделі потенційно міститься психологічний ресурс вирішення конкретного завдання [6]. Навіть супротивник (злочинець, терорист) може стати ресурсом ефективної діяльності, коли він психологічно виснажений, пригнічений, дезорієнтований, дезорганізований. У зв'язку з цим мистецтво психологів, керівників і працівників поліції полягає в тому, щоб перевести психологічний ресурс із потенційного стану в актуальний.

По-третє, модель дозволяє прогнозувати динаміку змін кожного елемента в процесі професійної діяльності. Володіння інформацією щодо зміни того чи іншого елемента моделі дозволяє передбачати характер, силу та спрямованість зміни інших елементів. Наприклад, посилення роз'єднаності в злочинному середо-

вищі може служити підставою для припущення про можливу активізацію злочинців, посилення агресивності та жорстокості індивідуальних злочинів.

По-четверте, модель дозволяє створювати дієві системи психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу поліції. Її використання надає можливість на практиці здійснити системний підхід до планування службової діяльності співробітників: здійснювати комплексне оцінювання професійних ситуацій, враховувати актуальний стан кожного елемента, чинити вплив на предмет службової діяльності з різних боків.

Виокремлені нами елементи психологічної моделі службової діяльності поліцейських, безумовно, є дуже важливими, але занадто великими й загальними для практичного використання в системі її психологічного забезпечення. Їх операціоналізація може бути досягнута шляхом розкладання кожної складової моделі на елементи, доступні для вимірювання, оцінювання та зміни. Цього можна досягти шляхом виділення чинників (причин, рушійних сил, важливих обставин), що визначають активність співробітників під час виконання службових завдань і більш детально характеризують кожну складову психологічної моделі службової діяльності.

Презентована психологічна модель службової діяльності дозволяє виділити такі групи чинників:

а) оперативні чинники: вид взаємодії з опонентами (співпраця, протиборство, консенсус, підпорядкування, уникнення); види та способи дій (переговори, зіткнення, засідка тощо); вид використовуваних засобів взаємодії (комунікативні, спеціальні, зброя, спецзасоби); наявність фактів або загрози насильства, загибелі та поранень людей; тривалість безперервної участі у виконанні завдань службової діяльності; виконання завдань у відриві від основних сил; наявність інформаційно-психологічного протиборства;

б) ергономічні фактори: природно-географічні (місто, гори, степ, ліс тощо), погодно-кліматичні (спека, холод, опади), техніко-технологічні (нестерпний шум, вібрація, запахи, вплив хімічних речовин тощо);

в) соціальні фактори: ставлення населення в районі виконання завдання до правоохоронної діяльності до та протиправної діяльності (до контрабанди у прикордонних районах, до незаконного видобутку бурштину у Сумській області та ін.), згуртованість протиборчих груп, авторитетність керівництва протиборчих груп;

г) психофізіологічні чинники: надмірне фізичне напруження, дистрес; втома; монотонія; брак сну та відпочинку; сенсорна депривація; голод, спрага; біль;

г) психологічні чинники: психологічна готовність до виконання службових завдань і психологічна стійкість до стрес-факторів службової діяльності; обидві ці змінні складаються з тих самих компонентів, але перебувають у різних ієрархічних відносинах [7].

Основними їх характеристиками є такі рівні:

1) когнітивний (знання особливостей індивідуальної та групової психології протиборчої сторони, її сильних і слабких сторін, звичні паттерни й схеми дій; уявлення про соціальне тло й обставини виконання завдання; знання того, яке завдання, у взаємодії з ким, у якій послідовності, в якому часовому інтервалі, за допомогою яких засобів виконувати тощо);

2) мотиваційний (наявність широких соціальних, колективно-групових та індивідуальних мотивів якісного виконання завдання);

3) емоційно-вольовий (настрій на виконання завдання, вольові емоційні стани, вміння співробітників надавати взаємну психологічну підтримку, володіння працівниками прийомами емоційно-вольової саморегуляції);

4) операційний (майстерне володіння зброєю та спецтехнікою, прийомами рукопашного бою тощо).

Рівень сформованості у співробітників первинних психологічних якостей виступає своєрідним «фільтром», крізь який здійснюється вплив на їх поведінку всіх перерахованих вище факторів. Саме від стану психічної готовності та стійкості залежить характер реакції правоохоронця на вторинні психологічні чинники: небезпека для власного життя (здоров'я) й життя (здоров'я) близьких людей; новизна, несподіванка, раптовість настання екстремальної ситуації; участь у жорсткому насильстві щодо супротивника; вкрай висока відповідальність за результати своєї діяльності; суперечливість, гострий брак або надмірний надлишок життєво важливої інформації, поєднання декількох видів діяльності, гранично високий темп роботи.

Перераховані фактори, що впливають із психологічної моделі службової діяльності, визначають рівень активності й успішності дій співробітників правоохоронних органів. Так, тривале перебування в несприятливих кліматичних умовах сприяє зростанню соматичних і психічних розладів. Екстремальні природні умови, діяльність у яких супроводжується виснаженням компенсаторних ресурсів, збільшують ризик виникнення психічних порушень.

У результаті відзначаються розлади функціональних систем організму, що забезпечують теплову регуляцію, виснаження водно-сольових ресурсів, зниження фізичної працездатності і психофізіологічних можливостей.

Недостатній і неякісний сон в умовах інтенсивної службової діяльності – головна причина виникнення деструктивного стресу. У напруженій оперативній обстановці працівникам іноді доводиться спати не більше 2–3 годин на добу. Порушення природних ритмів сну в нічний період, особливо з 2.00 до 6.00 години, коли сон найбільш глибокий, значно знижує здатність людини думати й діяти. Згідно з дослідженнями, проведеними в США та Великобританії, відсутність сну протягом 48 годин і більше практично повністю деморалізує людей, які починають страждати на психічні відхилення, зокрема, на слухові та зорові галюцинації. При цьому страждають пам'ять і здатність до прийняття рішень, підвищується занепокоєння, порушуються біоритми організму.

Керівники всіх рівнів і психологи повинні передбачити специфіку впливу факторів службової діяльності на поведінку співробітників і прагнути надати їм позитивного мобілізуючого характеру. Оперативні, соціальні, ергономічні, фізіологічні та психологічні чинники активності працівників поліції діють у різний час із різною силою та в різних комбінаціях. Небезпечна для життя обстановка буде по-різному сприйматися працівниками, які діють у колективах, що відрізняються громадською думкою й настроєм, що мають різний досвід службової діяльності тощо. Очевидно, що якщо працівник знає звички й тактичні схеми дій злочинців і набір їхніх хитрощів, то вони не стануть для нього несподіваними або новими. А це означає, що не буде місця подиву, інформаційним перевантаженням і недовантаженням, і як наслідок ситуація не буде відчуватися як надмірно небезпечна. Перелічені фактори можуть бути як непереборною перешкодою на шляху правоохоронця та причиною його психотравматизації, так і психологічним ресурсом, що розширює його можливості. Наприклад, дії в нічних умовах для правоохоронця з поганою нічною підготовкою можуть бути справжньою драмою, а для майстра нічних дій – умовою психологічної переваги над злочинцями.

Психологія не обмежується виявленням закономірностей функціонування психіки правоохоронця в умовах службової діяльності. Вона бачить свою місію в тому, щоб розробити технологію застосування вироблених наукових рекомендацій у практиці вирішення службових

завдань у різних галузях психології (юридичній, психології праці, військовій, спортивній психології, психології оперативно-розшукової діяльності тощо). Установлено, що, по-перше, ті ж самі люди, що попервах мають однаковий рівень психологічної готовності до діяльності та психологічної стійкості до стрес-факторів цієї діяльності, матимуть різне психологічне навантаження й різні психологічні можливості вирішення різних завдань. По-друге, на психологічний стан людей, а отже і на їх активність можна впливати як безпосередньо, так і опосередковано (через середовище і діяльність); по-третє, психологічне забезпечення діяльності не може зводитися тільки до формування психологічних і професійних якостей фахівців.

Отже, ефективності вирішення службової діяльності можна досягти такими різними способами: а) шляхом оптимізації психологічних можливостей співробітників (психологічної та професійної підготовки тощо); б) шляхом сприятливої зміни середовища (формування громадської думки та позитивного ставлення населення до оперативних дій, раціональна розстановка співробітників на різних етапах виконання службових завдань тощо); в) шляхом вибору найбільш адекватного для конкретних умов виду впливу на злочинців (психологічний, інформаційний, вогневий, спеціальний та ін.).

Висновки. Викладені вище положення дозволяють визначити психологічне забезпечення службової діяльності як технологію (сукуп-

ність форм, методів, прийомів, алгоритмів) пошуку, вивчення, створення, збереження, підтримки й відновлення психологічного ресурсу, необхідного для її ефективного виконання. За своєю суттю психологічне забезпечення являє собою цілеспрямовану, науково обґрунтовану, організовану трансформацію психологічного ресурсу зі стану потенційного в актуальний. Таке розуміння психологічного забезпечення націлює керівників та психологів силових структур і підрозділів під час підготовки до виконання службових завдань уявляти психологічну модель майбутньої діяльності, уважно аналізувати психологічні аспекти кожного її елемента й вести цілеспрямований пошук психологічних ресурсів у кожному з них, планувати та здійснювати «багатоканальний» вплив на всі елементи моделі в інтересах досягнення поставленої мети. Таким чином, модельний підхід до дослідження психологічних аспектів службової діяльності дозволяє виділити й піддати аналізу, оцінюванню та в подальшому корекції всі найважливіші психологічні явища, характерні для вирішення службових завдань. Без моделювання психологічної феноменології службової діяльності не можна створювати ефективні системи її психологічного забезпечення. Керівники поліції та психологи, плануючи будь-який захід психологічного забезпечення, мають обґрунтовувати його з використанням психологічної моделі конкретного виду службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. СПб. : Питер, 2006. 480 с.
2. Бархаев Б. П., Сыромятников И. В. Введение в профессию: от социальной роли к профессиональной субъектности. М. : Воен. ун-т, 2003. 171 с.
3. Євдокімова О. О. Психологічна служба : навч.-метод. посіб. Харків : Вид.-полігр. центр ХНУРЕ, 2012. 122 с.
4. Корнєшук В. В. Моделювання в системі підготовки професійно надійного спеціаліста: теоретичний аспект. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2008. Вип. 14. С. 113–117.
5. Пономарьов О. С. Модель професійної діяльності фахівця : текст лекцій. Харків : НТУ «ХП», 2006. 36 с.
6. Караяни А. Г. Теоретические основы психологического обеспечения служебной деятельности. *Юридическая психология*. 2013. № 3. С. 22–26.
7. Корчемный П. А. Военная психология : учеб. М. : Изд-во ОВЛ, 2005. 215 с.
8. Литвинцев С. В., Снедков Е. В., Резник А. М. Боевая психическая травма : руководство для врачей. М. : Медицина, 2005. 432 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2017

КЛИМЕНКО И. В. МОДЕЛЬ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ПРЕДИКТОР ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Рассмотрено психологическое обеспечение служебной деятельности работников полиции как технология (совокупность форм, методов, приёмов, алгоритмов) поиска, изучения, создания, сохранения, поддержки и возобновления психологического ресурса личности, необходимого для её эффективного выполнения. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности работников полиции определено как целенаправленную, научно обоснованную, организованную трансформацию психологического ресурса личности из потенциального состояния в актуальное. Отмечено, что модельный подход к исследованию психологических аспектов служебной деятельности позволяет выделить и подвергнуть анализу, оценке и коррекции все

важнейшие психологические явления, характерные для решения служебных задач. Подчёркнуто, что без моделирования психологической феноменологии видов служебной деятельности невозможно создать эффективные системы её психологического обеспечения.

Ключевые слова: предиктор, служебная деятельность, модель, психологическое обеспечение, работник полиции.

KLYMENKO I. V. MODEL OF OFFICIAL ACTIVITIES AS A PREDICTOR OF ITS PSYCHOLOGICAL PROVISION

The author has studied the psychological provision of the police officers' official activities as a technology (a set of forms, methods, techniques, algorithms) for the search, study, creation, preservation, support and restoration of the psychological resource of an individual necessary for the effective implementation.

Under the model the author of the article refers to a system of objects or signs, which reproduces some essential properties of the original system; material or ideal system (symbolic, conceptual), which indirectly reflects the system of factors that reproduce, simulate the object at different levels of its organization, self-organization and development. It has been noted that the model approach to the study of psychological aspects of official activities allows to distinguish and analyze, evaluate and correct all the most important psychological phenomena, typical for the solution of official tasks. Official activities, like any other professional activities, are a multi-layered, diverse reality, which can be manifested in different hypostases. Thus, operative and search, combat, guarding, penitentiary, rescue and other activities differ to a large extent in psychological conditions for their implementation. Accordingly, the content of the psychological model of each type of activities will have qualitative specificity.

The model allows to create effective systems of psychological provision of professional activity of the police personnel. Its usage provides the opportunity to implement in practice a systematic approach in planning employees' official activities: to carry out a comprehensive assessment of professional situations, to take into account the relevant state of each element, to influence the object of official activities from different sides, etc. It has been emphasized that without simulating the psychological phenomenology of different types of official activities, it is impossible to create effective systems of its psychological provision.

Keywords: predictor, official activities, model, psychological provision, police officer.

УДК 159.9:351.74(477)

Н. Е. МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РІЗНИХ ЕТАПІВ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто мету, завдання та сутність психологічного супроводу професіогенезу правоохоронців. Проаналізовано концептуальні засади здійснення заходів у межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу довузівського, вузівського та післявузівського етапів професійного розвитку правоохоронців. Наголошено, що врахування проаналізованих особливостей сприяє гармонійному, збалансованому процесу професійного становлення, результатом якого є високий рівень професіоналізму.

Ключові слова: психологічний супровід, професіогенез, правоохоронці, етапи професіогенезу правоохоронців.

Miloradova, N.E. (2017), "Conceptual principles of psychological support of different stages of the professional genesis of law enforcement officers" ["Konseptualni zasady psykhologichnoho suprovodu riznykh etapiv profesiohenezu pravookhorontsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 139–144.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань сьогодення є формування висококваліфікованої особистості, професіонала-фахівця. У наукових дослідженнях, присвяче-

них проблемі професійного розвитку працівників правоохоронної сфери, зазначається, що основу психосоціального розвитку правоохоронця становить розвиток його особистості,

який перебуває в тісному зв'язку із професійним зростанням. Професіогенез правоохоронця передбачає його просування у професійному просторі від здійснення професійного вибору до досягнення вершин особистого професіоналізму, який є інтегративною характеристикою професійно зрілої особистості. Долаючи наслідки негативного професіогенезу (професійні кризи, деформації, деструкції), правоохоронець ступає сходинками саморозгортання у професійному середовищі. Цей процес проходить під впливом як особистих цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу соціо професійного оточення. Професіогенез правоохоронця передбачає включення його до системи суспільних і професійних відносин та самостійне відтворення цих відносин, що обумовлює поступову професіоналізацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання психологічного супроводу професійної діяльності працівників екстремальних професій розглядали Д. Александров, В. Барко, О. Землянська, Л. Казміренко, В. Медведєв, В. Осьодло, І. Приходько, О. Тімченко, Г. Юхновець, С. Яковенко та інші. Загальні аспекти психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців висвітлені у працях О. М. Бандурки, В. Черненілова, В. Юстицького, Ю. Ірхіна, О. Іванової, О. Цільмак та інших. Однак проблеми, пов'язані з комплексним аналізом процесу психологічного супроводу різних етапів професіогенезу правоохоронців, недостатньо досліджені або потребують оновлення з урахуванням викликів сьогодення.

Під психологічним супроводом науковці розуміють комплекс безперервних заходів і вид психологічної допомоги на якомусь окремому проміжку життя для підтримки або поліпшення психологічного розвитку особистості людини в цілому.

Найбільш розгорнуте визначення цього поняття навела у своїх працях Н. Волянук. Вона зазначала, що психологічне супроводження – це: цілісний процес вивчення, формування та корекції професійного розвитку професійної діяльності; система методів, які сприяють самовизначенню суб'єкта діяльності у процесі формування його орієнтаційного поля професійного розвитку, відповідальним за дії в якому він є сам; особлива форма допомоги у вирішенні або зменшенні актуальності соціально-психологічних проблем, що перешкоджають самореалізації на будь-якому з етапів професіоналізації [2].

Метою статті є визначення основних напрямків психологічного супроводу професійного розвитку правоохоронців на довузівському, вузівському та післявузівському етапах.

Виклад основного матеріалу. Весь процес професіогенезу правоохоронця розглядається нами в межах трьох етапів: 1) етап професійного самовизначення (довузівський), що включає стадії первинної, вторинної та третинної оптації; 2) етап професійного навчання (вузівський), у складі якого виокремлюють стадію вузівської адаптації, інтеріоризації та ревізії професійного потенціалу (1 курс), стадію засвоєння професійних знань, умінь і навичок (2–4 курс) і стадію закріплення й усвідомлення професійної готовності (закінчення вузу); 3) етап професійного розвитку (післявузівський), до складу якого входять стадія професійної адаптації (адаптанта), стадія оволодіння професійною діяльністю (інтернала), стадія творчого самовираження (майстра), стадія наставництва, стадія звільнення та соціальної переадаптації.

Проходження особистістю зазначених професіогенетичних сходинок потребує уваги та підтримки на кожній з них. Саме психологічний супровід виступає дійовим методом, що забезпечує правоохоронцю необхідну орієнтацію у професійному середовищі й ефективну взаємодію з професійною діяльністю. Як зазначає у своїх дослідженнях О. Цільмак, практичний аспект проблеми професійного становлення саме і спрямований на: розробку та вирішення завдань професійної орієнтації і переорієнтації, психологічного відбору (набору, підбору, комплектування), розподілу і розстановки кадрів, трудового навчання, професійної підготовки (тренування) і перепідготовки; виробничу і соціально-психологічну адаптацію; професійну реабілітацію, психологічну підтримку та корекцію тощо [3].

Як зазначають фахівці [4, с. 37–38], складовими психологічного супроводу є:

- забезпечення оптимального соціально-психологічного мікроклімату;
- встановлення ступеня задоволеності роботою й умовами праці та відпочинку;
- поліпшення режиму праці та відпочинку;
- професійний добір, відбір, підвищення кваліфікації;
- система заохочень і покарань;
- профкорекція;
- попередження виникнення небажаних функціональних станів (утома, виснаження);
- засоби запобігання девіантній поведінці, психічним розладам, професійній деформації, суїцидам;
- засоби, що дозволяють відновити стан працівника після стресу;
- профілактика стресів і наслідків монотонії;
- створення кімнат психологічного розвантаження тощо.

Психологічний супровід професіогенезу особистості правоохоронця розглядається нами як цілісний процес діагностики, профілактики та корекції професійного становлення фахівця в межах його поступового просування від моменту усвідомлення особистих інтересів і свідомого та відповідального вибору майбутнього професійного шляху через набуття професіоналізму до звільнення та припинення активної професійної діяльності. Метою такого супроводу є підтримка та супроводження гармонійного професійного саморозгортання особистості правоохоронця у професійному просторі, де рівень особистого розвитку тісно пов'язаний з ефективністю професійної діяльності.

Психологічний супровід професіогенезу правоохоронця – це цілісна науково-технологічна, психолого-педагогічна система, яка об'єднує дії різних посадових осіб (керівників підрозділів, наставників, кураторів, психологів, педагогів, викладачів, курсових офіцерів та ін.), спрямовані на виконання таких завдань:

- теоретичне осмислення психологічної сутності та специфіки професійної діяльності працівника поліції, необхідності й доцільності психологічного супроводу професійного становлення особистості правоохоронця на кожному етапі професіогенезу;

- вивчення і вдосконалення чинників та умов професійного середовища, що впливають на гармонійне професійне самоздійснення правоохоронців і передбачають попередження професійних криз;

- підвищення компетентності всіх суб'єктів, які забезпечують і організують процес психологічного супроводу правоохоронців на кожному з етапів професіогенезу;

- врахування виявлених закономірностей і механізмів для вдосконалення профорієнтаційних заходів, професійного психологічного відбору, навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації правоохоронців;

- виявлення груп ризику, професійної деформації особистості на ранніх стадіях професіогенезу;

- здійснення психопрофілактичної діяльності й надання психологічної допомоги правоохоронцям у подоланні впливу негативних стрес-факторів професійного середовища на особистість і проблем особистісно-професійного розвитку, пов'язаних із переосмисленням особливостей переходу з одного етапу професіогенезу на інший;

- розроблення та впровадження інноваційних психотехнологій, орієнтованих на розкриття особистого потенціалу правоохоронця в межах кожного етапу професіогенезу.

Результатами психологічного супроводу є повноцінна реалізація психологічного потенціалу особистості правоохоронця, формування психологічної компетентності щодо здійснення вибору й подолання труднощів особистого та професійного життя [1].

Розглянемо більш детально особливості психологічного супроводу професійного становлення правоохоронців на кожному з етапів професіогенезу. Так, етап професійного самовизначення (довузівський) професійного становлення правоохоронців охоплює життєвий період із молодшого шкільного віку до ранньої юності. Довузівська підготовка за ступенем своєї значущості не уступає вузівському періоду підготовки фахівців. На цьому етапі поряд із гармонійним розвитком особистості на основі виявлення індивідуально значущих рис особистості, всебічною загальноосвітньою та фізичною підготовкою в молоді повинен бути сформований стійкий мотиваційний блок, який базується на глибинному інтересі до обраної професії та бажанні присвятити своє життя служінню й охороні суспільства [5].

Як зазначалося раніше, на цьому етапі професіогенезу нас цікавить періодизація, що охоплює життя і розвиток індивіда шкільного віку, протягом якого в дитини змінюється уявлення про майбутню професію, починаючи з фантазій про неї, через усвідомлення особистих інтересів і здібностей до свідомого та відповідального вибору майбутнього професійного шляху. Особливу увагу на цьому етапі привертає стадія третинної оптації старший шкільний вік (15–18 років), у межах якої усвідомлюються особисті бажання, здійснюється свідомий і відповідальний вибір майбутнього професійного шляху через обрання відповідного закладу освіти. Однак не слід недооцінювати стадії первинної та вторинної оптації, в межах яких здійснюється: оволодіння «основними сенсами» людської діяльності та навичками людської поведінки; розвиток певних здібностей, які можуть у подальшому знадобитися в професійній діяльності; розвиток функцій самоконтролю, самоаналізу та планування діяльності; формування уявлення про майбутню професію на підставі усвідомлення особистих інтересів і здібностей або під впливом однолітків.

Тому в межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу на етапі професійного самовизначення професійного становлення правоохоронців необхідно звернути увагу на:

- ґрунтовну підготовку фахівців до проведення належної профорієнтаційної роботи, спрямованої на врахування особистих потреб та

індивідуально-психологічних особливостей і психофізіологічних властивостей під час здійснення вибору професійного навчального закладу;

- сприяння впровадженню у шкільну програму спеціальних курсів, наприклад «Основ вибору професії», для підвищення якості професійної орієнтації учнів (ці заняття передбачають забезпечення учнів обсягом систематизованих профорієнтаційних знань, необхідних для прийняття правильного рішення про професійне самовизначення);

- залучення та зацікавлення батьків майбутніх абітурієнтів у здійсненні молоддю адекватного вибору професійного шляху;

- організацію та проведення для учнів, батьків і вчителів лекцій, бесід, круглих столів на теми допомоги в особистісно-орієнтованому підході до навчання, міжособистісної взаємодії, психологічних детермінант професійного самовизначення, значення професійної рефлексії та проблеми соціально-психологічної адаптації й індивідуального стилю професійної діяльності;

- проведення психопрофілактичної та психокорекційної роботи з дітьми пільгового контингенту (сиротами, дітьми, батьки, яких загинули під час виконання службових обов'язків, та ін.);

- особливості протікання та подолання негативних наслідків кризи навчально-професійної орієнтації, пов'язаної зі зміною провідної діяльності з навчально-пізнавальної на навчально-професійну;

- удосконалення профільної довузівської підготовки та професійного відбору у ВНЗ системи МВС України тощо.

Психологічний супровід етапу професійного навчання (вузівського) професійного становлення правоохоронців у вищому навчальному закладі із специфічними умовами навчання складається зі створення належних умов для повноцінного розвитку та навчання майбутнього фахівця в конкретному освітньому середовищі. Він є цілісним процесом, спрямованим на формування фахових знань, умінь і практичних навичок, професійної корпоративної культури, готовності до виконання оперативно-службових завдань, особистих якостей. Для реалізації цих завдань необхідно об'єднати зусилля керівництва ВНЗ, офіцерсько-викладацького складу, курсової ланки, кураторів навчальних груп, психологів та інших.

У процесі фахової підготовки здійснюється накопичення знань, розвиток умінь і навичок у межах обраної професії, поглиблюється інтерес до майбутньої професії, складається уявлення про професійно важливі якості, необхідні для майбутньої діяльності, відбувається актуалізація

та розвиток професійних планів, настанов і професійної спрямованості особистості взагалі.

Фахова підготовка є одним з етапів оволодіння професією та являє собою певну сходинку особистої професійної біографії на шляху до самореалізації. На процес професійного становлення майбутніх правоохоронців у вищому навчальному закладі із специфічними умовами навчання впливає низка факторів, які можна поділити на внутрішні, які у свою чергу поділяються на біологічні (тобто ті, що пов'язані з біологічною сутністю людини, станом її здоров'я, спадковістю тощо) та психологічні (стосуються внутрішніх психічних реакцій і процесів суб'єкта); зовнішні, соціальні (розглядаються на двох рівнях – загальному, який виражається у впливі тих соціальних відносин, в які вступає майбутній правоохоронець, та спеціальному, який стосується соціальних відносин, які мають місце у вищому навчальному закладі та поза ним, але стосуються сфери професійної діяльності майбутнього правоохоронця).

Процес професійного розвитку майбутніх правоохоронців також визначається особливостями умов, які можна звести до зовнішніх (організаційно-педагогічних, соціально-психологічних) та внутрішніх (особливості когнітивних процесів, мотивація, система цінностей, суб'єктивна активність, особистісний досвід).

У межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу на етапі професійного навчання (вузівського) професійного становлення правоохоронців необхідно звернути увагу на:

- вивчення й аналіз вихідного рівня розвитку цінностей, установок, мотивації, процесів регуляції поведінки, особливостей протікання адаптаційних процесів, особистісних якостей і здібностей майбутніх правоохоронців;

- зменшення адаптаційного навантаження та розуміння курсантами особливостей і специфіки професійно-освітнього середовища;

- особливості протікання кризи ревізії та корекції професійного вибору, сутністю якої є наявність ціннісного конфлікту як результату зміни цінностей порівняно з моментом вибору професії, що може стати причиною припинення професійного розвитку в рамках вибраної професії, коли більшість курсантів переживає розчарування в професії, яку опановують (найчастіше це спостерігається на другому курсі навчання);

- упровадження комплексу організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, виховних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію умов, що передбачає попередження професійних

криз і руйнування системи професійної мотивації, цінностей та установок особистості правоохоронця;

- розвиток упевненості курсантів у власних силах і можливостях, подолання страху перед особистісним та професійним майбутнім;

- здійснення заходів, спрямованих на виправлення недоліків психологічного розвитку або поведінки правоохоронців під час навчання за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу; така робота може проводитися як індивідуально, так і з групою курсантів;

- підготовку курсантів до освоєння нової соціальної ролі та набуття досвіду самостійного здійснення професійної діяльності після закінчення навчання у профільному вузі [6].

Психологічний супровід на етапі професійного розвитку (післявузівського) включає в себе підтримку послідовного сходження фахівцем професіогенетичними сходженнями від адаптанта до наставника й усвідомлення закінчення професійної діяльності у зв'язку зі звільненням із лав Національної поліції. Він спрямований на розкриття та реалізацію особистого професійного потенціалу правоохоронця у процесі побудови власної кар'єри, подолання наслідків негативного професіогенезу та забезпечення гармонійного розгортання особистого професійного сценарію.

У межах діагностичного, профілактичного та корекційного напрямків психологічного супроводу професійного становлення правоохоронців на етапі професійного розвитку необхідно звернути увагу на:

- вивчення й аналіз адаптаційних характеристик молодого фахівця, рівня узгодженості сформованих на попередньому етапі професіогенезу професійних та особистих цінностей і настановлень; прояснення та конкретизацію кар'єрних цілей; «перевірку» на практиці отриманих теоретичних знань та їх узгодження з професійними вимогами; виконання нової соціальної ролі та налагодження професійних зв'язків;

- зменшення адаптаційного навантаження та розуміння молодими працівниками на стадії професійної адаптації особливостей і специфіки професійного середовища (об'єкт, засоби праці, професійне оточення, професійні завдання, умови праці тощо);

- розвиток і стійке використання навичок професійного тайм-менеджменту на стадії оволодіння професійною діяльністю для якісного розподілу часу, особистих сил і ресурсів між професійним та особистим життям;

- розвиток мотивації переходу від накопичення професійних знань і досвіду до необхідності та доцільності обміну досвідом як учите-

ля – носія професійних знань із колегами, однодумцями, учнями, послідовниками;

- особливості протікання та подолання негативних наслідків професіогенетичних криз: 1) кризи професійного росту, коли спеціаліст свідомо чи несвідомо відчуває потребу в подальшому професійному зростанні, професійному самоствердженні (за відсутності перспектив професійного росту особистість відчуває психічну напругу, дискомфорт, з'являються думки про можливе звільнення, зміну професії); 2) кризи професійної кар'єри, до якої можуть призвести протиріччя між бажаним сценарієм кар'єри та її реальними перспективами; 3) кризи соціально-професійної самоактуалізації на стадії майстра, усвідомлення необхідності та доцільності переходу на стадію наставництва; 4) кризи втрати професійної діяльності, яка зумовлена необхідністю виходу людини на пенсію та завершенням професійного життя;

- упровадження в межах підвищення кваліфікації, службової підготовки, наставництва комплексу організаційних, службових, правових, просвітницьких, соціально-економічних, виховних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію умов, які передбачають попередження професійних криз і руйнування системи професійної мотивації, цінностей та установок особистості правоохоронця на кожній зі стадій;

- підтримку процесу переадаптації працівника на стадії звільнення з лав Національної поліції, яка буде полягати в корекції, добудові та перебудові окремих функціональних систем психіки або особистості в цілому; проведення вторинних профорієнтаційних заходів для можливості знаходження себе після звільнення з поліції в умовах цивільного життя; зниження ризику відчуття професійної безпорадності й особистої нікчемності.

Висновки. Таким чином, проведений комплексний аналіз проблеми дає підстави констатувати, що:

- для попередження негативного впливу професійного середовища та руйнуючих особистість можливих наслідків проходження нею професійних криз доцільне та необхідне здійснення психологічного супроводу всіх етапів професіогенезу правоохоронців;

- застосування технології психологічного супроводу на різних етапах професіогенезу сприяє запуску механізмів саморозвитку, коригує процеси самореалізації та розкриває перспективи особистісного та професійного зростання правоохоронців;

- результатом урахування проаналізованих особливостей діагностичного, профілактичного

та корекційного напрямків психологічного супроводу професіогенезу правоохоронців є гармонійний, збалансований процес професійного становлення і, як наслідок, високий рівень професіоналізму.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розгляд особливостей використання окремих технологій психологічного супроводу на різних етапах професійного розвитку правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии. М. : Владос, 2001. 304 с.
2. Волянюк Н. Ю. Психологічний супровід професійного розвитку тренера-викладача. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2004. Т. IV, вип. 8. С. 67–74.
3. Цільмак О. М. Суб'єктивні детермінуючі фактори прийняття особистістю рішення про вибір професії правоохоронного напрямку. *Наука і освіта*. 2009. № 10. С. 94–99.
4. Малхазов О. Р. Психологія праці : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 208 с.
5. Бутенко Ю. В., Мілорадова Н. Е. Довузівська підготовка – етап професійного становлення сучасного працівника ОВС. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 174–176.
6. Мілорадова Н. Е. Психологічний супровід вузівського етапу професіогенезу правоохоронців // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 7 квіт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 67–69.
7. Александрова Э. М. Психологическое сопровождение школьников. М. : Academia, 2002. 206 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2017

МИЛОРАДОВА Н. Э. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ РАЗНЫХ ЭТАПОВ ПРОФЕССИОГЕНЕЗА ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Рассмотрены цели, задачи и сущность психологического сопровождения профессиогенеза правоохранителей. Проанализированы концептуальные основы осуществления мероприятий в рамках диагностического, профилактического и коррекционного направлений психологического сопровождения довузовского, вузовского и послевузовского этапов профессионального развития правоохранителей. Отмечено, что учёт проанализированных особенностей способствует гармоничному, сбалансированному процессу профессионального становления, результатом которого является высокий уровень профессионализма.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, профессиогенез, правоохранители, этапы профессиогенеза правоохранителей.

MILORADOVA N. E. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF DIFFERENT STAGES OF THE PROFESSIONAL GENESIS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The objective, tasks and essence of psychological support to the professional genesis of law enforcement officers have been considered. It has been noted that the result of psychological support is the full realization of the psychological potential of the personality of law enforcement officers, the formation of psychological competence in choosing and overcoming the difficulties of personal and professional life. The scientific and practical propositions for the implementation of measures within the framework of diagnostic, preventive and correctional directions of psychological support of pre-university, university and post-university stages of professional development of law enforcement officers have been provided. The author has analyzed the main problem issues of each of the stages:

- pre-university (training of specialists for conducting vocational guidance work; involving parents of future cadets in carrying out appropriate selection of professional paths by young men; conducting psychoprophylaxis and psycho-corrective work with children of privileged contingent; features of the crisis of educational and vocational professional orientation; improving the profile pre-university training and professional selection to higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, etc.);
- university (peculiarities of adaptation processes; peculiarities of the revision crisis and the correction of professional selection; integrated approach to optimizing the conditions for prevention of professional crises; training of cadets for the development of a new social role, etc.);
- post-university (study of the adaptation characteristics of a young specialist; development of skills of professional time management at the stage of mastering professional activity; peculiarities of the process of overcoming the negative consequences of professionogenetic crises: the crisis of professional growth; the crisis of professional career; the crisis of social and professional self-actualization at the master stage; the crisis of loss and termination of professional activity, etc.).

Keywords: psychological support, professional genesis, law enforcement officers, stages of the professional genesis of law enforcement officers.

УДК 159.923:572.025(045)

М. П. ПОЛУХІНА,аспірантка кафедри авіаційної психології
навчально-наукового гуманітарного інституту
Національного авіаційного університету (м. Київ)**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ ПРОФЕСІЙНИХ ЕКСПЕКТАЦІЙ
ПРАВООХОРОНЦІВ**

Розглянуто питання психологічних особливостей кризи професійних експектацій правоохоронців з урахуванням специфіки їх служби. Проаналізовано погляди зарубіжних і вітчизняних науковців щодо умов, необхідних для успішного процесу професійної адаптації, результатом якого є швидке досягнення робочих показників, звикання до трудового колективу, освоєння основних вимог корпоративної культури та правил поведінки, зниження тривожності й невпевненості в собі, розвиток позитивного ставлення до обов'язків, задоволеність роботою та скорочення плинності кадрів. Надано пропозиції щодо шляхів подолання кризи професійних експектацій.

Ключові слова: правоохоронці, правоохоронні органи, професійний розвиток, професійне становлення, професійна адаптація, криза професійних експектацій.

Polukhina, M.P. (2017), "Psychological peculiarities of the crisis of professional expectations of law enforcement officers" ["Psykhologichni osoblyvosti kryzy profesiinykh ekspektatsii pravookhorontsiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 145–149.

Постановка проблеми. Професійне становлення правоохоронців є складним і довготривалим процесом, який передбачає не тільки поступовий перехід від одного етапу професійного розвитку до іншого, а й виникнення професійних криз, які є накопиченням як зовнішніх, так і внутрішніх суперечностей особистості та невід'ємною частиною професійного розвитку. Суттєве омолодження правоохоронних кадрів, відсутність оптимальних матеріально-технічних і морально-психологічних умов адаптації молодих спеціалістів, недосконале нормативно-правове забезпечення правоохоронної діяльності й утрата довіри населення до захисників правопорядку – все це негативним чином впливає на професійне становлення правоохоронців [1].

У зв'язку з цим **метою** статті є дослідження особливостей кризи професійних експектацій правоохоронців, професійна діяльність яких пов'язана з несприятливими для життя та здоров'я умовами, що обумовлено безпосереднім зв'язком з ефективністю їх професійної діяльності та рівнем професійної адаптації як провідного чинника професійної придатності до служби в правоохоронних органах. Переживання кризи професійних експектацій правоохоронцями призводить, з одного боку, до гострих та хронічних емоційних станів, а з іншого – до зниження ефективності правоохоронної діяльності, її продуктивності, надійності і, як наслідок, може стати причиною порушення законності при виконанні службових обов'язків або стати передумовою професійної деформації

особистості тощо. Так, для багатьох людей окремі життєві і професійні кризи обертаються нестерпною психічною травмою, гострим душевним болем [2, с. 276]. Сильні емоційні й фізичні навантаження створюють передумови до виникнення психічних, соматичних розладів, іноді суїцидальної поведінки. За таких обставин важливими чинниками є стресостійкість та високий рівень адаптивності особистості. Отже, важливим напрямом психологічного супроводу процесу подолання психологічних труднощів професійного становлення молодих правоохоронців є профілактика кризи професійних експектацій та розробка ефективних шляхів її подолання.

Аналіз останніх досліджень. Проблема професійної адаптації розглядається в роботах Н. Захарова, О. Кокуна, І. Мілославової, І. Назімова, Н. Ничкало, К. Платонова, В. Синявського, С. Чистякової та ін. Дослідженню питання адаптації курсантів і правоохоронців присвятили увагу В. Бушурова, С. Голобородько, А. Губін, С. Добряк, М. Дьяченко, Г. Дунін, Л. Єгоров, Д. Кобзін, Н. Конюхів, Г. Луков, А. Москаленко, В. Слеєпов, О. Царьов, Я. Юрченко та ін. Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що основними документами, які регламентують питання професійної адаптації молодих співробітників правоохоронних органів, є закон України від 02.07.2015 «Про Національну поліцію» та наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України».

Багато авторів розглядають професійну адаптацію як активний процес пристосування особистості до нових умов соціального оточення, умов праці, професійних і соціально-психологічних вимог, під час якого відбувається оволодіння професійними знаннями, вміннями й навичками, формування необхідних професійних якостей та активне включення в колективну діяльність (С. Чистякова, Н. Захаров, І. Назімов та ін.), що забезпечує позитивне ставлення до професійної діяльності й сприяє закріпленню молодих кадрів (В. Синявський, С. Чистякова) [3; 4]. Вітчизняні науковці Д. О. Кобзін та А. П. Москаленко, проаналізувавши труднощі, з якими стикаються молоді правоохоронці в процесі професійної адаптації, виокремили такі: труднощі з професійною підготовкою працівників, труднощі з матеріально-економічними умовами, труднощі, пов'язані із специфікою професійної діяльності, труднощі у стосунках у колективі, труднощі, пов'язані з моральними установками працівників та особливостями професійної мотивації [5, с. 23–30].

Однак аналіз нормативних і наукових джерел дозволяє дійти висновку про дефіцит теоретико-прикладних досліджень із розробки ефективної системи психологічної профілактики криз професійних експектацій та шляхів їх подолання у правоохоронців. Усуненню виявлених прогалин покликана сприяти ця стаття, що є її **метою**.

Виклад основного матеріалу. Криза професійних експектацій (криза професійних очікувань, або невдалого досвіду адаптації) припадає на початок самостійної роботи. Ще обираючи собі професію, молода людина має певне уявлення про майбутню роботу, яке збагачується та поповнюється в навчальному закладі. Після завершення професійної освіти молоді правоохоронці розпочинають самостійну трудову діяльність, настає час реального виконання професійних функцій. Істотно змінюється професійна ситуація розвитку: новий різновіковий колектив, інша ієрархічна система виробничих відносин, нові соціально-професійні цінності, інша соціальна роль і, звичайно, принципово новий вид провідної діяльності. Перші тижні й місяці роботи викликають певні труднощі, але не стають причиною виникнення кризових явищ. Головною причиною кризи вчені вважають розбіжність реального професійного життя зі сформованими уявленнями й очікуваннями.

Термін «адаптація» (походить від лат. *adapto* – «пристосовую») – це пристосування будови та функцій організму, його органів і клітин до умов середовища. На думку вчених

А. В. Петровського та М. Г. Ярошевського, зміни, які супроводжують адаптацію, зачіпають усі рівні організму – від молекулярного до психологічної регуляції діяльності. Вирішальну роль в успішному проходженні адаптації відіграють процеси тренування та функціональний, психічний і моральний стан особистості [6, с. 10–11]. Нагадаємо, що неспецифічну реакцію організму у відповідь на ушкоджуючий вплив відкрив Г. Сельє, який назвав його загальним (генералізованим) адаптаційним синдромом, розуміючи під ним зусилля організму пристосуватися до умов, що змінилися.

Професійна адаптація молодого фахівця в підрозділах правоохоронних органів – це також процес пристосування особи, яка щойно поступила на службу в правоохоронні органи, до вимог професії, умов праці, завдань і змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, характеру, режиму й умов професійної діяльності в системі правоохоронних органів, оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками, формування необхідних професійних якостей особистості співробітника, що є умовою успішного оволодіння цією спеціальністю, а також до трудового колективу.

Отже, специфікою професійної адаптації правоохоронців є характер діяльності й особливі умови служби та трудового колективу. Розпочавши виконувати службові обов'язки, молодий співробітник стикається з великим обсягом самостійної роботи, з незнайомими для нього нормами й цінностями, йому необхідно налагодити відносини в новому колективі, проявити себе, свої здібності та можливості. Тому, як зазначають Л. В. Балабанова та О. В. Сардак, чим швидше норми й цінності трудового колективу стануть особистими нормами й цінностями окремого співробітника, чим швидше він прийме і засвоїть соціальні ролі в колективі, тим успішніше відбуватиметься процес трудової адаптації [7, с. 255].

Згідно з поглядами науковців особливістю колективу правоохоронних органів є те, що результат його праці стає очевидним не одразу й спрямовується на підтримку суспільного порядку та боротьбу зі злочинністю. Вирішення службових завдань вимагає активної участі та самовіддачі як від окремих працівників, так і від усього колективу. Важливою умовою продуктивної взаємодії правоохоронців є наявність сприятливої психологічної атмосфери на робочому місці. Варто пам'ятати, що в правоохоронних органах необхідно дотримуватися вимог централізації, єдиноначальності, субординації та дисципліни, а невиконання наказів

або недбале ставлення до службових обов'язків може потягти за собою сувору відповідальність. Отже, на відміну від більшості інших трудових колективів, правоохоронні органи висувають більш формалізовані й жорсткі вимоги до поведінки своїх співробітників та членів їх родини [5, с. 2–5]. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка Є. О. Клімова, згідно з якою криза професійних експектацій пов'язується з тим, що молодий фахівець, не дивлячись на те, яку б якісну професійну освіту він не отримав, не може повністю відповідати вимогам та очікуванням конкретного колективу [8, с. 248–251]. Нагадаємо, що в правоохоронних органах працюють люди різного віку, з різними освітою соціально-психологічними особливостями і здібностями, тому адаптація в колективі молодого правоохоронця – це, у першу чергу, соціально-психологічна адаптація.

Адаптація правоохоронців до професійної діяльності поділяється на низку етапів:

1) Підготовчий етап – основні зусилля зосереджуються на створенні позитивних умов для професійної та соціально-психологічної адаптації молодого фахівця до умов служби й налагодження стосунків у службовому колективі;

2) початковий етап служби – відбуваються адаптація до умов служби, формування певних професійних навичок і вміння виконувати посадові обов'язки, створення сприятливої морально-психологічної атмосфери для розвитку позитивної мотивації та бажання якнайшвидше посісти своє місце в діяльності структурного підрозділу;

3) етап становлення та входження у посаду – відбуваються вивчення й аналіз процесів становлення на посадах молодих співробітників, їм надається допомога у виконанні посадових обов'язків та розвитку морально-ділових якостей, необхідних для подальшої служби на посадах із більшим обсягом роботи.

На останньому етапі працівник повинен перейти до самостійної діяльності. З'являються елементи творчості. Одним із найважливіших завдань на цьому етапі є підвищення психолого-педагогічної компетентності та формування практичних навичок щодо виконання посадових обов'язків, вирішення якого полягає у вивченні індивідуально-психологічних особливостей і рівня підготовки молодих працівників до виконання обов'язків; у з'ясуванні труднощів, проблем і наданні допомоги у плануванні й організації їх роботи; у забезпеченні оптимального навантаження та змісту й рівня складності службових завдань на першому році служби з подальшим його ускладненням.

У процесі адаптації правоохоронців можна виділити три періоди: адаптаційну напругу, стабілізацію й адаптаційне стомлення. Власне переживання кризи професійних експектацій виражається в незадоволеності організацією праці, її змістом, посадовими обов'язками, виробничими відносинами, умовами роботи та зарплатою.

На думку вчених, існують два можливі варіанти вирішення цієї кризи: 1) конструктивний: активізація професійних зусиль щодо якнайшвидшої адаптації та набуття досвіду роботи; 2) деструктивний: звільнення, зміна спеціальності; неадекватне, неякісне чи непродуктивне виконання професійних функцій. Конструктивно переживаючи кризу, правоохоронці піднімаються на більш високий рівень розвитку, що пов'язано з тим, що криза призводить до перебудови психологічної структури особистості, породжуючи соціально-психологічну напруженість; ця криза стимулює професійний розвиток особистості. Людина, яка перебуває в постійному пошуку нових, більш ефективних способів виконання діяльності, підвищуючи свою кваліфікацію, прагне реалізувати себе в роботі, має більше шансів на успішне подолання кризи професійних експектацій. Ця криза змушує правоохоронців переоцінити набутий життєвий досвід, референтне оточення, загальний рівень розвитку та професійну компетентність.

У ситуації вимушеної зміни професії, яка може бути детермінована різними соціально-економічними (скорочення штату, реорганізація підрозділу, зміна умов оплати праці), соціально-культурними (низький рівень професійної мобільності, «прикутість» до регіону проживання) та індивідуально-особистісними чинниками (психологічна неготовність до виконання професійної діяльності), знижується загальний рівень адаптивності особистості, і, як варіант деструктивного розвитку кризи, це може спричинити особистісну ригідність щодо нового предмета праці (що проявлятиметься у ставленні до колективу, продуктів праці, пошуку можливостей професійного вдосконалення тощо). У сучасних умовах нерідко відбувається переорієнтація фахової спрямованості частини особового складу правоохоронних органів і підрозділів, багато хто з працівників висловлює намір залишити службу.

Згідно з останніми статистичними даними, отриманими від Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України, кількість звільнених із лав Національної поліції за 2016 рік становить 17063 чол., із них 9147 звільнились за власним бажанням, що становить

53,6 % від загальної кількості (більше половини особового складу). У 2015 році із 18090 чол. 8527 звільнились за власним бажанням (47,1 %), у 2014 році – із 26137 чол. за власним бажанням звільнилось 12132 (46,4 %), у 2013 році звільнились 12803 правоохоронці, з них за власним бажанням – 7364 (57,5 %). Отже, можна констатувати, що з роками ситуація не покращується.

На нашу думку, в роботі з такими співробітниками керівникам служб варто підвищувати рівень усвідомлення молодими працівниками потреби продовжувати службу, підтримувати психологічну готовність до подолання труднощів. При цьому головну увагу слід зосереджувати на тому, щоб завдання службової діяльності стали для молодих працівників особисто важливими. Для підтримки інтересу правоохоронців до служби треба, щоб вони бачили реальну перспективу службового росту.

До основних факторів, що сприяють успішній професійній адаптації співробітників правоохоронних органів, дослідники відносять такі: високі адаптаційні можливості особистості, позитивні стосунки з колегами та керівництвом, наявність необхідних практичних знань, умінь і навичок, підвищення кваліфікації, професійна мотивація, сприятливі матеріально-економічні умови служби, теплі стосунки в родині [5, с. 23–30]. Натомість до негативних факторів належать неусвідомлений вибір майбутньої професії, низький рівень практичної підготовки спеціалістів, недостатні соціальна захищеність і матеріально-технічне та фінансове забезпечення службового персоналу, об'єктивні фактори дезорганізованості правоохоронної системи в цілому, що спричиняє порушення режиму труда й відпочинку [9, с. 200]. Зважаючи на вищевикладене, успішним можна вважати процес професійної адаптації правоохоронців, результатом якого є досягнення таких цілей: швидке досягнення робочих показників, звикання до трудового колективу, засвоєння основних вимог корпоративної культури й правил поведінки, зниження тривожності та невпевненості, розвиток позитивного ставлення до обов'язків, задоволеність роботою, скорочення плинності кадрів.

Висновки. Криза професійних експектацій правоохоронців починається з професійної ада-

птації, яка, на думку вчених, може тривати 1–3 роки, і передбачає вдосконалення особистісної структури правоохоронця, розвиток професійно значущих якостей, формування індивідуального стилю професійної діяльності й розвиток прийомів самооцінки, саморегуляції та самовдосконалення. До головних чинників кризи професійних експектацій правоохоронців належать труднощі професійної адаптації, складнощі в оволодінні професією й сумніви в доцільності її вибору, розбіжність юнацьких очікувань і реальності, специфіка службової діяльності.

На нашу думку, проблема подолання кризи професійних експектацій правоохоронців має вирішуватися в межах психологічного супроводу діяльності особового складу правоохоронних органів у таких напрямках: індивідуальне психологічне консультування, надання психологічної допомоги випускникам ВНЗ системи правоохоронних органів, тренінги особистісного та професійного зростання, впевненості в собі й подолання труднощів професійного становлення, психопрофілактика, а також психотехнології, спрямовані на усвідомлення наявних особистісних ресурсів, рефлексію професійного розвитку, розвиток стратегій і навичок поведінки, що призводить до конструктивного подолання криз. Основними шляхами подолання кризи професійних експектацій можуть бути активізація ресурсів професійної діяльності, самоосвіта, професійне вдосконалення, корекція мотивів праці та «Я»-концепції тощо.

Як висновок зазначимо, що подолання кризи вимагає від правоохоронця професійного вчинку і психологічно компетентного ставлення до себе. Не кожна людина може самостійно знайти конструктивний вихід із кризи. Для цього є необхідним об'єднання зусиль керівника, наставника, психолога підрозділу та працівників кадрового апарату, їхній спільний вплив на інтенсивність цього процесу, спільне встановлення критеріїв і шляхів цілеспрямованого, свідомого управління. Це завдання, на нашу думку, повинно бути першочерговим для правоохоронних органів, оскільки від його вирішення залежать якість служби молодих правоохоронців, ефективність їх включення в професійну діяльність підрозділу, плинність кадрів тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Царьов О. Д. Професійне самовизначення майбутніх правоохоронців у ВНЗ МВС України. *Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. Вип. 19 (1). С. 197–201.
2. Еникеев М. И. *Общая, социальная и юридическая психология* : учеб. для вузов. 5-е изд. СПб. : Питер, 2003. 752 с.
3. Синявский В. В. *Психолого-педагогические вопросы профессиональной адаптации выпускников профтехучилищ* : дис. ... канд. пед. наук. М., 1974. 195 с.
4. Чистякова С. Н., Захаров Н. Н. *Профессиональная ориентация школьников: организация и управление*. М. : Педагогика, 1987. 160 с.

5. Москаленко А. П., Кобзін Д. О. Професійна адаптація працівників ОВС : метод. рек. / за заг. ред. В. О. Соболева. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 70 с.
6. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М. : Политиздат, 1990. 494 с.
7. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2011. 468 с.
8. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие для студентов. высш. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2004. 304 с.
9. Гостєєва Т. В. Особливості адаптаційного потенціалу професійного резерву ОВС. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 5 (36). С. 195–200.

Надійшла до редколегії 02.10.2017

ПОЛУХИНА М. П. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРИЗИСА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЭКСПЕКТАЦИЙ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Рассмотрены вопросы психологических особенностей кризиса профессиональных ожиданий правоохранителей с учётом специфики их службы. Проанализированы взгляды зарубежных и отечественных учёных об успешном процессе профессиональной адаптации, результатом которого являются быстрое достижение рабочих показателей, привыкание к трудовому коллективу, освоение основных требований корпоративной культуры и правил поведения, снижение тревожности и неуверенности в себе, развитие позитивного отношения к обязанностям, удовлетворённость работой, сокращение текучести кадров. Приведены предложения относительно путей преодоления кризиса профессиональных ожиданий.

Ключевые слова: правоохранители, правоохранительные органы, профессиональное развитие, профессиональное становление, профессиональная адаптация, кризис профессиональных ожиданий.

POLUKHINA M. P. PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE CRISIS OF PROFESSIONAL EXPECTATIONS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Theoretical and psychological principles of the peculiarities of the crisis of professional expectations of young law enforcement officers and the main factors provoking the emergence of this crisis have been revealed with the reference to the works of foreign and domestic scholars. The author has carried out the analysis of the views of foreign and domestic scholars on the problem of professional adaptation and the main difficulties encountered by young law enforcement officers at the beginning of independent work activity; has considered the factors contributing to the successful process of professional adaptation of law enforcement officers. On the basis of the conducted analysis of the regulatory base and scientific sources, the author has made a conclusion about the lack of theoretical and applied research on the development of an effective system of psychological prevention of crises of professional expectations and the ways to overcome them by law enforcement officers that should be an important direction of psychological support for the process of overcoming the psychological difficulties of the professional formation of young law enforcement officers. The author has provided propositions on the ways to overcome the crisis of professional expectations of law enforcement officers, which include the activation of resources of professional activity, self-education, professional development, correction of motives of work and "I"-concept, etc.

Keywords: law enforcement officers, law enforcement agencies, professional development, professional formation, professional adaptation, crisis of professional expectations.

УДК 159.9:351.743(477)

Н. Є. ТВЕРДОХЛЄБОВА,

аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3139-4308>

УРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано специфічні проблеми інтеграції гендеру в процес реформування поліцейських сил у сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність створювати репрезентативні за кадровим складом інститути поліцейських сил. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення побудови правоохоронної системи, яка має передбачити оптимальне використання людського ресурсу для підвищення ефективності професійної діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: гендер, ефективність професійної діяльності, гендерна експертиза, гендерна статистика, гендерний аналіз, гендерне навчання.

Tverdokhliebova, N.Ye. (2017), "Taking into account the gender aspect as a mean of increasing the effectiveness of law enforcement activities" ["Urakhuvannia hendernoho aspektu yak zasobu pidvyshchennia efektyvnosti pravookhoronnoi diialnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 149–153.

Постановка проблеми. Процес реформування системи правоохоронних органів у наш час необхідний, але досить складний. Україна стала однією з перших країн у світі, яка задекларувала рівні права й можливості жінок і чоловіків у всіх сферах життя [1; 2]. Під рівністю жінок і чоловіків розуміється рівність їхнього соціального статусу, загальна участь у всіх сферах державного, суспільного та приватного життя на основі самоусвідомлення особистісних потреб та інтересів. За міжнародними документами таке розуміння рівності передбачає: рівність у правах і свободах, в обов'язках, у відповідальності, можливостях, досягненні результатів [3]. Але на практиці визначені та задекларовані законодавством України рівні права для жінок і чоловіків, у тому числі й у правоохоронній сфері, не гарантують їм рівних можливостей.

Для дотримання положень міжнародних, державних та регіональних законодавчих актів, документів і норм, що стосуються проблем гендеру та безпеки, необхідна інтеграція гендеру в реформу поліцейських сил. Гендерна політика у правоохоронній сфері має спрямовуватися на забезпечення збалансованої участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень, що сприятиме формуванню нового світогляду щодо ролі жінки в поліції, а значить, утвердженню гендерної рівності.

Отже, проблема формування та реалізації дієвої гендерної політики в українському суспільстві загалом та у правоохоронній сфері зокрема є актуальною і потребує свого розв'язання.

Стан дослідження. Сьогодні гендерна проблематика дедалі частіше стає предметом розгляду вітчизняних учених. Дослідження науковців [4–7] показують, що особистісні проблеми жінок і чоловіків, породжені диференціацією їхніх психологічних характеристик та ієрархічністю соціальних ролей (статусів, позицій), ускладнюють їх самореалізацію в родинній і професійній сферах. Крім того, вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких варто назвати Н. Власенко, О. Власову, Г. Герасименко, О. Грішнову, К. Грищенко, І. Даниленко, О. Дашковську, Т. Злобіну, О. Кісь, Л. Кобелянську, Л. Літвін, Л. Лобанову, Л. Магдюк, Л. Малес, Т. Марценюк, Т. Мельник, О. Микитко, Т. Пархоменко, О. Плахотнік, Н. Сидоренко, М. Скорика, О. Ярош, у своїх наукових дослідженнях довели, що Україна має значні проблеми у

сфері забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя.

Зазначимо, що останнім часом неодноразово обговорювалися питання дотримання гендерного балансу в органах внутрішніх справ. Так, О. М. Бандурка, В. Архипов, К. Левченко, О. Мартиненко та ін. вносили доцільні пропозиції та зміни в нормативні документи МВС. Варто також згадати напрацювання І. Тукаленко [8], яка досліджує рівність прав і можливостей жінок та чоловіків.

Зокрема, Ю. П'ятаков у своїх дослідженнях вказує на відсутність гендерного паритету в українській поліції [9]:

- недостатнє представництво жінок на керівних посадах;
- незбалансоване формування кадрового резерву органів внутрішніх справ;
- гендерні диспропорції в кар'єрному рості;
- гендерно-дискримінаційні умови проходження служби (різний рівень грошового забезпечення чоловіків і жінок тощо);
- труднощі об'єднання професійних, сімейних і репродуктивних прав та обов'язків.

Метою статті є обґрунтування переваг інтеграції гендерних аспектів у процес реформування правоохоронних органів у сучасних умовах для підвищення ефективності професійної діяльності правоохоронних органів і забезпечення безпеки всіх груп населення.

Виклад основного матеріалу. Категорію «гендер» вітчизняні науковці активно почали використовувати на початку 1990-х років у політичному і правовому аналізі проблем рівності соціальних статей. Терміном «гендер» позначаються специфічні ролі, відносини, особистісні риси, установки, стиль поведінки і життєві цінності, які суспільство приписує чоловікам і жінкам. Систематичний облік гендерної концепції – це процес аналізу наслідків для жінок і чоловіків будь-якої запланованої дії, включаючи прийняття законодавства, нормативних документів або програм у всіх галузях і на всіх рівнях [10].

Численні дослідження свідчать, що жінки можуть підвищити ефективність реагування поліції на потреби безпеки населення [11]:

- жінки-поліцейські менш схильні до застосування смертоносного насильства, наприклад, вони рідше оголошують стрілецьку зброю;

– під час арешту і (або) допиту злочинці-чоловіки надають менше опору жінкам-поліцейським;

– жінки-поліцейські можуть більш ефективно, ніж їхні колеги-чоловіки, розряджати ситуації, що можуть скінчитись насильством;

– за повідомленнями населення, жінки-поліцейські рідше діють «неналежним» чином, ніж їхні колеги-чоловіки;

– жінки-поліцейські можуть служити для населення живим прикладом того, що жінки здатні працювати в інститутах сектора безпеки;

– жінки-поліцейські часто демонструють більш розвинені навички спілкування в порівнянні з колегами-чоловіками і більшою мірою здатні добиватися співпраці і довіри з боку населення, що необхідно для реалізації тієї чи іншої моделі правоохоронної діяльності в даній місцевості.

За висновками Національного центру з питань служби жінок у правоохоронних органах і за результатами міжнародних досліджень, і чоловіки і жінки можуть виконувати обов'язки поліцейських з рівною мірою ефективності. Дослідження показують, що жінки часто приносять в роботу поліції певний набір навичок і сильних сторін, у тому числі вміння звести до мінімуму застосування сили і розрахунок на застосування сили під час поводження з агресивно налаштованою особою (особами) [12].

Крім того, завдяки своїм особистим якостям та здібностям жінки проявляють відповідальність, старанність і готовність діяти, швидко адаптуються до важких умов служби, легко вирішують конфліктні ситуації, добре справляються з оформленням службової документації.

Сучасні реалії українського суспільства з огляду рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у поліції вимагають нової побудови правоохоронної системи, яка має передбачити оптимальне використання людського ресурсу, зокрема його жіночої складової, тобто йдеться про гендерний паритет, що визначається як «принцип рівноцінного представництва жінок і чоловіків у будь-яких владних структурах та органах місцевого самоврядування» [13, с. 81].

Сформулюємо рекомендації щодо плану дій для процесу інтеграції гендеру в реформу поліцейських сил:

1. Нормативно-правові документи повинні забезпечувати врахування гендерних аспектів. Постійне проведення *гендерної експертизи* нормативно-правових актів, наказів, розпоряджень, інструкцій дозволить підвищити ефективність роботи персоналу з урахуванням гендерного складу.

2. Необхідно розробити комплексну стратегію зовнішніх і внутрішніх комунікацій на підтримку досягнення цілей гендерної рівності в поліцейській організації. Для цього треба підготувати демографічне обстеження для виявлення потреб населення щодо забезпечення кадрового складу, організувати безперервний процес перегляду правил та інструкцій з урахуванням інтересів і потреб місцевого населення, встановити стратегічні завдання щодо набору співробітників з метою підвищення спроможності поліції надавати послуги всім групам населення.

3. Регулярно оцінювати принципи набору і критерії відбору персоналу з метою уникнення їх неоефективності.

4. Організувати соціально-психологічний супровід службової діяльності жінок для досягнення високого рівня їх відповідності вимогам набору на службу, що може включати: програму наставництва для жінок-поліцейських усіх рангів; програму навчання всіх новобранців і діючих співробітників поліції; оптимізацію соціально-психологічного клімату в службових колективах; програму роботи з сім'ями співробітників з урахуванням потреб гендерного складу.

5. Створити необхідні умови для ефективної діяльності з урахуванням гендерної специфіки працівників правоохоронних органів (матеріально-технічне забезпечення, санітарно-технічні споруди, службові приміщення, обладнання, формений одяг тощо).

6. Розробити чіткі, прозорі та об'єктивні критерії оцінки діяльності працівника на основі переглянутих посадових інструкцій та кваліфікаційних вимог з урахуванням гендерного аспекту.

7. Ужити заходи щодо скорочення професійної сегрегації (включаючи навчання, програми професійної підготовки і перепідготовки, професійного просування жінок тощо), що включають перелік конкретних заходів і механізми оцінки ефективності їх реалізації.

Систематичне проведення *гендерного аналізу* (як методу вивчення стану дотримання гендерних прав та інформаційної основи для подолання гендерних розривів) кадрового складу правоохоронних органів України. Аналіз може проводити поліція, незалежний орган, міністерство або інші суб'єкти, залучені у процес реформування. Аналіз ситуації на робочому місці може включати:

– аналіз статистичної інформації: дані про набір і відбір на службу в поліцію; обсяг, вид і ефективність отриманого навчання з урахуванням гендерних аспектів тощо;

– збір інформації за допомогою анонімного опитування різних за званням співробітників

поліції обох статей щодо досягнення гендерного паритету в організації;

– інтерв'ю та консультації з ключовими особами в організації (наприклад, із начальником відділу кадрів) і поза нею (наприклад, із громадською комісією зі зв'язків з поліцією).

Створення цілісної системи *гендерного навчання* для персоналу правоохоронних органів (службова підготовка особового складу, програма підвищення кваліфікації керівного складу МВС, навчальні програми гендерної освіти у відомчих ВНЗ) сприятиме, на нашу думку, підвищенню ефективності професійної діяльності чоловіків та жінок.

Заходи *гендерного менеджменту* можуть виявити проблеми та вихідні точки заходів інтеграції гендерних аспектів у процес реформування правоохоронних органів.

Важливою складовою формування та реалізації гендерної політики в Україні є *гендерна статистика*, яка дає можливість виявити гендерні диспропорції в різних сферах діяльності суспільства та надати рекомендації щодо проведення гендерно збалансованої політики. Гендерна статистика має бути оперативною й адекватно відбивати проблеми становища жінок в усіх сферах життєдіяльності. Необхідними заходами в цьому аспекті є:

– коригування українського трудового законодавства з метою зробити його гендерно нейтральним;

– уведення системи законодавчих положень, що унеможливають дискримінацію за ознакою статі і сімейного стану у сфері зайнятості і на ринку праці на всіх етапах взаємодії працівника та працедавця (з моменту подання оголошень про вакансії);

– встановлення в державному секторі економіки чіткого взаємозв'язку оплати праці та її цінності й складності (на основі відповідних досліджень);

– створення механізму встановлення факту дискримінації за ознакою статі, віку тощо і відшкодування збитку громадянам, які зазнали дискримінації.

Висновки. Отже, важливість формування та реалізації гендерної політики обумовлена насамперед потребами суспільного життя, необхідністю ефективного використання людського потенціалу України як європейської держави та розвитку кожної особистості. Інтеграція гендерного компонента в правоохоронну діяльність є важливим засобом укріплення довіри населення, підвищення боєздатності країни і посилення правопорядку в державі.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 05.11.2017).
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : закон України від 08.09. 2005 № 2866-IV-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15-вр> (дата звернення: 06.11.2017).
3. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності : підручник. 2-ге допов. вид. Київ : Стило, 2010. 437 с.
4. Ожигова Л. Н. Исследование гендерной идентичности и гендерных стереотипов личности // Гендерная психология : практикум / под ред. И. С. Клещиной. СПб. : Питер, 2003. Гл. 17. С. 164–170.
5. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2003. Т. 5, ч. 6. С. 290–295.
6. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 63–71.
7. Панченко С. М. Порівняльна характеристика способів самоздійснення дорослих. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 614–624.
8. Тукаленко І. Від рівності прав до рівності можливостей. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 128–135.
9. Права людини в діяльності української міліції – 2013 : наук.-практ. вид. / за заг. ред. В. С. Пивоварова, Ю. В. Чумака. Київ ; Львів, 2014. 404 с.
10. Polisar J., Milgram D. Recruiting, Integrating and Retaining Women Police Officers: Strategies that Work. *The Police Chief*. 1998. Vol. 65, Iss. 10. P. 42–52.
11. Денэм Т. Гендер и реформирование полицейских сил / ред. М. Бастик, К. Валасек. Женева, 2008. VI, 24 с. (Гендер и РСБ : справ. пособие ; Ч. 2). URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/75283?download=true> (дата звернення: 07.11.2017).
12. Recruiting & Retaining Women : A Self-Assessment Guide for Law Enforcement / National Center for Women & Policing, A Division of the Feminist Majority Foundation. Los Angeles, 2001. P. 22. URL: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/bja/185235.pdf> (дата звернення: 07.11.2017).
13. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : монографія. Київ : Основи, 2005. 304 с.

Надійшла до редколегії 05.11.2017

ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е. УЧЁТ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТА КАК СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проанализированы специфические проблемы интеграции гендера в процесс реформирования полицейских сил в современных условиях. Обоснована необходимость создавать репрезентативные по кадровому составу институты полицейских сил. Сформулированы рекомендации по совершенствованию построения правоохранительной системы, которая должна предусмотреть оптимальное использование человеческого ресурса для повышения эффективности профессиональной деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: гендер, личностные качества, гендерная экспертиза, гендерная статистика, гендерный анализ, гендерное обучение.

TVERDOKHLEBOVA N. E. TAKING INTO ACCOUNT THE GENDER ASPECT AS A MEAN OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

The specific problems of gender integration into the process of reforming the police force in the present conditions have been analyzed. It has been determined that gender policy in the field of law enforcement should be aimed at ensuring balanced participation of women and men in decision-making, which will contribute to the formation of a new outlook on the role of women in the police, and thus, the promotion of gender equality. The author has revealed the main components of the formation and implementation of gender policy in Ukraine, which are the gender expertise, gender statistics, gender analysis, gender education and gender management.

The necessity of creating representative staffing institutions of police force has been substantiated. The recommendations for improving the construction of law enforcement system, which should provide for optimal use of human resources for improving the efficiency of professional activities of law enforcement agencies, have been formulated.

It has been determined that the importance of the formation and implementation of gender policy is primarily determined by the needs of social life, the need for the effective use of human potential of Ukraine as a European state and the development of each individual. Integration of the gender component into law enforcement activities is an important mean of strengthening the people's confidence, increasing the country's combat capability and strengthening the rule of law in the state.

Keywords: gender, efficiency of professional activity, gender expertise, gender statistics, gender analysis, gender education.

УДК 159.98

С. В. ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА

Узагальнено результати сучасних досліджень місця здібностей соціального інтелекту у структурі професійно важливих властивостей особистості.

Описано структурні компоненти соціального інтелекту психолога, педагога, спеціаліста із соціальної роботи. Показано, що в осіб із більш високим рівнем соціального інтелекту краще розвинена саморегуляція, вони впевнені в собі, обирають більш конструктивні та оригінальні шляхи розв'язання у професійній діяльності ситуацій, пов'язаних зі спілкуванням.

Ключові слова: соціальний інтелект, професійна діяльність, ділове спілкування.

Kharchenko, S.V. (2017), "Social intelligence within professional activity of a subject" ["Sotsialnyi intelekt u profesiinii diialnosti subiekta"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 153–158.

Постановка проблеми. Ефективному виконанню суб'єктом професійних завдань у різноманітних сферах діяльності сприяє розвинутий соціальний інтелект. Він забезпечує когнітивну складову міжособистісного спілкування, обробку максимуму інформації про поведінку оточуючих, розуміння мови не-

рбального спілкування, формулювання швидких і точних думок про інших людей та соціальні групи, успішне прогнозування їх реакції в певних умовах тощо. Соціальний інтелект є ресурсом інноваційної діяльності, успішної професійної адаптації та побудови кар'єри.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Традиційно соціальний інтелект розглядається серед професійно важливих властивостей суб'єктів професій «людина – людина». Л. О. Ляховець вважає соціальний інтелект у представників комунікативних професій спеціальною здібністю, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їх взаємин і прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленнєвих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії та соціального досвіду [1]. Т. А. Панковою показано, що рівень соціального інтелекту особистості пов'язаний зі ступенем її адаптації до професійної діяльності в контексті професій типу «людина – людина». М. Л. Кубишкіна емпірично довела, що існує зв'язок між мотивацією соціального успіху, досягненням високих результатів у соціально значущій професійній сфері та соціальним інтелектом. О. Б. Чеснокова визначила соціальний інтелект як здатність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність – думки, почуття, наміри; на причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації та соціальні позиції в системі стосунків), і на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або спільних цілей в умовах, коли прямі способи її досягнення неможливі.

Особливу увагу вченими було приділено вивченню місця соціального інтелекту у структурі професійно значущих якостей психолога (Амінов Н. А., Молоканов М. В., 1988; Барабанщикова Т. А., Рязанова М. М., 2010; Баширова І. Ф., 2006; Берклунд А. В., 2007; Дегтярьова Н. В., 2013; Карнеєв Р. К., Краснопольська Н. С., Мінава С. С., 2011; Лежніна Л. В., 2009; Ляховець Л. О., 2009; Портнова Л. К., 2004; Руда Н. Л., 2012 та ін.). Значна кількість наукових робіт присвячена ролі соціального інтелекту у професійній діяльності педагога (Батуріна О. С., 2009; Балашова В. А., 2016; Генкіна В. О., 2000; Івашкевич Е. З., 2014; Кайдін М. С., 2012; Руденко С. В., 2008; Сараєва Н. М., Макарова Н. А., 2013; Філіна Н. А., 2008; Харченко С. В., 2015, 2017 та ін.), спеціаліста із соціальної роботи (Коровіна Т. Ю., Павлова О. Ю., 2009; Сморчкова В. П., 2007; Сургова С. Ю., 2014 та ін.). Окремо виконано дослідження особливостей соціального інтелекту та його місця у структурі професійно важливих властивостей особистості керівника (Бандурка О. М., Землянська О. В., 2013; Белаконь О. В., 2008; Беляєва О. В., 2005; Бобилева О. А., 2015; Грязнова Т. В., 2007; Жіганов Б. А., 2007; Ільїн В. А., 2012; Козіна О. С.,

2015; Ланец Г. П., Лаптева В. Ю., 2010; Подбєрна В. В., 2009; Харченко С. В., 2016), менеджера (Геранюшкіна Г. П., 2001; Кальной Д. А., 2015), провізора (Альохіна Н. В., 2013; Тетерич Н. В., Котвіцька А. А., Дем'янік К. О., 2010), підприємця (Галочкін І. В., 2009), працівників поліції та МНС (Кретова К. П., 2010; Москаленко А. П., 1999; Федотов С. Н., Простяков В. В., 2013; Фетісова М. М., 2007; Харченко С. В., 2016), медика (Міліца К. С., 2010; Солодухо В. В., 2014), інженерно-технічного працівника (Щербаков С. В., 2011), працівника сфери послуг (Ожубко Г. В., 2007; Ульянова Н. Ю., Локтева К. В., 2015).

Метою є узагальнити результати сучасних досліджень щодо місця здібностей соціального інтелекту у структурі професійно важливих властивостей особистості.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших вивчалися здібності соціального інтелекту у структурі професійно важливих якостей психологів. М. О. Амінов і М. В. Молоканов провідним компонентом здібностей до психологічної діяльності визначили соціальний інтелект, високий рівень розвитку якого вважали необхідним для успішної практичної роботи та дослідницької діяльності. І. Ф. Башировим було переконливо продемонстровано, що гармонійно сполучені компоненти соціального інтелекту зумовлюють успішність практичної діяльності військових психологів. Учений соціальний інтелект розуміє як спеціальну здатність адекватно аналізувати та передбачати розвиток ситуації у професійній взаємодії, емоційному зануренні в її особистісний і соціально-психологічний контекст, виборі на цій основі конгруентної стратегії (цілей, способів) рішення професійно обумовлених завдань [2]. Ґрунтуючись на уявленнях О. І. Савенкова [3], І. Ф. Баширов пропонує таку структуру соціального інтелекту психолога (табл. 1) [2, с. 10].

Було проведено багато досліджень ролі соціального інтелекту у професійній діяльності педагога. Наприклад, С. В. Руденко вважає соціальний інтелект чинником, який позитивно впливає на цілу низку аспектів педагогічної діяльності – на підтримку вчителем творчої атмосфери на уроці; взаємодію вчителя з учнями; знання вчителем навчального предмета й навички письмового та усного пояснення матеріалу; вибір вчителем конструктивного, оригінального варіанта вирішення педагогічної ситуації; використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; використання вчителем засобів послаблення напруженої обстановки, жартів, гумору; прогнозування подальшого розвитку ситуації; рівень самооцінки [4].

Таблиця 1

Структура соціального інтелекту психолога за І. Ф. Башировим

Компоненти	Склад компонента	Показники
Когнітивний	Соціальні знання	Знання спеціальних правил поведінки
	Соціальна пам'ять	Пам'ять на імена та обличчя
	Соціальне мислення	Визначення почуттів
		Визначення настрою
		Рефлексія вчинків інших людей
	Соціальне прогнозування	Формулювання планів власних дій
		Рефлексія власного розвитку
	Соціальна перцепція	Вміння слухати співрозмовника
Вміння розуміти мову жестів		
Емоційний	Соціальна чутливість	Емоційна виразність
		Емпатія
	Здатність до саморегуляції	Самоконтроль
		Емоційна стійкість
Комунікативно-організаційний	Соціальна адаптивність	Вміння пояснювати і переконувати інших
		Відкритість у стосунках з оточенням
	Соціальна взаємодія	Здатність і готовність працювати спільно
		Здатність до колективної взаємодії

Показники успішності педагогічної діяльності С. В. Руденко визначила з позиції основних функцій соціального інтелекту (табл. 2) [4, с. 16–17].

Таблиця 2

Структура соціального інтелекту педагога за С. В. Руденко

Функція соціального інтелекту	Показники успішності педагогічної діяльності
Комунікативна	– володіння навичками усного та письмового пояснення матеріалу; – рівень самооцінки педагога; – спілкування, взаємодія вчителя з учнями
Рефлексивна	– спілкування, взаємодія вчителя з учнями; – розуміння думок, почуттів, намірів оточуючих; – вибір нестандартного варіанта вирішення педагогічної ситуації; – пропонування не менш одного варіанта вирішення педагогічної ситуації
Пізнавально-оцінна	– адекватна оцінка невербальної інформації – володіння навичками усного та письмового пояснення матеріалу; – володіння відповідними методами навчання; – вибір нестандартного варіанта вирішення педагогічної ситуації; – використання засобів послаблення напруженої обстановки, жартів, гумору
	– адекватна оцінка вербальної інформації – слабка підтримка вчителем на уроці прийнятної поведінки учнів; – використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; – рівень самооцінки педагога; – відсутність тенденції вчителя діагностувати наявну педагогічну ситуацію та давати характеристику її діючих осіб; – слабо виражена тенденція обґрунтовувати прийнятий варіант вирішення педагогічної ситуації
Прогностична	– підтримка творчої атмосфери на уроці; – використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; – одержання інформації про запити учня та його просування в навчанні; – спілкування, взаємодія вчителя з учнями; – прогнозування подальшого розвитку ситуації

Е. З. Івашкевич запропонував структуру соціального інтелекту педагога, яка включає в себе декларативні й оперативні (процедурні) знання, які суб'єкт застосовує в реальному житті на основі сформованої системи інтерпретацій на мікроструктурному та макроструктурному рівнях (див., напр.: [5]).

Мікроструктура когнітивної складової соціального інтелекту детермінується функціями:

1) пізнавально-оціночною, від якої залежить грамотна переробка та оцінювання інформації, що сприймає педагог;

2) прогностичною, на основі якої здійснюється планування та прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій у навчальному процесі;

3) комунікативною, яка забезпечує ефективність процесу спілкування та пов'язана з адекватним сприйняттям і розумінням партнера у спілкуванні;

4) рефлексивною, яка знаходить своє відображення в самопізнанні.

Макроструктура когнітивної складової соціального інтелекту проявляється у ставленні педагога до себе як до цінності в ціннісно-смысловий позиції до відносин із колегами, учнями, а також в актуалізації мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, аксіологічного ставлення до професійної та інших видів діяльності.

Мнемічна складова соціального інтелекту педагога характеризує наявність у нього здатності до інтерпретації явищ, подій життя, поведінки інших і своєї власної як суб'єкта цих подій. Мнемічна підструктура базується на особистісному досвіді фахівця, де суб'єктивні статистики утворюють особистісний інтерпретаційний комплекс. Наявний на рівні мнемічного компонента комплекс інтерпретацій має власну ієрархію «Я – інші люди – навколишній світ». Кожна з цих інтерпретацій представлена на рівні мнемічного компонента у вигляді його специфічних окремих підструктур.

Емпатійна складова соціального інтелекту більшою мірою залежить від того, яку форму поведінки педагог обирає пріоритетною, що очікує від оточуючих, який ціннісний інтерпретаційний комплекс у ставленні до навколишнього світу сформувався в людини.

Н. В. Альохіна проаналізувала реалізацію функцій соціального інтелекту у професійній діяльності провізора. Грунтуючись на уявленнях О. І. Савенкова [3], вчена виділила низку компонентів соціального інтелекту, які відображені в показниках соціальної компетентності у професійній діяльності провізора: соціальні знання

(знання правил та етики професійної поведінки); соціальне мислення (визначення почуттів, настрою та рефлексія вчинків інших людей); соціальне прогнозування (складання плану власних дій); соціальна перцепція (вміння слухати та розуміти пацієнта, в тому числі його невербальну інформацію); соціальна адаптивність (вміння пояснювати, переконувати, впливати на пацієнта і відкритість у стосунках з іншими); соціальна взаємодія (здатність і готовність працювати сумісно (з пацієнтами, колегами, лікарями, медичними працівниками тощо) та здатність до колективної взаємодії); ціннісні орієнтації (бажання задовольнити потреби пацієнта та надати йому належне фармацевтичне забезпечення і відповідальність за власні рішення); соціальне мислення (рефлексія власного розвитку); соціальна чутливість (емпатія й емоційна виразність); здатність до саморегуляції (самоконтроль та емоційна стійкість) [6].

Ученими широко досліджувались особливості особистості та поведінки професіоналів залежно від рівня розвитку соціального інтелекту. Л. О. Ляховець зазначає, що практичні психологи з високим рівнем соціального інтелекту більш чутливі до характеру соціальних відносин у комунікативному плані, здатні опанувати й успішно застосовувати широкий спектр соціальних ролей, активно співпрацюють у сфері соціальної взаємодії, вирізняються високим рівнем контролю власної поведінки, емоційною саморегуляцією, вимогливі до себе й оточуючих [1]. Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту у комунікативній діяльності тривожні, особливо у випадку загрози їх професійному статусу, схильні застосовувати агресивно-підозрілий стиль міжособистісної взаємодії, емоційно нестабільні [1].

Результати досліджень С. В. Руденко свідчать, що вчителі з високими та середніми показниками рівня розвитку соціального інтелекту більш ефективно взаємодіють з учнями порівняно з колегами з низьким рівнем соціального інтелекту, схильні надавати необхідні зрозумілі пояснення, пов'язані зі змістом уроку, вчасно інформувати учнів про їх прогрес, якісно підтримують творчу атмосферу на уроці, стимулюють інтерес учнів, демонструють теплоту та дружелюбність до учнів, допомагають у становленні позитивної самооцінки. Учителів із високими та середніми показниками соціального інтелекту вирізняє більш розвинена схильність під час вирішення педагогічної ситуації прогнозувати подальший її розвиток [4, с. 14].

Учителі із середнім рівнем соціального інтелекту вирізняються кращим володінням

відповідними методами навчання. Методи, засоби навчання та навчальні матеріали вчителів із середнім рівнем соціального інтелекту відповідають меті й використовуються адекватно, відповідно до особливостей учнів, навчальна активність здійснюється в логічній послідовності, для досягнення навчальних цілей приділяється необхідний час, таким учителям властива більш висока самооцінка, під час вирішення педагогічних ситуацій порівняно зі своїми колегами вони менш схильні давати характеристику діючим особам, аналізувати мотиви їх поведінки [4, с. 15].

Дослідження М. С. Кайдін показали, що чим вище рівень соціального інтелекту у викладача середніх соціальних навчальних закладів, тим менше він страждає від емоційного вигорання.

На думку вчених, особливо важливим високим рівнем соціального інтелекту є для керівників різного рівня. О. В. Беляєва, досліджуючи наявність взаємозв'язків між рівнем соціального інтелекту та формально-статусними відмінностями в керівників, дійшла висновку, що керівники нижчої ланки мають більш розвинуті здібності розуміти людей і взаємодіяти з ними, ніж керівники середньої та вищої ланок. О. В. Белоконь показала, що високий рівень соціального інтелекту пов'язаний з ефективністю лідерства в малих групах і трудових колективах, а також з орієнтацією на офіційну субординацію в колективі. За дослідженнями В. М. Куніциної, чим вище рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, впевненість у собі, здатність впливати на інших у процесі спілкування. Б. А. Жиганов взагалі відносить соціальний інтелект до ключових компетенцій ефективного керівника освітньої установи.

За даними Т. В. Грязнової, керівники з вираженою готовністю до ризику краще оцінюють стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами (мімікою, позами, жестами), ніж керівники, схильні уникати ризику. На думку вченої, саме соціальний інтелект у керівників із вираженою готовністю до ризику обумовлює характер соціальної відповідальності, впевненості в собі під час ситуації ризику. Водночас соціальний інтелект у керівників, схильних уникати ризику, детермінує прояви соціального страху, активуючи контроль за поведінкою та її наслідками.

Керівники, які були об'єктами дослідження В. В. Подберезної, мали середній рівень соціального інтелекту. Їм властиві досить високі рівні здатності передбачати наслідки поведінки й адекватно розуміти специфіку вербального спі-

лкування, але вони мають труднощі в розпізнаванні невербальних реакцій партнерів по взаємодії, розумінні логіки розвитку складних міжособистісних ситуацій.

М. М. Монастирний дослідив рівень соціального інтелекту великої кількості працівників ОВС та обґрунтовував доцільність визначення рівня соціального інтелекту у професійному психологічному відборі кандидатів на службу до органів внутрішніх справ. М. М. Фетисова вважає, що в екстремальній ситуації соціальний інтелект стає одним з основних мотиваційно-сенсових настанов індивідуальності та певним орієнтиром, який визначає поведінку людини. Ученою було проведено дослідження майбутніх правоохоронців і встановлено, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим вища готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях та успішність її подолання.

С. В. Щербаков виявив достовірні взаємозв'язки між здібностями соціального інтелекту та показниками професійної компетентності інженерно-технічних працівників, рівнем їх виробничої активності.

І. В. Галочкін вважає соціальний інтелект тим чинником, який задає здатність суб'єкта розуміти інституціональну систему, що його оточує, і знаходити в ній найкращі способи досягнення поставлених цілей. На його думку, без високого соціального інтелекту суб'єкт не може бути успішним підприємцем, мати високий ранг у неформальній ієрархії.

Висновки. Соціальний інтелект сприяє ефективній взаємодії, створює умови для самореалізації особистості професіонала, допомагає суб'єкту досягати поставлених цілей у професійній діяльності. Основна увага вченими приділялася вивченню різноманітних аспектів соціального інтелекту у суб'єктів професій «людина – людина». Виявлено, що в осіб із більш високим рівнем соціального інтелекту краще розвинена саморегуляція, вони впевнені в собі, обирають більш конструктивні й оригінальні шляхи вирішення професійних завдань, пов'язаних зі спілкуванням, мають адекватну самооцінку, вищий рівень професійної компетентності.

Вважаємо, що необхідно створити програми спеціально організованого навчання, орієнтованого на розвиток структурних компонентів соціального інтелекту в процесі вирішення професійних ситуацій для суб'єктів окремих професій, особливо керівників. Удосконалення здібностей соціального інтелекту має відбуватися в бік когнітивного ускладнення процесів сприйняття професійних ситуацій і розвитку гуманістичних ціннісних орієнтирів –

безкорисливості, орієнтації на надання допомоги, здібності до ухвалення рішення, вміння роботи в команді, використання адаптивних і соціально сприятливих стратегій вирішення

конфліктних ситуацій. У процесі вдосконалення здібностей соціального інтелекту необхідно передбачити самоосвіту, яка є важливою складовою навчання дорослої людини.

Список бібліографічних посилань

1. Ляховець Л. О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Чернігів, 2009. 18 с.
2. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2006. 23 с.
3. Савенков А. И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха. *Вестник практической психологии образования*. 2006. № 1 (6). С. 30–38.
4. Руденко С. В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2008. 19 с.
5. Ивашкевич Э. З., Хупавцева Н. А. Структура социального интеллекта педагога в парадигме современного образования. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*. 2014. Т. 12, ч. 1. С. 235–238.
6. Альохіна Н. В. Соціальний інтелект в структурі соціальної компетентності фахівців фармації. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2013. № 1046. С. 60–63.

Надійшла до редколегії 04.10.2017

ХАРЧЕНКО С. В. СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТА

Представлены результаты современных исследований места способностей социального интеллекта в структуре профессионально важных свойств личности.

Описаны структурные компоненты социального интеллекта психолога, педагога, специалиста по социальной работе. Показано, что у лиц с более высоким уровнем социального интеллекта лучше развита саморегуляция, они уверены в себе, выбирают более конструктивные и оригинальные пути разрешения в профессиональной деятельности ситуаций, связанных с общением.

Ключевые слова: социальный интеллект, профессиональная деятельность, деловое общение.

KHARCHENKO S. V. SOCIAL INTELLIGENCE WITHIN PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SUBJECT

Social intelligence is an important part of the successful business communication. The abilities of social intelligence in a number of professions such as “man-man”, are part of the professionally important properties of an individual. The objective of the article was to summarize the results of modern research in regard to the place of abilities of social intelligence in the structure of professionally important traits of a personality.

The features of business communication and certain individual properties of the personality of psychologists and teachers depending on the level of social intelligence have been described. Particular attention has been paid to studying social intelligence of managers. It has been demonstrated that a high level of social intelligence is associated with the effectiveness of the leadership. The author has proved the importance of social intelligence for successful work of an entrepreneur, a technical engineer, a service worker, etc.

The author insists that social intelligence creates conditions for the successful self-realization of a professional. Persons with a higher level of social intelligence are better developed in self-regulation, they are self-confident, choose more constructive and original ways of solving professional situations related to communication, have a higher level of professional competence.

It has been noted that the improvement of abilities of social intelligence should be carried out with the help of specially organized training focused on the development of structural components of intelligence in the process of solving professional situations. In the process of the development of abilities of social intelligence it is necessary to focus on the subject's humanistic value orientations. The author believes that self-education is an important component of improving the abilities of the adult's social intelligence.

Keywords: social intelligence, professional activity, business communication.

УДК 159.98

А. І. ЧЕРКАШИН,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології і психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4929-6706>

ДЕФІНІЦІЯ «ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА ЗРІЛІСТЬ» У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Наведено результати дослідження дефініції особистісно-професійної зрілості у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Визначено, що зрілість є найбільш тривалим періодом онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей людської особистості. Указано, що особистісно-професійна зрілість є інтегративним, багатоскладовим психічним утворенням, яке визначає саморозвиток і самодетермінацію особистості у професійній та особистісній сферах власної життєдіяльності. Наголошено, що основними принципами психолого-педагогічної діяльності щодо формування особистісно-професійної зрілості майбутнього фахівця є результативність, ефективність, об'єктна орієнтованість змісту педагогічної дії, особистісна орієнтованість, рефлексивність і гармонійність.

Ключові слова: зрілість, особистісно-професійна зрілість, особистість, самоприйняття, самодетермінація, саморозвиток.

Cherkashin, A.I. (2017), "Definition of "personal and professional maturity" within psychological research" ["Definiitsia «osobystisno-profesiina zrilist» u psykholohichnykh doslidzhenniakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 159–164.

Постановка проблеми. Швидкоплинні зміни суспільного життя в Україні вимагають поєднання наукових напрацювань з вимогами сьогодення для професійної підготовки сучасного фахівця. Науково-технічний прогрес і конкуренція на сучасному ринку праці змінюють уявлення про особистісно-професійну зрілість особистості, оголюють нові суперечності та завдання з реформування професійної підготовки в усіх галузях народного господарства. З нашої точки зору, на цей час назріла нагальна потреба дослідити наукову дефініцію особистісно-професійної зрілості, яка нині є дуже актуальною в аспекті формування особистості сучасного професіонала. Проблема формування особистісно-професійної зрілості повинна об'єднати й інтегрувати зусилля психологів у галузі психології особистості, професійної психології, соціальної психології, педагогічної та вікової психології та ін.

Стан дослідження. Проблема особистісно-професійної зрілості досліджувалась у наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Н. О. Антонової, Т. М. Березіної, Ф. С. Брантової, С. Ю. Головіна, Н. М. Дідик, І. Ю. Зав'ялової, О. А. Лукасевича, А. Х. Маслоу, Л. П. Овсянецької, Г. У. Олпорта, Л. В. Потапчука, Л. І. Рибачука, А. В. Петровського, Ч. Райкфорта, В. А. Семиченка, Г. С. Сухобської, В. І. Цини, І. Я. Шевелюка, Г. Х. Яворської та ін.

Але, на нашу думку, проблема дефініції «особистісно-професійна зрілість фахівця» в умовах інтеграції українського суспільства в європейський простір потребує подальшого вивчення й узагальнення з метою адаптації кожного фахівця до сучасних вимог.

Виклад основного матеріалу. Предметом вивчення особистісно-професійної зрілості є системоутворюючі чинники зрілості, її об'єктивні та суб'єктивні критерії, механізми й умови, що впливають на становлення зрілості особистості.

Поняття «зрілість явища» у соціолого-педагогічному словнику визначається як відповідний стан, який характеризується становленням якостей або властивостей особистості, що розвиваються в предметі або явищі, досягають рівня, за якого вони у своїй сукупності найбільш повно виявляють сутність певного предмета чи явища [1].

А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський розглядають зрілість як стан повного розвитку особистості, цілковитої готовності до чогонебудь в аспекті дорослішання особистості, сформованою готовністю до найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей. Основними рисами зрілої особистості ці вчені вважають розвинене почуття відповідальності, потребу особистості в турботі про інших, здатність до активної взаємодії з оточенням, ефективне використання своїх знань і практичних умінь, конструктивне вирішення

складних життєвих проблем на шляху до самореалізації [2].

У Словнику української мови [3] наводяться такі значення слова «зрілість»: 1) стан організму, який досяг повного розвитку; зрілий вік; 2) перен.: високий ступінь розвитку, досконалості; майстерності. Там же знаходимо значення прикметника «зрілий»: глибоко продуманий, створений, здійснений на основі великого досвіду, майстерності та ін.

У Словнику практичного психолога зрілість розглядається як стан, до якого «приходить організм у кінці періоду розвитку. Хронологічні рамки періоду зрілості досить умовні й визначаються завершенням юності та початком періоду старіння» [4].

У словнику «Психологія» визначається: «Зрілість – найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей людської особистості». Характеристиками зрілої особистості називають такі: 1) розвинуте почуття відповідальності; 2) потреба в турботі про інших людей; 3) здатності до активної участі в житті суспільства, ефективного використання своїх знань, психологічної близькості з іншою людиною, конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до повноти самореалізації. Розвиток людини в період зрілості безпосередньо пов'язується з її активним залученням в сферу суспільного виробництва. Нездатність успішно залучитися в неї призводить до особистісного застою, стагнації [2].

Аналізуючи особливості вивчення поняття «зрілість» у психології, А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський вказують, що «вивчення зрілості представлено дослідженнями динаміки інтелектуальних і творчих здібностей, змін провідних мотивів та інтересів, пошуком закономірностей розвитку особистості. Вивчаються психологічні аспекти таких подій зрілого віку, як укладання шлюбу та розлучення, проблеми сімейних взаємин, батьківські функції» [2].

Ч. Райкфорт вказує, що «зрілим індивідом (організмом) є той, в якому розвиток завершено; незрілим – той, у кого він не завершився: дитина – незріла, дорослий же – зрілий. Коли йдеться про психологічні процеси та поведінку, вживання цих термінів, вочевидь, завжди має на увазі порівняння норм, витоки яких є неясними. Називаючи когось незрілим, ми маємо на увазі, що нам відомо, якого роду поведінка личить його віку, і що його поведінка, по суті, годиться людині більш молодого віку» [5].

Багато дослідників визначають зрілість особистості як сукупний стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, вольових, моральних і соціальних параметрів людини [6, с. 66]. Б. Г. Ананьєв зазначав, що «зрілість людини як індивіда – соматична та статевая – визначається біологічними критеріями. Однак якщо в усіх тварин, включно з приматами, фізична зрілість означає глобальну зрілість усього організму – його життєдіяльності і механізмів поведінки, то у людини нервово-психічний розвиток не вкладається повністю в рамки фізичного дозрівання та зрілості. Уже розумова зрілість нерозривно пов'язана з утворенням, має свої критерії, що відображають певний обсяг і рівень знань, властивих цій системі освіти в цю історичну епоху. Ще більшою мірою історичними є численні феномени громадянської зрілості, з настанням якої людина повністю стає юридично дієздатною особою, суб'єктом цивільних прав (наприклад, виборчих), політичним діячем тощо» [6, с. 71]. Дослідник вказував, що ці характеристики зрілості не залежать від фізичного розвитку людини та можуть змінюватися залежно від суспільно-економічної формації, класової структури суспільства, національних особливостей і традицій.

Л. П. Овсянецька розглядає зрілість індивіда як глибинне психологічне новоутворення особистісної та соціальної зрілості. Основними психологічними якостями зрілої особистості дослідниця називає розвинену «Я-концепцію» (самосприйняття, високу самооцінку), сформовані смислопошукову та ціннісно-смыслову сфери життя особистості (розуміння, чого «Я хочу» і до чого «Я прагну»), розвинений соціальний інтелект, максимально повну соціальну адаптацію до життя, вміння налагоджувати зворотні соціальні зв'язки у структурі міжособистісної взаємодії та комунікацій, уміння ухвалювати рішення, нести відповідальність за вчинки, здатність до самоаналізу й уміння бачити власні помилки, долати життєві кризи, прагнення до самоактуалізації та повної самореалізації, наявність креативних здібностей, творчого потенціалу; наявність таких рис, як чесність, моральність, емпатія, здатність до розуміння інших, розвинене вміння любити і приймати життя таким, яким воно є; активне, творче ставлення до власного буття з акцентом на його життєтворчості; самопізнання, відкритість досвіду, сформований світогляд [7].

Г. С. Сухобська у поняття «індивідуально-психологічна зрілість» включає такі характеристики: здатність особистості до самостійного прогнозування своєї поведінки в будь-яких

життєвих ситуаціях на основі розвинутої здатності добувати необхідну інформацію й аналізувати її відповідно до цілей, пов'язаних з вирішенням конкретних і нестандартних ситуацій у всіх сферах своєї життєдіяльності; вміння мобілізувати себе на виконання власного рішення всупереч різним обставинам і внутрішнім соціально не мотивованим бажанням його припинити («втомився», «не хочу», «важко» тощо); вміння відслідковувати перебіг виконання власних дій і їх результатів (у думково-образному та рефлексивному диференційованні «Я-виконавця» та «Я-контролера»); здатність до оціночної рефлексії на основі сформованої самосвідомості й об'єктивно неупередженого оцінювання своїх думок, дій і вчинків; здатність отримувати уроки з власної поведінки в різних ситуаціях, нарощуючи якість прогнозування, виконання запланованого та об'єктивність оцінювання; переважання емоційно адекватних реакцій на різні ситуації [8].

Ю. З. Гільбух вважає, що основними структурними компонентами особистісної зрілості такі:

– мотивація досягнення як спрямованість діяльності особистості на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, лідерства, досягнення високих результатів, самостійність, ініціативність;

– ставлення до свого Я (Я-концепція), що охоплює такі характеристики зрілості, як впевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками у поєднанні з адекватною самооцінкою, високою вимогливістю до себе, скромністю, повагою до інших та відсутністю самовдоволення;

– почуття громадського обов'язку, яке охоплює такі якості, як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба у спілкуванні, колективізм;

– життєва установка, яка поєднує в собі розуміння відносності сенсу життя, переважання раціонального над емоційним, емоційну врівноваженість та розсудливість;

– здатність до психологічної близькості з іншими людьми, що охоплює такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості до інших людей (за: [9]).

Ф. С. Брантова розглядає психологічну зрілість особистості як інтегративне, рівнево-компонентне утворення, що фіксує в особистості високий ступінь самостійності, усвідомле-

ності, морального начала, швидкого й точного орієнтування в навколишньому світі (предметному та соціальному), справжності взаємозв'язку з людьми, активності й творчості в перетворенні дійсності та самої себе, істинного задоволення від свого життя.

Учена зазначає, що психологічна зрілість і особистісна зрілість особистості визначаються категоріями наукової й буденної свідомості, в якій як пріоритетні виділяються параметри адекватності та об'єктивності в пізнанні та розумінні світу, автономії-самостійності, відповідальності, здатності до глибоких відносин, самоприйняття, самодостатності й впевненості в собі, здатності до децентрації та розуміння іншої точки зору, толерантності, свободи від догм і стереотипів, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення [10].

Н. М. Дідик указує, що «особистісна зрілість – це характеристика стану розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини» [11].

О. А. Лукасевич запропонувала розглядати особистісну зрілість у контексті вчинкового підходу в психології, де інтегральним показником особистісної зрілості є внутрішня готовність до здійснення відповідного вчинку у життєвому сенсі особистості. Основними ознаками особистісно зрілої людини автор визначає відповідальність, самостійність, мудрість, цілеспрямованість, впевненість, креативність та альтруїстичність [12].

Л. В. Потапчук зосереджує увагу на тому, що особистісна зрілість виникає з опануванням людиною сенсу життя. До основних рис особистісної зрілості дослідниця відносить загальну інтернальність (рівень суб'єктивного контролю особистості над будь-якими значущими ситуаціями), міжособистісні відносини, здоров'я, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, показник реалізованості подій життя, адекватність самоствердження і цілепокладання [13].

І. Я. Шемелюк указує, що особистісна зрілість визначається адекватністю самосприйняття Я-концепції, яка відображає рівень самоактуалізації особистості. На думку автора, самовдосконалення та самореалізація забезпечують розвиток особистісного потенціалу, який сприяє особистісному зростанню людини [14].

І. Ю. Зав'ялова розуміє его-інтеграцію як «певний рівень особистісної зрілості, що досягається людиною в апогеї свого особистісного

розвитку, відповідає завданням розвитку пізньої дорослості, оскільки саме в геронтогенезі особистість здатна вийти у своєму розвитку за рамки власного еґо, долучившись до соціального й історичного досвіду». Як критерії досягнення особистісної зрілості автор виділяє прийняття себе та інших, емоційний комфорт, інтернальний локус контролю, не відомість (авторство свого життя), вміння ставити цілі в житті та досягати їх; включеність і залученість в події свого життя [15].

В. І. Цина трактує поняття «особистісно-професійна зрілість» майбутнього вчителя як інтегративну якість особистості, що відбиває складові її громадянської, життєво-професійної, духовної, соціальної, психологічної та мотиваційної зрілості, сформованість самості особистості й обумовлює володіння предметними, базовими та ключовими компетентностями, що визначають готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності [16].

Складовими особистісно-професійної зрілості майбутніх педагогів В. І. Цина визначає:

– громадянську зрілість: почуття громадського обов'язку, патріотизм, просуспільну діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя та участь у житті суспільства, національну і планетарну свідомість;

– життєво-професійну зрілість: компетентність, креативність та ініціативність у вирішенні життєвих ситуацій, високий рівень реалізації подій життя та освітньо-професійної діяльності;

– духовну зрілість: близькість, контактність, потребу у спілкуванні, піклуванні та повагу до інших, колективізм, відкритість і доброзичливість у ставленні до людей, терпимість і толерантність, емпатію та глибинність переживань, гармонію з оточенням, розуміння сенсу життя, потребу в духовній близькості з іншими;

– соціальну зрілість: відповідальність, вимогливість до себе, скромність, гуманістичну мораль;

– психологічну зрілість: позитивне мислення, емоції, цілепокладання, психічну автономію, переважання раціонального над емоційним, розсудливість та емоційну врівноваженість, синергетичність та автономність, наявність власної життєвої філософії;

– мотиваційну зрілість: стійкі переконання й домагання, задоволеність своїми особистісними якостями, впевненість у своїх можливостях, лідерство;

– сформованість самості особистості: самоприйняття, самостійність, самореалізація, саморозвиток, самоконтроль, саморегуляцію,

самовдосконалення, адекватну самооцінку, самотвердження.

Вона ж основними етапами формування особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі пропонується розглядати такі:

– етап адаптації (рання юність – 15–19 років) з формування особистісно-професійної зрілості, який передбачає активне опанування діючих на конкретних етапах і в формах професійно-педагогічної підготовки нормативних вимог та оволодіння формами та засобами навчально-професійної діяльності, що відповідають цим вимогам;

– етап індивідуалізації (пізня юність – 20–22 роки) – характеризується активізацією пошуку засобів і способів вираження майбутнім педагогом своєї індивідуалізації та її фіксації у навчально-професійній діяльності засобами інтенсифікації пошуку в референтному для нього освітньо-професійному просторі осіб, здатних забезпечити йому оптимальну персоналізацію;

– етап інтеграції (рання зрілість – 23–26 років) визначається потребою освітнього простору схвально прийняти та культивувати лише ті демонстровані особистістю індивідуальні особливості, які є в ньому прийнятними і відповідають цінностям зрілої професійно-педагогічної діяльності, освітнім стандартам, сприяють успішній сумісній освітньо-професійній діяльності всіх учасників професійної підготовки [17; 18, с. 63].

В основу формування особистісно-професійної зрілості особистості дослідницею покладено такі принципи психолого-педагогічної діяльності:

– принцип результативності, що визначає спрямованість педагогічної діяльності на не менше ніж визначений у державних освітніх стандартах рівень освітніх досягнень учнів і вихованців;

– принцип ефективності, який орієнтує дослідження не на будь-яку, а саме на позитивну кінцеву мету щодо результативності професійно зрілої педагогічної діяльності педагога, обов'язково передбачаючи можливий «соціальний ефект», тобто як за мінімальних обсягів і тривалості професійно-педагогічної діяльності, досягати кращої її результативності;

– принцип об'єктної орієнтованості змісту педагогічної дії – розкриває спрямованість навчально-пізнавальної діяльності на вивчення предметних знань;

– принцип особистісної орієнтованості, який визначає кінцевим результатом педагогічного впливу особистість і проявляється як

взаємоповага всіх учасників процесу навчання, емпатія, педагогічний оптимізм, безумовна віра в духовний, фізичний та інтелектуальний потенціал дитини і здатність допомогти його реалізувати; установку щодо обов'язковості засвоєння учнями та вихованцями складових змісту освіти;

– принцип рефлексивності, що визначає педагогічний досвід, ціннісні орієнтації та здібності педагога як важливий чинник ефективності педагогічної діяльності;

– принцип гармонійності, який обумовлює включення окремих педагогічних впливів у систему педагогічної діяльності, сприяючи досягненню загальної ефективності професійно-педагогічної діяльності щодо ефективної освіченості учнів та вихованців [18, с. 63–65].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів дефініція поняття «особистісно-професійна зрілість» має багатозначне трактування. Аналіз наукових доробок дає змогу визначити дефініцію «особистісно-професійна зрілість» як інтегративне, багатоскладове психічне утворення, яке визначає саморозвиток та самодетермінацію особистості у професійній та особистісній сферах власної життєдіяльності. Подальшим перспективним напрямком наукових досліджень вважаємо визначення змістовних складових особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Список бібліографічних посилань

1. Соціолого-педагогічний словник / за заг. ред. В. В. Радула. Харків : Вид. Мачулін, 2015. С. 125.
2. Психология : слов. / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М. : Политиздат, 1990. С. 126.
3. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка. Т. 3. 1972. С. 708. URL: <http://sum.in.ua/p/3/708/2> (дата звернення: 20.10.2017).
4. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1997. С. 178–179.
5. Райкфорт Ч. Критический словарь психоанализа / пер. с англ. Л. В. Топоровой и др. СПб. : Восточ.-европ. ин-т психоанализа, 1995. С. 47.
6. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания // Избранные психологические труды : в 2 т. Т. 1. М. : Педагогика, 1980. С. 16–178.
7. Овсянецька Л. П. До питання про психологічні критерії зрілої особистості. *Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія*. 2001. Т. 1, ч. 2. С. 108.
8. Сухобская Г. С. Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики. *Новые знания*. 2002. № 4. С. 17–20.
9. Семиченко В. А. Психологія особистості. Київ : Вид. Ешке О. М., 2002. С. 11.
10. Брантова Ф. С. Представления о психологически зрелой личности в сознании людей разного возраста : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. М., 2011. 247 с.
11. Дідик Н. М. Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. *Молодий вчений*. 2014. № 1 (03). С. 130.
12. Лукасевич О. А. Особливості досягнення особистісної зрілості студентами вищого навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки*. 2009. № 21 (45). С. 117.
13. Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2001. 205 с.
14. Шемелюк І. Я. Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності Я-концепції як показники особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 6. С. 26–27.
15. Завьялова И. Ю. Эго-интеграция как личностная зрелость : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Челябинск, 2017. С. 178.
16. Цина В. Сутність, структура, особливості особистісно-професійної зрілості майбутнього вчителя. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 14. С. 309.
17. Цина В. І. Використання стратегії вивчення педагогічної практики у формуванні особистісно професійної зрілості майбутніх педагогів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2015. Вип. 1. С. 36–37.
18. Цина В. Моделирование процесу формування особистісно професійної зрілості майбутніх педагогів в умовах ВНЗ. *Молодь і ринок*. 2014. № 10. С. 61–66.

Надійшла до редколегії 03.11.2017

ЧЕРКАШИН А. И. ДЕФИНИЦИЯ «ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЗРЕЛОСТЬ» В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Приведены результаты исследования дефиниции личностно-профессиональной зрелости в трудах отечественных и зарубежных учёных. Определено, что зрелость является наиболее длительным периодом онтогенеза, характеризующимся тенденцией к достижению наивысшего

развития духовных, интеллектуальных и физических способностей человеческой личности. Указано, что личностно-профессиональная зрелость является интегративным, многосоставным психическим образованием, которое определяет саморазвитие и самодетерминацию личности в профессиональной и личностной сферах жизнедеятельности. Отмечено, что основными принципами психолого-педагогической деятельности по формированию личностно-профессиональной зрелости будущего специалиста являются результативность, эффективность, объектная ориентированность содержания педагогического воздействия, личностная ориентированность, рефлексивность и гармоничность.

Ключевые слова: зрелость, личностно-профессиональная зрелость, личность, самопринятие, самодетерминация, саморазвитие.

SHERKASHIN A. I. DEFINITION OF “PERSONAL AND PROFESSIONAL MATURITY” WITHIN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The author has provided the results of the research on the definition of personal and professional maturity in the works of domestic and foreign scholars. It has been noted that a number of researchers consider the definition of “maturity” as a state of complete development of a personality, complete readiness for something in terms of adult education, formed readiness for the highest development of spiritual, intellectual and physical abilities; the state of the organism that has reached full development; the state to which the body comes at the end of the development period; high development of physiological, intellectual, volitional, moral and social parameters of a person. Other researchers consider maturity as the most prolonged period of ontogenesis, characterized by the tendency to achieve the highest development of the spiritual, intellectual and physical abilities of a human being; deep psychological growth of personality and social maturity.

The concept of “personal maturity” is defined by different authors as a characteristic of the state of personality’s development, which manifests itself in a high degree of personal constructive activity and personal functional performance of a person; internal readiness for the implementation of the corresponding act in the life sense of an individual; mastering the meaning of life by a man; the adequacy of self-perception of the I-concept, which reflects the level of self-actualization of an individual; ego-integration, which is achieved by a man in the apogee of his personal development. It has been indicated that personal and professional maturity is an integrative, multidisciplinary mental entity that determines the self-development and self-determination of an individual in the professional and personal spheres of his own life. It has been stressed that the main principles of psychological and pedagogical activity regarding the formation of personal and professional maturity of the future specialist are effectiveness, efficiency, object orientation of the content of pedagogical action, personal orientation, reflectivity and harmony.

Keywords: maturity, personal and professional maturity, personality, self-acceptance, self-determination, self-development.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шрифтом УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

- рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

- витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

- авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID** (*ці відомості підлягають опублікуванню*);

- анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають застаттвенню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. **Увага!** У зв'язку з набранням чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» **список посилань необхідно оформлювати у вигляді позатекстового списку бібліографічних посилань.** ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку бібліографічних посилань покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 28.11.2017. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 19,6. Тираж 100 прим. Зам. № 2017-33.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.